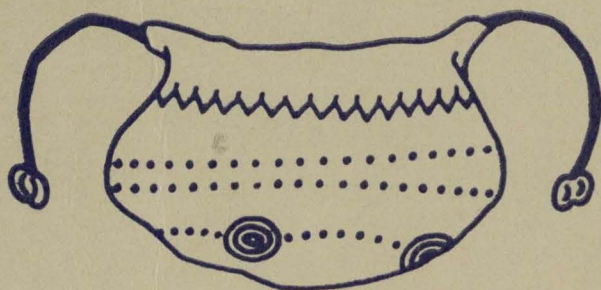

M U Z E U L   B R U K E N T H A L

STUDII ȘI COMUNICĂRI
12

ARHEOLOGIE - ISTORIE

SIBIU 1965

MUZEUL BRUKENTHAL

STUDII ȘI COMUNICĂRI

12

ARHEOLOGIE-ISTORIE

SIBIU 1965

S U M A R

S T U D I I

IULIU PAUL, Un complex de cult descoperit în așezarea neolitică de la Pianul de Jos (r. Sebeș, reg. Hunedoara)	5
ZOLTAN SZÉKELY, Contribuții la dezvoltarea culturii Noua în sud-estul Transilvaniei	21
KURT HOREDT, Un depozit dacic cu vase de metal de la Gușterița-Sibiu	35
ION I. RUSSU, Inscripțiile grecești din Dacia	47
LUCIA D. ȚEPOSU, Colecția de geme a Muzeului Brukenthal din Sibiu	83
E. CHIRILĂ și N. LUPU, Tezaurul feudal de la Sadu (r. Sibiu), sec. XVI—XVII	121
ANAMARIA HENEGARIU-HALDNER, Cămile de cositor din colecția Muzeului Brukenthal	143

C O M U N I C Ă R I   Ș I   N O T E

IVAN ORDENTLICH, Un depozit de vase de tip Otomani de la Valea lui Mihai (reg. Crișana)	181
MIRCEA RUSU, Fibule nordice în Transilvania	199
ION I. RUSU, Note epigrafice	205
ION H. CRIȘAN, Un depozit de unelte descoperit în apropierea Sarmizegetusei	213
ION BERCIU, Cremaiera de la Pianul de Jos (r. Sebeș)	223
ALEXANDRU POPA, Două tipare de lut dedicate lui Serapis și Ceres	231
NICOLAE CHIDIOȘAN, Mormântul din perioada feudalismului timpuriu de la Galoș-Petreu (r. Marghita)	237
EUGEN CHIRILĂ și Z. MILEA, Tezaurul de monede feudale de la Moldovenești (r. Turda), sec. XVI—XVII	245
ANAMARIA HENEGARIU-HALDNER, O importantă lucrare din epoca Renașterii în colecția de cositoare a Muzeului Brukenthal	267
EUGEN CHIRILĂ, Tezaurul feudal de la Iclozel (r. Gherla), sec. XVI	277

UN COMPLEX DE CULT DESCOPERIT ÎN AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA PIANUL DE JOS

Săpăturile efectuate în vara anului 1963 în așezarea neolitică de la locul numit „Podei“, de pe hotarul comunei Pianul de Jos¹ (raion Sebeș, reg. Hunedoara), au prilejuit, printre altele, descoperirea unei grupări de vestigii arheologice constând dintr-o vatră de foc, o rîșniță de mîină, precum și din vase întregi și întregibile. Vasele zăceau alături sau printre și peste resturi de chirpic ars (*fig. 1*).

Ansamblul observațiilor atente făcute cu prilejul dezvelirii și demontării vestigiilor din acest sector ne face să presupunem că ne aflăm în fața unui complex de cult.

---

¹ Săpăturile în această așezare au fost începute în toamna anului 1961 și continuate apoi în campaniile de săpături din vara anilor 1962 și 1963. De-a lungul celor trei campanii de cercetări au fost săpate în total 11 secțiuni și 4 suprafețe.

În cuprinsul stratului de cultură, a cărui grosime medie variază de la o zonă a așezării la alta (de la 0,50—1,50 m, cu excepția gropilor de resturi și a bordeielor care ating în unele zone ale așezării adîncimea de 2,50 pînă la 3 m) au putut fi separate stratigrafic mai multe niveluri de locuire. Fără a intra în amănunte de ordin stratigrafic și cultural-cronologic, care vor face obiectul unei comunicări separate, menționăm doar că, în cuprinsul întregii așezări, au putut fi deslușite, în general, patru niveluri de locuire. Nivelul inferior (1) aparține unei faze tîrzii a culturii Turdaș, iar următoarele două niveluri (2 și 3) aparțin culturii cu ceramică pictată de tip Petrești. În zona nord-vestică a teritoriului denumit „Podei“ cercetată prin săparea secțiunilor III—VIII, a putut fi identificat și separat, din punct de vedere stratigrafic, un nivel Coțofeni (cel de al patrulea nivel al așezării) cu care se încheie de fapt locuirile străvechi de pe acest teritoriu.

Locuirea Turdaș nu a fost identificată pe tot cuprinsul așezării. Se pare că ea a fost mult mai restrînsă decît locuirea mai tîrzie Petrești. În anumite zone ale așezării locuirea Turdaș lipsește, iar în altele apare sub forma unor depuneri lenticulare, sau spre fundul gropilor de resturi și al bordeielor. În general bordeiele se pare că au aparținut aproape exclusiv locuirii Turdaș. În timpul locuirii Petrești majoritatea acestor bordeie au fost folosite drept gropi de resturi.

Ca o particularitate a acestei așezări trebuie să menționăm faptul că nici una din zonele așezării de pe „Podei“ sondate prin săpăturile de pînă acum, nu s-au găsit la un loc, suprapuse, toate cele patru niveluri. În unele puncte s-a găsit nivelul Turdaș care era suprapus de unul sau de ambele niveluri Petrești. În alte puncte s-au găsit numai resturi ale locuirii Petrești cu unul sau amîndouă nivelurile respective. În alte puncte, ca de pildă în zona secțiunilor III—VII s-au găsit depuneri lenticulare și gropi Turdaș, peste care se suprapunea cel de al doilea nivel Petrești și ultimul nivel de locuire aparținînd culturii Coțofeni.

Prin urmare existența celor patru niveluri și apartenența lor culturală a fost stabilită prin coroborarea datelor obținute pe baza stratigrafiei pe verticală (în secțiuni) și pe orizontală (în cuprinsul așezării).

Fig. 1. — Vedere parțială a resturilor complexului de cult din secțiunea a XI-a și caseta D.

Părțile componente ale complexului, așa cum s-au păstrat, au apărut în carourile 17—19 ale secțiunii a XI-a la adâncimea de 0,50 m de la suprafața actuală a solului, în afara oricărui complex de locuire.

Primele fragmente de chirpic au apărut în caroul 17 și 18 al secțiunii amintite. La aceeași adâncime (0,50 m), în caroul 19, a apărut o parte dintr-o vatră de foc care, după resturile păstrate, pare să fi avut inițial o formă rotundă, ușor bombată la centru.²

² În săpăturile din campania anului 1963 au fost găsite mai multe vetre de acest tip, construite în afara locuințelor. Aceste vetre trebuie să fi avut o destinație deosebită de cea a vetrelor găsite de obicei în cuprinsul locuințelor cu platformă. Arderea lor este evident mai puternică decât a celor din cuprinsul locuințelor. Observațiile făcute cu prilejul dezvelirii, secționării și demontării lor au dus la concluzia că aceste vetre erau confecționate din lut galben amestecat cu nisip, fără pleavă în compoziție. Forma lor inițială pare să fi fost aproximativ circulară, puțin concavă. Nu erau prevăzute cu gardină. Toate vetrele de acest tip, inclusiv cea din cuprinsul complexului, au fost construite direct pe solul ușor amenajat (îndreptat) în prealabil. Datorită arderii intense lipitura vetrelor a plesnit luând cunoscuta formă a „pietricelelor de mozaic“. Partea superioară a lipiturii vetrei are o culoare cenușie-albicioasă și este puternic arsă. Spre partea inferioară dinspre suprafața solului culoarea devine treptat mai roșcat-cărămizie. Influența focului puternic și repetat de la suprafața vetrei s-a făcut simțit și în pământul pe care a fost construită, direct, vatra. Datorită acestui fapt pământul de sub vatră a dobândit o culoare violacee ce se pierde treptat.

La două din exemplarele aparținând acestui tip de vetre (găsite în cuprinsul secțiunii III) s-a putut desluși în profil și un șanț circular (larg la gură de cca. 0,30 m), făcut în jurul vetrei cu scopul, probabil, de a trage în el cenușa și cărbunii proveniți din arderea de pe vatră. La vatra din cadrul complexului însă nu a putut fi identificat un astfel de șanț înconjurător.

Menționăm de asemenea faptul că la unele din vetrele găsite în alte zone ale așezării, s-au observat refaceri și fățuiri succesive.

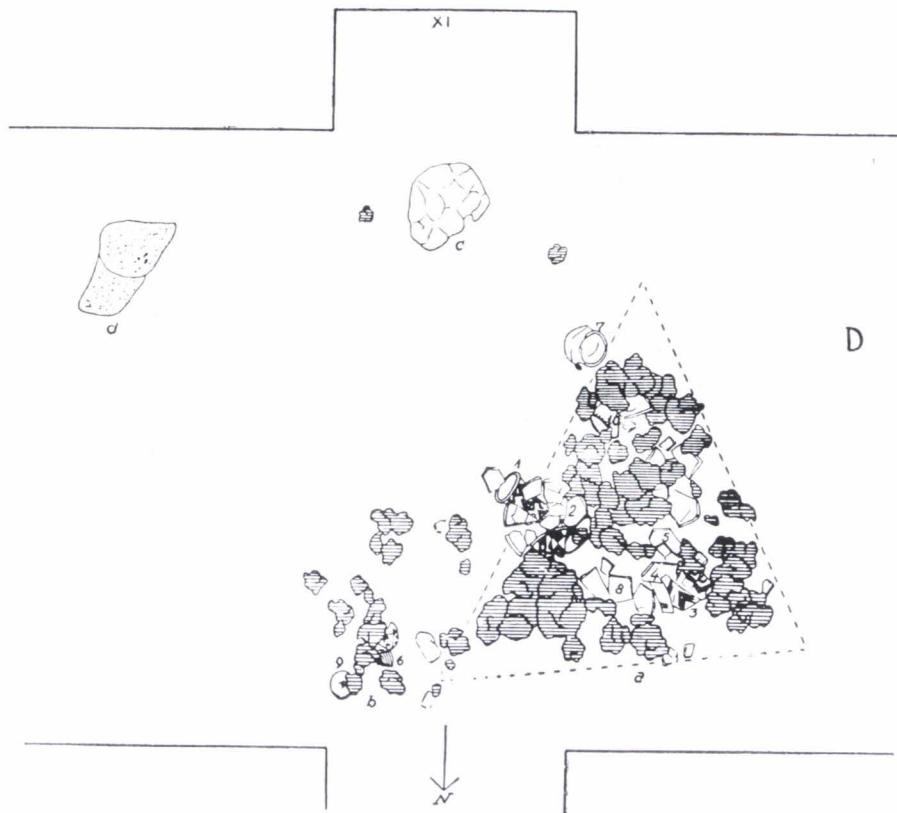

Fig. 2. — Planul resturilor „in situ” a complexului de cult din secțiunea a XI-a și caseta D.

a		Chirpic ars la roșu — resturile mesei de cult.
1—10		Vase întregibile și fragmente ceramice.
b		Răspîndiri de chirpic.
c		Vatră de foc.
d		Rîșniță.

Pentru degajarea completă a vaselor și a chirpicului care continuau și în peretele dinspre vest al secțiunii, săpătură în acest sector a fost lărgită spre vest, apoi, ulterior, și spre sud, săpându-se astfel o casetă de cca. 10 m. p., notată în plan cu litera D.

Așa cum rezultă din plan (*fig. 2*) chirpicul se întindea numai în jumătatea de vest a casetei săpate. În jumătatea de est, la o distanță aproximativ de 2 m de la marginea chirpicului și la un metru de vatră, a ieșit la iveală o rîșniță de mîină spartă în două.

După degajarea sa completă chirpicul se prezenta sub forma unei suprafețe destul de răvășite printre și peste care se găseau vase mai mult sau mai puțin zdrobite. Porțiunea cea mai compactă a suprafeței de chirpic se conturează sub forma unei suprafețe ovale, cu partea alungită orientată spre sud. Această porțiune din suprafața chirpicului poate fi înscrisă într-un triunghi avînd baza orientată spre nord iar vîrful ascuțit spre sud (*fig. 2 a*). Fragmentele din jumătatea de est a caroului 17 (*fig. 2 b*) provin din masa compactă a chirpicului și reprezintă răspîndiri ajunse în acest loc, fie în momentul distrugerii complexului, fie cu prilejul unor răvășiri ulterioare.

La demontarea suprafeței de chirpic s-a constatat că acesta avea o grosime de aproximativ 0,05 m, fiind confecționat din lut amestecat cu pleavă. Partea superioară era bine netezită. Pe fața inferioară unele bucăți păstrau urme de lemne (loasbe) despicate. În general chirpicul este asemănător, ca aspect și compoziție, cu cel din platformele locuințelor de suprafață cu deosebirea că grosimea plăcii de chirpic este mai mică, nedepășind 0,05 m. Pe nici unul din fragmentele de chirpic nu s-au observat urme de nuiele care apar în mod obișnuit atunci cînd avem de-a face cu resturi provenite din lipitura de pe pereții locuințelor de suprafață.

Constatări de mai sus ca și dimensiunile reduse ale suprafeței de chirpic, precum și numărul mare de vase întregi și întregibile și mai ales poziția și dispunerea acestora în cadrul ansamblului vestigiilor descoperite, ne-au făcut să excludem posibilitatea ca acest chirpic să reprezinte resturile sau o parte din resturile unei locuințe de suprafață cu platformă.

Așa cum am mai amintit, cu excepția vasului de provizii (*fig. 2 a, 10*) ale cărui resturi au fost găsite în cea mai mare parte sub colțul sudic al suprafeței de chirpic, toate celelalte vase întregi sau fragmentare zăceau alături, printre sau peste bucățile de chirpic.

Sub chirpic aspectul și conținutul stratului de cultură este identic cu cel din restul secțiunii (*fig. 3*). La cca. 10 cm sub nivelul acestuia, în cuprinsul stratului de cultură, au apărut și cîteva fragmente de ceramică pictată, care n-au însă nimic comun cu vasele pictate găsite la nivelul chirpicului.

Nu s-a putut observa nici un indiciu care ne-ar îndreptăți să credem că terenul de sub masa de chirpic ar fi fost amenajat într-un fel oarecare.

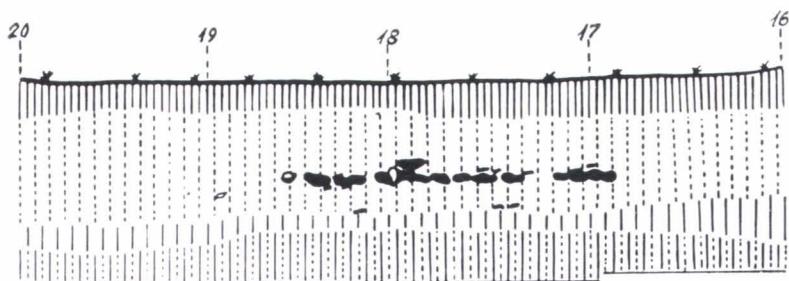
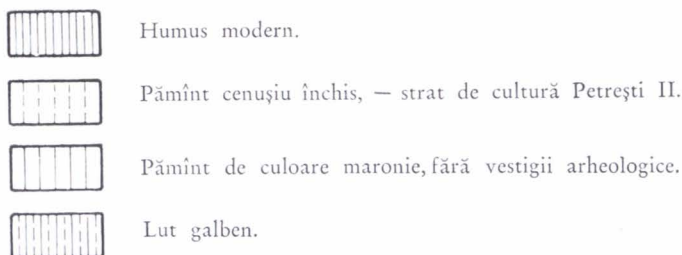

Fig. 3. — O parte din profilul peretelui de vest al secțiunii a XI-a, cu poziția stratigrafică a resturilor complexului.

Totuși aspectul general al vestigiilor descoperite, ca și poziția vaselor, precum și a vetrei de foc și a rîșniței, în raport cu suprafața de chirpic, ne fac să credem că bucățile de chirpic păstrate reprezintă resturile unei construcții (instalații) amenajate aici cu un anumit scop.

Întrebarea care se pune în mod firesc și de care depinde înțelegerea rostului și semnificația acestui complex este: cum anume arăta inițial construcția ale cărei resturi s-au păstrat sub această formă?

Pe baza materialului recoltat și a observațiilor făcute cu prilejul săpăturii vom încerca, în cele ce urmează, să răspundem la această întrebare.

De la bun început trebuie exclusă, credem, posibilitatea ca respectiva construcție să fi fost amenajată direct pe pământ. Faptul reiese, în parte, și din observațiile făcute cu prilejul săpăturii și expuse pe scurt mai sus. Un argument în plus în acest sens ni-l poate oferi, după părerea noastră, și simpla comparare a resturilor acestei construcții cu porțiunea păstrată din vatra de foc din preajma ei, care face parte, la rîndul său, din complex.

În profilul vetrei se poate observa cu ușurință acțiunea treptată a focului de la partea superioară (de culoare cenușie-albicioasă, puternic arsă) spre partea inferioară de culoare roșcată-cărbămizie. Arderea de pe vatră a acționat treptat și asupra solului pe care aceasta a fost construită, direct. Culoarea

pământului de sub vatră are o nuanță diferită (roșcat-violacee) de cea a solului din preajma ei. La toate acestea se poate adăuga observația că deși relativ redusă ca suprafață (porțiunea păstrată are un diametru de 0,40 m) vatra este bine fixată de solul pe care a fost construită. Or, la suprafața de chirpic nu pot fi observate nici una din aceste caracteristici. Dimpotrivă, aceasta din urmă, deși păstrează o formă oarecare, este totuși dislocată și nu aderă direct la sol ceea ce presupune, după părerea noastră, o prăbușire. Poziția în care au fost găsite vasele întregi precum și cele sparte indică la rîndul ei același lucru.

Aceleași observații ne îndeamnă totodată să presupunem că distrugerea complexului a avut loc datorită unui incendiu ale cărui cauze ne scapă. În sprijinul acestei ipoteze pledează și faptul că bucățile de chirpic păstrate sînt arse oarecum uniform și pe ambele fețe, ceea ce nu s-ar fi întîmplat în cazul unei arderi întîmplătoare sau chiar intenționate dacă construcția ar fi fost amenajată direct pe sol. Pentru o prăbușire datorită unui incendiu pledează și urmele de ardere secundară de pe unele dintre vasele găsite împreună cu bucățile de chirpic ars.

Toate indiciile par să ducă spre concluzia că în cazul de față avem de-a face cu o construcție de lemn în genul unei mese. După puținele urme care ni s-au păstrat pe chirpic putem presupune că tăblia acestei mese a fost confecționată din bucăți de lemn legate între ele într-un fel oarecare și sprijinită pe picioare, confecționate din pari înfipti în pămînt, sau pe butuci ceva mai groși. În primul caz instalația ar fi fost fixă. În cazul al doilea ea ar fi putut fi mutată din loc în loc. Deoarece n-am reușit să găsim urme de pari în pămîntul de sub chirpic, sîntem înclinați să optăm pentru cea de a doua soluție, deși trebuie să mărturisim că nu avem argumente deosebite pentru a o susține.

Pentru a obține o suprafață uniformă și relativ netedă, tăblia mesei a fost acoperită cu un strat relativ uniform de lut amestecat cu pleavă (chirpic). Lutul era bine și atent fățuit la partea superioară.

Așa cum rezultă din dispunerea părții mai compacte a resturilor de chirpic ars păstrate, masa pare să fi avut inițial o formă ovală sau mai degrabă triunghiulară cu colțurile eventual rotunjite. Tot pe baza acestora se poate deduce, cu oarecare aproximație, dimensiunile mesei. Lungimea ca și lățimea maximă par să fi fost în jur de un metru. Dacă presupunerile noastre cu privire la formă sînt exacte, atunci trebuie să admitem că masa se sprijinea pe trei picioare fixate în cele trei colțuri. Înălțimea poate fi dedusă, oarecum indirect, după înălțimea vasului de provizii, din pastă grosolană, cu buza alveolată (*Pl. I/10*) ale cărui fragmente au fost găsite, în cea mai mare parte, sub bucățile de chirpic din colțul sudic al mesei de cult. Vasul se găsea,

pare-se, în momentul prăbușirii, sub colțul sudic al mesei. În consecință înălțimea picioarelor trebuie să fie cel puțin egală cu aceea a vasului care are 51 cm. Înălțimea reală a mesei nu credem să se fi ridicat cu mult mai sus, deoarece, atunci, chirpicul provenit din tăblie, ca și vasele instalate pe ea, s-ar fi răspândit pe o suprafață mai mare.

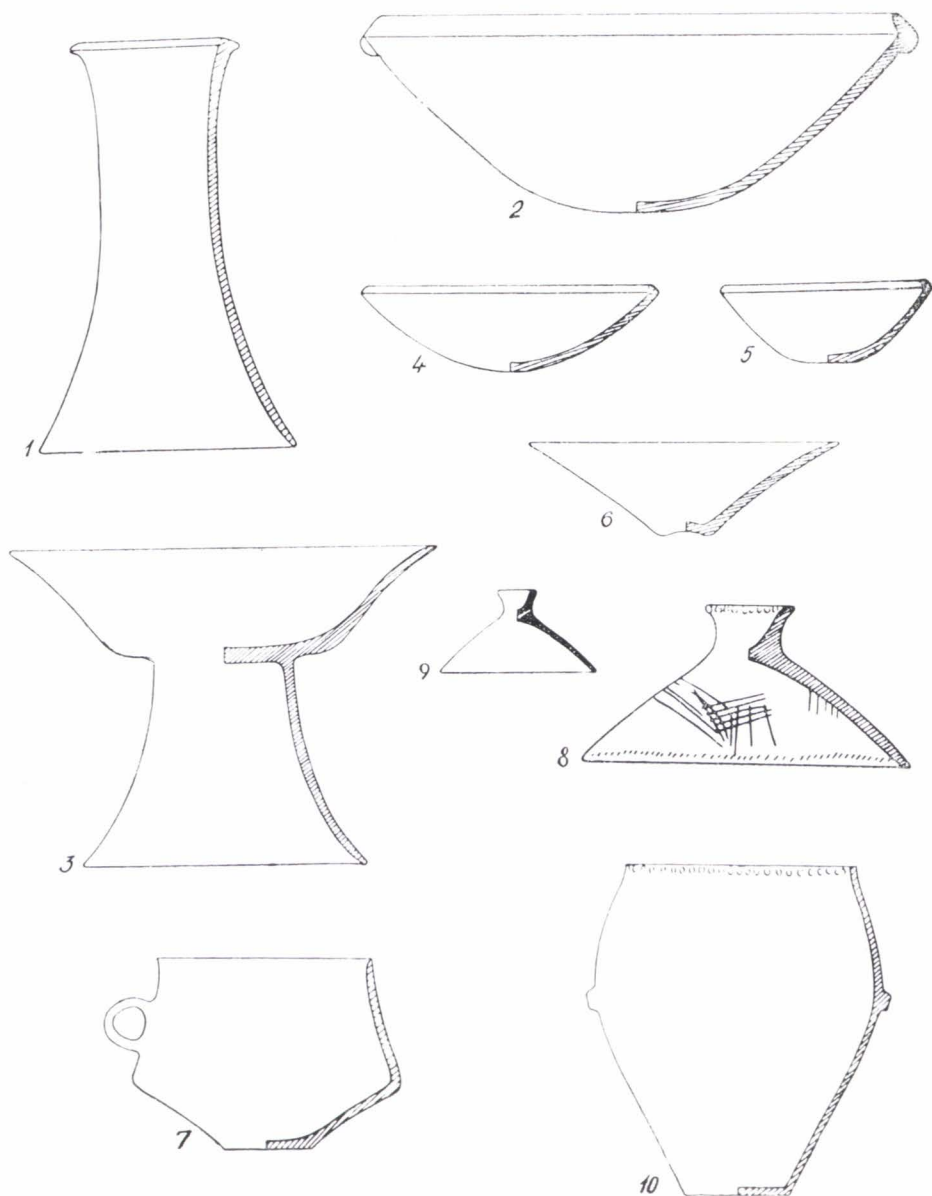
Dacă încercarea noastră de reconstituire nu este greșită, credem că avem toate motivele să presupunem că în cazul de față avem de-a face cu o masă de cult (în genul unui „altar“) folosită, probabil, pentru oficierea unor practici magico-religioase. Pe această masă erau instalate, așa cum rezultă din gruparea vaselor întregi și întregibile găsite în limitele suprafeței de chirpic (fig. 2, 1—10) o serie de vase care slujeau la oficierea cultului.

Vasele de forme variate și mărimi diferite sînt următoarele:

1. — Vas suport (*Pl. I/1*), relativ cilindric, complet gol în interior. Partea de jos a suportului este mai lățită, ca o pîlnie. La partea superioară are o buză groasă, puternic răsfrîntă în afară. Este confecționat din pastă fină, fără impurități, de culoare portocalie. În exterior a fost acoperit cu slip cărămiziu-roșcat și lustruit, peste care a fost așternut apoi decorul pictat, cu culoare neagră, care ocupă întreaga suprafață exterioară a vasului, inclusiv buza superioară răsfrîntă, trecînd apoi sub forma unor grupe de cîte trei linii paralele scurte și în interiorul părții superioare a vasului. Vasul este înalt de 32 cm. Diametrul la bază — 20 cm. Diametrul la partea superioară — 14 cm.

2. — Strachină cu pereți arcuiți, larg deschisă la gură, fără fund individualizat (*Pl. I/2*). Buză triunghiulară, obținută prin frîngere spre interior. Linia de contact între corpul și buza vasului formează un unghi sub care, în două puncte ale străchinii, se găsesc, simetric dispuși, doi butoni semi-sferici mărginiți în partea de jos cu cîte un șanțuleț ușor adîncit în pasta vasului. Butonii nu au rol funcțional. Pasta bună, uniform și bine arsă. În spărtură este de culoare cărămizie-murdară. În exterior vasul a fost acoperit cu slip fin cărămiziu-roșcat, bine lustruit, peste care s-a așternut apoi decorul pictat format din motive geometrice, de culoare neagră. Vasul este pictat numai în exterior, pînă la linia unde începe buza vasului. Pe buză și în interior vasul nu este acoperit cu slip și nici pictat. O parte din fragmentele vasului au urme de ardere secundară. Înălțimea străchinii este de 15 cm. Diametrul la gură este de 40 cm.

3. — Vas de tip fructieră (*Pl. I/3*) cu piciorul gol în interior, reconstruit din fragmente păstrate parțial. Ca formă pare a fi rezultat din contopirea unei străchini — cu pereții arcuiți și cu buza dreaptă, evazată — cu un vas suport. Piciorul acestei fructiere este însă mai scurt și mai evazat, semănînd, la partea sa inferioară, mai bine cu o pîlnie. Vasul este confecționat din pastă

Profilele vaselor din cadrul complexului.

- 1) Vas pictat; 2) strachină mare pictată; 3) vas de tip fructieră pictat; 4) strachină pictată;
 5) strachină pictată cu culoare monocromă roșie; 6) farfurioară pictată pe ambele fețe;
 7) vas bitronconic cu toartă; 8) capac ornamentat cu linii incizate; 9) capac neornamentat;
 10) vas de provizii.

fină, uniform și bine arsă, avînd o culoare portocalie. Ca și primele două forme de vas descrise mai sus și acesta a fost acoperit, în exterior, cu slip de culoare cărămizie-roșcată, bine lustruit. Peste aceasta s-a așternut apoi decorul pictat, format din benzi de linii paralele de culoare neagră ce se constituie într-un decor meandric și unghiular. Nici acest vas nu a fost pictat în interior.

Înălțimea totală — 24 cm. Diametru la gură are 33 cm. Diametrul la baza piciorului-suport este de 22 cm.

4. — Strachină întinsă cu pereții ușor arcuiți (*Pl. I/4*). Asemănător ca formă și compoziție a pastei cu strachina mare (nr. 2). Și această strachină este prevăzută cu butoni similari cu cei ai strachinii nr. 2, dispuși simetric sub buza vasului. Strachina este pictată numai în exterior cu motive spiralice, de culoare neagră, așternute peste slipul lustruit, de culoare cărămizie ce acoperea suprafața exterioară a vasului. Înălțimea — 7 cm. Diametrul la gură — 22 cm.

5. — Strachină mică asemănătoare ca formă cu celelalte două descrise mai sus (*Pl. I/5*). Nefiind păstrată în întregime, nu s-a putut constata dacă și această strachină este prevăzută cu butoni. Este confecționată tot din pastă fină, bine arsă, însă de culoare cenușie-murdară. În interior nu este pictată. În exterior se păstrează urme de culoare roșie, monocromă, lustruită.

La această strachină fundul este ceva mai precis conturat, avînd diametrul de aproximativ 6 cm. Înălțimea strachinii este de 6,5 cm, iar diametrul la gură de 15 cm.

6. — Farfurioară, păstrată parțial (*Pl. I/6*) din pastă fină, portocalie, peste care s-a așternut, pe ambele fețe, un slip cărămiziu lustruit, care constituie fondul propriu-zis al picturii. Este ornamentat atît în interior cît și în exterior cu spirală continuă de culoare neagră. Are fundul îngust convex, obținut probabil prin apăsarea cu degetul în pasta moale, dinspre exterior înspre interior. Înălțimea — 3 cm. Diametrul la partea superioară de 11,5 cm. Diametrul fundului are 2 cm.

7. — Vas bitronconic (*Pl. I/7*) din pastă fină, cărămizie, bine și uniform arsă. Are fundul îngust și gura largă cu buza dreaptă. În jumătatea superioară, puțin deasupra diametrului maxim, este prevăzut cu o toartă de forma unui inel (verigă). În exterior vasul a fost acoperit cu un slip cărămiziu, lustruit. Nu a fost pictat. În interior păstrează urme de ardere mocnită care, în jumătatea cu toartă a vasului se ridică pînă aproape de nivelul acesteia, iar în partea opusă pînă în apropierea buzei vasului. Înălțimea vasului este de 15 cm. Diametrul la gură 16 cm. Diametrul fundului, care este ușor convex, este de 6 cm, iar diametrul în zona bombamentului maxim e de 20 cm.

8. — Capac din pastă grosolană, cu mult nisip în compoziție, bine arsă, de culoare cărămizie-murdară (*Pl. I/8*). Capacul are forma unei pîlnii larg

deschise la gură. La partea superioară are un buton apucător, cu o adâncitură accentuată, fapt pentru care partea superioară a butonului are aspectul unui mic vâscior cu buza ușor evazată. Pe marginea superioară butonul este ornamentat cu un șir de alveole făcute cu unghia. Suprafața capacului este ornamentată cu grupe de câte cinci și șase linii paralele, dispuse oblic pe corpul capacului. Pe o parte a capacului aceste grupe de linii paralele sînt întretăiate de linii verticale dezordonate. Deasupra buzei capacul este ornamentat cu un șir de impresii oblice, făcute cu unghia sau cu un obiect ascuțit. Diametrul la gură este de 23,5 cm. Înălțimea pînă la limita superioară a butonului apucător este de 12 cm. Diametrul la partea superioară a butonului este de 6 cm.

9. — Capac mic din pastă grosolană cu mult nisip și pietriș mărunț în compoziție. Forma este similară cu a capacului mare descris mai sus. Este prevăzut cu același tip de buton apucător adîncit la partea superioară. Nu are nici un element decorativ (*Pl. I/9*). Diametrul la gură 12 cm. Diametrul părții superioare a butonului 2,5 cm. Înălțimea, pînă la partea superioară a butonului este de 6 cm.

10. — Vas de provizii, în formă de chiup (*Pl. I/10*), de culoare cărmizie murdară. Confecționat din pastă grosolană cu mult nisip și pietriș în compoziție. Vasul are deschiderea largă la gură și buza dreaptă. Pe corpul vasului se află doi butoni rotunzi, cu suprafața puțin convexă, obținută prin apăsarea pastei spre corpul vasului. Sub buză vasul este ornamentat cu un șir de alveole făcute cu unghia. Înălțimea vasului este de 51 cm. Diametrul gurii de 35 cm, iar diametrul la fund de 17 cm.

Toate vasele aflate la nivelul chirpicului au putut fi reconstituite, deși majoritatea erau sparte, iar altele s-au păstrat numai parțial. Credem că spargerea și împrăștierea resturilor de vase s-a făcut odată cu distrugerea și prăbușirea mesei pe care erau așezate, la care s-au adăugat probabil și răvășiri ulterioare distrugerii complexului. După părerea noastră eventualitatea spargerii rituale a unora dintre vase trebuie exclusă în cazul de față.

Disponerea resturilor de vase „in situ” pare să indice următoarea așezare a lor pe masa de cult: aproximativ în centrul mesei-altar stătea vasul suport care susținea castronul mare (*Pl. II/1; fig. 4*).³ În apropiere se găsea vasul fructieră cu picior (*Pl. II/3; fig. 4*) alături de care erau așezate cele două străchini mai mici (*Pl. I/4—5; pl. II/4; fig. 4*). Capacele trebuie să fi fost așezate inițial în apropierea colțului estic al mesei. Spre colțul sudic era așezat vasul bitronconic cu toartă (*fig. 4; pl. I/7*). Vasul de provizii, așa cum rezultă și din descrierea descoperirii „in situ” trebuie să fi stat sub masă, spre colțul sudic al acesteia. Restul acestui vas de provizii, de factură grosolană,

³ Credem că nu greșim dacă afirmăm că așa cum reiese din reconstituirea făcută (*fig. 4*) ținînd cont și de particularitățile formei vaselor respective, precum și de poziția lor „in situ”, în cadrul complexului, vasele nr. 1 și 2 erau folosite ca o singură unitate.

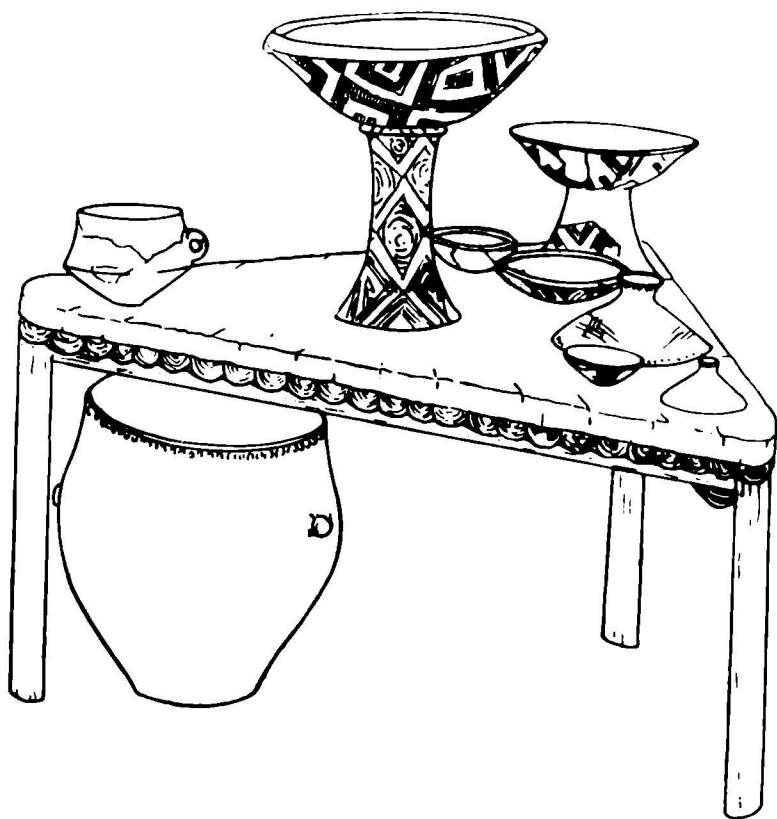

Fig. 4. — Încercare de reconstituire a „mesei de cult“ cu poziția probabilă a vaselor din cadrul complexului.

pare să fi fost acela de a se depozita în el resturile provenite de la ofrandele aduse ca jertfă.⁴

Menționăm că un vas identic ca formă și compoziție a pastei, dar de dimensiuni mai mici, a fost găsit în groapa cu vase afectate unor practici rituale, descoperită în așezarea aparținând culturii Petrești de la Poiana în Pisc, comuna Cașolț, r. Sibiu.⁵

⁴ În ce privește vasul bitronconic (Pl. I/7), găsit „în situ“, întreg, crăpat numai de presiunea pământului depus ulterior, arderea secundară vizibilă numai în interiorul vasului nu se datorează incendiului care a distrus complexul, ci unei arderi mocnite, repetate care a avut loc numai în interiorul vasului. Aceste observații ne fac să presupunem că vasul a fost folosit, probabil, la transportarea unor materiale ce ardeau mocnit (cereale arse?, eventual chiar cărbuni?) de la vatră pînă la vasele de pe mijlocul mesei de cult, care erau folosite la oficierea cultului propriu-zis. Poziția acestui vas „în situ“ — aflat în colțul sudic, dinspre vatră, al resturilor mesei de cult — pledează pentru această ipoteză.

⁵ Vezi *Materiale VII*, pag. 115, fig. 10, 2.

Vasele pictate din cadrul complexului.

1) Vas suport; 2) strachină pictată în exterior cu motive de culoare neagră pe fond cărămiziu lustruit al vasului; 2 a) decorul desfășurat de pe partea exterioară a străchini nr. 2; 3) vas de tip fructieră, pictat cu motive meandrice de culoare neagră pe fondul portocaliu lustruit; 4) strachină pictată cu motive de culoare neagră pe fondul cărămiziu lustruit al vasului; 5) farfurioară (vasul nr. 6 după descrierea din text) pictat pe ambele fețe cu motiv spiralic de culoare neagră pe fond portocaliu lustruit; 5 a) decorul desfășurat din exteriorul farfuriei; 5 b) decorul desfășurat din interiorul farfuriei.

După toate aparențele atât vatra de foc cât și rîșnița fac, la rîndul lor, parte din inventarul acestui complex de cult. Prezența acestora în cadrul complexului ne duc la concluzia că acesta era folosit pentru practicarea unui ritual magico-religios de caracter agrar.

Rîșnița era folosită probabil pentru zdrobirea semințelor care erau arse (trecute ritual prin foc) apoi pe vatra alăturată, după care erau depuse, sub formă de ofrandă, în vasele instalate pe masa de cult. Zdrobirii și arderii prealabile a ofrandelor i se datorează probabil și faptul că n-au fost găsite, în cuprinsul complexului, resturi de cereale.

Dacă observațiile și presupunerile noastre corespund realității, atunci această masă de cult sau „altar“ ar fi asemănătoare cu unele tipuri din cadrul așa numitelor „vase de cult“ sau „altare“ descoperite în mai multe așezări neolitice din țara noastră și din regiunile învecinate și în deosebi în așezări aparținînd culturilor Turdaș și Petrești.⁶ Cea mai apropiată analogie în ce privește forma o oferă vasul de cult cu trei picioare descoperit în așezarea cu ceramică pictată de la Petrești și păstrat în Muzeul Brukenthal (nr. inv. A 6424 ; 14730)⁷.

Fără a intenționa să reluăm discuția asupra denumirii, rostului și semnificației acestor „vase de cult“, credem că nu greșim dacă ne exprimăm părerea că cel puțin unele dintre exemplarele descoperite pînă acum și publicate în articolul citat⁸, ar putea fi reprezentări miniaturale ale unor adevărate „mese“ sau „altare“ de cult de felul celui descoperit în așezarea de la Pianul de Jos.

Poziția stratigrafică „in situ“ a întregului complex (fig. 3)⁹, precum și vasele care fac parte din el, asigură fără posibilitate de îndoială, atribuirea acestui complex culturii cu ceramică pictată de tip Petrești.

În cazul că reconstituirea făcută de noi este corectă, complexul în ansamblul său ar constitui un unicat în cadrul descoperirilor cu caracter magico-religios din epoca neolitică. După cunoștințele noastre actuale pînă în prezent nu a fost descoperit un alt complex de cult identic.

Este adevărat că în aria culturii Petrești au mai fost descoperite două complexe de cult constînd din gropi cu vase și alte obiecte.¹⁰ Prin analogie

⁶ Cf. Marius Moga, *Vasele de cult cu picioare din regiunea Dunăreană*, în *Apulum III, 1947—1949*, pag. 71 și urm.

⁷ Exemplarul a fost publicat tot de M. Moga, vezi l. cit. pag. 80, fig. 1.

⁸ *Ibidem*, pag. 87 și urm.

⁹ În zona sudică a așezării, cercetată prin secțiunea XI care a dus la descoperirea complexului, depunerile din cuprinsul stratului de cultură aparțin aproape exclusiv culturii Petrești. Din punct de vedere stratigrafic complexul aparține nivelului Petrești II din această așezare, iar cultural-cronologic fazei târzii, pe deplin dezvoltate a culturii cu ceramică pictată de tip Petrești.

¹⁰ Cf. M. Macrea, *Șantierul arheologic Cașolt-Boița*, în *Materiale VI*, pag. 427, fig. 24. Idem I. Paul, *Așezarea neolitică târzie de la Poiana în Pisc*, în *Materiale VII*, pag. 115, fig. 9.

cu descoperirile din aria culturii Cucuteni-Tripolie din așezarea de la Traian reg. Bacău,¹¹ cele două complexe de la Poiana în Pisc au fost interpretate ca dovezi ale practicării unor ritualuri de caracter agrar de către purtătorii culturii cu ceramică pictată de tip Petrești.

Spre deosebire de acestea, complexul de cult descoperit în așezarea de la Pianul de Jos atestă, după părerea noastră, o nouă formă de practicare a unui ritual magico-religios de caracter agrar care reflectă, în ultimă instanță, preocupările de natură economică ale comunităților omenești care l-au practicat.

Cercetările de pînă acum au dovedit, fără posibilitate de tăgadă, că purtătorii culturii cu ceramică pictată de tip Petrești, ca și celelalte triburi neolitice contemporane din sud-estul european, aveau ca ocupație esențială cultivarea primitivă a plantelor pe care au dezvoltat-o treptat pînă la o agricultură primitivă, asociată cu creșterea vitelor pe măsura nevoilor locale.

Înmulțirea descoperirilor privind practicarea unor ritualuri de caracter agrar (și în cadrul culturii Petrești) în forme tot mai variate și mai complexe, reflectă, în primul rînd, importanța pe care cultivarea plantelor sub forma unei agriculturi primitive, a dobîndit-o în cadrul ultimelor faze de dezvoltare ale comunităților gentilice aparținînd ariei de cultură cu ceramică pictată de tip Petrești.

Avînd în vedere caracterul informativ al prezentei comunicări nu vom insista, deocamdată, asupra problemelor legate de interpretarea și semnificația descoperirilor de acest gen pentru înțelegerea unor elemente și fenomene de ordin suprastructural, generate de stadiul în care s-a ajuns în dezvoltarea forțelor de producție și în primul rînd a uneltelor epocii respective. De aceea, ne rezervăm dreptul de a reveni asupra acestor aspecte ale problemei, mai pe larg, cu alt prilej.

IULIU PAUL.

¹¹ Cf. H. Dumitrescu, *O descoperire ...*, în SCIV, V. nr. 3—4, 1954, pag. 395 și urm. Idem *Deux nouvelles tombes cucuteniennes à rite magique découvertes à Traian*, în Dacia N.S. II, 1958, pag. 407 și urm.

EIN IN DER NEOLITHISCHEN NIEDERLASSUNG VON PIANUL DE JOS ENTDECKTER KULTKOMPLEX

(AUSZUG)

Die Ausgrabungen, die im Sommer des Jahres 1963 in der neolithischen Siedlung durchgeführt wurden, die sich an einem „Podei“ genannten Ort auf dem Hattert der Gemeinde Pien (Rayon Mühlbach, Region Hunedoara) befindet, führten unter anderem auch zur Entdeckung einer Reihe archäologischer Funde, bestehend aus einer Feuerstelle, einer Handmühle sowie vollständigen Gefäßen oder solchen, die ergänzt werden können (insgesamt 10 Stücke). Die Gefäße lagen neben oder über und zwischen Resten gebrannter mit Spreu vermischter Tonziegeln (*Fig. 1*).

Auf Grund der Feststellungen, die gelegentlich der Ausgrabungen gemacht wurden, und einer aufmerksamen Untersuchung der Bestandteile des Komplexes nimmt der Verfasser an, daß wir es in diesem Falle mit einem Kulttisch (von der Art eines „Altars“) zu tun haben, der wahrscheinlich der Ausübung magisch-religiöser Gebräuche diene. Auf diesem Tisch wurden wahrscheinlich, wie aus der Anordnung der vollständigen und zu ergänzenden Gefäße hervorgeht, die innerhalb der Tonzierfläche gefunden wurden (*Fig. 2, 1—10*), eine Reihe von Gefäßen aufgestellt, die bei der Kulthandlung Verwendung fanden.

Wenn die Beobachtungen und Vermutungen des Verfassers der Wahrheit entsprechen, dann wäre dieser Kulttisch oder Altar einigen Typen im Rahmen der Kultgefäße oder Altäre ähnlich, die in mehreren neolithischen Niederlassungen unseres Landes und der benachbarten Gebiete, besonders in Niederlassungen wie den Kulturen von Turdaş und Petrești (siehe Anmerkung 6 und 7), gefunden wurden.

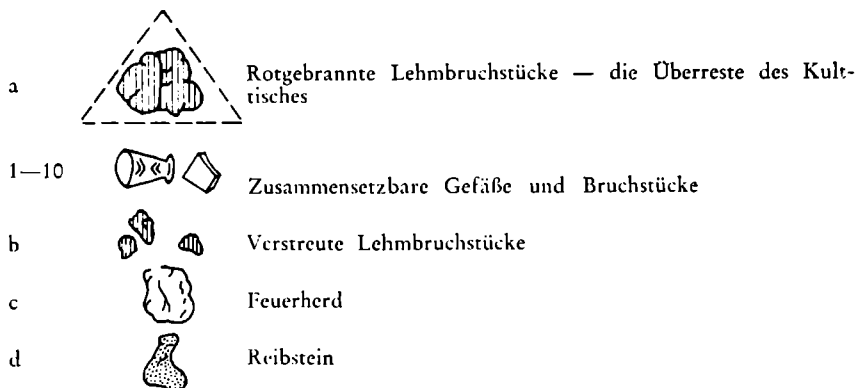
Die stratigraphische Lage „in situ“ des ganzen Komplexes (*Fig. 3*) wie auch die dazugehörenden Gefäße sichern ohne Zweifel die Zugehörigkeit dieses Komplexes zur Kultur der bemalten Keramik vom Typ Petrești.

Nach der Meinung des Verfassers bestätigt der in der Niederlassung von Pien (Podei) entdeckte Kultkomplex die Verwendung einer neuen magisch-religiösen Ritualform agraren Charakters, die in letzter Instanz die Beschäftigungen wirtschaftlicher Natur der sie ausübenden Gemeinschaften widerspiegelt.

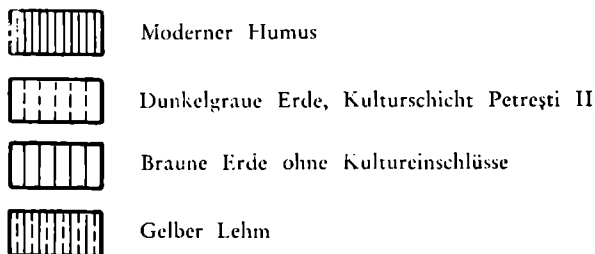
BESCHRIFTUNG DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. — Teilansicht von den Überresten der Kultanlage im Schnitt XI und in der Kassette D.

Abb. 2. — Grundriß der Überreste „in situ“ der Kultanlage aus dem XI. Schnitt und der Kassette D.

Abb. 3. — Teil des Westwandprofils im Schnitt XI mit der stratigraphischen Stellung der Kultanlage.

Abb. 4. — Rekonstruktionsversuch des „Kulttisches“ mit der wahrscheinlichen Stellung der Gefäße innerhalb der Anlage.

TAFEL I — Profile der Gefäße, die zu der Kultanlage gehören:

1) Bemalter Gefäßständer, 2) Große bemalte Schüssel, 3) Fruchtständergefäß mit Bemalung, 4) Bemalte Schüssel. 5) Schüssel mit monochromer roter Bemalung, 6) Beidseitig bemalter kleiner Teller, 7) Doppelkonisches Henkelgefäß, 8) Verzierter Deckel mit eingeritzten Linien, 9) Unverzierter Deckel, 10) Vorratsgefäß.

TAFEL II — Die bemalten Gefäße der Anlage.

1) Gefäßständer mit schwarzen Motiven auf rötlich geglättetem Grund, 2) Schüssel an der Außenfläche mit schwarzen Mustern auf rötlich geglättetem Grund bemalt, 2 a) Abgerolltes Muster von der Außenseite der Schüssel Abb. 2, 3) Fruchtständergefäß mit schwarzer Mäanderbemalung auf rotgelbem geglättetem Grund, 4) Bemalte Schüssel mit schwarzen Motiven auf ziegelrotem geglättetem Grund, 5) Teller, im Text unter Nr. 6 beschrieben, beidseitig mit schwarzen Spiralmotiven bemalt auf geglättetem ziegelrotem Grund, 5 a) Abgerolltes Muster der Außenseite des Tellers, 5 b) Abgerolltes Muster von der Innenseite des Tellers.

CONTRIBUȚII LA DEZVOLTAREA CULTURII NOUA ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Perioada, care cuprinde intervalul de timp de la sfârșitul epocii bronzului până la începutul primei vârste a fierului, este o epocă de tranziție din cele mai puțin cunoscute privind trecutul îndepărtat al Transilvaniei.

Pentru această perioadă, în Transilvania sînt atestate resturile unei culturi care după primul loc de descoperire, o suburbie a orașului Brașov, poartă denumirea de cultura Noua. Această cultură a fost cunoscută numai în descoperiri întâmplătoare, din morminte în al căror inventar au figurat în general vase cu toarta supraînălțată deasupra buzei cu muchii sau cu butoane. Încadrarea lor cronologică în epoca prescitică a fost făcută de Ion Nestor,¹ diferențindu-le de ceștile cu toarte supraînălțate din epoca așazisă scitică. K. Horedt a întocmit lista de descoperire a acestor vase provenind din descoperiri întâmplătoare sau din cimitire din Transilvania.²

În urma noilor cercetări executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe în ultimii ani în estul Transilvaniei au fost descoperite și unele așezări aparținînd acestei culturi. Pe baza materialului furnizat de aceste așezări putem contura în linii generale cultura materială a purtătorilor acestei culturi precum și felul lor de viață.

În afară de unele fragmente de vase găsite întâmplător, ca la Bicsadul-Oltului, la Cetatea Vapa (r. Sf. Gheorghe), Mărtiniș (r. Odorhei), care provin probabil din așezări, în Transilvania sînt cunoscute în prezent numai cîteva așezări care s-au putut atribui purtătorilor acestei culturi. Acestea sînt următoarele: Nicoleni (r. Odorhei, reg. Mureș-Aut. Magh.), Peteni (r. Tg. Secuiesc, reg. Brașov) și Rotbav-Feldioara (r. Sf. Gheorghe, reg. Brașov). Așezarea de la Nicoleni a fost săpată în întregime, iar cele de la Peteni și Rotbav verificate și în parte cercetate. În rîndurile următoare, pe baza observațiilor

¹ Ion Nestor, *Der Stand . . .* 116—118, Nota 481.

² K. Horedt, *Cercetările arheologice din Regiunea Hogbiz- Ugia și Teius*, Materiale I, 806—808.

făcute, precum și a materialului descoperit cu ocazia săpăturilor, încercăm în mod sumar să facem prezentarea culturii materiale a acestei perioade destul de slab cunoscute.

Așezările purtătorilor culturii Noua sînt situate în văile pîraielor, pe terase, ca la Nicoleni sau pe movile mici, ca la Peteni și Rotbav. Întinderea lor este destul de mică. Dintre așezările acestea numai cea de la Peteni a fost de tip cenușar (Zolniki). Locuințele au avut formă circulară fără urme de pari. Vetrele de foc, așezate în mijlocul locuințelor, au fost făcute din pietre dispuse în formă circulară, cu dimensiunea între 0,60—1 m, fiind la mijloc lutuite. Inventarul locuințelor constă din unelte făcute din os, piatră, lut ars, din bronz precum și din ceramică.

Uneltele din piatră sînt lame și răzuitoare de silex și de cremene, topoare plate și cu gaura perforată. În afară de acestea au mai fost găsite cuțite curbe de piatră, numeroase pietre de măcinat de formă ovală și percutoare.

Uneltele confecționate din os sînt destul de numeroase. În afară de ace și sule de os au fost găsite în mare număr capete de omoplate de bou, crestate, un fel de unealtă a cărei destinație a rămas încă nelămurită. M. Petrescu-Dîmbovița crede³ că au fost folosite la bătutul firelor de la războiul de țesut.

Uneltele de lut ars sînt reprezentate prin lustruitoare de vase și prisnele de lut. La Nicoleni lustruitorul de vas are o formă cilindrică cu capătul plat (*Pl. IV/7*). Prisnelele de lut sînt de formă plată sau bitronconică (*Pl. IV/2*). În grupa obiectelor de lut ars aparțin și idoli antropomorfi reprezentînd figuri bărbătești cu accentuarea sexului. La Nicoleni au fost găsiți doi idoli, dintre care unul fragmentar (*Pl. IV/3, 5*). Reprezentarea umană se mai găsește și sub forma unor butoni aplicați la vas (*Pl. IV/4*).

Obiectele de metal sînt rare. La Nicoleni au fost descoperite un cui cu capătul plat și un ac cu secțiune triunghiulară (*Pl. IV'6, 8*). Toate aceste obiecte sînt confecționate din bronz. Fragmentele de tipare descoperite la Nicoleni arată că prelucrarea metalelor a fost înfloritoare. O valvă a unui tipar de piatră a servit pentru turnarea unui obiect de podoabă (*Pl. I/6*), iar un alt exemplar, păstrat fragmentar, era folosit la turnarea acelor de bronz.

Mult mai numeros și variat este materialul ceramic. Tipul de vas conducător a fost considerat vasul sau ceașca cu peretele arcuit sau rotunjit spre fund și prevăzut cu una sau două toarte supraînălțate, trase din marginea vasului. Partea superioară a toartelor se termină într-o creastă (*Pl. III/2—5*) sau într-un buton cilindric (*Pl. III/6, 9*) care uneori la capăt, e plan-convex (*Pl. III/8; Pl. V/2*). Toarta vaselor descoperite în cuptorul de ars oale de la Feldioara e plan-concavă la capăt (*Pl. III/7*).

³ SCIV, 3—4, IV, 1953, 455.

Aceste vase cu torțile supraînălțate deasupra buzei și prevăzute cu creastă sau cu butoni se găsesc în asociere. Prin urmare este destul de dificil a se urmări evoluția lor. În cuptorul de ars oale descoperite la Feldioara au fost găsite atît vase cu toartă supraînălțată cît și vase cu toarte cu butoni. Nici un vas nu era prevăzut cu toartă cu creastă.⁴ La Jigodin, vasul ce avea toarta cu buton cilindric a fost găsit împreună cu un vas mic cu toarte supraînălțate, fără creastă și cu o ceașcă cu o singură toartă supraînălțată. Aceste vase au fost găsite într-o așezare împreună cu fragmente ceramice de tip Wietenberg⁵.

Horedt⁶ crede că vasele cu muchii pe toarte sînt mai vechi, iar cele cu butoane cilindrice reprezintă forme mai noi. Așadar prima formă pare să fi fost cea cu toarta supraînălțată deasupra buzei din care s-a dezvoltat mai apoi toarta cu creastă, iar în cele din urmă cea cu buton cilindric. Se pune astfel întrebarea, care cultură a servit drept bază pentru dezvoltarea acestei forme de vas? Ion Nestor⁷ a constatat că vasele cu toartă cu buton sînt cunoscute în sud-estul Europei nu numai din epoca bronzului și din prima vîrstă a fierului, ci și din neolitic.

Urmărind problema genezei tipului de vas prevăzut cu o toartă cu creastă sau cu buton s-a putut constata următoarele: În așezările de la Nicoleni și Rotbav, unde au fost descoperite și resturi de ceramică aparținînd culturii Wietenberg, au fost descoperite ambele tipuri de toartă (cu creastă și cu buton). La Peteni, unde ceramica de tip Wietenberg lipsește, toartele sînt prevăzute numai cu creastă. Acest fapt nu exclude însă posibilitatea ca la săparea întregii așezări să nu fie găsite și vase cu toarte prevăzute cu buton cilindric.

În Transilvania, vase cu toarte supraînălțate sînt cunoscute în cultura cu ceramică decorată prin împunsături succesive⁸, în cultura Tei⁹ și în cultura Wietenberg¹⁰ din epoca bronzului. În cadrul acesteia din urmă se găsește și tipul de vas cu creastă pe toartă.

Prototipul vasului caracteristic pentru cultura Noua se găsește în cultura cu aspect Monteoru, descoperită în așezarea de la Păuleni (reg. Mureș-Autonomă Maghiară), așezare situată pe locul numit „Dealul Cetății“. În materialul ceramic al acestei așezări au fost descoperite vase de tip Monteoru ca și vase cu toarta supraînălțată, iar un fragment de toartă era prevăzut cu

⁴ Z. Székely, *Cercetări arheologice*, 1953, 12—15.

⁵ Z. Székely, *Jegyzetek Dácia történetéhez*, 1946, 37, nota 13.

⁶ K. Horedt, l. c. 807.

⁷ J. Nestor, l. c. 116.

⁸ *Materialie VI*, 190, fig. 3, 9, 10.

⁹ I. Nestor, l. c. Pl. 146, 9, 11; Fig. 7 I.

¹⁰ K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, Dacia IV, 1960, Fig. 12, A. 3.

buton.¹¹ Butonul este tras din marginea vasului, iar toarta e aplicată dedesubtul lui. În afară de acest tip de toartă a mai fost descoperit un alt fragment de toartă, care la capătul de sus e modelată în formă de melc.¹² Credem că din acest tip de toartă cu capătul de sus în formă de melc s-a dezvoltat toarta cu creastă, iar mai târziu cea cu buton. Acest fapt e confirmat de trei ulcioare descoperite la Reci, dintre care două sînt prevăzute cu toartă avînd capătul de sus în formă de melc, iar al treilea cu toartă cu buton. Ulcioarele au fost găsite împreună în strat hallstattian. Apariția simultană a acestor forme de toarte în prima vîrstă a fierului arată procesul de dezvoltare a tipului de vas prevăzut cu toartă cu buton (*Pl. I/7, 8, 9*). Prin urmare se poate conchide că tipul de vas prevăzut cu toartă supraînălțată cu muchie sau cu buton s-a format pe fond local sub influența culturii Monteoru, la începutul epocii bronzului și a persistat pînă în prima vîrstă a fierului. Un caz similar a fost observat și în Moldova unde la baza cenușarelor din cultura Noua s-a găsit un nivel de locuire de caracter Costișa sau Monteoru tîrziu.¹³

În afară de acest tip de vas, pe baza săpăturilor executate au mai fost constatate și următoarele tipuri de vase:

1) vas cu buza dreaptă, cu pîntecele puțin bombat și cu fund plat. Sub marginea buzei e decorat cu brîu alveolat sau în relief (*Pl. I/1; Pl. II/3, 5, 7*).

2) vas cu buza dreaptă, cu pereți puțin arcuiți, cu fund plat, prevăzut sub margine cu două toarte (*Pl. I/2*).

3) vas cu buza puțin răsfrîntă în afară, cu pîntece bombat și cu fundul plat. Pe marginea buzei și pe umăr se află cîte un brîu alveolat, iar sub marginea buzei patru toarte mici (*Pl. I/3*).

4) vas cu buza puțin răsfrîntă în afară, cu gît înalt și cu pîntece bombat. Pe gît e decorat cu caneluri orizontale, iar pe pîntece cu caneluri verticale. Vasul e prevăzut cu cîte două butoane așezate pe marginea buzei și pe pîntecele vasului (*Pl. V/3*).

Vasele acestea sînt lucrate cu mîna, din pastă poroasă și provin din așezări, cu excepția vasului de sub nr. 4 care a figurat în inventarul unui mormînt, descoperit în piața orașului Tîrgu-Secuiesc în anul 1961. Din acest mormînt cu schelet în poziție chircită, numai acest vas a ajuns în colecția Muzeului din Sf. Gheorghe.

5) vas cu buza dreaptă, cu gît mai mult sau mai puțin înalt, cu pîntece bombat și fund plat. Pe umăr sînt așezate două sau patru toarte mici și cîte

¹¹ *Materiale și cercetări arheologice*, V, 239, Pl. IX, 7—9.

¹² *Materiale* V, Pl. IX, 4.

¹³ *Istoria României I*, 1960, 131.

1

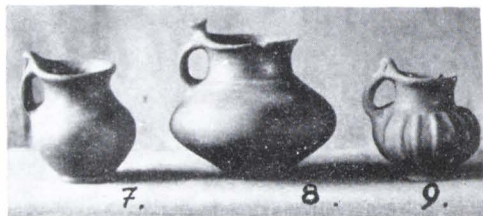
2

3

4

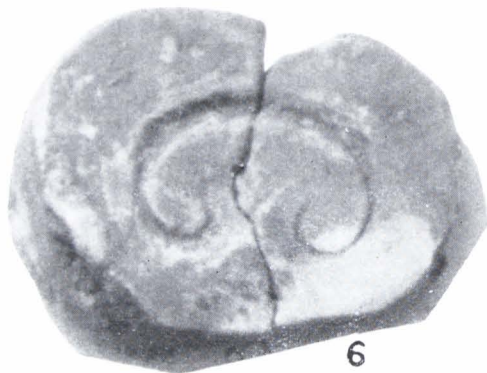
7.

8.

9.

5

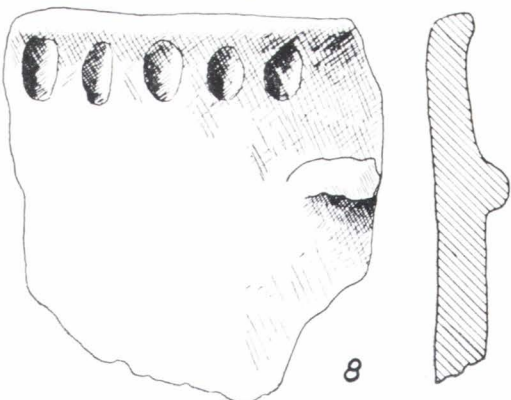
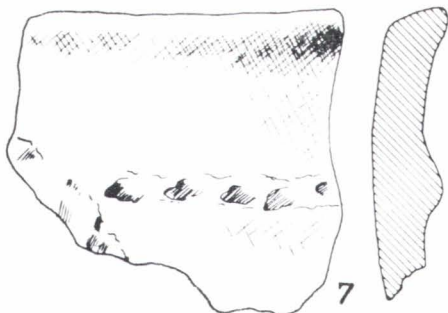
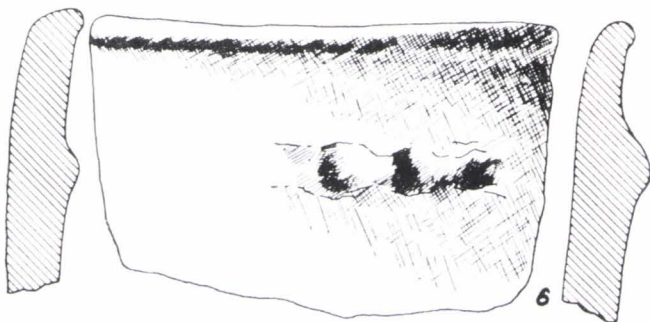
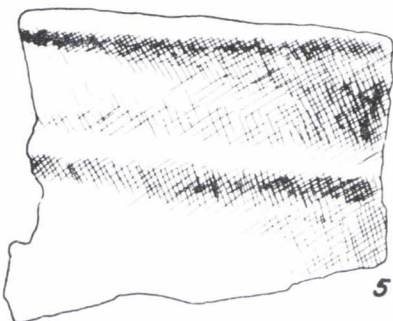
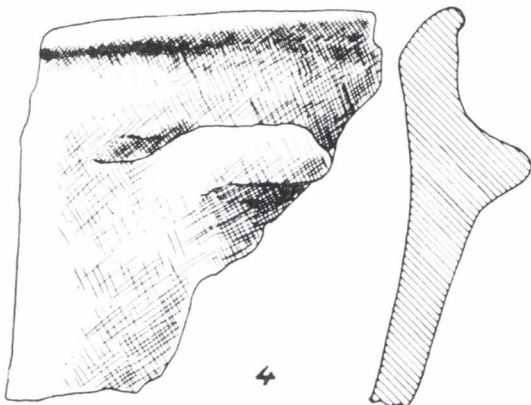
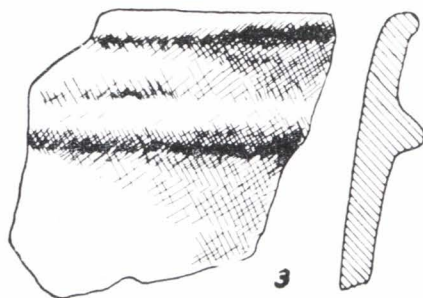
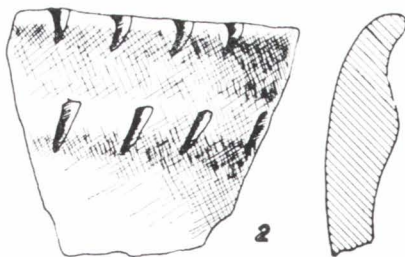
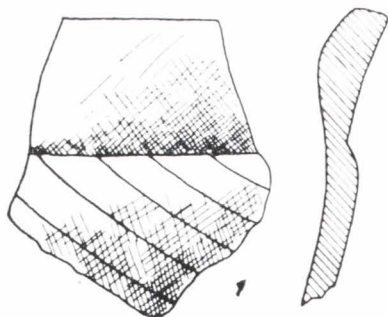

6

10

1—3) Nicoleni, vase din cultura Noua; 4, 10) Peteni, vase din cultura Noua; 5) Sf. Gheorghe, vas din cultura Noua; 6) Nicoleni, valvă de tipar; 7—9) Reci, vase din prima vîrstă a fierului.

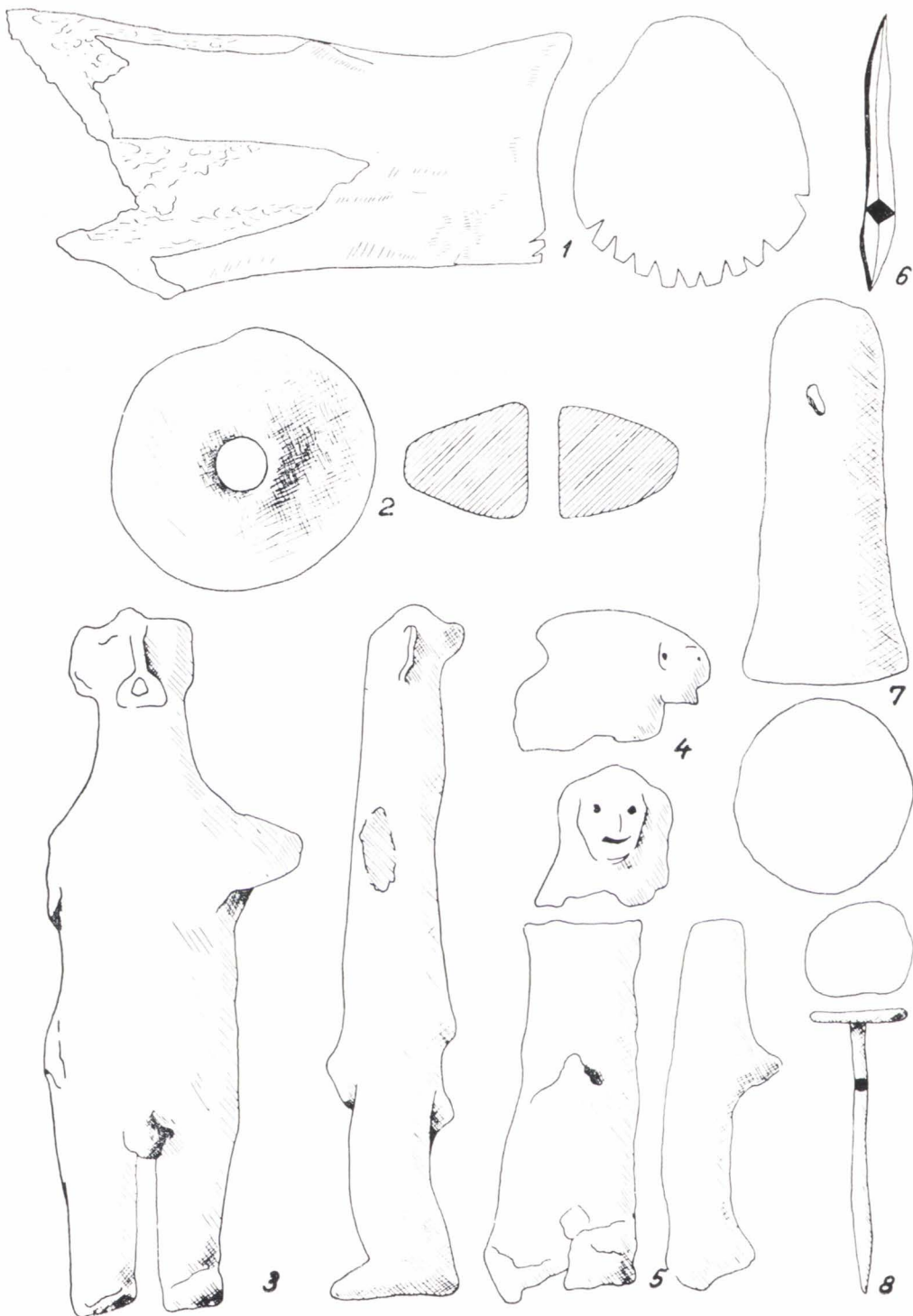

1—4) Nicoleni, fragmente de vase; 5—8) Peteni, fragmente de vase.

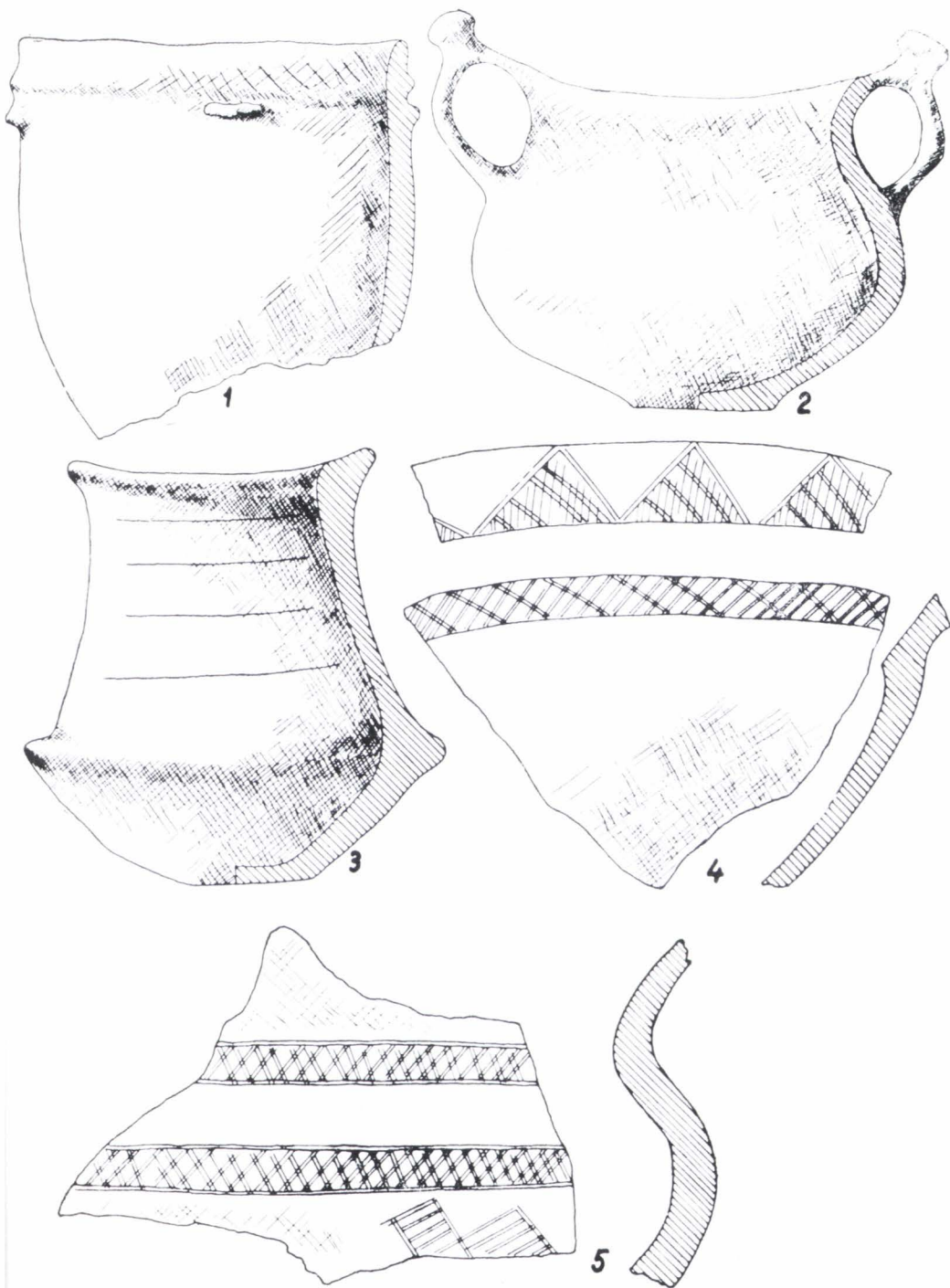

1—7 Feldioara; 4—5, 9) Nicoleni; 2—3) Peteni; 6) Biesadul-Oltului; 8) Jigodin

Peteni: 1) unealtă de os; 2) prîsnel de lut; 3—5) Nicoleni, idoli antropomorfi; 6) Nicoleni, ac de bronz; 7) Nicoleni, lustruitor de vas; 8) Nicoleni, cui de bronz.

1) Peteni; 2) Jigodin; 3) Tîrgu-Secuiesc; 4—5) Reci.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://www.brukenthalmuseum.ro>

o proeminență. Acest tip de vas e lucrat dintr-o pastă bună de culoare cenușie-neagră (*Pl. I/4, 10*).

Decorul acestor vase constă din brîu alveolat sau în relief, impresiuni cu degetul, creștături, caneluri oblice și buton plat sau creștat (*Pl. III/1—8*).

Prototipul acestor vase îl găsim în vasele culturii de tip Wietenberg.¹⁴ Formele și decorul lor indică tipurile cunoscute, precum și felul de decorare cunoscut în cultura Wietenberg. Și în așezarea de la Nicoleni, au fost descoperite vase cu decor de tip Wietenberg. Acest fapt arată, că la formarea culturii Noua a contribuit cultura Wietenberg. Constatarea este confirmată și de un fragment de vas cu toarta supraînălțată, caracteristic pentru cultura Noua. Toarta acestuia e decorată cu ornament cunoscut în cultura Wietenberg¹⁵.

Lipsa materialului ceramic de tip Wietenberg, în așezarea de la Peteni, se poate explica prin faptul că aceste două așezări reprezintă două etape de dezvoltare a culturii Noua. Prima etapă se conturează în așezarea de la Nicoleni, unde elementele culturii Wietenberg apar simultan cu cele caracteristice pentru cultura Noua. Deocamdată, stratigrafic, nu s-au putut deosebi două nivele de locuire. Prin urmare este vorba de o fază incipientă a culturii Noua. Această constatare e confirmată și de faptul că așezarea de la Nicoleni nu are caracter de cenușar (Zolniki). Așezarea de la Peteni reprezintă însă stadiul dezvoltat al acestei culturi cu caracter de cenușare, cunoscut pe teritoriul Moldovei și al R.S.S. Moldovenești.

Din cele relatate pînă aci reiese clar că în Transilvania, la formarea culturii Noua, a contribuit cultura Monteoru, cunoscută deocamdată numai din cîteva așezări, de la Păuleni, Leț-Varheghiu, Cernatu, și cultura Wietenberg. Unele fragmente de vase de tip Wietenberg descoperite la Păuleni arată că cultura Monteoru a transmis elementele de fond, pe a căror bază s-a dezvoltat ceramica caracteristică a culturii Noua.¹⁶ Se poate deci concluda că cultura Noua în Transilvania a fost o cultură independentă, formată pe bază locală și reprezintă cultura perioadei de trecere de la epoca bronzului la prima vîrstă a fierului. Unele elemente ale culturii Noua se întîlnesc și în prima vîrstă a fierului (toarta cu buton cilindric, vas în formă de sac, prevăzut cu buton plat) elemente ale căror prezență a fost atestată în așezarea hallstattiană de la Reci-Telek.¹⁷ Două fragmente de vase descoperite la Reci în stratul hallstattian arată că și unele elemente ale culturii de tip Wietenberg mai persistă la începutul primei vîrste a fierului. Primul fragment e o margine de buză dintr-un vas decorat în interior cu ornament în formă de triunghi,

¹⁴ K. Horedt, l. c., fig. 12, A. 1—2, 4—8, 10.

¹⁵ *Materiale VII*, 187, fig. 111.

¹⁶ Vezi și K. Horedt, *Dacia IV*, 130.

¹⁷ *Materiale VI*, 195, fig. 69.

iar în exterior cu o bandă. Ambele ornamente sînt umplute cu linii hașurate. Fragmentul celălalt provine din partea de sus a unui vas cu gît cilindric și cu pîntec bombat. E decorat cu benzi și cu pătrate umplute de asemenea cu linii hașurate (*Pl. V/4, 5*). Aceste fragmente de vase sînt făcute din pastă brună, de culoare neagră.

În stadiul actual al cercetărilor, e greu de stabilit legătura directă între epoca bronzului și prima vîrstă a fierului. Totuși aceste descoperiri arată că cele două culturi, Wietenberg și Noua, au avut un rol important în formarea culturii hallstattiene din Transilvania.¹⁸ Acest lucru îl confirmă și un fragment de vas caracteristic pentru epoca Hallstatt, care a fost descoperit în așezarea de la Sf. Gheorghe „Gémvára” și care aparține culturii Wietenberg.¹⁹ Prezența acestui fragment ceramic într-o așezare de tip Wietenberg precum și fragmentele de vase caracteristice pentru cultura Wietenberg descoperite în așezarea hallstattiană de la Reci, dovedesc că prima vîrstă a fierului în Transilvania s-a dezvoltat pe baza culturilor anterioare, din epoca bronzului.

Din cauza numărului redus al descoperirilor, această evoluție se poate urmări numai în linii generale, problema nefiind încă elucidată. E, de asemenea, greu de explicat și trecerea de la ritul de înmormîntare al incinerării, practicat de purtătorii culturii Wietenberg, la cel de înhumare, practicat în cultura Noua. Această trecere (în parte a mai fost păstrată și incinerarea) de la ritul de incinerare la ritul de înhumare nu trebuie să fie legată neapărat de pătrunderea unui element etnic străin, ci mai ales de contactul populației cu purtătorii altor culturi din regiunile învecinate. Acest fapt este confirmat în cazul cimitirului de la Pir, aparținînd culturii Otomani, unde pe lîngă înhumare apare și incinerarea.²⁰ Că populația, pe lîngă vechiul rit de înhumare acceptă și noul rit al incinerării, s-a putut observa și la Rotbav, într-un mormînt în cutie, descoperit în anul 1961. În mormîntul de la Rotbav, în dosul scheletului așezat în poziția chirchită, au fost descoperite și resturi de incinerare, iar la Reci a fost descoperit și un mormînt hallstattian în care incinerarea a fost numai parțială. Aceste fapte arată că evoluția culturii materiale și transformarea formei de viață din epoca bronzului în prima vîrstă a fierului s-a făcut pe bază locală sub influența culturilor din teritoriul învecinat, probabil a purtătorilor culturii numite „a cîmpurilor de urne”.

În concluzie se poate spune că cultura Noua în Transilvania s-a format pe fond local, sub influența culturilor Monteoru și Wietenberg din epoca

¹⁸ K. Horedt, l.c. 136.

¹⁹ *Materiale V*, 719, Pl. VII, fig. 5.

²⁰ Z. Székely, *Contribuție la: cronologia epocii bronzului în Transilvania*, SCIV, 3—4, VI, 1955, 857.

bronzului. Ea este o cultură independentă care se situează în perioada de trecere de la epoca bronzului la prima vîrstă a fierului. Pe lîngă vînat, pescuit și agricultura primitivă, purtătorii acestei culturi au avut ca ocupație principală creșterea vitelor. Constatarea e demonstrată de numeroasele oase de animale domestice descoperite lîngă vetrele locuințelor. Pe lîngă țesut și olărit, prelucrarea metalelor a fost și ea înfloritoare. Tiparele de turnat și obiectele de bronz descoperite în așezarea de la Nicoleni formează o mărturie clară a acestei preocupări. Idolii bărbătești arată că populația trăia într-o societate gentilico-patriarhală destul de înaintată.

Rezultatele actuale nu sînt încă suficiente pentru definirea completă a aspectelor de cultură din această perioadă a istoriei Transilvaniei. Viitoarele cercetări vor completa însă cunoștințele noastre despre cultura Noua.

ZOLTÁN SZÉKELY

BEITRÄGE ZUR ENTWICKLUNG DER NOUAKULTUR IN SÜDOST-SIEBENBÜRGEN

(AUSZUG)

Die Übergangsperiode vom Ende der Bronzezeit zur Früheisenzeit wird in Siebenbürgen durch die Nouakultur vertreten. Die Überreste dieser Kultur wurden nur durch zufällige Entdeckungen oder Bestattungsstellen bekannt.

Bei Forschungen, die das Regionmuseum aus Sf. Gheorghe unternommen hat, wurden dieser Kultur angehörende Niederlassungen in Nicoleni (r. Odorheiu), in Peteni (r. Tg. Secuiesc) und in Rotbav (r. Sf. Gheorghe) festgestellt.

Die Niederlassungen sind an Bachufern und auf kleinen Hügeln gelegen, und einige haben den Charakter von Aschenschalen (zolni). Die Wohnungen sind kreisförmig ohne Pfahlreste. In der Mitte befindet sich ein ebenfalls kreisförmiger steinerner Herd. Die Werkzeuge wurden aus Knochen, Stein, gebranntem Ton und Bronze hergestellt. Die Steinwerkzeuge bestehen aus Silexklingen, flachen durchlochenden Steinäxten, gebogenen Steinmessern und Mühlsteinen.

Außerdem wurden noch Gußformen zum Gießen von Gegenständen für den Hausgebrauch, Schmucksachen und einigen Bronzegegenständen gefunden.

Die Keramik ist sehr mannigfaltig. Die vorherrschende Form besteht aus Gefäßen mit überhöhten, scharfkantigen Henkeln oder Henkelknopf. Durch die Grabungen von Păuleni (r. Miercurea-Ciuc) wurde bewiesen, daß die Keramik dieser Niederlassung, die ihrerseits einer Kultur mit Monteorukennzeichen angehört, besagten Gefäßen zum Vorbild diente. Die übrigen Gefäßtypen fanden ihr Vorbild in den Gefäßen der Wietenbergkultur.

Es wurde festgestellt, daß die Kulturen mit Monteoru- und Wietenbergkennzeichen zur Bildung der Nouakultur beigetragen haben, diese aber eine selbständige, anscheinend auf lokaler Grundlage entstandene Kultur ist. Die Hauptbeschäftigung der Träger dieser Kultur war neben Jagd, Fischfang und primitiver Landwirtschaft, die Viehzucht, wie die zahlreichen Knochen von Haustieren beweisen, die in den Niederlassungen gefunden wurden. Die männlichen Götzenbilder zeigen weiter, daß die Bevölkerung sich in einem ziemlich fortgeschrittenen Stadium der patriarchalischen Gentilordnung befand.

Einige Gefäßfragmente mit Knopf am Henkel und bezeichnender Wietenbergkulturverzierung, die in der Hallstattschicht der Niederlassung von Reci-Telek gefunden wurden, zeigen, daß die Nouakultur auch zur Bildung der Früheisenkultur in Siebenbürgen beigetragen hat.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Tafel I. — 1—3) Nicoleni, Gefäße der Nouakultur; 4, 10) Peteni, Gefäße der Nouakultur; 5) Sf. Gheorghe. Gefäß der Nouakultur; 6) Nicoleni, Matrizenklappe; 7—9) Reci, Gefäße aus der ersten Periode der Eisenzeit.

Tafel II. — 1—4) Nicoleni, Gefäßbruchstücke; 5—8) Peteni, Gefäßbruchstücke.

Tafel III. — 1, 7) Feldioara; 4—5, 9) Nicoleni; 2—3) Peteni; 6) Bicsadul Oltului; 8) Jigodin.

Tafel IV. — Peteni: 1) Werkzeug aus Knochen; 2) Spinnwirtel aus Lehm; 3—5) Nicoleni, Idol in Menschenform; 7) Nicoleni, Gefäßlänzer; 6, 8) Nicoleni, Bronzenadel.

Tafel V. — 1) Peteni; 2) Jigodin; 3) Tg. Secuiesc; 4—5) Reci.

UN DEPOZIT DE VASE DE METAL DIN EPOCA DACICĂ DE LA GUȘTERIȚA-SIBIU

Bogatele colecții ale Muzeului Brukenthal adăpostesc o descoperire ce s-a făcut acum 120 de ani și care merită, din diferite puncte de vedere, o atenție mai mare decât i-a fost acordată. Este vorba de două vase de bronz și unul de fier, care au fost descoperite în anul 1840 în comuna Gușterița de lângă Sibiu. M. J. Ackner, care a trăit la Gușterița, a comunicat date amănunțite despre împrejurările în care au ieșit la iveală aceste vase și le-a salvat, înglobându-le în colecția lui.¹ Împreună cu aceasta, ele au ajuns mai întâi în colecția Muzeului de științe naturale de la Sibiu și au trecut în anul 1878 la Muzeul Brukenthal, unde se păstrează și în prezent. Nepublicarea acestei descoperiri pînă în prezent se datorește probabil faptului că nu s-a încercat datarea mai precisă a vaselor. În cazul unei analize mai aprofundate s-ar fi putut constata că vasele considerate pe bună dreptate ca romane datează de fapt din epoca dacică și reprezintă piese de import din imperiul roman în Dacia liberă.

Despre condițiile în care a fost descoperit depozitul M. J. Ackner relatează, că în dimineața zilei de 8 mai 1840 au fost găsite, în așa numita „Fundătură“, sprijinite de un vechi stejar, două vase de bronz și unul de fier, în apropierea unui drum de pădure în debleu, care trece spre Noul. Vasele au fost dezgropate la o distanță de circa 60 de pași în taluzul nordic al drumului de către doi ciobani tineri, care s-au oprit seara cu turma lor în acest loc și au plecat dimineața mai departe. Vasele au fost scoase dintr-o „deschizătură mare rotundă, golită“ (große, rundliche ausgelehrte Öffnung) cu ajutorul unui băț de lemn, ale cărui urme s-au imprimat în pămînt și nu cu ajutorul unor unelte de săpat. Examinarea locului prin sondaje de verificare, efectuate ulterior, n-au adus nimic nou. Dintre vasele descoperite Ackner enumără următoarele patru piese:

---

¹ M. J. Ackner, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Seria veche, IV, 1851, p. 23—25.

a) Cazan mare cu urmele torților aplicate, pe ambele laturi, dintre care unul, cu un mare inel mobil, s-a păstrat. Fundul vasului este deteriorat și a fost reparat.

b) Un castron frumos, cu suprafața lustruită, lucrat dintr-o singură bucată. Buza orizontală lipsește în parte. Pe ambele laturi se recunosc locurile, unde au fost aplicate piesele ornamentale ale mînerelor formate din frunze de acant. Una dintre acestea a fost de asemenea găsită. În mijlocul fundului castronului era o spărtură.

c) Un mîner masiv de bronz, terminîndu-se într-un inel. Ackner presupune că aparține unui vas, pe care l-au dus descoperitorii cu ei.

d) Un vas rotund, din fier masiv, dar puternic oxidat, cu trei picioare. Un picior și o parte din peretele vasului lipsesc.

Identificarea pieselor descrise de Ackner în colecțiile Muzeului Brukenthal nu întîmpină nici o dificultate, făcînd abstracție de mînerul descris sub litera c) care nu se mai găsește.²

1. Cazanul din tablă groasă de bronz are o buză înaltă de circa 3 cm, profilată printr-o puternică îndoitură, pe care este fixat și mînerul de fier, păstrat, al cazanului. Peretele vasului, aproximativ vertical, este ușor concav, formînd cu fundul bombat o muchie accentuată (*fig. 1/3, 3/3*). Fundul a fost reparat în repetate rînduri, de două ori găurile au fost astupate cu bronzul topit, a treia gaură este acoperită cu o pată de bronz de $9,5 \times 7$ cm mărime, fixată prin cuie într-un fel de nituire pe fundul cazanului. Bara de fier, fixată pe buza cazanului, are o formă semilunară, de ea atîrnînd în mijloc inelul mobil de fier (*fig. 2/3*).

Înălțimea cazanului 20,5, înălțimea peretelui 14, diametrul buzei 40,5, diametrul maxim 49,5 cm; lungimea barei de fier 20,2, lățimea ei 3, diametrul inelului 10,3 cm. Nr. inv. A 6237 (cel vechi 13885).

2. Castronul de bronz are o formă simplă cu pereții coborînd către fund încovoiați spre interior (*fig. 1 2, 3/2*). Fundul trebuie să se fi terminat printr-un picior scund în forma unui inel, urmele căruia nu s-au păstrat. În mijlocul lui fundul are o spărtură mare de aproximativ 17-8 cm. Buza cazanului, îndoită în unghiuri drepte, este ornamentată cu astragale (*fig. 2/1*). Lipsește în prezent pe distanța de 25 cm, iar două bucăți ale marginii sînt rupte avînd lungimea de 50 și 15 cm. În două locuri se văd urmele unde au fost aplicate mînerele, care constau din atașe pentru susținerea mînerului și continuă în jos prin cîte o frunză stilizată de acant lipită pe peretele îndoit al castronului. Una dintre aceste aplici s-a păstrat (*fig. 2 2*). Lipsesc însă atașele

² Mulțumim și pe această cale tov. N. Lupu și I. Paul de la Muzeul Brukenthal pentru permisiunea de a prezenta acest depozit, precum și pentru punerea la dispoziție a materialului ilustrativ.

și inelele mînerelor. Inițial a fost găsită o atașă cu un inel, piesa amintită de Ackner sub c), pentru care acesta a presupus în mod greșit că ar fi aparținut unui al patrulea vas.

Diametrul buzei 45, înălțimea castronului 11, lățimea marginii 2,4, înălțimea ei 1,2 cm. Frunza de acant este lată de 9,5 și lungă de 10,6 cm. Nr. inv. A. 6236 (cel vechi 13884).

3. Vas trepied de fier compus dintr-un recipient hemisferic, care este susținut de trei bare servind drept picioare (*fig. 1/1, 3/1*). Peretele vasului a suferit mult în urma oxidării. Picioarele se bifurcă sus într-o bandă orizontală, ale cărei capete sînt fixate prin nituri de marginea vasului. În același fel este fixat și mînerul plat și orizontal. Dintre picioare, care au o secțiune pătrată, s-a păstrat unul întreg, al doilea pe jumătate, pe cînd al treilea lipsește.

Diametrul recipientului 26,5, înălțimea lui 15,00, înălțimea picioarelor 22,3, secțiunea lor 1,1×1,2, lungimea mînerului 17,5, lățimea mînerului 3,5 cm.

Dintre cele trei vase, cel mai important este castronul, care reprezintă sigur o piesă romană de import și datează depozitul. Forma are o răspîndire largă în afara frontierelor nordice ale imperiului roman, întîlnindu-se printre altele, în morminte și depozite din Scandinavia, Germania, Polonia și Cehoslovacia. A constituit în repetate rînduri subiectul unor studii speciale, rezultatele cărora au fost sintetizate pentru ultima dată de H. J. Eggers în 1951.³ Această împrejurare ne dispensează de analiza mai amănunțită a acestui vas, fiind îndeajuns să tragem la repertoriul acestei forme, întocmit în lucrarea amintită, la datarea ei fixată acolo, precum și la bogatele indicații bibliografice citate. Vasul face parte din categoria castroanelor cu picior și cu mîner mobile, spre deosebire de o altă grupă, cu mîner fixe. În cadrul primei categorii există două tipuri, cu atașe pentru fixarea verigii de formă trapezoidală (tipul 91 după clasificarea lui Eggers) și cel la care dedesubtul atașelor se află un ornament vegetal, palmete sau în cazul nostru, foi de acant (tipul nr. 92).⁴ Pe cînd primul tip datează încă din grupa cronologică A, din Latène tîrziu, cel de al doilea tip, nr. 92, este o formă conducătoare pentru faza B 1 a epocii imperiale timpurii, cuprinzînd în Germania neromană prima jumătate a secolului I e. n. Aici aceste vase dispar pe la

³ H. J. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg, 1951. Pentru importul roman în Polonia și Slovacia, vezi Kazimierz Majewski, *Importy rzymskie w Polsce*, Warszawa-Wrocław, 1960 și Vojtech Ondrouch, *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*, Bratislava, 1957. Pentru vasele de bronz din Danemarca P. J. Riss, în *Acta Archaeologica*, XXX, 1959, p. 1—50. Printre vasele de bronz din Pannonia nu se găsesc analogii pentru vasele de la Gușterita, cf., A. Radnóti, *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien*, în *Diss Pann.*, seria II, nr. 6, Budapest, 1938.

⁴ H. J. Eggers, *l. c.*, p. 41, 46, 168; pl. 9.91, 92 și harta 30; id., *Einführung in die Vorgeschichte*, München, 1959, p. 166—168.

Fig. 1. -- Depozitul de vase de la Gușterița-„Fundătura“:
1) Vas trepid de fier. 2) Castron de bronz. 3) Cazan de bronz.

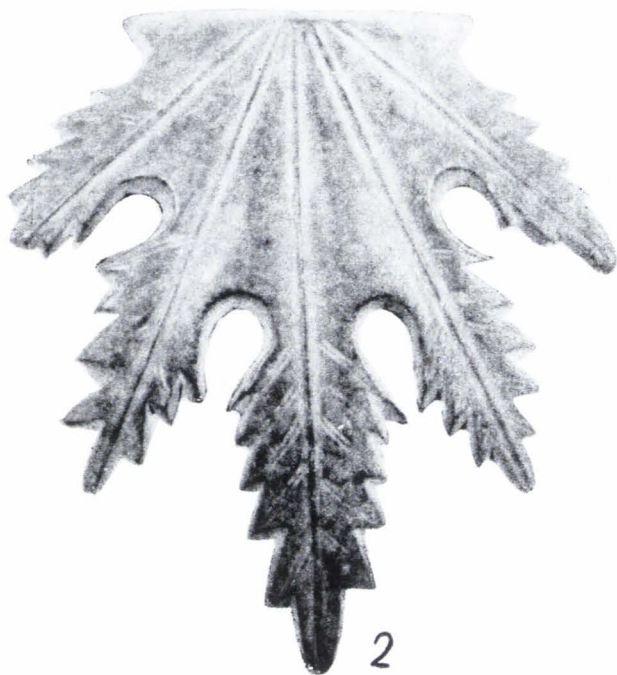
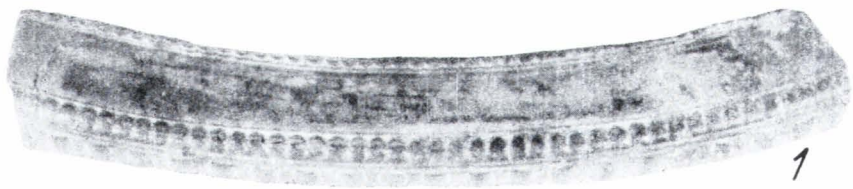

Fig. 2. — 1) Buza ornamentată a castronului de bronz. 2) Frunză de acant aplicată dedesubtul mânerului castronului. 3) Mânerul de fier cu inelul mobil al cazanului de bronz.

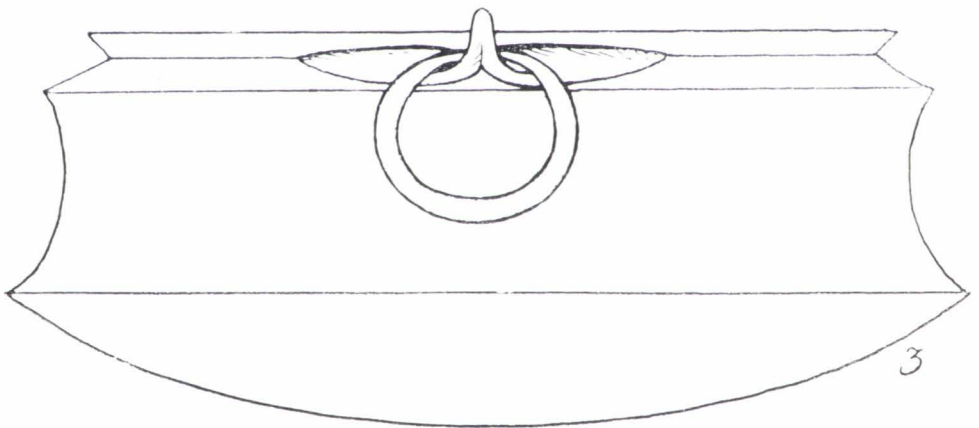
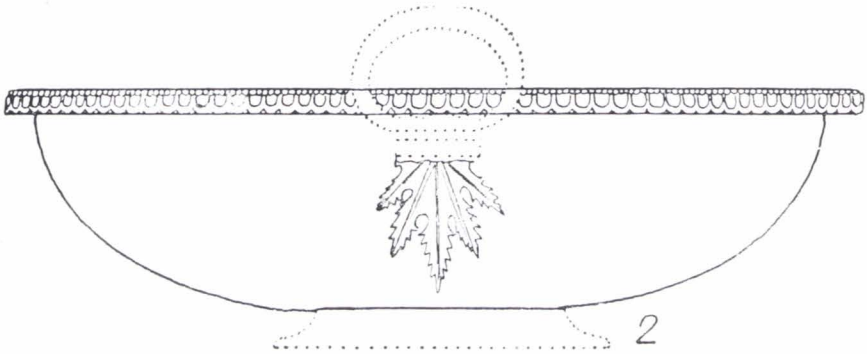
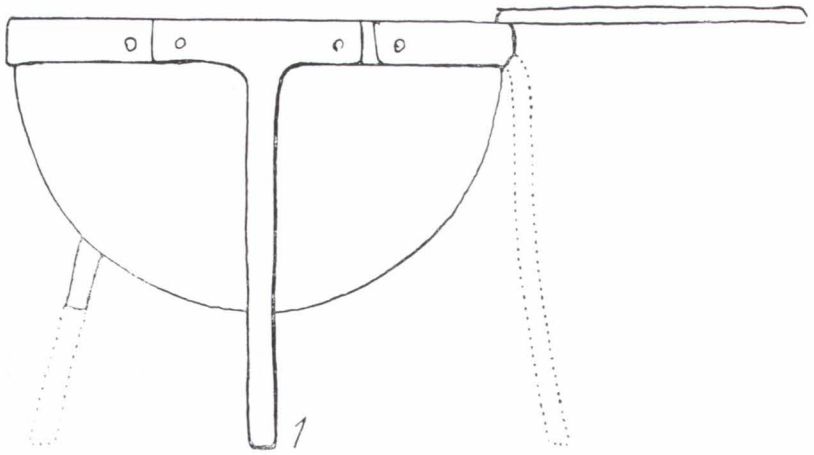

Fig. 3. — Depozitul de vase de la Gușterița-„Fundătura“.

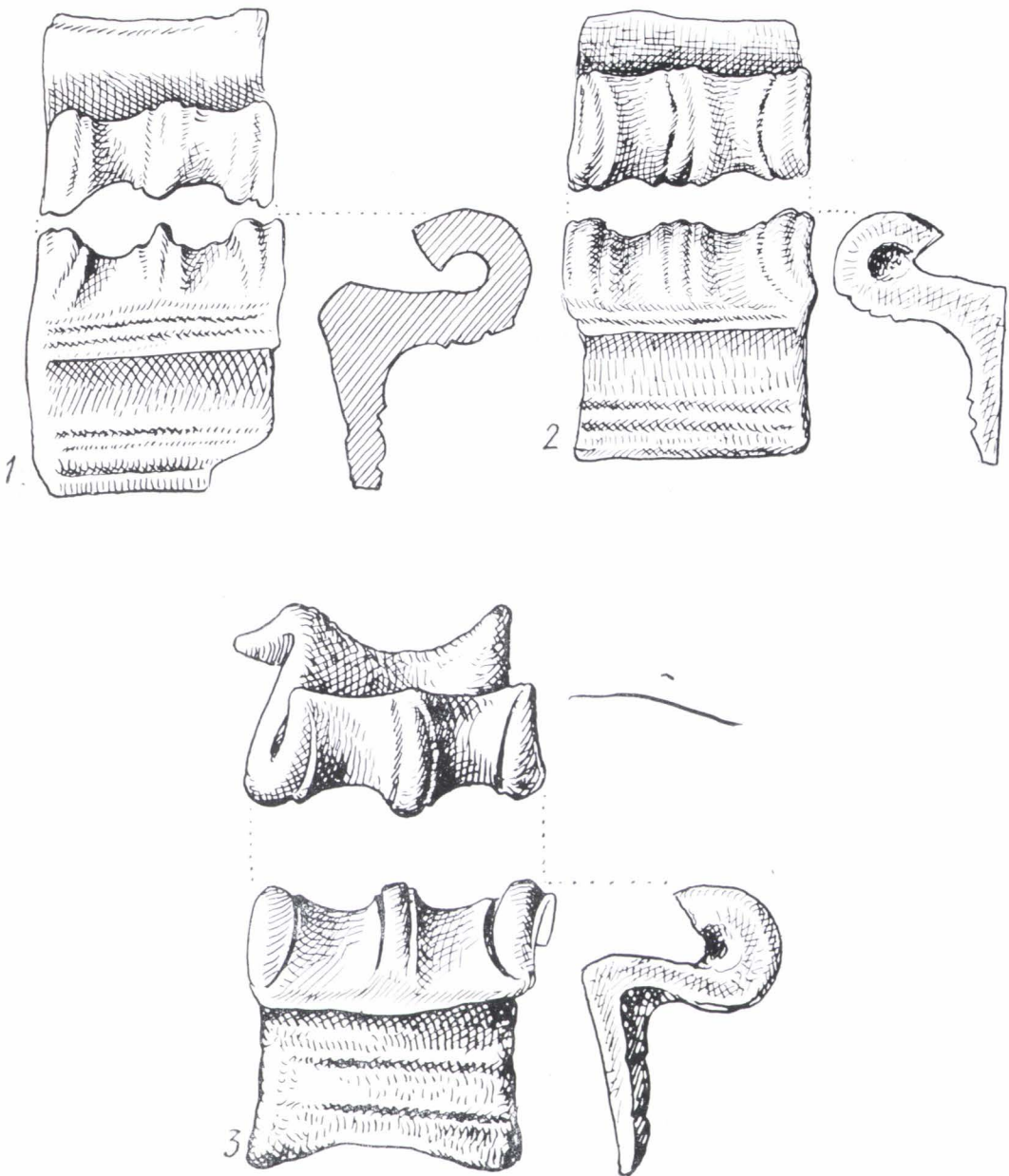

Fig. 4. — Atașele unor castroane de bronz de la 1) Pecica, 2) „Clui” și 3) Costești.

mijlocul secolului I e. n., iar la Pompei există doar câteva exemplare degenerare, după ce această formă dispare și de pe teritoriul imperiului. Din aceste date, documentate mai amplu în lucrarea citată, rezultă că epoca de folosire a castronului de la Gușterița este cu precădere prima jumătate a secolului întâi. Chiar dacă am admite că se prelungește pe întregul interval de timp al secolului întâi, aparține totuși încă timpului de dinaintea înființării provinciei Dacia.

Cu răspîndirea acestui tip de vase romane de import pe teritoriul Daciei libere s-a ocupat J. Werner încă acum 30 de ani⁵, citînd următoarele exemplare:

1. Costești, r. Orăștie. Atașă găsită în timpul săpăturilor din anii 1925, și 1927—1929.⁶

2. Costești, r. Orăștie. Fragment de palmetă fixată dedesubtul unei atașe. Săpături 1925 și 1927—1929.⁷

3. Poiana, r. Tecuci. Palmete de bronz.⁸

La acestea se pot adăuga încă șase piese descoperite sau identificate în ultimii ani:

4. „Cluj“. În Muzeul Arheologic din Cluj se află o atașă de bronz, nr. inv. 8109, care a intrat împreună cu o mică colecție de alte obiecte de bronz din perioade diferite, încît mențiunea locului de descoperire „Cluj“ indică mai degrabă domiciliul colecționarului și donatorului. Proveniența piesei din Dacia nu poate fi trasă însă la îndoială (*fig. 4/2*).

5. Costești, r. Orăștie. Atașă de bronz. Săpături 1958 (*fig. 43*).⁹

6. Gușterița-Sibiu. Vezi această lucrare.

7. Pecica, r. Arad. Atașă de bronz, săpături 1960 (*fig. 4/1*).¹⁰

8. Piatra Roșie, r. Hațeg. Atașă de bronz.¹¹

9. Piatra Roșie, r. Hațeg. Mînerul de bronz, care ar putea să aparțină unui vas de același tip, fiind găsit într-un alt turn decît exemplarul precedent.¹²

Lista arată, prin urmare, că aceste vase erau relativ frecvent folosite și de daci și sprijină totodată datarea castronului de la Gușterița la începutul secolului I e. n. dedusă din analogiile citate din alte părți.

⁵ J. Werner, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 164—168.

⁶ *Ibid.*, p. 165 și *fig. 1*.

⁷ *Ibid.*, p. 165 și *fig. 2*.

⁸ *Ibid.*, p. 166. R. și E. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 332, *fig. 136 36*.

⁹ Mulțumim tov. H. Daicoviciu, Cluj, pentru semnarea acestei piese și pentru permisiunea de a o reproduce aici.

¹⁰ Mulțumim tov. I. H. Crișan, Cluj, pentru semnarea acestei piese și pentru permisiunea de a o reproduce aici.

¹¹ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 95 și pl. 16/5.

¹² C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 88 și pl. 15/12.

Al doilea vas, cazanul de bronz, reprezintă o formă mai puțin specifică, care nu se poate încadra din punct de vedere tipologic cu aceeași precizie. Tocmai de aceea nu poate să modifice nici datarea și nici atribuirea depozitului indicate de castron. Dintre tipurile cazanelor stabilite pentru Germania neromană cazanul de la Gușterița are prin îndoirea concavă a peretelui vertical, anumite asemănări cu o grupă târzie (tipul nr. 14)¹³, care datează din faza C 2 (200—300 e. n.) din preajma epocii migrațiilor, dar aceasta se deosebește de exemplarul nostru prin atașe sau mânere turnate sau nituite, de bronz. În schimb, mânerile de fier cu inele rotunde, ca la Gușterița, caracterizează, fără excepție, o grupă timpurie (tipul nr. 4—6, 8), aparținând fazei A, cel mult B 1¹⁴, încât acest amănunt sprijină, în concordanță cu datarea castronului, datarea timpurie a cazanului. Mânerele ar putea să indice proveniența romană a cazanului, fiind însă o piesă cu trăsături tipologice mai puțin pronunțate, acesta ar putea să fi fost lucrat după modele romane și să prezinte un produs local, dacic.¹⁵

Vasul trepied este și mai puțin caracteristic decât cazanul, dar chiar și pentru acesta există analogii mai îndepărtate în lumea populațiilor libere din afara imperiului, caracterizate tot prin trei picioare de susținere, de ex. în Suedia, unde datează din perioada Latène târziu.¹⁶

Datele pentru încadrarea cronologică a cazanului și a vasului trepied nu se opun datării stabilite pentru castron. Cele două piese aparțin aceluiași orizont cronologic de la începutul secolului I e. n. mutându-l, eventual, chiar puțin înapoi, către sfârșitul secolului I î. e. n. Ele confirmă că tipurile vaselor de la Gușterița sînt uzitate în afara imperiului roman în intervalul de timp indicat și nu este nimic surprinzător că le întîlnim și la daci. Pîna acum vase de bronz și fragmentele lor au fost descoperite cu precădere în cetățile dacice, unde ele se încadrau în aspectul mai fastuos al culturii materiale îmbibate de influențe sudice. Merită să subliniem faptul că asemenea vase au fost folosite, ca în cazul de la Gușterița, și în așezări dacice mai simple, nefortificate. Legăturile comerciale cu imperiul erau ample și intense și se manifestau, în afara cetăților dacice chiar într-un mediu mai mult rural.

Pentru explicarea acestui depozit M. J. Ackner a presupus că vasele ar fi servit doar pentru adăpostirea unui tezaur, care a dispărut. Din cauza volumului considerabil, nu este probabil ca să fi conținut podoabe și obiecte

¹³ H. J. Eggers, *l. c.*, p. 160, pl. 3/14.

¹⁴ *Ibid.*, p. 159 și pl. 2/4—6, 8. Pentru cazanele de bronz, cf. și Fr. Behn, în *Germania*, XX, 1936, p. 120—127.

¹⁵ Alte două vase de bronz, recent publicate, din cetățile dacice, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 325, fig. 75, aparțin tipului 21—22 și 37—38 la Eggers, *l. c.*, p. 161, 163 și datează din perioada A, deci încă din secolul I î.e.n.

¹⁶ H. J. Eggers, *loc. cit.*, p. 160 și pl. 3/10.

de metale prețioase, cu toate că nu se poate elimina cu totul această posibilitate, ținând seama de compoziția celor mai mari tezaure dacice de argint. Pare să fie mai prudent totuși să vedem în vasele descoperite un depozit oarecare, ale cărui destinații scapă deocamdată unei explicații mai precise.

Pe hotarul comunei a fost găsit și un alt depozit compus din cinci vase lucrate din lut, descoperite la fel într-o groapă rotundă, cum se află atâtea în așezările dacice.¹⁷ Ar putea să existe o corelație între aceste complexe, oglindind practicarea unui rit identic în cadrul unor concepții de cult comune. Tocmai în legătură cu acest al doilea depozit de vase s-a emis ipoteza că el ar sta în legături cu cultul funerar, iar caracteristicile gropii rotunde ar reprezenta morminte de incinerare.¹⁸ Fără probe mai concludente, și anume fără prezența unei cantități mai mari de oase calcinate, această presupunere interesantă nu pare să fie încă îndeajuns de documentată. În lipsa altor descoperiri, care ar putea să clarifice ritul funerar practicat de către daci în majoritatea lor în epoca Latène târziu, va trebui să se țină seamă însă și de această încercare pentru explicarea unei probleme încă nerezolvate.

Produsele torenticii romane descrise aici aduc o contribuție interesantă la o problemă mai amplă și încă puțin cercetată, aceea a influenței și a importului sudic greco-roman, în cultura materială a dacilor din Transilvania.¹⁹

KURT HORED T

¹⁷ M. R u s u, în *SC. Cluj*, seria III, Științe sociale, VI, 1955, p. 79—95.

¹⁸ Mai nou se susține acest punct de vedere și în legătură cu rezultatele săpăturilor de pe „Măgura“ de la Moigrad-Porolissum; cf. M. M a c r e a și M. R u s u, în *Dacia*, IV, 1960, p. 201—229.

¹⁹ Tot la Gușterița se susține că ar fi fost descoperite încă înaintea primului război mondial, spre nord de șoseaua spre Daia, în apropierea podului peste Cibin, pe malul stîng al acestuia, fragmente ceramice greco-elenistice, Muzeul Brukenthal, nr. inv. A. 5359—5397 (nr. vechi 12666—12704). O recunoaștere pe teren a autorului făcută încă în anul 1942 a rămas fără rezultat, dar din informațiile ulterioare primite de la donatorul acestui material, rezultă că provine din lumca mediteraneană, din Grecia sau din Spania.

EIN DAKENZEITLICHER VERWAHRFUND VON METALLGEFÄSSEN AUS GUȘTERIȚA-SIBIU

(ZUSAMMENFASSUNG)

Am 8. Mai 1840 wurde in der „Fundătura“ bei Gușterița—Sibiu ein Verwahrfund von Metallgefäßen entdeckt, der einen Kessel und ein Fußbecken aus Bronze und ein eisernes Dreifußgefäß enthielt (Abb. 1—3). Die Fundumstände wurden von M. J. Ackner ausführlich beschrieben.

Das Fußbecken ist römisches Einfuhrgut und stammt spätestens aus dem 1. Jh. u. Ztr., wodurch der ganze Verwahrfund in die Zeit des vorrömischen freien Dazien eingeordnet wird. Der Verfasser teilt außer den Gefäßen dieser Art, die aus Dazien schon bekannt sind, auf Grund der erhaltenen Henkelattaschen noch drei neue Exemplare mit, zwei, die während der Grabungen in Costești (1958) und Pecica (1960) zum Vorschein kamen, und eines, das sich im Historischen Museum in Cluj befindet (Abb. 4).

BESCHRIFTUNG DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. — Verwahrfund von Metallgefäßen aus Gușterița-„Fundătura“:
1) Dreifußgefäß aus Eisen; 2) Fußbecken aus Bronze; 3) Bronzekessel.

Abb. 2. — 1. Gefäßrand des Bronzebeckens; 2) Akanthusblatt unter dem Henkel des Beckens; 3) Eisenhenkel des Bronzekessels mit beweglichem Ring.

Abb. 3. — Verwahrfund von Metallgefäßen aus Gușterița-„Fundătura“.

Abb. 4. — Henkelattachen einiger Fußbecken aus Bronze: 1) Pecica; 2) „Cluj“; 3) Costești.

INSCRIPȚIILE GRECEȘTI DIN DACIA

I. Observații preliminare *

Este îndeobște cunoscută și apreciată bogăția remarcabilă a materialului epigrafic (alături de cel arheologic și numismatic) roman al Daciei carpatice, descoperit în aproape toate zonele și colțurile provinciei, dar mai ales în centrele de colonizare, administrative, militare, miniere, în general cu oarecare importanță economică sau religioasă-culturală. Dată fiind puținătatea respectiv inexistența informațiilor literare-istorice greco-romane despre elementele și formele de organizare administrativă, economică, militară, socială, religioasă etc., ca și mai ales în privința compunerii etnice și cultural-lingvistice, a antroponimiei și obârșiei locuitorilor, — inscripțiile (oricât de scurte, laconice, fragmentare ar fi sau ar părea că sînt) reprezintă documente istorice de importanță primordială, aproape exclusive, singurele care „vor-besc“ oferind informații prețioase și unice. Fără ele nu s-ar ști mai nimic despre viața internă a provinciei sub aspectele ei variate, cu un conținut bogat, o intensă circulație de oameni, produse, idei și forme de cultură, locale și exotice, cu mișcări și lupte, frământări sociale, invazii și răscoale, distrugerii, incendii, jafuri și refaceri; ceea ce este caracteristic în procesul desfășurării vieții și romanismului carpato-balcanic, care a înflorit cu toate greutățile și vicisitudinile firești în toate timpurile și locurile, dar mai ales într-o zonă periferică expusă loviturilor din afară, cum era provincia carpatică¹. Inscripțiile formează principala mărturie documentară a pătrunderii civilizației mediteraneene și a romanismului în acest teritoriu de margine, dovezi ale răspîndirii, cunoașterii și cultivării în masele populare a idiomului latin, nu numai în vorbirea cotidiană, dar și în scris și citit: textele epigrafice

* Abrevierile la pag. 80.

¹ Despre istoria Daciei în general, v. monografiile istorico-arheologice mai importante, privind cele două mari zone ale provinciei: C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité* (București, ed. I 1938, ed. II în germ. și ital. 1943, ed. III 1945, 267 p.) și D. Tudor, *Oltenia romană* (București, ed. I 1942, ed. II 1958, 530 p.); *Răscoale și atacuri „barbare” în Dacia romană* (sec. II—III e.n.), București, 1957, 98 p.; *Istoria României*, I (1960), p. 345—476 (Dacia în timpul stăpînirii romane).

pe piatră (marmoră), table cerate ori de bronz, cărămizi și țigle, obiecte de metal, vase etc. constituie neîndoielnice documente ale limbii scrise și citite, deci înțelese și utilizate de populația provinciei, de toți „citorii“ localnici; ele sînt „elocvente“ mai mult decît oricare altă categorie de monumente și materiale documentare de „factură romană“, produse ori aduse și lăsate de stăpînirea imperială timp de 165 de ani pe meleagurile Daciei carpatice.

Majoritatea covîrșitoare a inscripțiilor Daciei romane sînt redactate în latinește, care era limba și oficială și populară: a administrației, armatei, „coloniștilor“, sclavilor, localnicilor, a majorității populației provinciale atît imigrate cît și foarte probabil a celei de origine locală, autohtonii traco-daci. Acesta era în orice caz mijlocul de comunicare, de înțelegere a numeroaselor elemente etnice venite în puternicul aflux popular „colonizator“ în Dacia ocupată de romani, fenomen exprimat plastic și pregnant de celebrul pasaj eutropian „Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas“². Este o realitate etno-demografică și socială care se verifică pe deplin mai ales în materialul epigrafic al provinciei romane, în antroponimia relativ abundentă și variată.

În teritoriul Daciei romane cuprinzînd Oltenia, Banatul și Transilvania (Ardealul în sens istoric: regiunile Cluj, Hunedoara, Brașov și Mureș-Autonomă, afară de raioanele Năsăud, Toplița, Gheorghieni și Ciuc), se cunosc pînă acum un total de aproximativ 2400 piese epigrafice pe piatră și marmoră (votive-religioase, onorare, pe clădiri, funerare etc.), vreo 800 pe cărămizi, țigle, vase ori alte produse și obiecte de fabricație locală sau importate (lucerne, ceramică fină terra sigillata)³. Inscripțiile latine au fost larg utilizate pentru documentarea în ce privește istoria și viața internă, dezvoltarea societății în perioada romană, fiind studiate deopotrivă din punct de vedere filologic-lingvistic⁴, cu toate că pînă azi nu au fost controlate direct și revizuite integral materialele editate și cele inedite, spre a fi utilizate și utilizabile complet, sub toate aspectele, cu deplină acribie filologică.

² Eutropius, VIII 6.

³ Toate inscripțiile de aici, cele cuprinse în vechiul CIL, III (1873, 1889—1894, 1902) ori publicațiile ulterioare (de după a. 1902) împreună cu cele inedite vor fi cuprinse în marea publicație unitară, lucrare de mari proporții și pretenții („Culegere de inscripții de pe teritoriul R.P.R.“), pe care o întocmește Academia R.P.R. prin Institutul de Arheologie din București și care va prezenta — cu reproduceri fidele și lectură exactă, traduceri, comentarii filologice-istorice și indice exhaustive — întreaga bogăție a materialului epigrafic al Daciei carpatice; cf. *Mat. arb.*, VI 1959, p. 871—893.

⁴ Petre Drăgoescu, *Limba latină pe inscripțiile din Dacia. Contribuții epigrafice*. Rîmnicu Vilcii, 1930, 64 p.; recenzie critică C. Daicoviciu, în DR VII (1931—3), 1934, p. 368—369; H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960, 397 p.; recenzie critică: *Cercetări de Lingvistică*, Cluj, VI 1961, p. 209—218; S. Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961, 148 p.; recenzie critică: *Cercetări de Lingvistică*, VI 1961, p. 463—472.

Inscripțiile în limbă greacă, mult mai reduse numeric (aproximativ 1—2% din totalul materialului epigrafic al Daciei romane) s-au bucurat de atenție ceva mai redusă, proporțional cu numărul lor real, fiind destul de puțin studiate și cunoscute (unele au rămas aproape total ignorate de unii erudiți români⁵, ca și de streini); ori — de altă parte — li s-a atribuit o importanță exagerată în ce privește elementele zise „vechi grecești“ în lexicul limbii române⁶. Inscripțiile în limbă greacă, cele bilingve (gr.-lat.) sau chiar numai cu câteva litere grecești, în Dacia, prezintă, oricum, un interes documentar deosebit, în primul rând pentru problema compoziției etno-lingvistice a populației⁷, pentru limba vorbită aici, ca și în general pentru dezvoltarea vieții în cadrul provincial al Daciei carpatice; dar în primul rând tocmai pentru înțelegerea justă a componentei etnic-sociale, lingvistice și culturale elenice în formarea și dezvoltarea societății și culturii romano-mediteraneene în această zonă, ca și pentru procesul romanizării și pentru istoria limbii române în epoca încheierii sale.

Spre a preciza numărul total, natura, calitatea, răspândirea teritorială și semnificația lingvistic-istorică a materialului epigrafic grecesc cunoscut până acum în Dacia romană, sînt adunate într-un mic „corpus“ toate inscripțiile care au fost scrise integral în limbă elenică, ori parțial (bilingve, gr.-lat.), sau cuprind un cuvînt ori litere grecești, ce constituie documente de importanță paleografică, indicii evidente ale unei asemenea influențe culturale, din partea unor meșteșugari cioplitori de piatră și sculptori, ca și a scribilor de limbă ori de modă greco-orientală⁸. Epigrafele sînt grupate după localități în ordinea firească, începînd de la sud spre nordul provinciei romane (v. harta, fig. 1),

⁵ În legătură cu inscripția funerară greacă de la Porolissum (infra, nr. 34), M. Marcu, ActMuz. p. 117 menționează alte 17 epigrafe grecești în Dacia (adică cele de mai jos: nr. 5, 6—8, 13—18, 20, 24, 26—29, 35).

⁶ C. C. Diculescu, *Elementele vechi grecești din limba română*, în DR, IV 1926, p. 394—513; cf. infra. p. 79.

⁷ Cf. *Onomasticon Daciae* (Numele de persoane în inscripțiile provinciei), în AISC IV 1944, p. 186—233 și V 1949, p. 282—295 (cu bibliografie); aceste tabele de antroponime este necesar a fi revizuite, corectate, amplificate în baza materialului și a bibliografiei recente; deasemenea: *Daco-geții în Dacia romană*, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 39—56; *Istoria României I* (1960), p. 392—396 (populația provinciei; coloniști și autohtoni).

⁸ Nu sînt cuprinse inscripțiile scurte cu litere grecești pe blocuri de piatră din zidurile cetății dace de la Grădiștea Muncelului (r. Orăștie), a căror destinație și semnificație (traducere) nu sînt încă deplin elucidate, cu grupe de cîte 2—3 litere, ca HHP, N, IΘ, XΔBΨ etc.; C. Daicoviciu, SCIV II 1951, p. 119—122 și altele descoperite în a. 1958, 1959 și urm. (în MAC); *Istoria României, I*, p. 327—328.

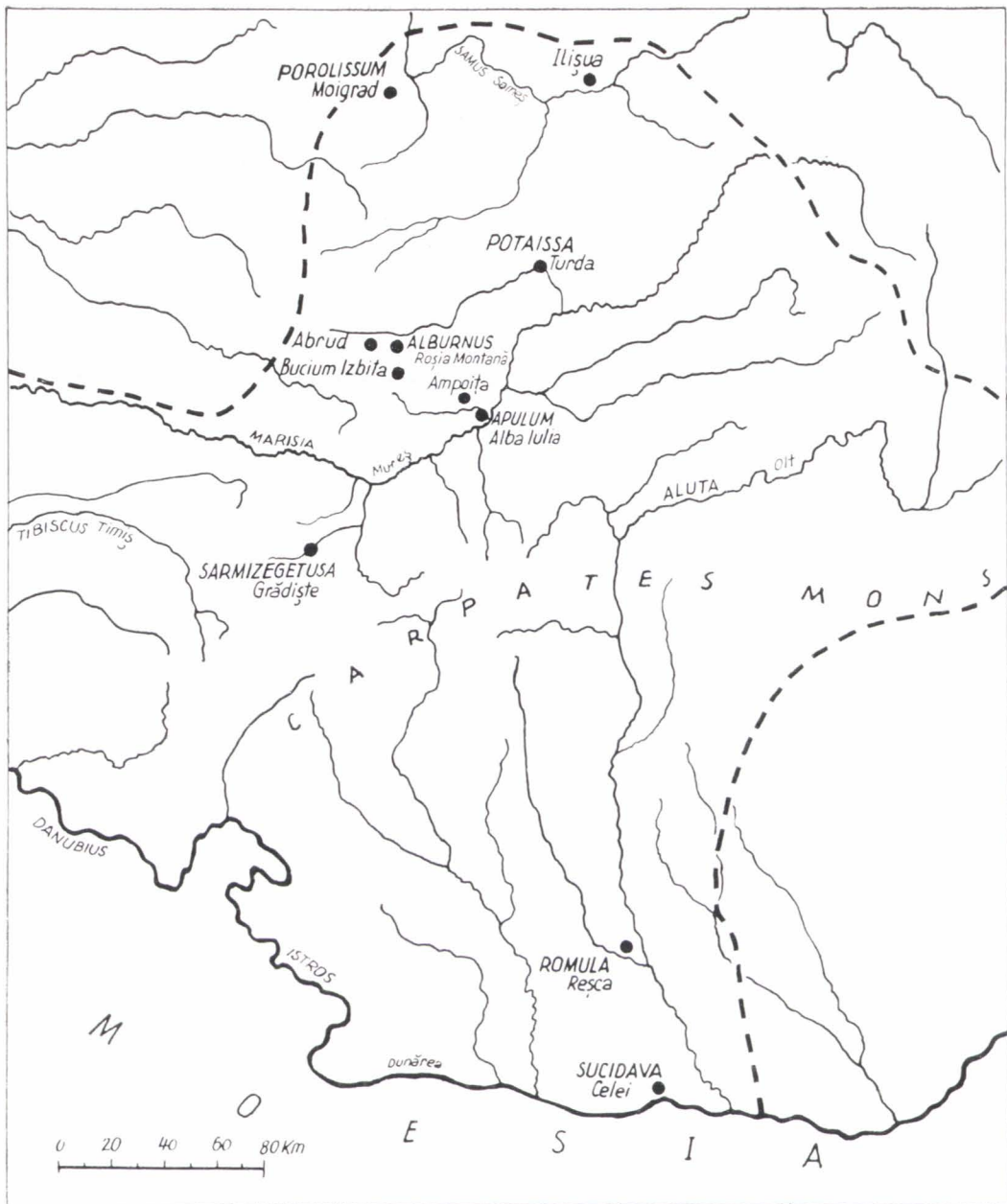

Fig. 1. — Harta localităţilor Daciei cu descoperiri epigrafice greceşti.

iar în interiorul fiecărei localități după categoriile și conținutul lor, potrivit în linii mari criteriilor adoptate de colectivul redacțional pentru „Culegerea de inscripții de pe teritoriul R.P.R.“.

II. Repertoriul inscripțiilor

A. — SUCIDAVA (Celeiu, r. Corabia)

1. *Amfore* din sec. III—IV; „o toartă de amforă găsită la poalele cetății spre Dunăre, unde ar fi putut fi adusă de ape. Poartă o stampilă în relief, lungă de 55 mm, litere înalte de 8 mm. $\text{C}\omega\text{Z}\omega\text{N}$. Din Dacia mai cunosc toate stampilate cu numele său, la Alba Iulia, precum și un alt exemplar, azi dispărut, găsit de Papazoglu, tot la Sucidava“, D. Tudor, *Mat. arb.*, I 1953, p. 707, fig. 10 f și p. 714; OR, p. 416, nr. 267. Este un obiect de import, la fel ca exemplarul din Apulum (infra, nr. 21 a) și ca alte amfore cu stampile-inscripții (CTPATONEIKOY, *Dacia*, VII—VIII p. 384=OR, p. 415 nr. 266). *Sozon* e numele meșterului olar.

1 a. La Sucidava e de remarcat inscripția votivă latină cu numele localității care conține o literă greacă „territ(orium)Σuc(idavense)“, Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis* (An. Acad. Rom. XXXVI 1913), p. 61—63=Tudor, OR, p. 401, nr. 143, eventual alte fragmente; în ce privește acest „sigma“ izolat, cf. AISC, III, p. 190, N. Gostar, SCIV V 1954, p. 607—610 (în legătură cu stampila militară „NMΣ“(?) de la Răcari—Oltenia).

2. *Inel* (verighetă) de aur, diametru 15 mm, aflat la Celeiu de Papazoglu. Inscripția este pe fața internă și externă (fig. 2).

Tocilescu, AEM, XIV 1891, p. 11, nr. 5 = *Monumente epigrafice și sculpturale* (1902), p. 392, nr. 84; G. Seure, *Revue des études anciennes*, XXII 1920, p. 11—12; Tudor, OR, p. 416, nr. 269.

Fig. 2. — Inel de aur, cu inscripție pe cele două fețe. Romula.

BPΩΛΥΘΠIC (interior)

BEINΔPYHCOY APOYΛON (în exterior)

Despărțirea cuvintelor și semnificația lor sînt necunoscute, deci total nesigure. E puțin probabil să fie o inscripție în limbă tracică. Seure a dat traducerea: „lui Brolythribis, fiul lui Driazis, născut la Arrôlos“, cu totul neverosimilă. Non liquet.

B. — ROMULA (Reșca, r. Caracal)

3. *Cărămidă* fragmentară înaltă 25, lată 29 cm; litere sgâriate în pastă crudă înainte de ardere. Se află în colecția Papazoglu (fig. 3).

Gr. G. Tocilescu, AEM XVII p. 81 (foto); *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie* (București, 1900), p. 97—100.

τοῦ Τρω[:]	ale troia-
κοῦ πο-	nului răz-
λέμου	boi (evenimente)
καθ' Ὀμν.	după Ho-
ρον μάνθα-	[mer să le în-
vs τάξιν...]	veți...]

Fig. 3. — Cărămidă, fragment, cu inscripție. Romula.

4. *Sarcofag* de piatră, arca lungă 214, lată 72, înaltă 65 cm. Pe una din laturile lungi, în chenarul „tabula ansata”, inscripția sgâriată cu litere în forme rudimentare, înalte de 21 mm; lectura nu e deplin sigură (fig. 4).

D. Tudor, *Arhivele Olteniei*, 1933 și extras p. 4—5 = *Cetatea Romula* (1931), p. 15, fig. 4 = OR, p. 395, nr. 90.

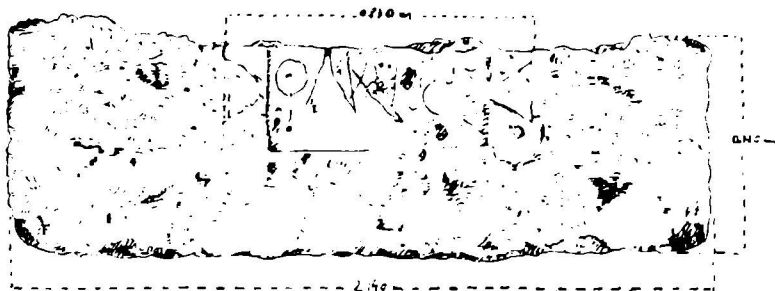

Fig. 4. — Sarcofag cu inscripție. Romula.

ΦΛΑΟΥΙΟΣ *Flavius*

este numele celui înmormântat în acest sicriu.⁹

⁹ În teritoriul Olteniei sînt destul de numeroase materialele epigrafice grecești: cărămizi, țigle, pietre de inel, amfore cu inscripție, ori cîteva litere: D. Tudor, OR, p. 389 și urm., nr. 52, 65, 66, 134, 136, 137, 139, 217, 219, 221, 232—266 etc., pe care nu le repetăm aici fie din cauză că sînt obiecte de import, din sud, fie că sînt în majoritate după sec. IV e.n., cînd legăturile economice și sociale dintre teritoriul oltenesc al Daciei carpatice și Moesia erau continui și destul de intense.

4 a. *Placă* de piatră, fragment, cu nume proprii, de proveniență necunoscută, înregistrat în CIL între „Daciae incertae“, „litteris malis, ap. Bolliacum ante, nunc in museo publico (București); recognovit mea causa Tocilescu, qui ed. AEM III 44, nr. 14“, CIL III 8059. Inscricția ar putea fi din teritoriul Olteniei (Romula, Sucidava ori chiar Drobeta?):

ΑΡΑ	
ΓΑΙΟCOC	Gaios . . .
ΦΛΑΓΙΝ	Fla(vios?)
ΙΟΥΛΙΟC	Iulios
ΠΥΕΙΚΤΙ	

C. — ULPIA TRAIANA (SARMIZEGETUSA, Grădiște, r. Hațeg)

5. *Altar votiv* de marmoră, înalt 63, lat 37, gros 31, litere 3 și 2 cm (fig. 5).

Sibiu, Bruk. (inv. 7167).

P. Köppen, JbLit., XXIV 1823, Anz. p. 21; A. De Gerando, *La Transylvanie et ses habitants* (Paris, 1845), p. 366; J. F. Neigebaur, *Dacien*, Kronstadt—Brașov, 1851, p. 82; CIG, III 6813 = CIL, III ad nr. 1422 = IGR I 546 = ILS 3849 a.

Ἀσκληπιῶ καὶ	Aesculapio et	Lui Aesculap și
Ἑγεία θεοῖς	Hygiae diis	Hygiei, zeilor
φιλανθρώποις	benignis	iubitori de oameni
Ἄξιος Ἀελιανῶς	Axius Aelianus	Axius Aelianus
ὁ νεώτερος εὖ-	iunior do-	iunior (fiul) în-
χαριστήριον	num (dedi)	chinare (am pus)
Ἴόνιος	Ionius	Ionius.

Dedicantul *Axius Aelianus* „iunior“, numit și *Ionius* este fiul lui Q. *Axius Aelianus*, procurator al Daciei Apulensis și locțiitor al guvernatorului provinciei Dacia, probabil prin a. 235—8 (Stein, *Reichsb.*, p. 71—72).

6. *Altar votiv* de marmoră, înalt 104, lat 50, gros 35 cm, litere 55 mm. Capitelul are în față ornament din timpan cu rosetă și frunze de acant, la colțuri acrotere (fig. 6).

Sarmizegetusa, Muzeu.

C. Daicoviciu, ACMIT IV (1932—5), p. 409 și 392, fig. 38 (foto); L. Robert, REG LII 1939, p. 484; AEp. 1939, 5; *Közlemények* (Kolozsvár-Cluj), I 1941, p. 111, fig. 3 (foto).

Fig. 5. — Altar votiv de marmoră. Sarmizegetusa.

Διὶ Ὑψίστῳ ἐπιχρόῳ Αἰλ[ίος] Ἀπολινα- ριος ἐπίτροπος καὶ Μαξίμα εὐχαριστήριον	Iovi Summo exaudienti Ael(ius) Apol(l)ina- rius procurator et Maxima (uxor) donum (dederunt)	Lui Zeus preaslăvitul milostivul Aelius Apol(l)ina- rius procurator și Maxima (soție) (au pus) ofranda.
---	---	--

Aelius Apollinarius este un procurator augusti Daciae Apulensis în sec. III (Stein, *Reichsb.*, p. 82).

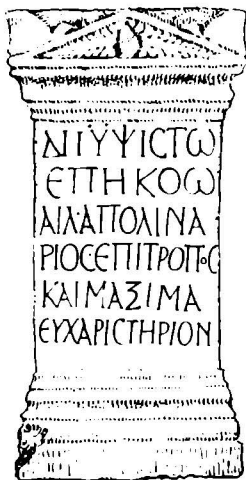

Fig. 6. — Altar votiv de marmoră. Sarmizegetusa.

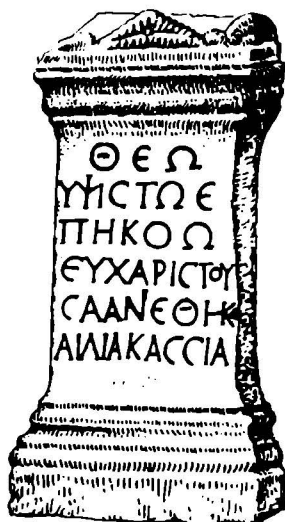

Fig. 7. — Altar votiv de marmoră. Sarmizegetusa.

7. *Altar votiv* de marmoră din Bucova, înalt 73, lat 38, gros 32 cm, litere 35 mm. Capitelul are la mijloc o mică rosetă și o foaie de acant, la colțuri câte o palmetă (fig. 7).

Sarmizegetusa, Muzeu.

C. Daicoviciu, AISC, I/1 (1932), p. 85, fig. 3a (foto); AEp. 1930, 136 = 1933, 14; REG LII 1939, p. 484.

ΘΕΩ	Deo	Zeului
Ὑψίστῳ ἐ-	Summo exau-	prea slăvit, mi-
πιχρόῳ	dienti	lostivul
εὐχαριστοῦ-	gratiam a-	pinos
σα ἀνέθηκα	gens posui	de recunoștință am pus
Αἰλία Κασσία	Aelia Cassia	Aelia Cassia.

Dedicanta *Aelia Cassia* poartă nume de bun aspect roman, care însă este alcătuit din două nomina gentilicia (de familie) *Aelia* și *Cassia*, primul în

funcție de gentiliciu, al doilea drept cognomen, — dovadă evidentă că este o persoană din provincie, posibil venită din zonele orientale ale imperiului.

8. *Placă votivă* de marmoră, fragmentară (jumătatea din dreapta lipsește), înaltă 23, lată 16, groasă 6 cm; litere de 25 și 20 mm. În centru o ureche, a doua se află în partea dreaptă (lipsă) (fig. 8).

MAC (inv. 7425).

H. Finály, *Erd. Múz.*, 1895, p. 366; *Szolnokdoboka vármegye monográphiája*, I (1901), p. 216, fig. (foto); A. Buday, *Dolgozatok* (Kölozsvár-Cluj), VII 1916, fac. I, p. 35, fig. 5; C. Daicoviciu, *Dacia* I 1924, p. 232; A. Lenghel, *Clujul medical*, nr. 5—6, mai-iunie 1926, p. 6 (extras).

.Ι α.τ.ε.μ|ος ?

Iateim[us]

I a t e i m u s

Θεω, Ι[ψ:στω ?

deo summo?

zeului preaslăvit?

Dedicantul *Iateimos* poartă un nume semit (arab?), cf. de ex. *Ἰαθεμμου* (H. Wuthnow, *Die semitischen Menschennamen in den griechischen Inschriften und Papyri des vorderen Orients*, Leipzig, 1930, p. 55).

Fig. 8. — Placă votivă de marmoră.
Sarmizegetusa.

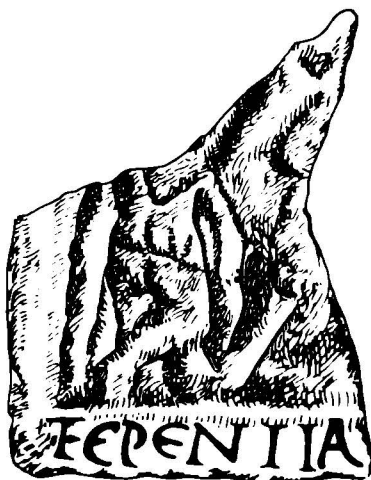

Fig. 9. — Placă votivă de marmoră.
Sarmizegetusa.

9. *Placă votivă* de marmoră, fragment înalt 125, lat 95, gros 30 cm, litere 1 cm; colțul stîng de jos al scenei sacrificiului mitraic: o figură umană (dadofor) cu picioarele încrucișate, pe bază inscripția cu numele dedicantului. Descoperită în mitreul din Ulpia Traiana (fig. 9).

Deva, Muzeu (inv. 347).

C. Torma, *AEM* VI, p. 108, nr. 17; F. Studnicka, *AEM* VII, p. 208, nr. 10; *CIL*, III 7928.

ΤΕΡΕΝΤΙΑ... Τερεντια[υος?]

Caracterul grecesc al literelor, deci al textului pare a fi sigur; dar nu este exclusă o greșală de lapidar (P în loc de R latin) și redarea lui E în formă de Ε grecesc.

10. *Placă* de marmoră, fragment înalt 15, lat 10, gros 5 cm; cu trei rânduri de inscripție, litere înalte 2 cm (fig. 10).

Sarmizegetusa, Muzeu.

... ΕΡΟΠΟΥ	Μ ερόπου
... ΥΚΑΙΝΟΥ(?)	... υ κα! Νου[... ?]
... ν Γ	ου (sive ου?)

Este o listă (tabel) de nume grecești pe vreun monument public, posibil de caracter religios(?).

Fig. 10. — Placă de marmoră.
Sarmizegetusa.

Fig. 11. — Placă de marmoră,
două fragmente. Sarmizegetusa.

11. *Placă* de marmoră, în două bucăți, *a* de 25 × 18 × 4 cm, *b* de 22 × 18 × 4 cm; litere înalte 55 mm (fig. 11).

Deva, Muzeu.

G. Téglás—P. König (Király), AEM VIII, p. 54, nr. 9; CIL, III 7995.

NTICA	NIO
CΘC	OCA
ΕΠ	AC

Literele păstrate fac parte din nume proprii, posibil un tabel de caracter religios-votiv.

12. *Mozaic* de paviment (opus musivum), din bucățele de marmoră colorată, aflat în a. 1823 în ruina unei clădiri din centrul satului actual; reprezenta scena „Priam cerînd de la Achille corpul fiului său Hector“. A fost distrus în a. 1830. E cunoscut din desenele unor contemporani care l-au văzut întreg în primii ani după descoperire (fig. 12).

Fr. X. Hene, *Beiträge zur dacischen Geschichte* (Hermannstadt—Sibiu, 1836), p. 202—205; De Gerando, *op. cit.* p. 375—8; J. Arnet, SBWien VI 1851, p. 281—2; G. Téglás, *Hunyadvármegye története*, I (1902), fig. 159; C. Daicoviciu, *Dacia*, I 1924, p. 227 (bibliografia anterioară); I. Berciu, *Studii și comunicări*, IV 1961, p. 157, pl. III.

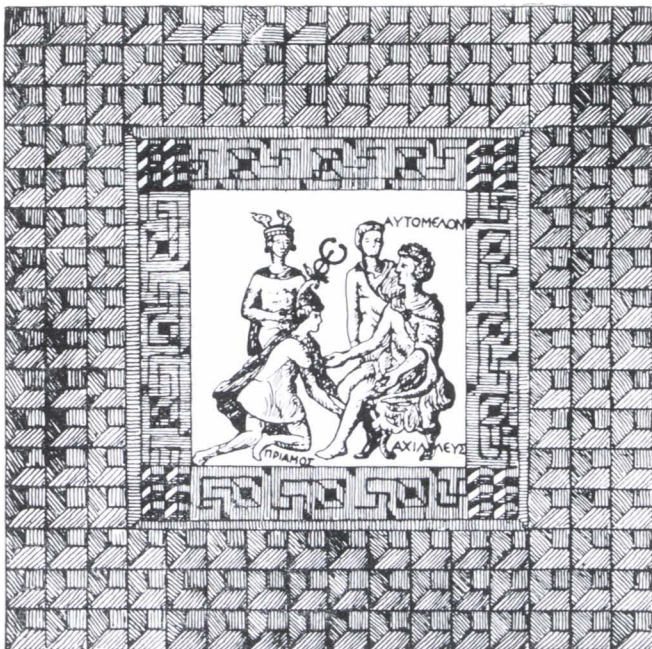

Fig. 12. — Mozaic de paviment. Sarmizegetusa.

ΗΡΙΑΜΟΣ

ΑΧΙΑΛΕΥΣ

ΑΥΤΟΜΕΔΩΝ

13. *Stelă funerară* de piatră, înaltă 167, lată 55, grosă 13 cm; litere înalte 4, 3 și 2 cm. Trei registre: cel superior destinat pentru relief (portret, bust) e încadrat de un chenar cu două ciubucuri, iar la colțurile de sus are două acrotere; câmpul inscripției este mult corodat, textul e foarte greu de citit; caracterul funerar și limba greacă a monumentului apar evidente (fig. 13—14).

Sarmizegetusa, Muzeu.

C. Daicoviciu, ACMIT IV (1932—8), p. 411, nr. 55 („o stelă funerară cu inscripție grecească”).

Ἐνθάδε

Hic

Aici

Χρυσοκ[όμα]ς

Chrysok[oma]

Chrysoc[oma]s

Γετικῆ γῆθεν.

Getica terra

în pământ(ul?) getic

α νισιχ...

. . . . .

. . . . .

Lectura este sigură în r. 1—3; numele defunctului poate fi întregit $\chi\rho\upsilon\sigma\kappa\omicron\lambda\omicron\mu\alpha\iota\varsigma$, restul fiind dubios. Remarcabilă este utilizarea termenului $\Gamma\epsilon\tau\iota\kappa\eta\ \chi\theta\acute{\omega}\nu$, pentru „Dacia“, „terra Dacia“: *Getae*, *Getia*, *Geticus* e corespondentul în textele și inscripțiile grecești al lui *Daci*, *Dacia*, *Dacicus* mai frecvent în cele latine.

Fig. 13. — Stelă funerară.
Sarmizegetusa.

Fig. 14. — Stela funerară fig. 13, cimpul inscripției.

D. — APULUM (Alba Iulia, Gyulafehérvár, Karlsburg)

14. *Altar votiv*, probabil din Apulum, textul cunoscut numai din manuscrisul lui Verantius (Anton Verancici, sec. XVI).

CIG III 6815; A.—M. 407; CIL., III 7740 a; IGR I 541.

ΚΥΡΙΩ ΑΣΚΛΗ
ΗΙΩ ΚΑΙ ΥΓΙΗ
ΘΞΟΙΣ ΞΗΠΚΟΟΙΣ
ΜΑΡ(ΧΟΣ) ΜΕΜΜ(ΟΥΣ)
ΛΟΝΓΟΣ ΒΕΝΕΦ(ΥΧΑ-
ΡΙΟΣ) ΕΥΧΗΧ ΧΑΡΙΝ Α
ΝΕΘΗΚΕΝ

Domino Aescula-
pio et Hygiae
dis exaudientibus
Marcus Memmius
Longus beneficiarius
votum posuit

Zeului Aescula-
pius și Hygiei
celor milostivi
Marcus Memmius
Longus beneficiarius
a pus prinusul.

Dedicantul, militar roman, *Marcus Memmius Longus*, era beneficiarius, gradat ori subofițer dintre așanumiții „principales“, inferiori centurionilor (ofițeri), cu însărcinări speciale (cf. ActMuz., p. 121, cu bibliografie). În postul de beneficiarius, Memmius Longus era detașat din efectivele legiunii XIII Gemina.

15. *Altar votiv*, de piatră calcaroasă, înalt 70, lat 32, gros 32 cm; litere în r. 1 de 35, în rest 30 mm (fig. 15).

Sibiu, Bruk. (inv. 7171).

C. Gooss, AEM I 1877, p. 35; CIL, III 7766a;
IGR I 540.

Ἀθηνᾶ	Minervae	Athenei
κατὰ ἐπι-	ex ius-	din porun-
ταγγὴν ἀ-	su po-	ca (ei) a
νέσθηκε	suit	pus
Ὀκ[ταυοιος] Πριστ[ίνος]	Oc(tavius)	Prist(inus)

Dedicantul este un provincial cu nume roman *Oc(tavius) Pristinus*, posibil militar.

16. *Altar votiv*, de piatră calcaroasă, descoperit în a. 1872 în cartierul de sud al orașului, Partos (Colonia Apulensis); înalt 72, lat 40, gros 38 cm; litere 5 cm. Capitelul mutilat are în mijloc o sferă (omfalos?), la margini acrotere (fig. 16).

MAC.

CIL, III 7762; IGR I 545; Cserni, AFTört., p. 437, nr. 326.

Ζεῦ Σαρ-	Iovi Sar-	Lui Iupiter Sar-
δενδην.	denden-	dendenul
ᾧ Ρουφος	o Rufus	Rufus
Ἀντιπά-	Antipa-	al lui Antipa-
τρου εὐ-	tri vo-	ter a împli-
χῆν ἀνέσθηκεν]	tum posuit	nit juruința.

Remarcabilă este forma de dativ Ζεῦ în loc de Δι. Despre acest zeu: Adler, RE I A (1920), 2479 „Sardendenos (Hirschfeld, SBWien, 1874, 390 leitet den Namen vom Berg Sardene bei Kyme in Kleinasien ab, weil asiatische Kulte in Dacien verbreitet sind)“; Höfer, *Lex. Myth.*, IV 383 „Sardendenos (merkwürdig ähnlich ist der Zeusbeiname Σαρπενδηνός]“.

Fig. 15. — Altar votiv de piatră. Apulum.

Fig. 16. — Altar votiv de piatră. Apulum.

tul *Rufus* al lui *Antipater* pare să fie un libert, sau sclav, în orice caz de origine orientală, eventual chiar grecească.

17. *Placă votivă* de marmoră, cu scena sacrificiului mitraic, înaltă 16, lată 23, groasă 2 cm, litere înalte 1 cm. Descoperită pe la a. 1860 în albia Mureșului, lângă Vințul de Jos, adusă desigur din zona arheologică a coloniei Apulum (Partoș) (fig. 17).

Sibiu. Bruk.

C. Gooss, *Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde*, XII 1875, p. 170; F. Studnicka, *AEM* VIII p. 35, nr. 72; *CIL*, III 7782; *Cumont, Textes*, II p. 134, nr. 255; *IGR* I 544.

Fig. 17. - Placă votivă de marmoră. Apulum.

Αὐρηλῖς Στέφανος θεῷ Μίθρα
εὐχαριστήριον

Aurelius Stephanus Deo Mithrae
donum (dedit).

Sînt remarcabile formele de grafie și pronunțare cu *-is* în loc de *-os* *Αὐρηλῖ(ο)ς*, *εὐχαριστήρι(ο)ν*, destul de frecvente în inscripțiile grecești și latine din epoca imperială, mai ales în sec. III—IV (cf. nume proprii ca *Dabmatus*, *Gaus*, *Sergis*, *AISC* V 1949, p. 347).

18. *Altar votiv* de marmoră, înalt 54, lat 29 cm; litere înalte r. 1—4 de 35 mm, r. 5 de 20 mm. Descoperit în ruinele coloniei Apulum (ori în Mureș?). Capitelul este ornamentat cu frunze, la colțuri două rosete, pe laturi (învizibile acum, astupate în zid) are „in altero latere repraesentatur Medusa, in altero vasculum floribus refertum, caput bovis et serpens“ (*CIG*) (fig. 18).

Alba Iulia (Cetate), încastrat în peretele dinspre curte al palatului episcopiei romano-catolice.

W. Henzen, *Bullettino Instit. arch.*, Roma, 1848, p. 178; J. F. Neigebauer, *Dacien* (1851), p. 158, nr. 247; *CIG* 6813 b; A.—M. 326; *CIL*, III 7781; *Cumont, Textes*, II p. 138, nr. 301.

Ἡλίω	Soli	Soarelui
Ἀνεϊκί-	Invic-	Nebiru-
τω Ἑρμι-	to Her-	it Her-
ῆς Γοργί-	mes Gorgi-	mes al lui Gorgi-
ου ἀνέθηκε	ae posuit	as a pus (prinosul).

Dedicantul este un grec (sau oriental), *Hermes*, probabil sclav ori libert al lui *Gorgias*.

Fig. 18 — Altar votiv de marmură.
Apulum.

Fig. 19. — Altar votiv de piatră.
Apulum.

19. *Altar votiv*, cu inscripție bilingvă latină și greacă. Textul cunoscut numai în copia lui Opitius (Martin Opitz, sec. XVII); dispărut; în sec. XVII, se afla în satul Șard (r. Alba).

CIL, III 1107 „Sardae prope Albam in desolata horti cuiusdam aedicula, OPITIUS”; Cumont, *Textes*, II p. 138, nr. 300; J. Mordtmann, *Mitteilungen der vorderasiat. Gesellschaft*, 1899, p. 40; IGR, I 542.

SOLI INVIC	Soli Invic-	Soarelui Nebiru-
TO · VOTVM	to votum,	it prinos (făgăduit),
ΗΛΙΩ ANIKHTΩ	Soli Invicto	Soarelui Nebiruit
EYXHN · ANEΘH	votum posu-	prinosul l-a
KEN	it	pus
A · BEΔ · ΑΑ · ΑΑΘ	Abedallath	Abedallath

IGR, I 542 observa „nomina eius qui votum posuit *A(ulus) Bed(ius)* id est *Vedius*; in fine ΑΛ·ΑΑΘ traditur“; dar este un semit palmyrean cu nume semitic *Abedallath (Avedala)* (Wuthnow, *op. cit.*, p. 7), recunoscut ca atare de Cumont și Mordtmann.

20. *Altar votiv* de piatră calcaroasă, înalt 65, lat 35, gros 35 cm, litere înalte 4 și 3 cm; capitelul ornamentat în față cu semipalmete, are în partea de sus o adâncitură. Descoperit la 1872 în cartierul Partoș din Alba Iulia (fig. 19).

Sibiu, Bruk. (inv. 7197).

CIL, III 7766; IGR, I 543.

Ι.Ξ̄ ἐπιτ-	I u s-	Din porun-
αγγῆς Μτ-	su Ma-	ca (zeiței) Ma-
τρός Τρο-	tris Tro-	ter Τρο-
κλιμηνη-	climenaē	climene

ς

Această dedicație „anonimă“ (fără numele dedicantului, care nu l-a mai scris, din spirit de economie ori discreție, subînțelegându-l ca ceva firesc pentru persoana sa) este închinată unei zeiței care era considerată ca „numen adhuc ignotum“, probabil orientală, din Asia Mică, nume derivat (după terminație) de la o localitate, cf. eventual *Libero Patri Torclesi* (CIL, III 3093).

21. *Cărămidă* dreptunghiulară, ruptă la un capăt, lungă 34, lată 32, groasă 5 cm; descoperită la a. 1906 în săpăturile de pe „Glacis“ la

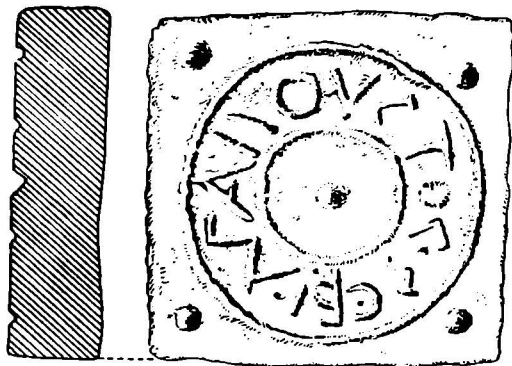
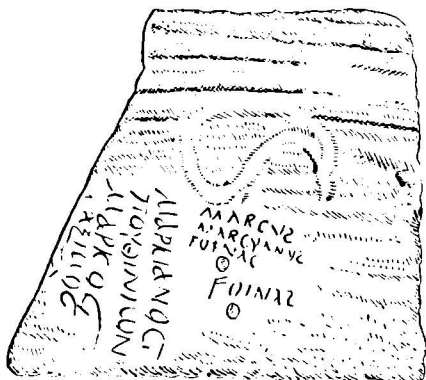

Fig. 20. — Cărămidă cu scriere greacă și latină. Apulum.

Fig. 21. — Placă de lut ars, cu scriere incizată. Apulum.

marginea cetății. Textul în grecește și latinește a fost incizat înainte de ardere. Scriere semicursivă (fig. 20).

Alba Iulia, Muzeu (f. 784).

Pare a fi semnalată de B. Cserni, ATEvk. XIV 1908, p. 42, nr. 12 („két bekarcolt betűs téglá, melyeknek szövege még niincs megfejtve“).

Μαρκιανος	Marcus
Πουθινιωv	Marcianus
Μαρκος	Fuenas(?)
[M]αξιμος	Foinas(?)
. . . . .	τα

În acest „tabel“ de nume, *Marcus* și *Marcianus* corespund în cele două coloane; „Fuenas“ pare a fi transcrierea lui Πουθινιωv. Destinația inscripției nu este clară.

22. *Placă* dreptunghiulară de lut ars, $98 \times 93 \times 25$ mm, avînd o stampilă cu litere și un chenar incizate adînc, negativ. Descoperită la a. 1898, în Cetate, cu ocazia dărîmării bisericii Báthory (liceul Majláth) (fig. 21).

Alba Iulia, Muzeu (f. 908).

Se poate descifra cuvîntul IOVCTOC, lat. *Iustus* scris grecește. Restul textului și rostul inscripției rămîn deocamdată obscure.

22 a. *Toartă de amforă*, descoperită în „terenul săpăturilor“ la poalele cetății Alba Iulia, cu stampilă (fig. 22).

Alba iulia, Muzeu.

B. Cserni, ATEvk. VII 1895, p. 51; AFTört. p. 537.

Antroponimul grecesc *Sozon* al fabricantului (exportatorului) de amfore, aduse din sud (Grecia, Tracia, Moesia?). Alte două exemplare din Oltenia, supra nr. 1.

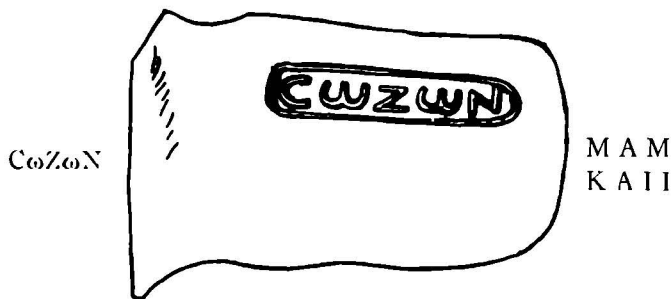

Fig. 22. — Toartă de amforă. Apulum.

Fig. 23. — Placă de marmoră, fragment. Apulum.

22 b. *Placă* de marmoră, fragment, 12×14 cm, gros 25 mm; litere înalte 6 cm; descoperită la Alba Iulia prin a. 1876. Se afla în colecția Asociației de științe naturale (Naturwissenschaftlicher Verein) din Sibiu (fig. 23).

Sibiu, Bruk. (inv. 7187).

Ținând seamă de restul din litera K, ar rezulta că este un text grecesc, a cărui natură și destinație nu se poate stabili (inventarul Muzeului din Sibiu observa „hiernach scheint die Inschrift griechisch gewesen zu sein“; apoi „die Buchstaben scheinen schon ursprünglich gefärbt gewesen zu sein“).

E. — AMPOIȚA (Orșapolyica, Kisompoly, r. Alba).

23. *Altar votiv* de conglomerat nisipos, înalt 45, lat 32, gros 24 cm; litere înalte 35 mm (fig. 24).

Alba Iulia, Muzeu.

G. Téglás, *Klio* (Leipzig), X 1910, p. 503 (lectură după un decalc făcut de Iul. Kontz).

O M N	OMN
VALERIVS	Valerius
IANVARIVS	Ianuarus
ΔΙΑΝΗ	Dianae

Lectura lui Téglás „[Iovi] O(ptimo) M(aximo) N(umini) VALERIVS/IANVARIVS/ΔΙΑΝΗ“ nu este integral valabilă. Interpretarea rîndului 1 e nesigură; întregirea *o(ptimo) m(aximo) n(umini)*? nu este verosimilă; rîndul 4 citit ΔΙΑΝΗ de Téglás, e scrierea cu litere grecești Διανη, a numelui *Dian(a)e*, zeița căreia a fost dedicat altarul; în acest caz, în r. 1 nu pare a fi de căutat un nume de zeitate.

Fig. 24. — Altar votiv de piatră. Ampoița.

E. — BUCIUM IZBITA (r. Cîmpeni).

24. *Altar votiv* de piatră (dacit), înalt 85, lat 36, gros 25 cm; litere înalte 4 cm; capitelul avea pe fronton resturi din ornamentație (timpan și la colțuri câte o acroteră); azi se păstrează numai partea superioară cu inscripția (fragment înalt 50 cm). Descoperit în teritoriul comunei Bucium Izbita, pe dealul Vulcoi—Corabia spre sud-est de sat (fig. 25).

Abrud, Muzeu.

C. Daicovicu, *Dacia*, VII—VIII (1941), p. 361; *AEp.* 1944, 20.

Μύρων	Myron	Myron
Δεῖ Κιμ-	Iovi Cim-	lui Zeus Ci-
ιστηνω	isteno	mistenus
εὐχῆν	votum (posuit)	pinos (a pus).

Dedicantul *Myron* este un grec-oriental, posibil din Asia Mică (Bithynia, deci eventual un traco-bitin grecizat), de unde era adus cultul lui *Zeus* (Iupiter) *Cimistenus* (*Bulletin de corresp. hellén.*, XXV 1901, p. 24; RE XI 397; Mateescu, EDR I 1923, p. 155). Două dedicații „I(ovi) o(prim) m(aximo) Cimisteno“, descoperite în 1961 la Apulum (Alba Iulia, Muzeu), *Latomus* (Bruxelles) XXII 1963, p. 69. Mențiuni despre Bithyni în Dacia: CIL, III 1324; *Dolgozatok*, VII/2, 1916, p. 77; ATEvk. XIII 1904, p. 130 „coll(egium) Pontobithynor(um)“. Necropola minerilor romani de pe dealurile Boteș și Corabia (unde se află și Vulcoiul) a fost săpată parțial de G. Téglás (în sec. XIX-lea), în 1938 de O. Floca (Deva), AISC III 1941, p. 160—173.

Fig. 25. — Altar votiv de piatră. Bucium Izbita.

G. — ABRUD (reg. Cluj; sau din Roșia-ALBURNUS)

25. *Medalion votiv* de lut, bine ars, rotund, încadrat în dublu chenar, cu diametru de 11 cm; gros 1 cm; pe față inscripția în relief, litere înalte r. 1—3 de 15 mm, r. 4—5 de 12 mm. Informațiile existente în bibliografia veche despre natura și materialul epigrafei (descrisă ca „urcior“) sînt incomplete ori incorecte, la fel ca indicația cu privire la locul descoperirii: Abrud, unde exista probabil o mică așezare antică din epoca romană; aici însă piesa (la fel ca alte obiecte arheologice-epigrafice romane și grecești existente acum ori mai demult în orașul Abrud; cf. de ex. *Mat. arb.*, VI p. 886) a fost adusă foarte probabil din altă localitate, în epoca modernă (pe la a. 1800), posibil din Roșia Montană, unde s-au descoperit și alte epigrafe grecești (infra, nr. 26—31). Textul medalionului este clar și simplu, bine citit și interpretat de toți cei care l-au menționat (fig. 26).

Cluj, Colecția arheologică a „Școlii medii nr. 7 Brassai Sámuel“ (fostul „Colegiu unitarian [al arienilor]“).

M. P. Szatmáry, *Numophylacium Tsepregianum* (Claudiopoli, 1758 sqq. p. 151, mss „in bibliotheca collegi unitariorum ad fundum vasis testacei“); P. Köppen, *JbLit.* XXIV 1823, Anz., p. 22 („die folgende griechische Inschrift copierte ich von einem irdenen Krüge, der in Abrudbánia (Auraria Major) gefunden seyn soll und nun im Collegium der Socinianer (Arianer) zu Klausenburg aufbewahrt wird“); CIG III nr. 6814 („in urceo“); A.—M. 608; *Jahresbericht* (Bursian) 36, Bd. 11, 1883, 3, p. 144; *Wochenschrift für klassische Philologie*, 1886, 1273 citat de W. Drexler, *Mythologische Beiträge*, I, Der Cultus der ägyptischen Gottheiten in den Donauländer, Leipzig, 1890, p. 53 („Krug zu Klausenburg im Colleg der Arianer“); B. Cserni, AFTört. p. 537; IGR I 538;

Fr. Jacobi, *Pantes Theoi*, Dissert. Halle, 1930, p. 31, nr. 5; V. L. Bologa, *XVIIe Congrès international d'histoire de la médecine*, tome I, Atena, 1960, p. 532; I. I. Russu, *SCIIV XI* 1962, p. 428—409; L. Robert, *REG LXXV* 1962, p. 192.

Fig. 26. — Medalion votiv de lut ars. Abrud(?).

εἰλε-	Propiti-	Milos-
ως μοι	us mihi	tiv (să-)mi (fie)
ὁ Σεραπῆς	Serapis	Serapis
καὶ οἱ θεοί	et dii	și zeii
πάντες	omnes	toți

Această dedicație „anonimă” (fără numele dedicantului) este un șablon, formulă de închinare zeului egiptean și „tuturor zeilor”; materialele epigrafice cu asemenea mențiuni cunoscute la 1930 (inclusiv cel din Dacia) sînt analizate în studiul lui Jacobi.

11. — ALBURNUS MAIOR (Roșia Montană, Verespatak, r. Cîmpeni).

26. *Contract de imprimut* pe tăbliță cerată (tabla a treia dintr-un triptih), descoperită în mina auriferă Lörinez Igren, în a. 1786, împreună cu altă tăbliță (care s-a distrus în timpul uscării la foc) și cu un „condei” pentru

scris. Datează probabil dintre a. 139—167, de cînd sînt și celelalte table cerate dacice; dimensiuni: 140×75 mm (fig. 27).

Alba Iulia, la episcopia romano-catolică (?).

D. Detlefsen, *Über ein griechisches Urkundenfragment auf einer Wachstafel in Siebenbürgen*, in SBWien, XXVII 1853, p. 89—108; Th. Mommsen, CIL, III, p. 933 nr. IV, cu desen (cautio graecae scripta, fortasse crediti); P. F. Girard, *Textes de droit romain*, ed. V (Paris, 1925), p. 863.

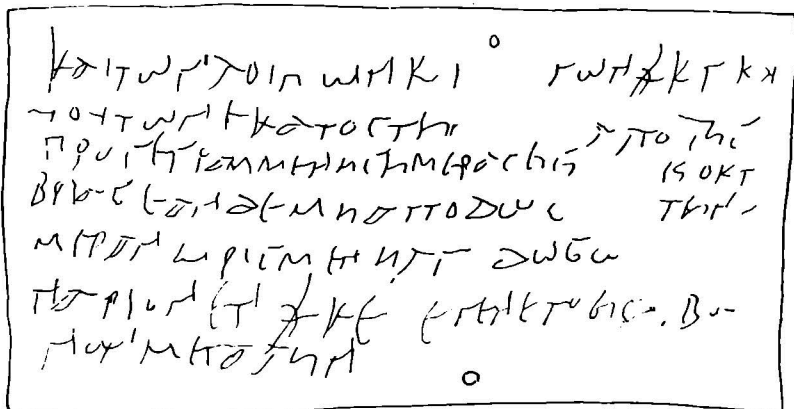

Fig. 27. — Täbliță cerată, cu textul unui contract. Alburnus.

Exempli exterioris pagina posterior

καὶ τῶν λοιπῶν κ' ...γων~~κ~~κ' κ[α?]
 τούτων ἑκατοστῆ[ν τίσει] ἀπὸ τῆς
 προγεγραμμένης ἡμέρας εἰς [τὴν δ'] κ. 'Οκ[τω-]
 βρίας ἐὰν δὲ μὴ ἀποδώ σ[οι εἰς] τὴν ἡ-
 μέραν ὠρισμένη[ν], ἀποδώσω ὠ[ς]
 παριον ἔτι ~~κ~~ε'. Ἐγένετο εἰς [Αλ]β[ουρ-]
 νον μεγάλην.

Traducerea lui Mommsen:

Reliquorum XX... denarios XXIII et
 horum centesimam me soluturum ex
 die supra scripta in diem IV k. Octom-
 brias; si vero tibi non reddidere in di-
 am constitutam, reddam pro
 accessione amplius denarios XXV. Actum Albur-
 ni Maioris.

Semnificativ și important este acest text pentru faptul că între minerii din zona auriferă a Daciei erau numeroși cei veniți din Orient (Asia Mică,

Grecia etc.); unii întrebuițau limba greacă pentru convențiile și actele încheiate între ei. Din cele 25 tăblițe cerate cunoscute pînă azi în Dacia (CIL, III p. 924—959), una (cea de mai sus) este redactată integral în grecește, alta (infra, nr. 27) are o semnătură cu litere grecești.

27. *Contract de vânzare*, pe o tăbliță cerată, în limbă latină (cautio de muliere empta), din a. 160; descoperit în a. 1855, lângă Roșia.

Se afla în Blaj, la T. Cipariu.

CIL, III p. 959, nr. XXV; Girard, *Textes de droit romain*, p. 850—1, nr. 4.

(testes — martori:)

Val(eri) Valentis

[. le]g. XIII G(eminae)

Cn. Vari A[.]ae

Ael(i) Dionysi vet(erani)

leg(ionis)

Paulini s . . . ris

Iul(i) Victorini

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙ

Alexandri

ΑΝΤΙΠΑΤΡΙ

Antipatri

ΣΕΚΟΔΟ ΑΥΚ-

secundus auc-

ΤΩΡ ΣΕΓΝΑΙ

tor signavi

Act(um) Kanab(is) leg(ionis) XIII G(eminae) IIII nonas Octobres, Bradua et Varo co(n)s(ulibus).

28. *Altar votiv* de conglomerat, înalt 59, lat 28 cm; descoperit pe dealul Carpen, la sud-est de Roșia (fig. 28).

C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII p. 302, nr. 2, fig. 2; AEp. 1944, 23.

Δημητρί-

Demet-

Demet-

ριος Ἀρ-

rius Arz-

rius al lui Arz-

αξει Δε-

aci Iov-

aces, lui Iupi-

ι Ναρπί-

i Naren-

ter Nare-

ω εὐχῆ-

o votum

nul prinus (a pus).

v

De remarcă forma Ἀρζαξει = genitiv latin *Arzaci* ca patronimic (ori nume de patron?); este un antroponimic persan (armean-paflagonian): încît dedicantul *Demetrius* trebuie considerat de aceeași origine, din Asia Mică, de unde este și zeul cu epitet după localitatea *Nava* din Galatia (W. Ruge, RE XVII (1935), 1697-8, nr. 1: două dedicații lui Ζεὺς Ναρπίως din Galatia).

29. *Altar votiv* de conglomerat nisipos, înalt 58, lat 27 cm; descoperit pe dealul Carpen (împreună cu nr. 28). Capitelul are un ornament pe fronton cu spirale (fig. 29).

Baia Mare, Direcțiunea Minelor (?).

C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, p. 303, nr. 4.

Fig. 28. — Altar votiv de piatră.
Alburnus.

Fig. 29. — Altar votiv de piatră.
Alburnus.

Δι[?] Ναρην-
ω κολλή-
γειον
εὐχῆν

Iovi Naren-
o colle-
gium
votum (posuit)

Lui Iupiter Naren-
nul cole-
giul
(a pus) ofranda.

Zeus (Iupiter) *Narenus*, supra nr. 28. *Collegium* (infra, nr. 30) este probabil o asociație (corporație) profesională de mineri din zona Alburnus.

30. *Altar votiv* de conglomerat nisipos, înalt 58, lat 28 cm; litere 35 mm. Pe frontonul capitelului are un ornament executat rudimentar, în formă de timpan și două spirale laterale. Descoperit pe dealul Carpen (împreună cu nr. 28—31) (fig. 30).

C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII p. 301—2, nr. 1, fig. 1; AEp. 1944, 22.

Δι(?) Καρνε-	lovi Sarne-
νδρινῶ	ndeno
κολλίγγ-	collegi-
ειον εὐ-	um vo-
χίην	tum (posuit)

Lui Iupiter Sar-
nendenul
colegi-
ul (a pus) of-
franda.

În r. 3, litera din text Γ este redată în fotografie ca E. *Zeus Sardendus* e cunoscut la Apulum (supra nr. 16); *collegium* la Alburnus supra nr. 29.

Fig. 30. — Altar votiv de piatră.
Alburnus.

Fig. 31. — Altar votiv de piatră.
Alburnus.

31. *Altar votiv* de conglomerat nisipos, înalt 61, lat 28 cm. Capitelul mult corodat, are un ornament în formă de spirală. Descoperit pe dealul Carpen (împreună cu nr. 28—30) (fig. 31).

Baia Mare, Direcțiunea Minelor (?).

C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII p. 303, nr. 5.

Δίων Δο-	Dion Do-
μανου ε-	.iani (fil.) vo-
ρχήν Δε-	tum Io-
! Σιττακω-	vi Sittaco-
μικῶ	mico

Dion (fiul) lui Do-
.ianus of-
randă lui Iu-
piter Sittaco-
micenul

Elementul al doilea în nomenclatura dedicantului (patronimic) ar putea fi *Doianos* ori *Lol(l)ianos(?)*; *Dion* este un microasiatic, posibil traco-bitin grevizat. *Iupiter Sittacomicos* e derivat de la localitatea *Sittacome*, necunoscută din altă sursă, în Asia mică sau Orientul apropiat.

I. — POTAISSA (Turda, Torda, reg. Cluj)

32. *Altar votiv* de piatră, înalt 69, lat 30, gros 23 cm; descoperit în a. 1910, pe panta de est a dealului Cetății (locul castrului Leg. V Maced.), aproape de colțul lui nord-estic, cu ocazia construirii unei clădiri, când coasta dealului a fost săpată; în același loc s-au descoperit multe substructii de ziduri și ruine romane. Achiziționat de I. Téglás (Turda) (fig. 32).

București, MNA (Institutul de Arheologie).

I. Téglás, *AErt.* XXXV 1915, p. 45—46, fig. 3 (desen); N. Gostar, *Dacia*, N. S., IV 1960, p. 520, fig. 1—2.

Μηνί 'Αυρ-	Lui Men Nebi-
ταίτω Aur(elius)	ruitul, Aurelius
Marcianus	Marcianus
signifer	stegar
leg(ionis) voto	al legiunii ofrandă
posuit	a pus.

Este o inscripție bilingvă, numele zeului în r. 1—2 grecește, restul în latinește. A. Kerényi, *A Daciai személynemek* (1941), nr. 420 citea „... n Ian. / ... Aur. Marcianus / signifer / g. voto posuit“; dar C. Daicoviciu, *RE* XXII (1953), 1019 „lese ich in den beiden ersten Zeilen mit griechischen Buchstaben ΜΗΝΙ ΑΝΕΙΚΗΤΩ (wenn auch dieses Beiwort Mens mir nicht bekannt ist und mit allem Vorbehalt für die Richtigkeit der Zeichnung)“; aceeași lectură dată de N. Gostar. Mai firese ar fi Η.Ι.Ω, Soli, în loc de ΜΗΝΙ; deci nu este exclusă o eroare de lapicid.

33. *Gemă* (intaglio, piatră de inel) din onyx, provenind din Turda, de formă ovală, 13×11 mm, înfățișînd scena „Bunului Păstor“: pe un mic postament un bărbat în picioare, îmbrăcat în tunică, pe umeri are un miel ale cărui picioare dinainte le ține cu mîna stîngă, iar mîna dreaptă o reazemă pe șold;

Fig. 32. — Altar votiv de piatră, cu inscripție greacă și latină. Potaiissa.

la picioarele sale alt miel cu privirea în sus spre el; la marginea stîngă, pe un mic pedestal, un copac cu două crengi înclinate deasupra păstorului, iar pe o ramură o pasăre; în dreapta o corabie din care cade un om în apă, înaintea unui monstru marin; în jurul corăbiei literele I X Θ Y C. Omul cu mieii e Bunul Păstor (mîntuitorul lumii), pasărea e porumbelul simbol al sfîntului Duh, iar corabia cu omul căzînd în apă și monstrul marin simbolizează mitul lui Iona înghițit de chit (fig. 33).

Prin a. 1847—8, piesa se afla în marea colecție arheologică a lui I. Kemény din Luncani (Gerend, Grind, r. Turda); azi dispărută.

J. F. Neugebauer, *Dacien*, (1851), p. 217, nr. 230 (care a văzut-o la Luncani în 1847); F. Müller, *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde* (Kronstadt—Brașov), XVI 1855, p. 61 (recunoaște caracterul creștin, dă o interpretare arheologică și istorică bună); B. Mitrea, *Revista istorică română*, XVI 1946, p. 51—61; I. I. Russu, *Studii Teologice* (București), X 1958, p. 319—320 (bibliografie completă).

I X Θ Y C I[Υροθς] X[ριστος] Θ[εος] Y[ης] C[ωριρ].

Fig. 33. — Gemă (intaglio), cu inscripția I X Θ Y C. Potaissa.

Fig. 34. — Stelă funerară, fragment. Porolissum.

Este un obiect creștin de import (adus din Moesia ori din Orient în sec. IV de cînd datează), purtat și pierdut de vreun creștin în teritoriul vechii Potaissa romane.

J. — POROLISSUM (Moigrad-Jac, r. Zălau)

34. *Stelă funerară* de piatră nisipoasă-calcareoasă, fragment înalt 42, lat 22, gros 6 cm; litere înalte 5 și 4 cm; descoperit în compartimentul de sud al porții în dreptul stîlpului de apărare al bastionului de sud-est la castrul Porolissum (săpătura din a. 1949). Cîmpul inscripției este încadrat lateral

de un chenar simplu, în partea superioară e schițat un fronton unghiular deschis la bază; în colțul din stînga, o rozetă în relief (fig. 34).

Zălau, Muzeu (inv. 243); se păstrează numai începutul a trei rînduri de inscripție.
M. Macrea, ActMuz., p. 116, nr. 15.

Να[τρει]	Vale	Salutare
Ηδουλ[ος ?]	Hedylos?	Hedylos?
Θασ[τιος ?]	Thasius?	Thasianul?

Editorul citea "Ηδουλ[ος 'Αγα]θαρχ[υ]δου], dar litera a treia din r. 3 nu e P („rho“), ci fiind rotundă este O sau mai curînd C (sigma lunar), deci ΘAC-, care ușor poate fi începutul cuvîntului Θασ[τιος] un *Hedylos* originar din Thasos(?). Dacă această lectură este reală, am avea o dovadă epigrafică despre un grec din Thasos stabilit și înmormîntat la extremitatea nord-vestică a Daciei romane.

K. — ILIȘUA (Alsóilosva, r. Dej, reg. Cluj)

35. *Altar votiv* de conglomerat nisipos verzui, fragment înalt de 71, lat 39 cm. „Pe chenar stele, capete de bou și un vas cu două torți; deasupra inscripției un șarpe, în relief. În colecția mea. Aflat la 1862 (în săpătură), la poarta de nord a castrului împreună cu o inscripție latină [CIL, III 786 Aesculapio et Hygiae C. Iul. Atianus [p]raef. equitum]“, Torma. De atunci a dispărut.

C. Torma, *Erd. Múz.*, III 1864, p. 39—40; A.—M., 948; CIL, III după nr. 786; IGR I 537.

Α Κ Κ Λ Η Π Ι (ω)	Aesculapio
Κ Α Ι Υ Γ Ε Ι Α	et Hygiae
Κ Ο Ι Ν Τ Ο C	Quintus
.....	.....

Este foarte probabil dedicația unui militar (comandant?) roman *Quintus*... din cadrele unității auxiliare de cavalerie ala Tungrorum Frontoniana cu garnizoana la Ilișua.

36. *Vas de lut*, factură obișnuită, fragment descoperit la Ilișua ori Cris-teștii Ciceului (r. Dej), în a. 1875. Pe fața exterioară este sgîriat ulterior (după ardere) textul cu numele propriu (fig. 35).

MAC (inv. 3196).

C. Torma, AEM, III 1878, p. 120, nr. 8; CIL, III 8077, 13.

Este numele pe care proprietarul l-a sgîriat pe vas, gr. Ἐτεῶν var. Ἐτεωνός (cf. W. Pape—G. E. Benseler, *Wörterbuch der griech. Eigennamen*, I p. 307).

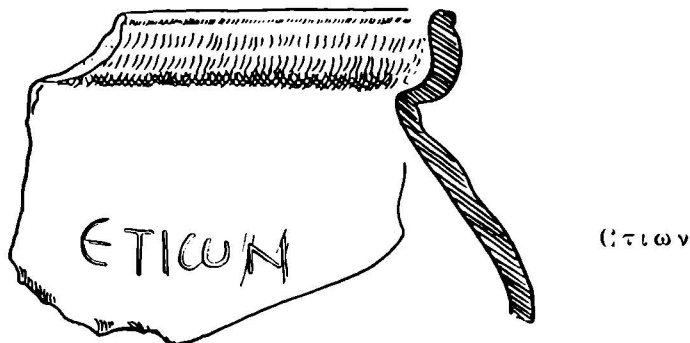

Fig. 35. — Vas de lut, fragment, cu un nume sgîriat.
Ilişua.

L. — Locul descoperirii nesigur ori nedeterminat

37. *Relief cu „cavalerii danubieni“*, de marmoră, fragmentar; se afla în colecția prințului Ernst Windischgrätz, acum în Muzeul din Eisenstadt (Austria).

W. Kubitschek, *Römerfunde in Eisenstadt* (Wien, 1926), p. 101, pl. II 2 („... der ehemaligen Sammlung Windischgrätz, unbekanntes Fundort“); D. Tudor, *EDR VII 1937*, p. 302—3, fig. 21 (Dacia Superior?); *AEp. 1940*, 55 („en Dacie supérieure“).

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΕΠΟΙΗCΕΝ Germanus fecit.

Textul reprezintă „semnătura“ meșterului sculptor. Relieful este puțin probabil să fie din Dacia; mai curînd din Moesia Inferior, Tracia ori chiar Asia Mică(?).

I N D I C E S

Nomina virorum et mulierum

Αἴλιος Ἀπολιναρίου 6	Ἀδρηλῆς Στέφανος 17
Αἴλια Κασσία 7	Μάρκος Μίμμ(ος) Λόγγος 14
Ἄξιος Αἰλιανός Ἰόνιος 5	Ὀκ(τάουος) Πριστι(ἴνος) 15
Aurelius Marcianus 32	Valerius Ianuarius 23

Cognomina (praenomina, gentilicia pro cognominibus usurpata)

Αβεδαλλαθ 19	Γοργίας 18	Ίουστος 22	Νου... 10
Αβλιανός {5}	Διμήτριος 28	Κασσία {7}	“Ομητρος 2
Ἀλέξανδρος 27	Δίων 31	Κόιντος 35	Πουθινίων 21
Ἀντίπατρος 16, 27	Δειανος {?} 31	Δόγτος {14}	Πρίαμος 12
Ἀπολ(λ)ιναριος {6}	Ἑρμῆς 18	Μάξιμος 21	Πριστ(ίνος) {15}
Ἀρζακτῆς 28	Ἑτίων 36	Μαξιμα 6	Ροθφος 16
Αὐτομέδων 12	Ἰδύλος 34	Μαρκιανός, Marcianus 21	Στέφανος {17}
Ἀχιλλεύς 12	Ἰατειμος 8	Μᾶρκος, Marcus 21	Σώζων 1, 22 a
Γαίος 4 a	Ἰόνιος 5	Μέροπος 10	Τερεντία ... 9
Γερμανός 37	Ἰούλιος 4 a	Μύρων 24	Φλαυιος 4

Dii deaeque

Ἀθηνᾶ 5	ΣαρϜενδηγός 16
Ἀσκληπίος 5, 14, 35	Σαρνενδηγός 30
Διανή 23	Σιττακομικός 31
Θεός Ὑψιστος 7, 8	Μίθρας 17 (cf. Sol.)
Μῆν Ἀνίκητος 32	Πάντες θεοί 25
Μήτηρ Τροκλιμηγή 20	Σέραπις 25
Ζεός, Κιμιστηγός 24	Sol Invictus 19 (cf. Mithras)
Ναρηγός 28, 29	Ὑγεία 5, 14, 35

Geographica, ethnica

Ἀλβουρνος Μεγάλη 26	Σαρδενδηγός, v. Ζεός
Γετικὴ χθών 13	Σαρνενδηγός, v. Ζεός
Θάσιος {?} 34	Σιττακομικός, v. Ζεός
Κιμιστηγός, v. Ζεός	Συαδανενσ. territorium, Ia
Ναρηγός, v. Ζεος	Τροκλιμηγή, v. Μήτηρ

III. Considerații epigrafice și filologice

CATEGORII. În legătură cu natura și semnificația istorică și etno-lingvistică a materialelor cu inscripții grecești, în limbă greacă sau cu câteva litere grecești, este necesar a releva mai întâi faptul că ele se repartizează în două categorii potrivit cu originea (proveniența) și rostul lor în locurile unde au fost descoperite: a) obiecte de import, vase etc. (nr. 1, 2, 22[?], 22 a, 25[?], 33 și 36[?]), provenite din sud și est, care sînt mai mult, dacă nu exclusiv documente indicînd relații de schimburi, ca „mărfuri“ aduse din zonele răsăritene ale imperiului, ori produse ale unor meșteri olari, pietrari etc.

de limbă greacă; neavînd deci o semnificație pentru limba vorbită în provincia carpatică, aceste materiale arheologice-epigrafice nu comportă o discuție mai amplă, nu mai sînt analizate detaliat aici; *b*) inscripții cu caracter local, texte redactate și scrise pe piatră (marmoră) în Dacia, dedicații, acte (contracte), epitafe etc., care sînt evidente dovezi că cei care le-au scris, ca și cei care le utilizau știau să citească și înțelegeau ori vorbeau grecește; fără asemenea premisă, nu se poate explica motivul care ar fi determinat a se scrie într-o limbă exotică, străină de mediul în general „roman“ al provinciei carpatice. Cele aproape 30 piese epigrafice scrise aici sînt singurele documente de luat în considerare ca deplin semnificative din punct de vedere etno-lingvistic și social, ele indicînd cu oarecare aproximație existența unor indivizi ori mici enclave (familii) de locuitori ce vorbeau grecește.

După conținutul și destinația lor, majoritatea inscripțiilor grecești din Dacia sînt votive, dedicații-ofrande făcute unor divinități a căror obîrșie și structură explică mai simplu și ușor faptul că în cultul lor a fost utilizată limba greacă: sînt zeități elenice sau răsăritene, ale căror culte erau vehiculate de elemente populare venite din sfera orientală a imperiului roman. În ordinea alfabetică sînt: *Asclepios* cu *Hygieia* (nr. 5, 14, 35), *Athena* (nr. 15), *Zeus* (*Iupiter*) *Hypsistos* (nr. 6, 7, 8), *Zeus Sardendenos* (nr. 16), *Sarnendenos* (nr. 30), *Zeus Kimistenos* (nr. 24), *Zeus Narenos* (nr. 28, 29), *Zeus Sittacomicos* (nr. 31), *Mithras* (nr. 9, 17) și *Helios Anicetos* (*Sol Invictus*, nr. 18, 19, 32?), *Meter Troclimene* (nr. 20), *Sarapis* (nr. 25)¹⁰. Greaca putea să fie avut un caracter de limbă sacră mai mult decît latina.

PERSOANELE care pun inscripții grecești sînt cu antroponime și de obîrșie diversă, dar majoritatea poartă indicații certe, evidente despre originea din orient: sînt greci ori purtători de nume grecești și orientale (semito-siriene, persane etc.), respectiv parțial romane de dată recentă; cu nume integral grecești: *Hermes* al lui *Gorgias* (nr. 18), *Myron* (nr. 24), *Alexander* al lui *Antipater* (nr. 27), *Meropos* (nr. 10), ori parțial grecești: *Aureli(u)s Stephanos* (nr. 17), *Rufus* al lui *Antipater* (nr. 16), *Dion Do.iano*(-?), al doilea nume eventual bitinic (nr. 31); asiatici: *Iateimos* (nr. 8) și *Abedallath* (nr. 19)

¹⁰ O. Floca, *I culti orientali nella Dacia*, în EDR VI, 1936, p. 204—239. Despre importanța mare a componentei sudice și orientale în Dacia romană: C. Daicoviciu, *La Transylvanie* (1945), p. 147—165. În legătură cu elementele orientale (Syri, Palmyreni etc. din Orientul apropiat), foarte numeroase în Dacia (antroponime: AISC IV p. 222—228, V p. 290—291), în trupe auxiliare cu nume și componență etnică, ca și în alte mențiuni documentare, formînd grupe (enclave) importante care vorbeau desigur limba „maternă“ semită, siriană etc. trebuie remarcat că ele nu au lăsat inscripții în limba respectivă, în afară de bilingva latino-semită CIL, III 7999 „D.M. M. Fl(avius) Guras Iaddei (filius) [op]tio, ex n(umero) Palmyr. — Ael. Habibis“, după care un rînd în limba palmyreană cu însemnarea „Gura (fiul) lui Iaddai (h)option“ (T. Nöldeke, AEM XIII 1890, p. 180). Cf și fragmentul de la Romula, Tudor, OR p. 99, fig. 29 și p. 168.

semiți-sirieni (sau chiar arabi?), perso-armeanul Demetrios al lui *Arzakes* (nr. 26). Mai semnificative apar cele două inscripții funerare: a lui *Hedylos* Thasianul(?) (nr. 34) la Porolissum și a lui *Chrysocomas* (nr. 13) la Ulpia Traiana, care înhumați aici, unde au trăit, s-au legat integral și definitiv de acest „pământ getic“, în care s-au bucurat neîndoielnic de o situație materială și socială frumoasă. În realitate însă elementele de obârșie, cultură și limbă greacă (resp. orientală) erau mult mai numeroase în Dacia romană decât rezultă din cele câteva texte epigrafice grecești descoperite sporadic; numărul lor mare este indicat în primul rând de abundența antroponimelor grecești în inscripțiile provinciei: în total aproape 400, cifră mai mare decât totalul tuturor celorlalte nume neromane (adică: illire, traco-dace, celtice, semite, persane, egiptene, maure etc., împreună).

Între dedicanți nu lipsesc personaje pe care numele lor le-ar indica de origine autentic romană, ba chiar italică, ocupând funcții oficiale importante în ierarhia administrativă și politică ori militară a provinciei. Astfel, *Axius Aelianus* iunior, Ionios, fiul procuratorului omonim al Daciei Apulensis (nr. 5), ori *Aelius Apol(l)inarius* procurator al aceluiași district provincial (nr. 6), care ar putea fi de obârșie greacă după cognomen, împreună cu soția sa *Maxima*; o femeie romană *Aelia Cassia* (nr. 7); *Marcus Memmius Longus*, beneficiarius (nr. 14), deci un militar cu grad și funcție de seamă; la fel ca acel *Quintus* de la Ilișua (nr. 35); *Octavius Pristinus* (nr. 15) cu ocupație nedeterminată; *Terentia[nus?]* de la Sarmizegetusa (nr. 9) ar putea fi din aparatul administrativ-fiscal roman, în timp ce *Aurelius Marcianus* signifer al legiunii V Macedonica de la Potaissa (nr. 32) pare că a ajuns să pună „ofrandă bilingvă“ prin faptul că și-a făcut rost de un altar pentru zeitatea orientală „Helios“ (sau „Men“?) pe care pietrarul apucase a scrie numele zeului în forma și cu litere grecești. Nu se poate preciza originea (eventual tot „romană“, provincială) a lui *Valerius Ianuarius* de la Ampoița care scrie numele *Dianei* cu litere grecești (nr. 23). Dacă elementele populare din orient ori cu nume de tip elenic care pun inscripții votive în grecește cunoșteau desigur bine acest idiom ca limba lor „maternă“, familiară, adusă din teritoriile de obârșie și vorbită de ei mai departe în mediul social-etic din Dacia, în schimb nu se poate spune același lucru despre elementele „romane“ din administrația și armata Daciei care pun sporadic asemenea inscripții; acești „credincioși“ nu este necesar să fie toți greco-orientali recent romanizați (prin schimbarea antroponimelor), nici să fi vorbit grecește sau numai grecește, — ceea ce ar fi imposibil de admis dacă se ține seamă de funcțiile lor. Mai probabil este că manifestările lor epigrafice în acest idiom de cultură sînt efectul influenței produse de puternica modă a curentului religios-ideologic oriental, de vraja acelor „miracole“ aduse ori promise de noile puteri

ale zeităților exotice venite din orient, în majoritatea cazurilor vehiculate de către elemente etnice de limbă greacă ori trecute prin filiera elenică.

REPARTIZAREA TERITORIALĂ a inscripțiilor grecești (v. harta, fig. 1) nu este lipsită de semnificație etno-demografică și lingvistică; majoritatea lor provin din centre urbane, respectiv economice importante ale Daciei, unde elementele imigrate și mai ales cele orientale sînt numeroase, prevalînd în manifestările publice-sociale față de localnici, cum arată materialul epigrafic studiat. În cele două mari orașe „capitale”: Ulpia Traiana (Sarmizegetusa) există 8 piese, Apulum are 9 piese, iar centrul minier Alburnus are 6 piese; celelalte localități ale provinciei au abia cîte una sau două epigrafe ori cuvinte (litere) grecești.

DATAREA inscripțiilor grecești, ca și (în chip firesc) a întregului material epigrafic al Daciei romane, este limitată de anii 106 și 271 e. n. (cu excepția obiectului creștin de import nr. 33, sec. IV). În afară de cele două table cerate (una de la a. 160, nr. 27, alta din deceniile IV—VII ale sec. II, nr. 26), lipsesc indicații cronologice mai precise; dar majoritatea epigrafelor grecești se grupează pe la mijlocul acestei perioade de 165 ani, adică în jum. II a sec. II și începutul sec. III, cînd viața economică-socială și culturală a provinciei a cunoscut un deosebit avînt, activitatea obștească și lucrările de construcții, producția și circulația mărfurilor se intensifică, deci în chip firesc scrisul și manifestările legate de el sînt mai numeroase, multilaterale. În această vreme sînt caracteristice formele unora din litere, ca „sigma lunar“ C, „omega“ ω, „epsilon lunar“ Ε, cum arată epigrafele contemporane grecești din Moesia învecinată, de la Tomis ori Histria¹¹, datate după numele împăraților sau după alte criterii (numele gentilicii ale dedicanților etc.).

IDIOMUL GRECESC ÎN DACIA. Precum s-a relevat, „numărul coloniștilor greci din Dacia a fost destul de însemnat, în mare parte ei erau așazicînd coloniști de elită și ca atare au trebuit să exercite o înrîurire culturală nu mică asupra tuturor celorlalți“¹². Statistica noastră în baza întregului material epigrafic cunoscut azi arată că grecii și orientalii cu nume elenice sînt în total 400; dar dintre ei abia 10 pun inscripții grecești sau figurează în asemenea texte; restul de nume apar în texte epigrafice latine. Deci ei scriu foarte rar grecește, preferînd limba oficială și populară latină¹³; dovadă, sau măcar indiciu pozitiv că idiomul vorbit ori scris de majoritatea lor era cel al majorității absolute a populației provinciale: latina. Dar

¹¹ De ex. V. Pârvan, *Histria*, IV 1916; VII 1923; *Dacia*, II 1925; *Histria*, I 1954, p. 473—564 etc.; inscripțiile noastre din Dacia se încadrează în așa-numita perioadă a XVII-a, cam între a. 120—210 e.n., după periodizarea lui W. Larfeld, *Handbuch der griechischen Epigraphik*, II 1902, p. 490—501.

¹² C. Daicoviciu, *La Transylvanie* (1945), p. 163.

¹³ C. C. Diclescu, DR, IV, p. 417.

nu se poate afirma, natural, că numărul celor care vorbeau greaca în Dacia trebuie să fie considerat proporțional cu numărul mic de inscripții (care nu reprezintă mai mult de 2% din totalul materialului epigrafic al provinciei); căci e foarte probabil că între greco-orientali, mai ales în centrele urbane și chiar în rîndurile „aristocrației” romane, a păturii cultivate, limba greacă era cunoscută și utilizată, în cercuri și grupe sociale mai restrînse. Nu poate fi însă vorba de un grai viu, curent și cunoscut în cercuri mai largi, adică în păturile de jos ale populației provinciale, alături de limba latină oficială și populară. De aceea, ipoteza despre puțința sau necesitatea de a se fi transmis *cuvinte grecești* vechi, din idiomul vorbit de acei „coloniști de elită”, în limba latină-romană ce s-a format și dezvoltat în teritoriul provinciei Dacia¹⁴ nu este admisibilă, nu poate fi luată în seamă, față de situația statistică a materialului documentar epigrafic, apreciat în cadrul general social-politic și etnic al Daciei. Aici, precum s-a arătat, nu este posibil a vorbi de „bilingvism” (în sensul că limba greacă ar fi fost un idiom curent în provincie, vorbit măcar de o parte cît de cît importantă a populației), iar cuvintele vechi grecești din română (ca *broască*, *a căsca*, *plaiu* etc.) sînt intrate în limba română nu direct de la elementele etnice grecești de colonizare a Daciei carpatice ori ale Moesiei dunărene, ci erau cuvinte din limba latină comună, populară, la fel ca cele de origine celtică (*camisia*, *braca* etc.), ori germanice (*nasture*, *tureac*), ce sînt, ca atare, considerate elemente romanice, asimilate în limba latină populară¹⁵. Teza greșită despre „transmiterea de cuvinte vechi

¹⁴ „În astfel de împrejurări nu era decît firesc ca în graiul daco-latin al coloniștilor să se introducă de timpuriu un important număr de cuvinte grecești, care în bună parte s-a păstrat în românește pînă azi. Elementele vechi grecești din românește datează deci din timpul colonizării. O influență culturală grecească asupra daco-romanilor cu corolarul ei firesc de înrîurire lingvistică, a fost de altfel posibilă și în epoca următoare, a stăpînirii gepide în Dacia și anume pînă tîrziu în sec. al VII-lea. Atunci prin așezarea slavilor și bulgarilor în sudul Dunării, legăturile străvechi ale acestei țări cu lumea grecească au fost pentru mult timp întrerupte. Alături de cuvintele grecești rămase de la vechii coloniști greci ai acestei țări, care s-au topit în masa daco-romanilor, trebuie să existe deci în românește altele, venite prin treptatele iradiațiuni culturale din sudul grecesc în timpul ulterior stăpînirii romane. O bună parte din cuvintele de origine greacă, comune daco-românei și aromânei sînt intrate desigur pe această din urmă cale. Oricum, numărul lor e mult mai mic decît al celor intrate direct prin vechii coloniști greci ai Daciei”, C. Dicuлесcu, DR IV p. 417. Întreaga teză a lui Diculescu despre „elementele vechi grecești în limba română” este greșită, ceea ce rezultă în primul rînd din încercările lui de etimologii total neverosimile, care nu comportă nici măcar o discuție fiind absolut inutil a le mai „combate”; deasemenea „Elementele vechi grecești în limba română” a lui G. Giuglea în DR, X 1943, p. 404—462; cf. C. Daicovicu, AISC, IV 1944, p. 312—315.

¹⁵ Cf. C. Daicovicu, *La Transylvanie* (1945), p. 163, cu bibliografia mai veche; A. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, II p. 29 și ed. II 1943, p. 33 etc. Teza eronată a lui Giuglea (DR, X p. 404—462) despre elemente de colonizare grecești venite din sudul Italiei în Dacia, ca păstori, care să fi lăsat cuvinte elenice în latina populară ce s-a format aici — ceea ce este total neverosimil și lipsit de sens —, a fost combătută drastic și deplin justificat de C. Daicovicu în recenzia critică din AISC, IV p. 312—315. Despre chestiunea elementelor lexicale grecești în română: D. Marmeliuc, *Cuvinte de origine greacă în limba română*, în revista *Limba română* (București), VIII/6, 1959, p. 29—36, cu amplă bibliografie.

grecești“ prin elementele de colonizare a Daciei a fost formulată fără să se țină seamă de materialul documentar epigrafic și de situația social-etnică din această provincie.

ION I. RUSSU

A B R E V I E R I

- ACMIT* = Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, secția pentru Transilvania, Cluj.
ActMuz. = Activitatea Muzeelor. Cluj, 1956.
AEM = Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen. Wien.
AEp. = Année épigraphique (în Revue archéologique). Paris.
AErt. = Archaeologiai értesítő. Budapest.
AFTört. = Alsófehér vármegye története, în Alsófehér vármegye monographiája, II/1, Nagyenyed—Aiud, 1901.
AISC = Anuarul Institutului de studii clasice. Cluj (Sibiu).
A.—M. = M. J. Ackner-F. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*. Wien, 1865.
ATEvk. = Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület évkönyve [Anuarul societății istorice, arheologice și naturalistice a județului Alba de Jos]. Kolozsvár—Cluj, I 1888—XVIII 1913.
Bruk. = Muzeul Brukenthal. Sibiu.
CIG = Corpus inscriptionum Graecarum (A. Boeckh). Berlin.
CIL = Corpus inscriptionum Latinarum. Berlin.
Cumont, Textes = F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithras*. Bruxelles, 1896, 1900.
DR = Dacoromania. Buletinul Muzeului limbii române. Cluj (Sibiu).
EDR = Ephemeris Dacoromana. Roma, I 1923—X 1943.
Erd. Múz. = Erdélyi Múzeum. Kolozsvár—Cluj.
IGR = Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes. Paris, 1901 și urm.
ILS = Inscriptiones Latinae selectae (H. Dessau). Berlin, 1892—1916.
JbLit. = Jahrbücher der Literatur. Wien.
Lex. Myth. = Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (W. Roscher). Leipzig.
MAC = Muzeul arheologic (din a. 1963: Muzeul de Istorie) Cluj.
Mat. arh. = Materiale și cercetări arheologice. București, I 1953 și urm.
MNA = Muzeul național de antichități. București.
RE = Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa). Stuttgart, 1893 și urm.
REG = Revue des études grecques. Paris.
SBWien = Sitzungsberichte der Akademie. Wien.
SCIV = Studii și cercetări de istorie veche. București, 1950 și urm.
SEG = Supplementum epigraphicum Graecum (J. J. Hondius). Leyda.
Stein, Reichsb. = A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*. Budapest, 1944.
Tudor, OR = D. Tudor, *Oltenia romană*. București, ed. II, 1958.

DIE GRIECHISCHEN INSCRIFTEN IN DAZIEN

(AUSZUG)

I. Es wird der Reichtum und die besondere dokumentarische Bedeutung des Inschriftenmaterials im römischen Dazien hervorgehoben, wovon die griechischen Inschriften nicht mehr als 2% der Inschriften auf Stein (Marmor), Ziegelstein oder anderen Gegenständen ausmachen. Einige davon wurden nur unvollständig oder ungenau bekannt, andere blieben bis heute unbekannt, wieder andere wurden falsch gelesen und gedeutet.

II. Enthält eine Liste der griechischen Inschriften, einschließlich derjenigen, die nur ein griechisches Wort oder einen griechischen Buchstaben im lateinischen Text enthalten. Das Material ist nach topographischen Gesichtspunkten vom südlichen bis nördlichen Teil der Provinz und innerhalb der Ortschaften nach Inhalt und Kategorie der Inschriften geordnet: es folgt die lateinische und rumänische Übersetzung.

III. In den epigraphischen und philologischen Erwägungen wird gezeigt, daß die griechischen Inschriften je nach ihrem historisch-philologischen Wert in 2 Kategorien eingeteilt werden:

a) Einfuhrmaterial (Nr. 1, 4, 22) (22 a, 25) (33 und 36) südlicher und östlicher Herkunft, bestehend aus Dokumenten, die mehr auf Handelsbeziehungen hinweisen und für die Produktion und Kultur (Schrift) der Provinz keine Bedeutung haben.

b) Inschriften mit lokalem Charakter, Texte, die in Dazien verfaßt und geschrieben wurden von solchen, die die griechische Sprache kannten — sprachen und schrieben. Von diesen Inschriften sind die Mehrzahl Votivinschriften (von Personen mit orientalischen oder griechischen Namen) an orientalische oder griechische Gottheiten gerichtet; einige wenige sind „Römer“ (oder Träger römischer Namen) zwei davon Grabinschriften. Die Mehrzahl der Inschriften stammen aus den beiden großen Städten der Provinz: Ulpia Traiana (Sarmisgetuza) und Apulum, einige aus dem Bergwerkzentrum Alburnus Major. Sie stammen aus der zweiten Hälfte des zweiten und der ersten Hälfte des dritten Jh. Die geringe Anzahl und das zufällige Auftreten der Inschriften in griechischer Sprache weist nicht auf den Bestand bedeutender griechisch-sprechender Einwohnergruppen hin, so daß es nicht wahrscheinlich ist, daß von den griechischen, oder griechisch-sprechenden Kolonisten der Provinz (a. 106—271) altgriechische Wörter in die rumänische Sprache übergegangen sind, umso mehr als diese Wörter, wie auch keltische

(*braca, camisia etc.*) oder germanische (*nasture, tureac*) tatsächlich von der vulgär-lateinischen Sprache übernommen und von der rumänischen Sprache bewahrt wurden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* — Karte Daziens mit den Fundorten griechischer Inschriften.
Abb. 2. — Ziegelbruchstücke mit Inschrift: Romula.
Abb. 3. — Sarkophag mit Inschrift: Romula.
Abb. 4. — Goldring mit beidseitiger Inschrift: Romula.
Abb. 5. — Votivaltar aus Marmor, Sarmizegetusa.
Abb. 6. — Votivaltar aus Marmor, Sarmizegetusa.
Abb. 7. — Votivaltar aus Marmor, Sarmizegetusa.
Abb. 8. — Votivaltar aus Marmor, Sarmizegetusa.
Abb. 9. — Votivaltar aus Marmor, Sarmizegetusa.
Abb. 10. — Marmorplatte, Sarmizegetusa.
Abb. 11. — Marmorplatte, 2 Bruchstücke, Sarmizegetusa.
Abb. 12. — Fußbodenmosaik, Sarmizegetusa.
Abb. 13. — Grabstein, Sarmizegetusa.
Abb. 14. — Grabstein, *Abb. 13*, der Inschriftenspiegel.
Abb. 15. — Steinerner Votivaltar, Apulum.
Abb. 16. — Steinerner Votivaltar, Apulum.
Abb. 17. — Motivplatte aus Marmor, Apulum.
Abb. 18. — Motivplatte aus Marmor, Apulum.
Abb. 19. — Steinerner Votivaltar, Apulum.
Abb. 20. — Ziegel mit griechischer und lateinischer Inschrift, Apulum.
Abb. 21. — Gebrannte Lehmplatte mit Einschnittschrift, Apulum.
Abb. 22. — Amphorenhenkel, Apulum.
Abb. 23. — Marmorplatte, Bruchstück, Apulum.
Abb. 24. — Steinerner Votivaltar, Amgorța.
Abb. 25. — Steinerner Votivaltar, Bucium Izbita.
Abb. 26. — Motivmedaillon aus gebranntem Lehm (Abrud) (?)
Abb. 27. — Wachstäfelchen mit Text eines Vertrages, Alburnus.
Abb. 28. — Steinerner Votivaltar, Alburnus.
Abb. 29. — Steinerner Votivaltar, Alburnus.
Abb. 30. — Steinerner Votivaltar, Alburnus.
Abb. 31. — Steinerner Votivaltar, Alburnus.
Abb. 32. — Steinerner Votivaltar mit griechischer und lateinischer Inschrift, Potaissa.
Abb. 33. — Gemme (intaglio), mit der Inschrift IXOYC, Potaissa.
Abb. 34. — Grabstein, Bruchstück, Porolissum.
Abb. 35. — Lehmgefäß, Bruchstück mit eingekratztem Namen, Hișna.

COLECȚIA DE GEME A MUZEULUI BRUKENTHAL DIN SIBIU *

Valorificarea materialelor existente în muzee și rămase necunoscute celor interesați constituie una dintre preocupările permanente ale cercetătorilor de astăzi. În cadrul acestui obiectiv se înscrie prezentarea colecției de gemе a Muzeului Brukenthal — una dintre cele mai bogate și interesante colecții din țara noastră.

Aceasta cuprinde astăzi un număr de 148 gemе.¹ Fondul ei principal s-a alcătuit în prima jumătate a secolului trecut, primul ei catalog fiind întocmit de Joh. Fr. Seivert (1755—1832) — cel dintâi custode al muzeului.²

În colecție, pe lângă gemе din epoca Renașterii și epoca modernă, se găsesc în majoritate gemе antice, de care ne vom ocupa în mod special și care au determinat, de fapt, întocmirea acestei lucrări.

Dacă cercetarea unei asemenea colecții este deosebit de interesantă prin varietatea și frumusețea exemplarelor ei, în schimb, este dificilă prin lipsa de lucrări similare în literatura noastră de specialitate și, mai ales, prin necunoașterea locului de proveniență al gemelor, fapt care face destul de nesigură încadrarea lor în timp.³ De asemenea, faptul că nu avem nici un indiciu că ele ar proveni din Dacia romană, ne împiedică să aducem o contribuție la cunoașterea dezvoltării luate de glyptică în provincia Dacia și ne obligă să ne limităm aproape la o strictă prezentare a colecției.

În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm gemele în ordine cronologică, grupate după scenele sau figurile pe care le reprezintă, și vom analiza

* Aduc mulțumiri tov. N. Lupu, directorul Muzeului Brukenthal, pentru permisiunea d a cerceta și publica colecția de gemе.

¹ Sub denumirea de gemе includem numai pietrele cu gravura în adâncime. Muzeul Brukenthal posedă și o colecție de camee, de care, însă, nu ne ocupăm în lucrarea de față.

² Aceasta este singura informație despre formarea colecției de gemе a Muzeului Brukenthal și o deținem din inventarul german al muzeului — B.v.B.B., *Archaeologische Sammlung*, I, Nov., 1903, p. 293—294. Din inventarul întocmit de M. v. Kimakovicz s-a preluat determinarea materialelor gemelor, în general, exactă. Descrierea reprezentărilor (în unele cazuri neidentificate sau greșit interpretate) a fost făcută din nou pentru fiecare piesă în parte, iar analogiile, încadrarea cronologică și partea de interpretare a materialului ne aparține.

³ Locul de proveniență al gemelor (cu o singură excepție) este necunoscut. Se pare că ele au fost aduse din străinătate și înainte de a intra în colecție au fost purtate ca obiecte de podoabă, deoarece majoritatea sînt montate în inele de aur sau argint aurit.

mai amănunțit exemplarele care ne îndreptățesc să facem acest lucru. La sfârșitul fiecărui capitol vom face o privire asupra materialului, formei, stilului și reprezentărilor de pe geme — considerente pe baza cărora le-am încadrat în timp.

*
*   *
*

I. Geme din sec. I î.e.n.—I e.n. *

a) Figuri de divinități și personaje mitologice

1. **Apollo**, cu chlamyda pe umeri, privește spre stînga. Cu mîna dreaptă ține lira, așezată la picioarele lui. Brațul stîng îl reazemă de o coloană în formă de șurub. Almandin roșu. Forma ovală, suprafața puternic bombată. $10,8 \times 8 \times 3,8$ mm. Inv. 1173. *Pl. I, fig. 1.*

Cf. A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen, Geschichte der Steinschneidekunst im klassischen Altertum*, Leipzig-Berlin, 1900, vol. I, pl. XXXIV, fig. 23.

2. **Bustul Athenei** spre stînga. Zeița poartă un coif prevăzut cu crinieră și vizieră, ornamentată cu o mască de silen. Părul ondulat acoperă gîtul subțire și umerii. Carneol roșu. Formă ovală, suprafața plană. $16 \times 13,3 \times 3,1$ mm. Inv. 1138. *Pl. I, fig. 2.*

3. **Venus Victrix**, semi-nudă, cu un voal în jurul coapselor, este întoarsă spre dreapta. Cotul stîng și-l sprijină de o coloană. În mîna dreaptă ține coiful, iar în stînga lancea. În fața picioarelor are scutul. Carneol galben-roșcat. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $15 \times 13 \times 3$ mm. Inv. 1098. *Pl. I, fig. 3.*

4. **Venus**, rezemată de o coloană, ține în mîna stîngă mărul discordiei și în dreapta o lance cu vârful în jos. Jaspis roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $14 \times 11 \times 3,3$ mm. Inv. 1117. *Pl. I, fig. 4.*

5. **Eros**, înaripat, conduce un car tras de un leu și de un țap. În mîna dreaptă ține hățurile, iar în stînga thyrsosul. Granat. Formă ovală, suprafața plană. $13,3 \times 15,7 \times 3,5$ mm. Inv. 1089. *Pl. I, fig. 5.*

Exemplar identic la Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, pl. XLII, fig. 35 și Imhoof-Blummer u. Otto Keller, *Tier- und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen des klassischen Altertums*, Leipzig, 1889, pl. XV, fig. 52.

6. **Eros**, înaripat, întors spre stînga, se străduiește să întindă cu ambele mîini un arc. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața bombată. $9,5 \times 8 \times 2,7$ mm. Inv. 1182. *Pl. I, fig. 6.*

* O analiză ulterioară a gemelor (nr. 2 și 15) ne determină să le considerăm moderne.

7. **Eros**, înaripat, își reazemă capul obosit de un *raster bidens* (săpăligă cu doi colți). Onix. Forma ovală, suprafața plană. $12,5 \times 9,5 \times 2,2$ mm. Inv. 1133. *Pl. I, fig. 7.*

8. **Bacchus**, îmbrăcat cu o haină în falduri, ținând în stînga thyrsosul și în dreapta kantharosul, este întors spre stînga. În spatele lui se observă un copac, iar în față o coloană împodobită cu ghirlande, pe care stă o Nike înaripată, cu obiecte indeterminabile în ambele mîini. Ametist. Forma ovală, suprafața ușor bombată. Partea inferioară a gemei este ruptă. $21,2 \times 25,7 \times 6,5$ mm. Inv. 1071. *Pl. I, fig. 9.*

9. **Bacchus** conduce un car tras de doi pelicani. În mîna dreaptă ține hățurile și în stînga thyrsosul. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $13 \times 18,5 \times 2,3$ mm. Inv. 1078. *Pl. I, fig. 8.*

10. **Nike aptheros**, cu bustul nud, este întoarsă spre stînga. Un veșmînt bogat îi învăluie coapsele și cade apoi pînă jos. În mîna dreaptă, ridicată în sus, ține o cunună și în stînga o ramură de palmier. Plasmă verde. Forma ovală, suprafața bombată. $10,5 \times 8,8 \times 2,7$ mm. Inv. 1093. *Pl. I, fig. 10.*

11. **Methe**, nimfă bacchică, personificînd beția, pășește spre stînga. Cu ambele mîini ține o cupă din care bea. Onix. Cordiformă. $19,3 \times 13,3 \times 3,7$ mm. Inv. 1085. *Pl. I, fig. 12.*

Cf. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, p. XLIII, fig. 59; id., *Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium*, Berlin, 1896, fig. 4104.

12. **Methe**, cu un văl pe umeri, întoarsă spre stînga, bea dintr-o cupă, pe care o ține cu ambele mîini. La spate, o viță de vie. Pastă de sticlă verde-transparentă. Forma ovală, suprafața bombată. $12 \times 4,2 \times 3,7$ mm. Inv. 1086. *Pl. I, fig. 11.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 2422.

13. **Genius**, cu o chlamydă pe umeri, care flutură în vînt, pășește spre dreapta. În stînga ține o lance lungă, iar în dreapta un baston. Înaintea lui aleargă un cîine. Ametist. Forma rotundă, suprafața bombată. $7,8 \times 7,8 \times 4,3$ mm. Inv. 1100. *Pl. I, fig. 16.*

14. Capul lui **Hercules**, cu barbă, spre dreapta. Carneol portocaliu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $17,4 \times 15 \times 6,1$ mm. Inv. 1058. *Pl. I, fig. 14.*

Cf. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, pl. XXVI, fig. 33; id., *Beschreibung*, fig. 6960 și S. Reinach, *Pierres gravées*, Paris, 1895, pl. 17, fig. 34¹⁰⁻¹².

15. **Hercules**, nud, șade pe o stîncă, de care este rezemată măciuca. Cu mîna dreaptă atrage spre el o nimfă, care încearcă să ridice cu mîna dreaptă

veșmîntul ce i-a căzut de pe umăr. Opal. Forma ovală, suprafața plană. $24,1 \times 18,6 \times 2,7$ mm. Inv. 769. *Pl. I, fig. 15.*

Cf. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, pl. XLIX, fig. 25.

16. **Omphale**, cu blana leului din Nemeea pe umeri, pășește spre stînga. Pe umărul drept ține cu ambele mîini măciuca lui Hercules. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $26 \times 21,6 \times 2$ mm. Inv. 1075. *Pl. I, fig. 13.*

Cf. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, p. XXXVII, fig. 13.

17. **Ganymede**, nud, șade pe o stîncă spre stînga și hrănește vulturul. În mîna stîngă ține o cupă din care bea vulturul, iar cu dreapta îi cufundă capul în cupă. Carneol portocaliu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $21,4 \times 24 \times 4$ mm. Inv. 1077. *Pl. I, fig. 17.*

18. **Achile** (?), cu chlamyda prinsă, în jurul gîtului, este întors spre stînga. În mîna dreaptă ține coiful și platoșa, iar în stînga scutul și un buzdugan. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $24,5 \times 19,5 \times 1,9$ mm. Inv. 1070. *Pl. I, fig. 18.*

19. **Leda**, semi-nudă, șade spre dreapta și îmbrățișează lebăda. În fața ei, se află un scut ornamentat, pe care îl considerăm gravat ulterior, fiind mai adîncit decît gravura centrală. Onix. Forma ovală, suprafața puternic bombată. $13,5 \times 16 \times 3,7$ mm. Inv. 1079. *Pl. I, fig. 19.*

20. **Războinic**, nud, cu coif pe cap și scut la spate, stă îngenunchiat. În fața lui se află două scuturi suprapuse. Pe cel de deasupra îl atinge cu mîna. Sardonix. Forma ovală, suprafața plană. $8,5 \times 10 \times 2,5$ mm. Inv. 1101. *Pl. I, fig. 20.*

Reprezentarea de pe gemă ne face să ne gîndim la croul *Othyrades* (crou preluat de romani de la spartani), care înainte de a muri scrie cu sîngele său, pe scutul dușmanului ucis, cuvîntul „vici“. *Othyrades* este frecvent reprezentat pe gemele încadrate de Furtwängler în grupa „italică etruscizantă“. De obicei, el este redat culcat pe pămînt și avînd în față un singur scut. Dacă luăm în considerare faptul că litoglyfii, în gravarea gemelor, nu erau îngrediți de anumite canoane, nu ni se pare imposibil ca gema descrisă să înfățișeze o variantă a mitului lui *Othyrades* și să dateze din sec I î. e. n. În favoarea acestei ipoteze intervine și materialul-sardonixul —, preferat de glyptica acestei epoci. Există și o altă ipoteză, mai puțin plauzibilă, potrivit căreia gema datează din sec. II—III e. n., dar motivul este mai vechi și litoglyful l-a modificat, necunoscîndu-i adevărata semnificație.

Geme din sec. I î.e.n.—I e.n.

b. Portrete

21. Cap de fată tînă, cu două cununi de flori în păr, spre dreapta. Onix. Forma rotundă, suprafața bombată. $11,4 \times 10,6 \times 6,1$ mm. Inv. 1157. *Pl. II, fig. 1.*

22. Bust de femeie spre dreapta. Portul părului specific grecesc. Almandin. Forma rotundă, suprafața puternic bombată. $12,3 \times 11 \times 2,7$ mm. Inv. 1140. *Pl. II, fig. 10.*

23. Bustul **Cassandrei**, ca preoteasă a lui Apollo, spre dreapta. Pe cap poartă o cunună de lauri. Părul lung îi atîrnă pe spate. Pe sînul drept se ridică un șarpe. Carneol gălbui. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $13,5 \times 10,7 \times 3,3$ mm. Inv. 1135. *Pl. II, fig. 3.*

Cf. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, pl. XXXV, fig. 22.

24. Bust de bărbat tînăr, spre dreapta. Occipitalul proeminent, părul scurt și creț, gîtul gol, pieptul acoperit cu un veșmînt în falduri. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $15 \times 12,5 \times 3,9$ mm. Inv. 1139. *Pl. II, fig. 4.*

25. Capul lui **Tiberius**, cu cunună de lauri, spre stînga. Carneol roșu-portocaliu. Forma ovală, suprafața plană. $23,8 \times 19,9 \times 4,3$ mm. Inv. 1146. *Pl. II, fig. 5.*

Cf. M. Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der Römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926, pl. 4, fig. 9.

26. Capul lui **Caligula**, cu cunună de lauri, spre stînga. Carneol cu straturi de agat alb. Forma ovală, suprafața plană. $17,5 \times 15 \times 2,8$ mm. Inv. 1066. *Pl. II, fig. 6.*

Cf. Mattingly, *Coins of the roman empire in the British Museum*, Londra, 1923, vol. I, pl. 27, fig. 25.

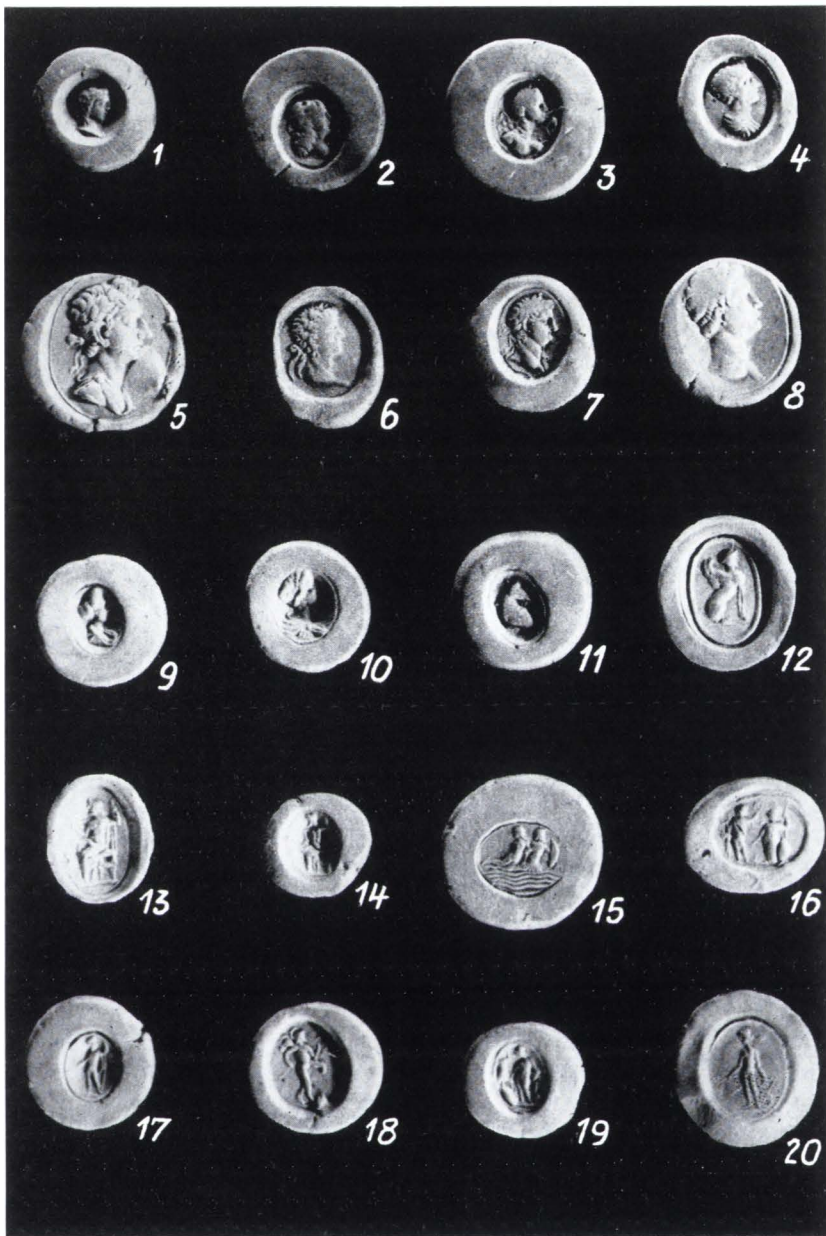
27. Capul lui **Nero**, cu cunună de lauri, spre dreapta. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $14,1 \times 11 \times 3,1$ mm. Inv. 1136. *Pl. II, fig. 7.*

Cf. Bernhart, *Handbuch*, pl. 5, fig. 12 și Lange, *Herrscherköpfe des Altertums im Münzbild ihrer Zeit*, Zürich, 1938, p. 110.

28. Bustul **Iuliei**, fiica lui Titus, spre dreapta. Hiacint. Forma ovală, suprafața puternic bombată. $11,6 \times 8,9 \times 4$ mm. Inv. 1144. *Pl. II, fig. 9.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 2344 și 3202.

29. Cap de bărbat roman, cu portul părului caracteristic pentru Othon. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $23 \times 19 \times 4,5$ mm. Inv. 1147. *Pl. II, fig. 8.*

Geme din sec. I î.e.n.—I e.n. (fig. 1—11) și geme din sec. II e.n.—III e.n. (fig. 12—20).

c) Simboluri și animale

30. Mască de om bătrîn, chel și bărbos unită cu o mască de om tînăr. Deasupra lor o mască de mort. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $13 \times 10,5 \times 2,5$ mm. Inv. 1155. *Pl. II, fig. 2.*

31. Cap de cal, cu căpăstru, spre dreapta. Carneol portocaliu. Forma ovală, suprafața bombată. $21 \times 17,8 \times 8$ mm. Inv. 1158. *Pl. II, fig. 11.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 7051.

*

* *

Secolul I î. e. n. și mai ales sfîrșitul republicii romane aduc schimbări fundamentale în glyptică, deoarece acum încetează stilul local italic și se încetățenește definitiv la Roma stilul elenistic-grecesc. Dispare contrastul între cele două grupe de geme italice: grupa etruscizantă și grupa elenizantă, prin victoria deplină a elementelor elenistice.⁴

Romane prin datare — spune J. Martha⁵ — pietrele gravate sînt grecești prin stil și spirit.

Cele 31 geme din colecția Muzeului Brukenthal, descrise în rîndurile precedente, datează din epoca lui Augustus (27 î. e. n.—14 e. n.) și din primul secol al imperiului roman. Am intitulat însă grupa „geme din secolul I î. e. n.—sec. I e. n.“, pentru că există cîteva geme care par să fie mai vechi decît a doua jumătate a sec. I î. e. n. și, pe de altă parte, pentru că cei care s-au ocupat de geme nu au reușit să facă o delimitare precisă între sec. I î. e. n. și sec. I e. n. Furtwängler, deși își întitulează capitolul IX din lucrarea sa „Die antiken Gemmen“ — „Die griechisch-römischen Gemmen der augusteischen Epoche u. der früheren Kaiserzeit“, în introducerea aceluiași capitol⁶ spune că stilul local italic a dispărut în cercurile înalte de la Roma, cel puțin pe vremea lui Pompei, Cicero și Caesar.

Așadar, ar fi greșit să credem că un an poate aduce în glyptică sfîrșitul unui curent vechi și începutul altuia nou. Aceste fenomene petrecîndu-se într-un timp mai îndelungat, nu credem să greșim adoptînd o datare ceva mai largă, cu atît mai mult, cu cît gemele sînt piesele cele mai greu de datat, datorită lipsei legendelor și a faptului că cele mai sigure criterii de datare sînt cele stilistice.⁷

⁴ A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen, Geschichte der Steinschneidekunst im klassischen Altertum*, Leipzig-Berlin, 1900, vol. III, p. 300 și H. Gebhart, *Gemmen und Kameen*, Berlin, 1925, p. 88.

⁵ *Manuel d'archéologie étrusque et romaine*, Paris, p. 283.

⁶ A. Furtwängler, *op. cit.*, p. 300.

⁷ M. Collignon, *L'archéologie grecque*, Paris, 1881, p. 332.

Gemele din sec. I î. e. n.—I e. n. sînt de carneol, ametist, onix, sardonix, granat, almandin, opal, plasmă și pastă de sticlă⁸.

Carneolul roșu, de diferite nuanțe, este materialul cel mai uzitat de gravorii antici, așa că nu e surprinzător faptul că cele mai multe geme sînt de carneol. El a fost folosit mai ales în glyptica etruscă și în glyptica din epoca lui Augustus.

Onixul este agatul cu dungi regulate de calcedon. Sardonixul — o varietate de onix — a fost folosit la gemele din grupa italică-etruscizantă, dar a continuat să fie folosit în tot timpul imperiului. Este un agat cu straturi transparente de brun pînă la galben, cu stratul inferior negru și cel superior alb, sau cu trei straturi: închis, alb și galben-roșcat.

Ametistului, cvartului cristalizat de culoare violetă, anticii îi atribuiau proprietăți magice. Ei îl purtau ca amulet, considerîndu-l antidot al beției și otrăvurilor⁹. A fost folosit la gemele din grupa italică-elenizantă și preferat în epoca lui Augustus.

Plasma — calcedonul verde punctat — a fost apreciată de litoglyfii scarabeilor grecești. Ea se folosește mai intens în epoca lui Augustus.

Deosebit de apreciat este jaspisul roșu, care apare la gemele grecești și este reluat de gravorii epocii lui Augustus și ai primului secol al imperiului (sec. I e. n.).

Pastele de sticlă, turnate după geme, se folosesc în glyptica antică din sec. III î. e. n. și rolul lor crește pe măsură ce se generalizează folosirea gemelor ca sigilii. Contrar părerii lui Furtwängler, după care ele dispar în a doua jumătate a sec. I e. n.¹⁰, cercetarea produselor glypticii din provinciile imperiului roman duce la concluzia că pastele de sticlă au fost utilizate în întreaga antichitate¹¹, datorită faptului că erau ieftine și ușor de confecționat.

Forma gemelor din sec. I î. e. n.—I e. n. este în majoritatea cazurilor ovală. Geme de formă rotundă apar doar izolat (*Pl. I, fig. 16*). Tot pentru epoca lui Augustus este caracteristică forma dreptunghiulară rotunjită a gemelor.

Suprafața gemelor este plană, ușor bombată sau puternic bombată. După cum se poate constata este preferată suprafața plană și plan-convexă. Se pare

⁸ Pentru materialul tuturor gemelor vezi: E. Babelon, *Gemmae*, în *D. A.*, vol. III, p. 1461—1468; A. Furtwängler, *op. cit.*, p. 383—397; H. Gebhart, *op. cit.*, p. 2—7 și J. Marquès-Rivière, *Amulettes, talismans et pantacles, dans les traditions orientales et occidentales*, Paris, 1938, p. 262—278.

⁹ E. Labatut, *Amuletum*, în *D. A.*, I, p. 258.

¹⁰ A. Furtwängler, *op. cit.*, p. 220 și p. 301.

¹¹ În Muzeul Arheologic Cluj, de pildă, se găsesc paste de sticlă provenind de la Micia și datate sigur în sec. II—III e. n. Vezi L. Teodosiu-David, *Gemele și cameele din Muzeul Arheologic Cluj*, în *Omagiul lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 325—334.

că suprafața bombată se păstrează numai la anumite materiale cum ar fi ametistul (*pl. I, fig. 16*) sau plasma (*pl. I, fig. 10*).

În epoca lui Augustus glyptica antică își atinge apogeul. Din această epocă ni se păstrează piese de o reală valoare artistică. Câteva exemplare valoroase se găsesc și în colecția Muzeului Brukenthal.

Majoritatea gemelor sînt lucrate sub influență elenistică, așa că este foarte greu de stabilit dacă o gemă provine din epoca elenistică sau din epoca lui Augustus¹²; motiv pentru care specialiștii le numesc „gеме grecești-romane“.

Influența artei statuare asupra glypticeii se manifestă prin redarea figurilor în picioare și prin tratarea foarte atentă a musculaturii, în special a celei pectorale și a membrilor inferioare. Se distinge și triunghiul caracteristic statuiilor grecești (*pl. I, fig. 1 și 8; pl. VI, fig. 3*). Tot influenței artei statuare, și în special a celei din sec. IV î. e. n., i se datorește introducerea în scenă a unei coloane pe care se sprijină personajul reprezentat (*pl. I, fig. 1*). Scenele gravate deși redau figuri vioaie, în mișcare, sînt perfect echilibrate. Echilibrul se datorește fie mișcării opuse a membrilor superioare și inferioare, fie introducerii în scenă a unor elemente adiacente care, pe lîngă faptul că precizează identitatea personajului respectiv, asigură echilibrarea reprezentării.

Corpurile sînt conturate sigur și precis, cu forme ușor rotunjite și pline de grație. Sub influența artei elenistice nudul apare și pe geme. Astfel, Aphrodita este redată de preferință nudă, iar Nike, de obicei îmbrăcată cu chiton și himation, apare cu bustul gol (*pl. I, fig. 10*).

Veșmîntul, chiar dacă apare, este mai mult simbolic; de obicei, o chlamydă prinsă în jurul gîtului care atîrnă de pe umeri. Zeițele poartă un văl diafan, care le cade de pe umeri, le înconjoară coapsele sau brațele, dar lasă să se vadă în întregime formele perfecte ale corpului (*pl. I, fig. 3; pl. VI, fig. 8*). La personajele care sînt îmbrăcate, cutele veșmintelor sînt redatăe detaliat, prin linii adîncite, drepte sau rotunde. Vălurile au și ele un joc al faldurilor. Capetele lor nu se termină în linii drepte, ci în linii ondulate (*pl. I, fig. 12; pl. VI, fig. 8*).

Dacă la personajele feminine se poate constata o anumită notă de moliciune, personajele masculine au multă vigoare. Hercules reproduce tipul atletului, cu musculatură puternică, dar fără să fie exagerată.

Atributele divinităților sînt foarte clare: thyrsosul lui Bacchus, terminat în con de pin, lira lui Apollo etc.

Portretele, deosebit de apreciate în această epocă, reproduc cu fidelitate trăsăturile celui pe care-l reprezintă. În general, busturile sînt gravate după

¹² A. Furtwängler, *op. cit.*, p. 88 și H. Gebhart, *op. cit.*, p. 342.

statui sau după geme mai vechi, iar cele ale împăraților, după statui, monede și alte reproduceri, care, desigur, nu lipseau nicăieri în imperiu.¹³

Animalele sînt tratate realist și nu idealizat. Chiar dacă ele nu ocupă locul central în scena gravată, litoglyful nu le schițează sumar, ci le acordă toată atenția (*pl. I, fig. 8 și 17*).

Glyptica epocii lui Augustus și a primului secol al imperiului roman are un repertoriu bogat și variat. Alături de divinități, apar pe geme personaje mitologice, scene din ciclul lui Eros și Bacchus, reproduceri de statui celebre, busturi de împărați, combinații fantastice, măști, animale.

Dintre divinități, pe gemele din colecția Muzeului Brukenthal, dateate în sec. I î. e. n.—I e. n., apar Apollo, Athena, Venus, Methe, Bacchus și Nike.

Apolo este tratat în spiritul școlii noi attice¹⁴ și probabil că gema pe care este reprezentat stînd rezemat de o coloană și ținînd în mîna lira, aparține grupei elenizante a gemelor italice; atribuire pentru care pledează și forma bombată a pietrei.

Venus este înfățișată într-o manieră proprie artei romane. Bine cunoscutul tip de Venus Victrix, care, deși legat de cel grec oriental al Aphroditei Nikephoros, primește la Roma și în imperiu o semnificație și o răspîndire deosebită. El apare pe monumentele figurate începînd cu sec. I î. e. n.¹⁵ Este interesant de menționat faptul că gravorii nu reproduceau întotdeauna mecanic tipuri apreciate de contemporani, ci prin schimbarea vreunui atribut căutau să îmbogățească semnificația figurii respective. De pildă, gema (*pl. I, fig. 3*) înfățișează tot o Venus învingătoare, dar de astă dată într-o împrejurare bine precizată — judecata lui Paris. Zeița continuă să poarte lancea, dar în locul coifului ține în mîna mărul discordiei.

Ciclurile erotic și bacchic — caracteristice epocii elenistice și preluate de arta epocii lui Augustus — sînt destul de bine reprezentate. Eros nu are înfățișare de adolescent, ci de copil grăsuț și vesel. Două geme îl prezintă încercînd să întindă un arc sau rezemat de raster bidens¹⁶. Gema de granat, reprezentîndu-l pe Eros conducînd un car tras de un leu și de un țap (*pl. I, fig. 5*) este după toate probabilitățile replica unui original de carneol aflat în Antiquarium-ul din Berlin (nr. 6786). Nu este exclusă posibilitatea ca ambele geme să fi fost copii după un original elenistic, care nu se știe unde

¹³ Vezi J. Babelon, *Le portrait dans l'antiquité d'après les monnaies*, Paris, 1942.

¹⁴ L. de Ronchoud, *Apollon*, în *D. A.*, I, p. 319 și A. Furtwängler, *Apollo in d. Kunst*, în *Roscher's Lexikon*, I, 1, c. 450—468.

¹⁵ G. Wissowa, *Venus*, în *Roscher's Lexikon*, VI, c. 193; vezi și articolul lui Z. Kádár, *Venus Victrix ábrázolása a császárkori érmeken* în *Numizmatikai közlöny*, nr. LVIII—LIX, 1959—1960, p. 7—16.

¹⁶ E. Saglio, s.v. *Bidens*, în *D. A.*, I, 1, p. 709, fig. 855.

se află. Obiceiul de-a reproduce scene apreciate de contemporani este frecvent în arta antică și nu este propriu numai glypticei. Eros, purtând thyrsosul lui Bacchus, arată că artiștii căutau să creeze o legătură între cele două clieluri: bacchic și erotic.

Bacchus nu este reprezentat în stil elenistic — ca adolescent. În zeul cu aspect de om bătrîn, purtînd barbă, îl întîlnim mai de grabă pe Liber¹⁷. Legată oarecum de Bacchus este Methe, care apără oamenii de patima beției. Ea apare frecvent pe gemele italice din grupa elenizantă¹⁸.

Dintre personajele mitologice sînt înfățișate: Hercules, Omphale, Ganymede, Leda, Achille.

Gema de granat care îl reprezintă pe Hercules îmbrățișînd o nimfă, probabil că este o replică contemporană a unei geme de ametist aflate la Florența. Originalul poartă semnătura gravorului Teukros și este datat din epoca lui Augustus¹⁹.

În încheierea comentariului despre reprezentările de pe gemele din sec. I î. e. n.—I e. n. este cazul să amintim interesul care începe să se acorde combinațiilor fantastice și măștilor. Acestea însă se găsesc în număr mai mare în perioada de sfîrșit a glypticei antice.

II. Geme din sec. II—III e. n.

a) Figuri de divinități și personaje mitologice

1. **Jupiter**, cu cunună pe cap și bustul nud, șade pe tron spre stînga. În mîna dreaptă ține o pateră și în stînga sceptrul. La picioare, vulturul cu o cunună în cioc. Carneol portocaliu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. 17,5 × 12,5 × 3 mm. Inv. 1080. *Pl. II, fig. 13.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 7132.

2. **Jupiter**, cu capul încununat și bustul nud, șade pe tron spre stînga. În mîna dreaptă ține trăznetul și în stînga sceptrul. Jaspis roșu. Forma ovală, suprafața bombată. 11,7 × 9 × 4 mm. Inv. 1176. *Pl. II, fig. 14.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 7143.

3. **Neptun și Amphitrite**. Zeul, cu bustul nud, plutește deasupra valurilor. În mîna stîngă ține tridentul, iar cu mîna dreaptă cuprinde mijlocul Amphitritei. Nereida, nudă și cu părul despletit, privește înapoi și prin acest gest pare să schițeze o opoziție. Neptun înzestrat cu scut — atribut ce

¹⁷ F. Lenormant, *Bacchus*, în *D. A.*, I, p. 638.

¹⁸ A. Furtwängler, *op. cit.*, p. 292.

¹⁹ A. Furtwängler, *Gemmen mit Künstlerinschriften*, în *Jahrb. d. Deutschen Arch. Inst.*, III, 1888, p. 323, pl. X, fig. 13.

nu-i aparține — și expresia Amphitritei ne duc la presupunerea că gema reprezintă răpirea Amphitritei de sub paza lui Atlas. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $11 \times 14 \times 2,8$ mm. Inv. 1116. *Pl. II, fig. 15.*

4. **Minerva**, purtînd un veșmînt lung și pe cap un coif împodobit cu pană de cocoș, stă întoarsă spre stînga. În mîna dreaptă ține o pateră și în stînga o lance de care își sprijină scutul. În fața ei, **Mercurius**, cu caduceul în dreapta și cu chlamyda înfășurată pe brațul drept, ridică o cunună spre capul zeiței. Plasmă. Forma ovală, suprafața plană. $12 \times 14,5 \times 2,5$ mm. Inv. 1119. *Pl. II, fig. 16.*

5. **Mars**, nud și cu coif pe cap, pășește spre dreapta. În mîna dreaptă ține o lance lungă. Cu mîna stîngă duce pe spate un trofeu. Carneol galben. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $15 \times 11,7 \times 2,8$ mm. Inv. 1168. *Pl. II, fig. 18.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 8170 și S. Reinach, *Pierres gravées*, pl. 62, fig. 58².

6. **Mars**, nud și cu coif pe cap, stă întors spre dreapta. Pe brațul stîng are înfășurată chlamyda. În fața lui se găsește un scut, deasupra căruia se află un trofeu. În mîna dreaptă ține o lance lungă. Chrysopras. Forma ovală, suprafața bombată. $11,8 \times 9,5 \times 3,1$ mm. Inv. 1171. *Pl. II, fig. 19.*

7. **Mars** (?), cu chlamyda fluturînd în spate, întoarce capul spre dreapta. În mîna dreaptă ține un scut cu interiorul spre privitor și în stînga o lance lungă. Pe cap poartă o cunună sau un coif. Carneol portocaliu. Forma ovală, suprafața plană. $18,8 \times 14,4 \times 2,4$ mm. Inv. 1127. *Pl. II, fig. 17.*

8. **Apollo**, nud, privește spre stînga. În mîna dreaptă, întinsă înainte, ține o ramură de palmier, iar cu stînga ține lira, așezată lîngă el. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $16,2 \times 12,8 \times 3,7$ mm. Inv. 1088. *Pl. II, fig. 20.*

Cf. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, pl. XXXIV, fig. 23 și id., *Beschreibung*, fig. 2654.

9. **Apollo**, nud, șade pe o stîncă spre dreapta. În mîna dreaptă ține lira. În fața lui se află un kantharos, așezat pe un picior înalt. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $8,5 \times 10 \times 2,7$ mm. Inv. 1172. *Pl. III, fig. 4.*

10. **Mercurius**, cu chlamyda înfășurată pe brațul drept, ține în mîna dreaptă punga. Sardonix. Forma ovală, suprafața plană. $16,2 \times 11,8 \times 5,5$ mm. Inv. 1104. *Pl. III, fig. 16.*

11. **Mercurius**, nud, șade pe o stîncă spre stînga. În mîna dreaptă ține un bastonaș (rabdos), iar pe stînga se reazemă. Ametist. Forma ovală, suprafața puternic bombată. $11,2 \times 9,5 \times 5$ mm. Inv. 1174. *Pl. III, fig. 2.*

12. **Mercurius**, cu chlamyda prinsă în jurul gâtului, privește spre dreapta. În mâna stîngă ține punga, iar în dreapta un baston scurt. În dreapta lui se află un cocoș. Ametist. Forma ovală, suprafața bombată. $9,2 \times 7 \times 3$ mm. Inv. 1130. *Pl. III, fig. 3.*

13. **Diana**, purtînd tunică și avînd picioarele goale, întinde arcul spre dreapta. Pe ambele laturi ale figurii se văd literele IN.VA. Japis verde. Forma ovală, suprafața bombată. $13 \times 9,8 \times 3,2$ mm. Inv. 1177. *Pl. III, fig. 1.*

14. **Ceres**, șade pe un scăunel, spre stînga. În mâna stîngă ține cornul abundenței, iar cu dreapta ridică un copil îngenunchiat înaintea ei. Jaspis gălbui. Forma ovală, suprafața plană. $16,8 \times 13,4 \times 3$ mm. Inv. 1103. *Pl. III, fig. 10.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 2855.

15. **Venus Victrix**, semi-nudă, doar cu un văl în jurul coapselor, stă întoarsă spre dreapta. În mâna stîngă, rezemată de o coloană, ține lancea, iar în dreapta coiful. Scutul se află sprijinit de marginea inferioară a coloanei. Chrysopras. Forma ovală, suprafața bombată. $10 \times 7,6 \times 2,4$ mm. Inv. 1179. *Pl. III, fig. 5.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 2393 și S. Reinach, *Pierres gravées*, pl. 30, fig. 72¹⁻⁴.

16. **Venus și Adonis**, ambii nuzi, îmbrățișați. Adonis poartă pe cap boneta frigiană (?). Carneol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $10,6 \times 8,2 \times 1,9$ mm. Inv. 1170. *Pl. III, fig. 7.*

17. **Eros**, înaripat, pășește spre stînga. În mâna dreaptă ține un toiag, iar în stînga, ridicată în sus, un fluture. De o parte și de alta a coapselor se disting literele N și A. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $11 \times 9,5 \times 2,3$ mm. Inv. 1122. *Pl. III, fig. 6.*

18. **Eros**, înaripat, chinuind-o pe *Psyche*. Aceasta, stă în genunchi spre dreapta și întoarce capul privind peste umărul stîng. Eros îi strînge mijlocul cu o frînghie. În spatele lui se află tolba cu săgeți. Agat. Formă ovală, suprafața plană. $16,2 \times 14 \times 2,6$ mm. Inv. 1087. *Pl. III, fig. 8.*

19. **Priap**, cu chlamyda pe umăr și avînd phallusul în stare de erecție, pășește spre dreapta. Carneol portocaliu. Formă ovală, suprafața plană. $12,6 \times 8,2 \times 3$ mm. Inv. 1184. *Pl. III, fig. 9.*

20. **Aesculap**, cu bustul nud, este întors spre stînga. În mâna dreaptă ține o pateră și o baghetă pe care sînt încolăciți doi șerpi. Pe brațul stîng are înfășurată chlamyda. Jaspis roșu. Forma ovală, suprafața bombată. $11 \times 8,5 \times 3,4$ mm. Inv. 1167. *Pl. III, fig. 19.*

Cf. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, pl. XLIV, fig. 45.

21. **Aesculap**, întors spre dreapta, ține în mâna stîngă o cupă, iar în dreapta bastonul caracteristic, pe care este încolăcit un șarpe. În fața lui stă **Hygea**, cu o cupă în mâna dreaptă și cu un șarpe în mâna stîngă. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $15 \times 12 \times 6,2$ mm. Inv. 1108. *Pl. III, fig. 20.*

2. **Fortuna**, cu modius pe cap, ține în dreapta cîrma și în stînga cornul abundenței. Calcedon galben-ivoriu. Forma ovală, suprafața bombată. $12,8 \times 9,3 \times 2,3$ mm. Inv. 1180. *Pl. III, fig. 11.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 8666.

23. **Justitia**, îmbrăcată cu o haină lungă, stă întoarsă spre dreapta. În mâna dreaptă ține balanța și în stînga un baston lung (perthica). Jaspis roșu. Forma ovală, suprafața plană. $14 \times 11 \times 1,8$ mm. Inv. 1068. *Pl. III, fig. 18.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 7337 și S. Reinach, *Pierres gravées*, pl. 47, fig. 99^a.

24. **Victoria**, înaripată, pășește spre dreapta. Pe cap poartă coif. În mâna dreaptă ține o coroană, iar în stînga o ramură de palmier. Jaspis galben. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $12,8 \times 10,4 \times 2,5$ mm. Inv. 1109. *Pl. III, fig. 12.*

Locul de proveniență: Partoș-Alba Iulia.

25. **Victoria**, înaripată, îmbrăcată cu chiton și himation, înaintează spre dreapta. Pe cap poartă coif. În mâna dreaptă ridică o cunună, iar în stînga o trompetă (?). Chrysopras. Forma ovală, suprafața bombată. $11,5 \times 9,2 \times 2,8$ mm. Inv. 1181. *Pl. III, fig. 14.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 7286.

26. **Victoria**, îmbrăcată cu chiton și himation, și cu coif pe cap, pășește spre stînga. În mâna dreaptă ține spicul de grâu, iar în stînga un trofeu rău redat. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $15,2 \times 12 \times 3,5$ mm. Inv. 1185. *Pl. III, fig. 13.*

27. **Nike**, înaripată, purtînd chiton și himation, pășește spre dreapta. În mâna dreaptă ține o cunună. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața bombată. $9,4 \times 7,8 \times 3,6$ mm. Inv. 1094. *Pl. III, fig. 15.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 2810.

28. Bustul **Victoriei** înaripate și cu coif pe cap, spre dreapta. În fața ei, o frunză de palmier. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața bombată. $16,6 \times 14 \times 3,6$ mm. Inv. 1059. *Pl. III, fig. 17.*

29. **Harpocrates**, nud, stă în genunchi pe o floare de lotus și privește spre stînga. Mîna dreaptă o duce la gură. În mâna stîngă ține cornul abundenței. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $11 \times 7,5 \times 2,7$ mm. Inv. 1123. *Pl. IV, fig. 3.*

30. **Harpocrates**, redat din față și numai cu capul întors spre stînga, duce mîna dreaptă la gură prin gestul său caracteristic. În mîna stîngă ține cornul abundenței. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $18,5 \times 15 \times 4,7$ mm. Inv. 1083. *Pl. IV, fig. 4.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 6483.

31. **Harpocrates** (?), spre stînga. În mîna dreaptă ține cornul abundenței și în stînga doi pești sau două spice de grîu. Carenol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $13,9 \times 10,3 \times 2,8$ mm. Inv. 1186. *Pl. IV, fig. 2.*

32. Capul lui **Jupiter Sarapis**, cu modius, spre dreapta. Dedesubt un vultur. De o parte și de alta a figurii cîte un stindard roman. Deasupra unuia dintre stindarde se află o stea, iar deasupra celuilalt luna în formă de seceră. Jaspis negru. Forma ovală, suprafața plană. $26 \times 12,6 \times 13,6$ mm. Inv. 1106. *Pl. IV, fig. 1.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 2623—2624.

33. **Isis**, cu bustul nud, se odihnește pe cîteva pietre suprapuse. În poală îl ține pe micul **Horus**, care îi atinge pieptul cu mîna dreaptă. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $13 \times 11 \times 3,7$ mm. Inv. 1105. *Pl. IV, fig. 6.*

34. **Sarapis** stă pe tron într-o barcă de trestie. La spatele lui stă **Isis** cu o floare de lotus în mîna dreaptă. În fața lor un luntraș vîslește cu putere. Jaspis verde. Forma ovală, suprafața plană. $9,7 \times 13,7 \times 2,2$ mm. Inv. 1178. *Pl. IV, fig. 7.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 2549 și P. Steiner, *Xanten, Sammlung des niederrheinischen Altertums-Vereins*, Frankfurt a. Main, 1911, pl. XV, fig. 24.

35. **Osiris**, pe cap cu modius, merge spre dreapta. În mîna dreaptă, întinsă înainte, ține un glob. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $8 \times 6,7 \times 2,3$ mm. Inv. 1120. *Pl. IV, fig. 8.*

36. **Genius** (?), nud, stă întors spre stînga. În mîna dreaptă, întinsă înainte, ține o pateră, iar în stînga o altă pateră și două cornucopii. Jaspis roșu. Forma ovală, suprafața plană. $14,6 \times 11 \times 2,2$ mm. Inv. 1107. *Pl. IV, fig. 5.*

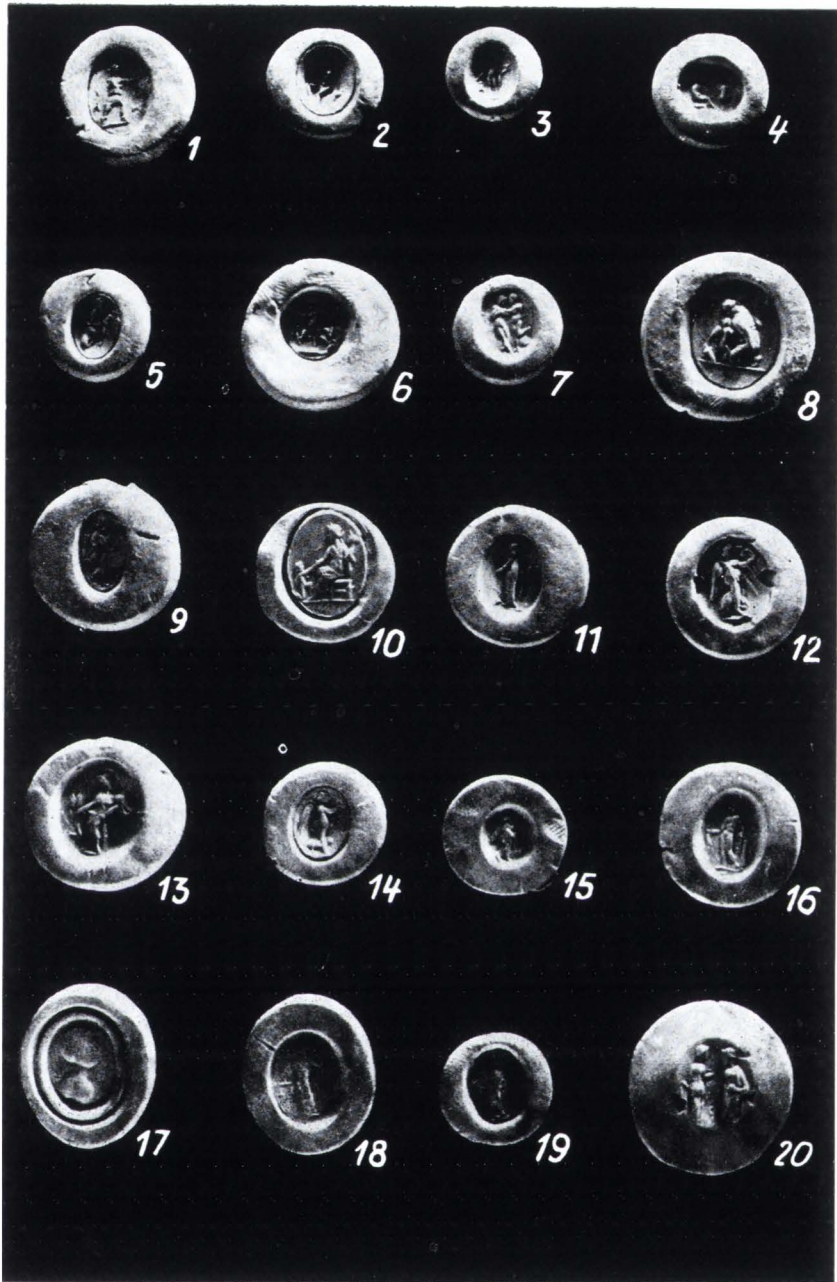
Cf. Steiner, *Xanten*, pl. XV, 35.

37. **Paris**, cu pantaloni frigieni și chlamydă pe umeri, stă întors spre dreapta. În mîna dreaptă ține mărul discordiei, pe care-l privește cu atenție. Agat. Forma ovală, suprafața plană. $17 \times 12,6 \times 3,5$ mm. Inv. 1073. *Pl. IV, fig. 10.*

38. Un bătrîn chel și cocoșat păzește o vacă. **Jo** și **Argus**. Agat. Forma ovală, suprafața plană. $11,2 \times 16 \times 1,9$ mm. Inv. 1183. *Pl. IV, fig. 11.*

Cf. S. Reinach, *Pierres gravées*, pl. 29, fig. 57^a.

Geme din sec. II—III e.n.

39. **Meleagros**, nud, pășește spre stînga. În mîna stîngă ține un toiag și blana mistrețului din Kalydon, iar în dreapta ține capul mistrețului, spre care sare cîinele cu o mișcare agilă. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $13,5 \times 10,8 \times 3,8$ mm. Inv. 1129. *Pl. IV, fig. 14.*

40. Figură feminină, spre stînga. Pe cap poartă coif (?). În față și în spate duce un obiect indeterminabil. Ar putea să fie Omphale cu blana de leu, dar într-o execuție extrem de neîngrijită. Agat. Forma ovală, suprafața plană. $22,4 \times 11,2 \times 21,1$ mm. Inv. 1124. *Pl. IV, fig. 9.*

41. Figură masculină, șezînd pe un trunchi de copac din care se ridică o ramură de măslin, ține cu ambele mîini un baston lung, ca și cum s-ar strădui să se ridice proptindu-se în el. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $9,4 \times 8,9 \times 3$ mm. Inv. 1099. *Pl. IV, fig. 18.*

42. Figură feminină, purtînd tunică și ținînd în mîna stîngă o sulită sau un sceptru, șade pe un soclu. În fața ei, un bărbat nud îi întinde cu ambele mîini un obiect indeterminabil. Carneol portocaliu. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $12,7 \times 14,2 \times 2,7$ mm. Inv. 1132. *Pl. IV, fig. 12.*

43. Figură masculină, întoarsă spre dreapta, pare că și-ar lega sandala pe piciorul stîng. În față, un scut deasupra căruia se află o divinitate feminină (Nike?). Poziția figurii este asemănătoare cu aceea a lui Jason legîndu-și sandala (S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, vol. I, pl. 309, fig. 2046 și pl. 814, fig. 2047—2048). Onix. Forma ovală, suprafața plană. $13,7 \times 11,6 \times 3,8$ mm. Inv. 1069. *Pl. IV, fig. 15.*

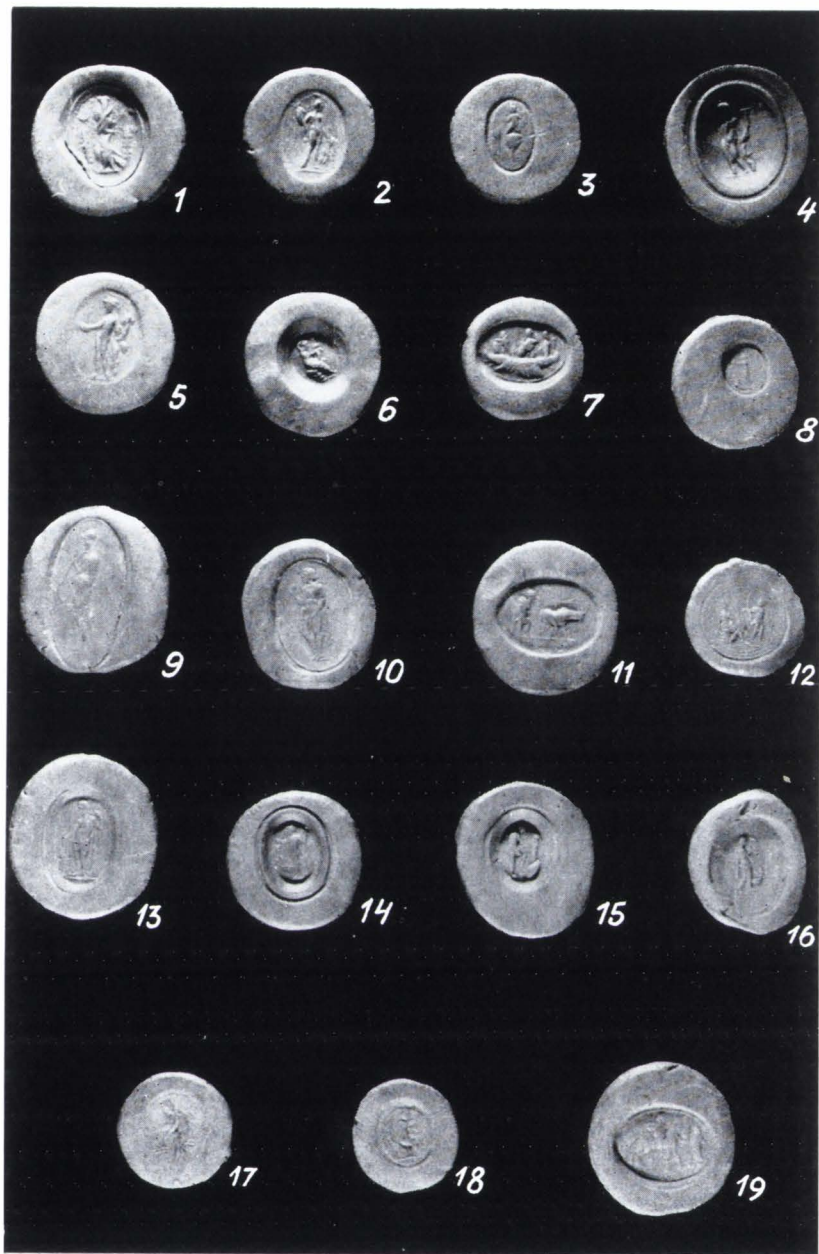
44. **Mucius Scaevola** (?), purtînd o tunică scurtă, stă întors spre stînga. Mîna dreaptă o ține în flăcările ce se ridică de pe un mic altar. În mîna stîngă ține o lance lungă. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $16,8 \times 11,5 \times 2,2$ mm. Inv. 1128. *Pl. IV, fig. 13.*

45. Figură feminină, cu un vâl ușor căzînd de pe umărul drept pînă jos întinde ambele mîini deasupra unui altar, din care ies flăcări. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața bombată. $12 \times 10,7 \times 3,7$ mm. Inv. 1102. *Pl. IV, fig. 17.*

46. Vînător, mergînd spre dreapta și ducînd un cîine de curea. Pe umărul drept ține o lance. În spate poartă o chlamydă. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $15 \times 11,3 \times 3,5$ mm. Inv. 1125. *Pl. IV, fig. 16.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 6873.

47. Rege part călare. În fața lui un alt part ține frîul calului. Heliotrop. Forma ovală, suprafața plană. $11,8 \times 14,4 \times 2,4$ mm. Inv. 1126. *Pl. IV, fig. 19.*

Geme din sec. II—III e.n.

b) Portrete

48. Capul lui **Al. Severus**, cu cunună de lauri, spre stînga. Jaspis verde. Forma ovală, suprafața bombată. $19,7 \times 15,6 \times 2,7$ mm. Inv. 1067. *Pl. V, fig. 1.*

Cf. Cohen II, IV, 403.

49. Capul lui **Pertinax**, cu cunună de lauri, spre stînga. Carneol portocaliu. Forma ovală, suprafața plană. $14,9 \times 12,5 \times 2,9$ mm. Inv. 1137. *Pl. V, fig. 5.*

Cf. Bernhart, pl. XI, fig. 7.

50. Capul lui **Macrinus**, cu cunună de lauri, spre stînga. Carneol portocaliu. Forma ovală, suprafața plană. $14,9 \times 12,5 \times 2,9$ mm. Inv. 1149. *Pl. V, fig. 4.*

Cf. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, pl. XLVII, 13 și Bernhart, pl. 13, fig. 8.

51. Capul **Didiei Clara**, spre stînga. Cristal de stîncă. Forma de potcovă, suprafața plană. $10,5 \times 7,2 \times 2,3$ mm. Inv. 1145. *Pl. V, fig. 7.*

Cf. Bernhart, pl. 12, fig. 1.

52. Bust de femeie cu părul strîns în coc și bust de bărbat față-n-față. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața bombată. $9,2 \times 13 \times 2,2$ mm. Inv. 1151. *Pl. V, fig. 6.*

53. Bustul lui **Aelius Caesar** (?), spre dreapta. Pieptul acoperit cu o togă prinsă cu o fibulă. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $15,6 \times 11 \times 2,7$ mm. Inv. 1141. *Pl. V, fig. 2.*

54. Cap de împărat roman, cu cunună de lauri, spre stînga. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $18,2 \times 15,5 \times 3,8$ mm. Inv. 1148. *Pl. V, fig. 3.*

c) Simboluri, măști, animale, vase

55. Două mâini împreunate, cu două spice de grâu și o floare de mac. Carneol roșu. Forma rotundă, suprafața plană. $7,5 \times 8 \times 2,3$ mm. Inv. 1134. *Pl. V, fig. 16.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 8052—8053.

56. Mască de om bătrîn chel și bărbos, unită cu o mască de silen. Jaspis roșu. Forma ovală, suprafața plană. $11,5 \times 8,8 \times 3,4$ mm. Inv. 1154. *Pl. V, fig. 8.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 8516.

57. Pește și dedesubt un trident. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $10 \times 11 \times 2,7$ mm. Inv. 1166. *Pl. V, fig. 13.*

58. Leu pășește spre dreapta și are deasupra capului un glob. Lapis lazuli. Forma ovală, suprafața plană. $4,7 \times 7 \times 4,8$ mm. Gema este montată într-un inel antic de bronz. Inv. 1115. *Pl. V, fig. 14.*

59. Leu pășind spre stînga. Heliotrop. Forma ovală, suprafața plană. $10 \times 13 \times 3,1$ mm. Inv. 1114.

60. Capricorn, spre stînga. Carneol galben. Forma ovală, suprafața plană. $10 \times 13 \times 3,1$ mm. Inv. 1112. *Pl. V, fig. 9.*

61. Capricorn, spre dreapta. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $8,2 \times 10,8 \times 1,8$ mm. Inv. 1113. *Pl. V, fig. 10.*

62. Scorpion. Heliotrop. Forma octogonală, suprafața bombată. $9,3 \times 8 \times 3,4$ mm. Inv. 1160. *Pl. V, fig. 15.*

Cf. Steiner, *Xanten*, pl. XV, fig. 71.

63. Ogar sfîșind un iepure răsturnat pe spate, pe care îl ține cu labele anterioare. Deasupra cîinelui se văd două stele. Carneol portocaliu. Forma ovală, suprafața bombată. $11,7 \times 13,8 \times 3,5$ mm. Inv. 1163. *Pl. V, fig. 12.*

Cf. Furtwängler, *Beschreibung*, fig. 7838.

64. Corb și delfin. Dedesubt o vîslă. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $10,8 \times 15,5 \times 2,3$ mm. Inv. 1164. *Pl. V, fig. 11.*

65. Sfinx, spre dreapta. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $17 \times 11,5 \times 5$ mm. Inv. 1091. *Pl. II, fig. 12.*

66. Vas (kantharos) din care ies două spice de grîu. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $12,2 \times 9,7 \times 2,4$ mm. Inv. 1154. *Pl. V, fig. 19.*

67. Vas cu pansă groasă și gît subțire, deasupra un semn indescifrabil. Agat. Forma ovală, suprafața bombată. $8,7 \times 7,3 \times 2,1$ mm. Inv. 1153. *Pl. V, fig. 20.*

d) Grylloi

66. Struț, cu corpul format dintr-un cap de berbece, din botul căruia iese un caduceu, ridică piciorul drept. La picioare, un șoarece. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $14 \times 10 \times 4$ mm. Inv. 1097. *Pl. V, fig. 17.*

69. Pasăre pășind spre stînga. Corpul este format dintr-o mască de om bătrîn, din bărbia căruia se ridică o trompă și dintr-un cap de berbece, din botul căruia ies două spice de grîu, care formează coada păsării. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $21,1 \times 16,1 \times 3,3$ mm. Inv. 1161. *Pl. V, fig. 18.*

Cele mai multe geme din colecția Muzeului Brukenthal aparțin secolelor II-III e.n. Referitor la această epocă, părerea specialiștilor este că ea înseamnă pentru glyptică o decadentă aproape totală.²⁰ Acest fenomen se explică, pe de o parte prin înlocuirea gemelor ca obiecte de podoabă cu perle sau pietre de valoare intrinsecă mai mare decât a celor folosite în mod obișnuit de gravori, iar pe de altă parte, prin caracterul apotropaic care se atribuia unor pietre și care făcea să nu aibe valoare deosebită gravura însăși.

La gemele dateate în sec. II—III e. n. găsim două categorii de materiale: în prima categorie includem materialele folosite în epocile anterioare și a căror folosire se continuă și în sec. II—III e. n. cum sînt plasma, jaspisul roșu, carneolul, onixul, sardonixul, iar în a doua categorie includem materialele caracteristice pentru glyptica din imperiul roman tîrziu, cum sînt jaspisul verde, jaspisul galben, heliotropul și lapis lazuli.

Jaspisul verde și jaspisul galben se cunosc numai din imperiul roman tîrziu. Jaspisul verde apare mai ales în cercul egipto-sirian și utilizarea lui se leagă de anumite superstiții. Jaspisul cu o dungă albă se credea că ajută oratorilor și că neutralizează efectul băuturilor din ierburi fermecate.²¹ Heliotropul s-a folosit și el numai în imperiul tîrziu și mai ales în epoca Renașterii. La fel și lapis lazuli. Heliotropului anticiei îi atribuiau proprietatea de a-l face pe om invizibil.²²

Materialul gemelor este deci un element foarte important pentru datarea lor. În cazurile în care imaginea de pe gemă poate fi sigur datată și ea concordă cu materialul caracteristic epocii respective, datarea devine indubitabilă. Un exemplu îl constituie gema reprezentînd pe Al. Sever (*pl. V, fig. 1*). Ea datează din sec. III, secol pentru care jaspisul verde este caracteristic.

În sec. II—III e. n. forma cea mai uzitată este cea ovală sau rotundă. Ambele forme se mențin cu începere de la gemele grecești pînă la cele bizantine și sassanide și continuă pînă în sec. XIX. Nu mai întîlnim scarabeul, cilindrul, dreptunghiul cu marginile rotunjite — caracteristic pentru gemele elenistice și adeseori întîlnit în epoca lui Augustus —, sau ovalul alungit, caracteristic tot pentru această epocă.

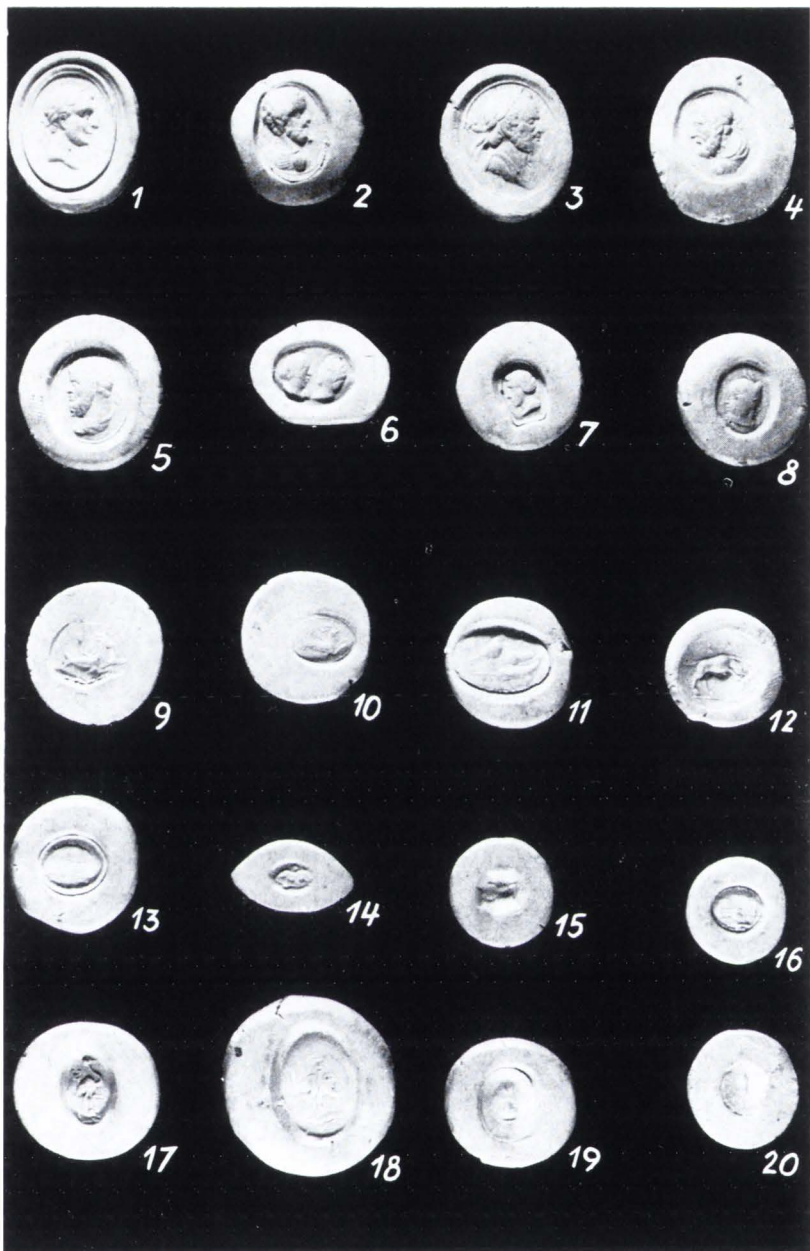
Dacă în epoca elenistică suprafața gemelor era bombată, formă derivată din spatele convex al scarabeilor și preferată pentru că facilita gravarea,²³

²⁰ A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, vol. III, p. 359; E. Babelon, *La gravure en pierres fines*, p. 173; H. Gebhart, *op. cit.*, p. 109 și H. Leclercq, *Gemmes*, în *Dict. d'Archéologie chrétienne et de liturgie*, VI, p. 794—795.

²¹ E. Labatut, *op. cit.*, p. 258.

²² Id., *ibid.*, p. 258.

²³ A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, vol. III, p. 147—149.

Geme din sec. II—III e.n.

gemele descrise au aproape toate suprafața plană sau ușor bombată. Așadar nu există preferință pentru o formă sau alta.

Decadența glyptică din sec. II—III e. n. se manifestă cu deosebire în stilul execuției, care este în general superficial și neglijent. Corpurile omenești nu au contururi precise, veșmîntele sînt schițate prin cîteva linii, tratării părului nu i se acordă nici o atenție. Cununile de lauri, pe care le poartă divinitățile, apar doar sub forma unor linii curbe. Divinitățile sînt redată cu atributele lor obișnuite, dar în unele cazuri acestea sînt gravate atît de neîngrijit, încît mai de grabă le bănuiești, decît le poți indentifica.

Deși există un număr mare de pietre gravate din sec. II—III e. n., puține dintre ele sînt demne de remarcat (*pl. II, fig. 13; pl. III, fig. 1; pl. III, fig. 18; pl. IV, fig. 16*). Este vorba de cîteva geme care continuă, într-o oarecare măsură, tradițiile epocii precedente, geme pe care le datăm în sec. II, eventual în prima jumătate a lui. Datarea aceasta, este mai mult subiectivă, pentru că nu există nici un criteriu care să deosebească gemele din sec. II de cele din sec. III. Am considerat, totuși, mai logic să le dăm o datare cît mai apropiată de epoca ale cărei tradiții le continuă. Apariția acestor geme s-ar explica, așadar, fie prin continuarea tradițiilor glypticii din epoca lui Augustus și sec. I e.n., ceea ce este în favoarea datării lor în prima jumătate a sec. II, fie prin aceea că litoglyful a avut înaintea ochilor subiecte cunoscute și bine executate din epoca precedentă, ceea ce ar permite datarea mai largă a acestor geme.

După părerea lui Furtwängler, portretistica decade complet în secolul III, și slabe urme ale unei tradiții se mai mențin numai în secolul II. Această teză este valabilă și pentru gemele cu portrete din colecția Muzeului Brukenthal, datate în sec. II—III. Excepție face portretul lui Alex. Sever și a lui Pertinax, care sînt destul de bine realizate. Nu avem nici un motiv să credem că ele nu sînt antice. Pe lîngă asemănările cu figurile de pe modelele imperiale romane, materialul ne permite să le considerăm cu certitudine antice. Probabil că gravorii, cînd copiau aversul unei monede cu efigia împăratului, monede de largă circulație în acel timp, se străduiau să lucreze mai exact și să-i redea trăsăturile mai îngrijit.

Desigur că valoarea execuției unei geme depinde nu numai de gustul epocii (dacă se apreciază gravura sau numai valoarea intrinsecă a pietrei), ci și de măiestria și priceperea gravorului. Din păcate, nici Furtwängler și nici alți specialiști nu au reușit să stabilească ateliere mai mari de fabricare a gemelor. Singură cercetătoarea sovietică, M. A. Maksimova, a determinat existența unui atelier bosporan de prelucrare a gemelor.²⁴ Nici una din gemele

²⁴ M. I. Maksimova, *Bosporskaia kannereznaia masterskaia*, în *Sovetskaia Arheologia*, nr. 4, 1957, p. 75—82.

colecției Muzeului Brukenthal nu întrunește însă caracteristicile gemelor bosporane.

În sec. II—III e. n. varietatea cultelor din imperiul roman se reflectă în glyptică prin reprezentarea unui număr mare de divinități romane și străine. Pe lângă vechile zeități (Jupiter, Mercurius, Mars, Venus, Diana, Fortuna etc.), pentru care pare să se manifeste o oarecare preferință, apar divinități de origine orientală (Sarapis, Isis, Harpocrates) și alegorii divinizate (Victoria, Aequitas). Acestea nu sînt apariții cu totul noi pentru secolele II—III e. n., ci în general reprezintă tipuri întîlnite și în secolele anterioare, de care se deosebesc, nu prin felul în care au fost concepute, ci prin stilul neatent și neîngrijit în care au fost executate.

Eventual, ca element specific sec. II—III, s-ar putea considera reprezentarea statică a divinităților. Excepție de la această caracteristică face gema reprezentînd-o pe Diana la vînătoare (*pl. III, fig. 1*). Vioiciunea cu care zeița își întinde arcul și poziția picioarelor, dreptul fandat și stîngul sprijinit pe vîrf, ar pleda pentru datarea gemei în sec. I e. n., dar faptul că ea este din jaspis verde, exclude această posibilitate.

Divinitățile apar cu atributele lor caracteristice: Jupiter cu vulturul, trăznetul, sceptrul, patera; Mercurius cu caduceul și punga²⁵; Apollo cu lira; Fortuna cu cornul abundenței etc. Dacă se observă anumite abateri de la această regulă generală, în sensul că anumiți zei apar cu atribute nespecifice lor, ele se pot explica fie prin sincretismul religios, caracteristic acestei epoci, fie prin semnificația specială a gemei, sau în ultima analiză, prin fantezia litoglyphului. De pildă, o reprezentare des întîlnită, atît pe geme cît și pe monede, este Venus Victrix — Venus învingătoare, purtînd lance și scut, iar în mîină ținînd un coif.

Reprezentările din cercul lui Bacchus și Eros sînt mult mai rare în raport cu secolele precedente. Dintre gemele datate în sec. II—III două îl reprezintă pe Eros: prinzînd fluturi și chinuînd-o pe Psyche. Ambele motive, proprii epocii elenistice, sînt neîngrijit imitate de gravori.

O apariție neobișnuită este gema înfățișîndu-l pe Priap. Zeul e redat în spiritul epocii elenistice, dar în stilul secolelor II—III e. n. Acest lucru trezește bănuiala că gravorul a copiat motivul de pe o gemă mai veche.

Reprezentările personajelor din mitologie sînt și ele rare și nu prezintă interes deosebit. Nici portretele nu ating numărul și nici perfecțiunea celor din secolele anterioare. După cum s-a amintit, doar la figurile împăraților se observă o oarecare atenție în execuție.

²⁵ Punga este un atribut adăugat zeului de romani. Vezi Chr. Scherer, *Hermes in d. Kunst*, în *Roscher's Lexikon*, I, c. 2472.

Categoriile de reprezentări, trecute mai sus în revistă, nu sînt caracteristice pentru sec. II—III. În schimb, combinațiile fantastico-simbolice, măștile și așa numitele grylloi, sînt foarte apreciate și au o mare circulație.²⁶ Chiar dacă ele au apărut mai întîi pe scarabei cartaginezi din Sardinia în sec. V—IV e. n., de unde s-au răspîndit în Italia și le găsim acolo în sec. II—I î. e. n.,²⁷ intensa lor circulație începe abia în sec. II e. n. și în special în sec. III, fiind legate de tot soiul de superstiții și atribuindu-li-se un caracter apotropaic. Asocierea atributelor unui zeu cu animalele care îl însoțeau reprezenta pentru antici personificarea zeului însuși.²⁸

*

III. Paste de sticlă moderne turnate după geme antice

1. **Aphrodita**, nudă, cu părul ridicat în creștetul capului, stă ghemuită spre stînga. Pastă de sticlă albă. Forma ovală, suprafața plană. 15,5 × 12,2 × 5 mm. Inv. 1196.

2. Reprezentare identică cu cea precedentă, cu deosebirea că Aphrodita este întoarsă spre dreapta. Pastă de sticlă, imitație de onix. Forma ovală, suprafața plană. 19,5 × 10 × 2 mm. Inv. 1195. *Pl. VI, fig. 2.*

3. **Aphrodita**, nudă, șade pe o stîncă la marginea mării. Piciorul drept îl înmoaie în apă, iar stîngul și-l cuprinde cu ambele mîini. Părul îl poartă strîns în coc la ceafă. Lîngă ea stă **Eros** înaripat. Pastă de sticlă albă. Forma patruleteră cu colțurile rotunjite, suprafața plană. 19,5 × 18 × 4 mm. Inv. 1197. *Pl. VI, fig. 1.*

4. **Venus și Mars**. Zeița, semi-nudă, ține mîna dreaptă pe umărul lui Mars, iar cu stînga îi cuprinde spatele. Mars, cu coif pe cap și cu chlamyda prinsă în jurul gîtului, îi cuprinde spatele cu dreapta. În stînga ține o lance lungă. Forma ovală. Pastă de sticlă albastră închisă. Suprafața plană. 27 × 21 × 5 mm. Inv. 1202. *Pl. VI, fig. 3.*

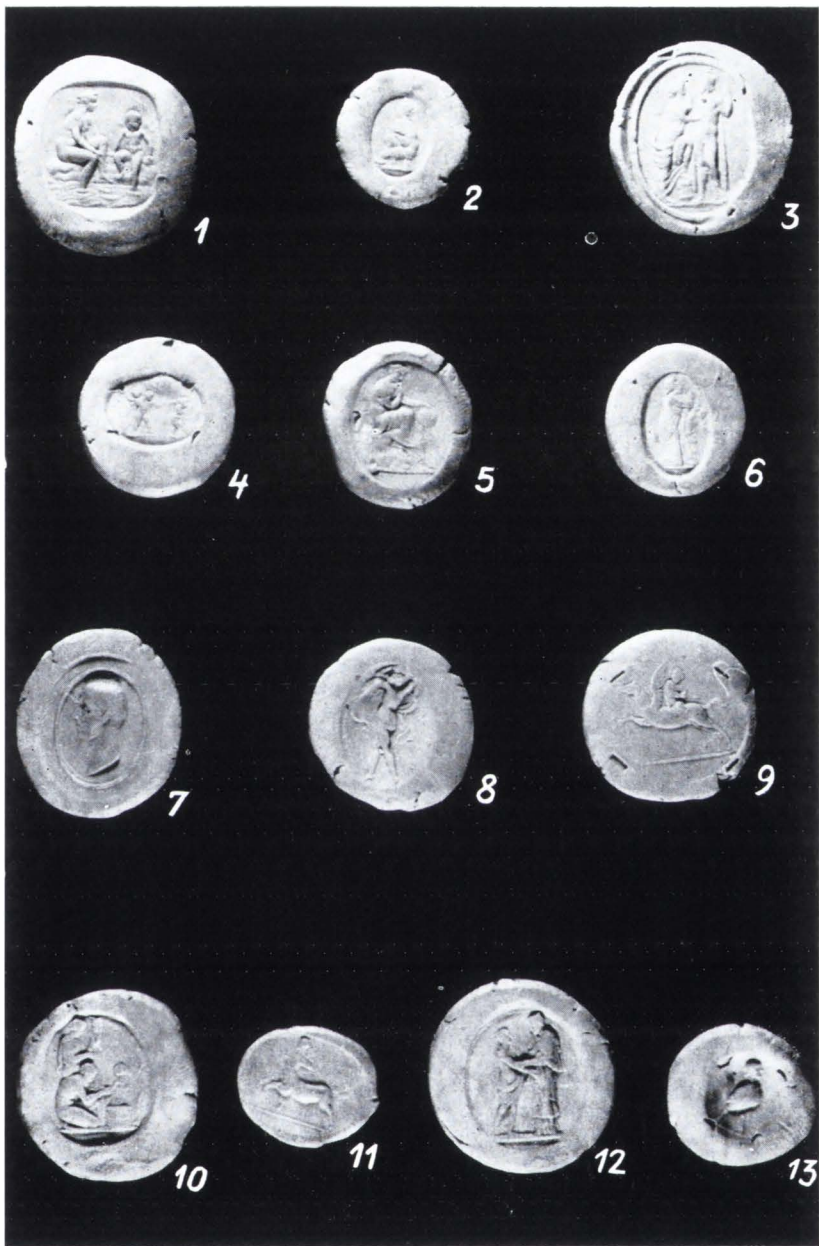
5. Trei **Eroși** pășesc spre stînga. Unul dintre ei se elatină, fiind beat și este sprijinit de-al doilea care ține o făclie. Înaintea lor pășește un al treilea, care le luminează drumul cu o lanternă. Pastă de sticlă alb-gălbuie. Forma ovală, suprafața plană. 11 × 15,2 × 1,8 mm. Inv. 1194. *Pl. VI, fig. 4.*

Cf. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, pl. XLII, fig. 39.

²⁶ E. Babelon, *La gravure en pierres fines*, p. 174; H. Gebhart, *op. cit.*, p. 111 și A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, vol. III, p. 363.

²⁷ A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, vol. III, p. 288.

²⁸ E. Labatut, *Amuletum*, în *D. A.*, I, p. 288.

Paste de sticlă moderne turnate după gеме din sec. I î.e.n.—I e.n.

6. **Aesculap**, nud, stă îngenunchiat în fața unui altar, pe care arde focul sacru. Deasupra focului, ține un șarpe pe care îl privește cu atenție. Lîngă el stă *Hygea*, în picioare. Scena este completată cu o coloană, care are deasupra masca unui faun, și cu un pom, din creanga căruia atîrnă un cap de berbec. Pastă de sticlă, imitație de almandin. Forma ovală, suprafața plană. $22 \times 18 \times 3$ mm. Inv. 1204. *Pl. VI, fig. 10.*

Cf. Imhoof-Blummeru. Otto Keller, *Tier- und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen*, pl. XXIII, 4.

7. Bărbat, îmbrăcat cu o chlamydă, vine spre o femeie, care șade (Teseu și Anromeda?). Pastă de sticlă albastră. Forma ovală, suprafața plană. $10,2 \times 9 \times 4,5$ mm. Inv. 1191. *Fig. 136.*

8. **Bellerophon** călărește pegassosul în zbor. Pastă de sticlă brună. Forma ovală, suprafața plană. $20 \times 22,9 \times 2,3$ mm. Inv. 1188. *Pl. VI, fig. 9.*

9. **Menadă**, cu corpul nud, înaintează în pas elastic spre stînga. Capul și-l întoarce spre dreapta, privind peste umăr. Brațele le ține rotund deasupra capului. În mîini ține un vâl fluturător și transparent. Pastă de sticlă brun-gălbuie. Forma ovală, suprafața bombată. $19,4 \times 14,9 \times 5,3$ mm. Inv. 1198. *Pl. VI, fig. 8.*

10. **Centaur**, întors spre stînga, trage cu săgeata dintr-un arc întins. Pastă de sticlă gălbuie. Forma ovală, suprafața plană. $15 \times 14,5 \times 4$ mm. Inv. 1189. *Pl. VI, fig. 11.*

11. **Polymnia** — muza memoriei la greci și a pantomimei la romani — se reazemă de o coloană, spre dreapta, într-o atitudine gînditoare. Capul și-l sprijină în mîna dreaptă. Pasta de sticlă albastru închis, opacă. Forma ovală, suprafața plană. $16 \times 9,5 \times 3,5$ mm. Inv. 1184. *Pl. VI, fig. 6.*

Reprezentare identică la Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, pl. XXVIII, fig. 11.

12. **Urania**, muza astronomiei, șade pe o stîncă spre dreapta. Pe genunchi ține cu mîna stîngă globul pămîntului, iar mîna dreaptă o duce meditativ la bărbie. Pastă de sticlă brun-roșcată. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $20 \times 16 \times 3$ mm. Inv. 1205. *Pl. VI, fig. 5.*

Cf. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*.

13. **Oreste și Elektra**. Aceasta, cu părul tăiat scurt în semn de doliu, cuprinde cu dreapta spatele lui Oreste, iar cu stînga îi prinde brațul drept, pe care el îl ține întins. Oreste pune mîna stîngă pe umărul Elektrei. Pastă de sticlă, imitație de almandin. Forma ovală, suprafața plană. $22,7 \times 18,3 \times 3,4$ mm. Inv. 1203. *Pl. VI, fig. 12.*

14. Cap de bărbat roman, cu părul lins și tăiat scurt, fața osoasă, spre stînga. Pastă de sticlă albastră cu reflexe violete. Forma ovală, suprafața plană. Inv. 1193. *Pl. VI, fig. 7.*

15. Figură, cu corp de pasăre și cap de om, spre dreapta. Pastă de sticlă gălbuie. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $14,6 \times 11,3 \times 6,3$ mm. Inv. 1110. *Pl. VI, fig. 13.*

*

Pastele de sticlă descrise în rîndurile precedente sînt turnate după originale antice dintre cele mai izbutite. Presupunem că ele au rol de mulate și — în lipsa originalelor — au fost confecționate în scopul îmbogățirii colecției de pietre gravate a familiei Brukenthal. Acestea sînt singurele piese din colecție care nu au fost montate de la început în inele. În inventarul vechi al muzeului se specifică, în dreptul descrierii fiecăreia, că este nemontată. Ulterior, probabil în scopul ordonării colecției, pastele au fost montate în inele de aramă, fără valoare intrinsecă.

În cele ce urmează, vom comenta pe scurt nu pastele însăși, ci figurile reprezentate.

Cercetarea stilului, a unora dintre forme și, mai cu seamă, a scenelor înfățișate pe pastele de sticlă îndreptățesc datarea originalelor după care au fost turnate în sec. I î. e. n.—I e. n. Mai veche pare să fie doar reprezentarea Aphroditei ghemuită după baie, deoarece zeița apare în această poziție pe o gemă din sec. IV î. e. n.²⁹

Datarea propusă de noi este confirmată în special de unele reprezentări. Astfel, originalul pastei redînd-o pe Urania nu poate fi mai vechi decît sec. I î. e. n., deoarece globul este un atribut pe care muza îl primește destul de tîrziu³⁰, așa că gema a fost gravată într-o perioadă în care caracterul muzei era deja bine stabilit. Apariția lui Bellerophon, reprezentat mai rar pe gemă³¹, și reproducerea pe gemă a unor grupuri statuare celebre indică de asemenea că piesele originale sînt produse ale epocii lui Augustus.

Fiind considerați strămoși ai gîntei Iulia, Marte și Venus apar adeseori împreună.³² O pastă de sticlă din colecția Muzeului Brukenthal reproduce un grup statuar cu Mars și Venus, care însă nu este identic cu vreunul din grupurile statuare reproduse de Reinach în repertoriul său.³³ Este verosimil

²⁹ A. Furtwängler, *Aphrodite in d. Kunst*, în *Roscher's Lexikon*, I, c. 418.

³⁰ M. Collignon, *Mythologie figurée de la Grèce*, Paris 1885, p. 186.

³¹ Vezi descrierea citorva gemă înfățișîndu-l pe Bellerophon la H. W. v. Prittwitz, *Bellerophon in der antiken Kunst*, München 1888.

³² M. Cagnat-V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, vol. I, Paris, 1916, p. 403.

³³ S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, vol. I, p. 165, fig. 7 și p. 346, fig. 4, Paris. 1897.

ca în antichitate să fi existat un grup statuar asemănător cu cel înfățișat pe pasta de sticlă.

Celebrul grup statuar: Oreste și Elektra, atribuit sculptorului Menelaos, care a trăit în anii de început ai imperiului roman³⁴, este și cel înfățișat pe o pastă de sticlă.

IV. Geme din Renaștere și epoca modernă

1. **Venus Victrix**, cu bustul gol, șade pe o coloană împodobită cu ghirlande, spre stînga. În mîna dreaptă ține coiful împodobit cu pene, iar în stînga o lance. La picioare are un scut bogat ornamentat, o lance scurtă și o halebardă. Onix. Formă ovală, suprafața plană. $16 \times 11,3 \times 4$ mm. Inv. 1121. *Pl. VII, fig. 13.*

2. **Aphrodita**, nudă, cu părul strîns în coc la ceafă, în profil, spre stînga. În dreapta ține o săgeată, pe care o examinează cu atenție. Pastă de sticlă brun-gălbuie, imitație de topaz. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $25 \times 15 \times 3,1$ mm. Inv. 1191. *Pl. VII, fig. 2.*

3. **Aphrodita**, cu bustul nud, șade pe pămînt. Părul îl poartă strîns într-un coc la ceafă. Picioarele îi sînt acoperite cu un văl în falduri. Pe genunchi ține o amforă. Spre ea se îndreaptă Eros cîntînd din flautul dublu. Pastă de sticlă brun-gălbuie, imitație de topaz. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $16 \times 24 \times 6,8$ mm. Inv. 1201. *Pl. VII, fig. 5.*

4. **Psyche**, cu aripi de fluture, stă în genunchi spre dreapta. Mîinile le ține împreunate pe genunchi. Poartă un veșmînt bogat și transparent, care lasă să se întrevadă forma corpului. Pastă de sticlă albastră. Forma ovală, suprafața plană. $22,2 \times 19 \times 7$ mm. Inv. 1200. *Pl. VII, fig. 7.*

5. **Tyche**, nudă, privește spre stînga. În mîna dreaptă ține două făclii întoarse și în stînga, sprijinită de o coloană, cornul abundenței. Pe coloană se află un glob. Onix. Forma ovală, suprafața bombată. $28 \times 21,3 \times 3,9$ mm. Inv. 1072. *Pl. VII, fig. 4.*

6. **Mercurius**, cu chlamyda prinsă pe umeri și atîrnîndu-i în spate pînă la nivelul genunchilor, este întors spre dreapta. Pe cap poartă coif. În mîna dreaptă ține o lance lungă, iar în stînga caduceul. În fața picioarelor, un cocoș. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $27,5 \times 20,5 \times 5,5$ mm. Inv. 1056. *Pl. VII, fig. 1.*

³⁴ A. Furtwängler-H. L. Ulrichs, *Denkmäler griechischer und römischer Skulptur*, München 1904, p. 121—124, pl. 40.

Geme din Renaștere.

7. Cele trei grații. Agat brun-închis. Forma ovală. Suprafața ușor bombată. $24 \times 18,1 \times 1,5$ mm. Inv. 1111. *Pl. VII, fig. 6.*

8. Zeitate (Roma?), cu coif pe cap și purtând un veșmînt care îi lasă partea dreaptă a corpului descoperită, șade pe un trofeu. În mîna dreaptă ține o Victorie înaripată, cu o ramură de măslin în mîna dreaptă. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $26,8 \times 22,7 \times 3,8$ mm. Inv. 1082. *Pl. VII, fig. 9.*

9. Apollo, cu chlamyda prinsă pe umărul drept și cu un colț al ei căzîndu-i pe brațul stîng, întoarce capul spre stînga. În dreapta lui se află un trunchi de măslin, pe care este încolăcit un șarpe. Mîna dreaptă o sprîjină de trunchiul de măslin, iar în stînga, întînsă înainte, ține capătul unui obiect, azi indeterminabil. Peste piept se observă o curea care probabil îi susținea tolba cu săgeți. Pastă de sticlă neagră-opacă. Forma ovală, suprafața plană. $24 \times 19,8 \times 6$ mm. Inv. 1202. *Pl. VII, fig. 1.*

10. Bust de femeie romană, cu pieptănătura caracteristică Faustinei senior (cuibul de rîndunică). Heliotrop. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $31 \times 22,2 \times 4,5$ mm. Inv. 11192. *Pl. VII, fig. 10.*

11. Bust de filozof grec, spre dreapta. Creștetul capului chel, doar la spate puțin păr. Barba ascuțită. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $20 \times 15,5 \times 2,8$ mm. Inv. 1065. *Pl. VII, fig. 11.*

12. Capul lui Platon, spre dreapta. Creștetul capului este acoperit cu o bonetă, care lasă liber părul de deasupra frunții. În spate îi atîrnă trei bucle (sau ciucurii bonetei). Barba stufoasă îi ajunge pînă la piept. Ametist. Forma ovală, suprafața bombată. $21,3 \times 15,8 \times 3,6$ mm. Inv. 1062. *Pl. VII, fig. 12.*

Cf. S. Reinach, *Pierres gravées*, pl. 20, fig. 42²

13. Capul lui Socrate, spre dreapta. Creștetul capului chel, barba stufoasă. Heliotrop. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $19,5 \times 17,6 \times 5,3$ mm. Inv. 1061. *Pl. VII, fig. 13.*

14. Capul lui Domițian, spre dreapta. Împăratul poartă cunună de lauri. Jaspis verde. Forma ovală, suprafața plană. $19,5 \times 17,6 \times 5,3$ mm. Inv. 1064. *Pl. VII, fig. 14.*

Orientîndu-ne după reprezentări ar trebui să datăm ambele game în sec. I e. n. Dat fiind faptul că jaspisul verde și heliotropul apar mai tîrziu, cele două game nu pot fi considerate antice, deoarece reprezentările nu concordă cu materialul. Credem că ele sînt produse ale Renașterii, copiate, fără îndoială, după game antice.

15. Venus, semi-nudă, pășește spre stînga. În mîna dreaptă ține un mănunchi de săgeți. Înaintea ei se află Amor, cu arcul în stînga și cu mîinile

Geme din epoca modernă (fig. 1—10) și geme nedatate (fig. 11—17).

întinse după săgeți. La spatele lor, o tolbă cu săgeți. Piatră artificială cu puncte aurii. Forma ovală, suprafața ușor bombată. $20,5 \times 17,8 \times 4,5$ mm. Inv. 1074. *Pl. VIII, fig. 1.*

16. **Venus**, cu picioarele acoperite cu un văl cu franjuri, ține în mîna stîngă o ramură lungă de măslin, iar dreapta o reazemă de un bolovan. În spatele ei se află o urnă. Spre ea vine *Amor* înaripat, cîntînd din flautul dublu. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $19,3 \times 2,7 \times 2,3$ mm. Inv. 1076. *Pl. VIII, fig. 5.*

17. **Venus** (?) șade pe tron spre stînga. În mîna stîngă ține o ramură de măslin. În fața ei, *Amor* înaripat, cu arcul în dreapta și tolba la spate, ridică o coroană deasupra capului ei. Piatră artificială verde. Forma ovală, suprafața bombată. $15,9 \times 13,5 \times 3,6$ mm. Inv. 1090. *Pl. VIII, fig. 3.*

18. **Mars**, îmbrăcat cu tunică și chlamydă, stă întors spre dreapta. În mîna dreaptă ține o lance lungă și în stînga scutul. Pe cap poartă coif. Carneol galben-roșcat. Forma ovală, suprafața plană. $13 \times 10,3 \times 3,3$ mm. Inv. 1169. *Pl. VIII, fig. 8.*

19. Bustul lui **Mars**, spre dreapta. Zeul poartă pe cap un coif, care nu pare să fie antic. Jaspis roșu. Forma ovală, suprafața plană. $9,5 \times 8 \times 2$ mm. Inv. 1150, fig. 123. *Pl. VIII, fig. 9.*

20. Pe o coloană ornamentată curios (mănunchiul de linii transversale, al căror mijloc e întretăiat de un ornament în formă de brăduț), stă un bărbat nud, întors spre dreapta. În mîna stîngă, întinsă înainte, ține o lance lungă. De o parte și de alta a figurii se văd literele IM-CA. Carneol brun-roșcat. Forma ovală, suprafața plană. $21,2 \times 17 \times 3,5$ mm. Inv. 1152. *Pl. VIII, fig. 6.*

21. Figură masculină, nudă, spre dreapta. Mîna dreaptă, în care ține o lance lungă, este sprijinită de o coloană. La picioare, un cîine. Gema poartă inscripția KOINOY. Onix. Forma ovală, suprafața plană. $16,2 \times 11,9 \times 2,8$ mm. Inv. 1118. *Pl. VIII, fig. 4.*

22. Două capete încoronate, față-n-față. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $10,4 \times 8,5 \times 2,1$ mm. Inv. 1142. Fig. 126.

23. Figură feminină, îmbrăcată cu o haină lungă care-i lasă pieptul gol, pășește spre stînga. În mîna stîngă ține o lance lungă, iar în dreapta un obiect indeterminabil. Agat brun-închis. Forma ovală, suprafața plană. $16 \times 12,7 \times 2$ mm. Inv. 1095. *Pl. VIII, fig. 13.*

24. **Capră**, aurită, spre stînga. Heliotrop. Forma ovală, suprafața plană. $8,8 \times 10 \times 1,5$ mm. Inv. 1096.

25. **Scorpion.** Jaspis roșu. Formă de inimă, suprafața bombată. $21 \times 17,8 \times 8$ mm. Inv. 1159. *Pl. VIII, fig. 7.*

26. Blazon nobiliar. Opal alb-gălbui. Forma ovală, suprafața plană. $19,4 \times 16 \times 2,6$ mm. Inv. 1110.

*
*   *

Una dintre cele mai grele probleme ivite în cercetarea pietrelor gravate este aceea a diferențierii gemelor antice de cele din Renaștere și mai ales de cele din sec. XVIII—XIX, când produsele glypticeii sînt aproape fără excepție copii după modele antice. Chiar dacă s-au stabilit anumite criterii de deosebire a gemelor antice de falsurile sau imitațiile moderne, ele nu pot fi nici o dată aplicate cu strictețe și rigiditate.³⁵

În ceea ce privește colecția Muzeului Brukenthal, am considerat neantice piesele cu reprezentări fără analogii în arta antică sau cele care înfățișează un element străin antichității, precum și busturile lucrate în stilul epocii lui Augustus, dar pe materiale reîntrebuințate în acea epocă.

Gemele din Renaștere au un stil propriu care, deși influențat și determinat chiar de cel antic, nu se identifică cu acesta.³⁶ Artiștii Renașterii prelucreză modelele antice într-un spirit nou, propriu lor, care uneori depășește limbajul artistic antic, mai concis și mai puțin pictural. O confirmare a celor spuse mai sus o constituie gema reprezentînd-o pe Venus Victrix (*pl. VII, fig. 3*). Prezența halebardei indică de la început că gema nu este antică. Apoi, zeița este tratată altfel decît pe gemele antice, deși gravorul lucrează cu aceleași elemente. Astfel, Venus nu mai apare rezemată de coloană, ci șezînd pe ea. Zeița continuă să țină în mîină coiful și scutul, de astă dată exagerat de ornamentat. La aceste arme caracteristice pentru Venus Victrix gravorul adaugă halebarda, armă contemporană lui.

Din epoca Renașterii datează și gemele înfățișînd pe Mercurius, Tyche și Roma. În cazul primelor două, pentru faptul că nu sînt antice pledează înzestrarea divinităților cu atribute ce nu le aparțin: Mercurius cu coif și

³⁵ Vezi Bruno Bucher, *Geschichte der technischen Künste*, Stuttgart, 1875, p. 285—286 și H. Gebhart, *op. cit.*, p. 180—186.

³⁶ Vezi motive din glyptica antică prelucrate în spirit nou de artiștii Renașterii la G. Pesce, *Gemme Medicae del Museo Nazionale di Napoli*, în *Rivista del R. Istituto d'Archeologia e storia dell'arte*, anno V, fasc. I-II, 1935, p. 50—97.

lance și Tyche — nudă — cu două făclii întoarse. Gema reprezentând-o pe Roma, deși reia un motiv frecvent pe monedele imperiale romane³⁷, îl prelucurează pictural cu o precizie căutată și nu spontană și într-un stil mult prea încărcat.

O problemă interesantă ridică și pasta de sticlă care reproduce statuia denumită „Apollo din Belvedere”. Statuia de marmoră, care se află în Muzeul Vaticanului, a fost găsită la sfârșitul sec. XV într-o „villa” din apropierea Romei și este datată în sec. II e. n. Se crede că este copia statuii de bronz, atribuită sculptorului Leochares, din sec. IV î. e. n.³⁸ Inițial, Apollo trebuie să fi ținut în mâna stângă un arc, din care astăzi se păstrează un capăt și la spate tolba cu săgeți, ceea ce ar explica și prezența curelei, care îi trece peste piept.

Perfecta seamănare dintre gravura descrisă și statuia din Muzeul Vaticanului, inclusiv detaliul mâinii stângi, ne îndreptățesc să luăm sfârșitul sec. XV drept „terminus post quem” pentru datarea gemei și să considerăm pasta de sticlă ca o reproducere după o gemă din epoca Renașterii, și nu după o gemă antică. Dacă pasta ar fi produs un original antic, ea ar fi trebuit să înfățișeze pe Apollo cu tolba și arcul. Nu încapе însă îndoială, că și în antichitate trebuie să fi existat geme, care să reproducă statuia de bronz, mai ales în epoca lui Augustus, când în glyptică se manifestă tendința vădită pentru reproducerea de statui celebre.³⁹ Așadar, chiar dacă subiectul pastei de sticlă este antic, gema pe care o copiază aparține Renașterii.

Cele câteva busturi, de o uimitoare finețe în execuție, se pot data tot așa de bine în Renaștere, ca și în sec. XVIII—prima jumătate a sec. XIX. Dacă heliotropul, foarte apreciat în Renaștere, determină datarea gemei înfățișând-o pe Faustina și a celei înfățișându-l pe Socrate în această epocă, preferința pentru busturi, ca o consecință a tendinței de clasicizare a tuturor produselor glyptice, sugerează o epocă mai târzie.

Caracteristică pentru glyptica sec. XVIII—XIX este imitarea și folosirea gemelor cu inscripții. O gemă de onix din colecția Brukenthal, reprezentând un vânător, imită întocmai un original antic iscălit de artistul Koinos.⁴⁰ În inventarul muzeului inscripția este greșit reprodușă: AONION în loc de KOINOY.

³⁷ E. Maynial, s. v. *Rome*, în *D. A.*, vol. IV.

³⁸ A. Furtwängler-H. L. Ulrichs, *op. cit.*, p. 69—71, pl. 25.

³⁹ A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, vol. I, pl. XLIV, fig. 26 (Discobolul) și pl. XLIV, fig. 40 (Doryphoros).

⁴⁰ Vezi piesa originală la A. Furtwängler, *Studien über die Gemmen mit Künstlerinschriften*, în *Jahrbuch d. Deutsch. Arch. Inst.*, nr. 3. 1888, pl. 10, fig. 20 și nr. 4, 1889, p. 51

Geme nedatate

1. Două figuri, una feminină și alta masculină, stau față-n-față. Bărbatul șade și cîntă dintr-un flaut dublu. Femeia din fața lui, stă aplecată deasupra unei mici coloane, care se află între ei. La spatele femeii, un glob. Figurile sînt mai mult schițate. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $8 \times 8,8 \times 2,2$ mm. Inv. 1131. *Pl. VIII, fig. 16.*

2. Doi bărbați, față-n-față. Unul, nud, șade pe un vultur și ridică cu mîna dreaptă o cunună spre capul celuilalt, care stă în picioare. În ambele mîini, întinse, ține un șarpe. Agat cu strat alb de calcedon. Forma ovală, suprafața plană. $19,3 \times 13,3 \times 3,7$ mm. Inv. 1084. *Pl. VIII, fig. 2.*

3. Animal fantastic. Carneol gălbui. Forma ovală, suprafața plană. $12,8 \times 23 \times 5$ mm. Inv. 1162. *Pl. VIII, fig. 12.*

4. Steaua lui David. Lapis lazuli. Forma ovală, suprafața bombată. $9,3 \times 12 \times 2,2$ mm. Inv. 1167. *Pl. VIII, fig. 17.*

5. Bust de bărbat, spre dreapta. Barba și partea din față a părului sînt tratate sub forma unor bucle rotunde. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $19,3 \times 17,8 \times 2,2$ mm. Inv. 1063. *Pl. VIII, fig. 15.*

6. Bust de bărbat tînăr, cu coroană pe creștetul capului, spre dreapta. Partea din față a părului este tratată sub forma unor puncte. Carneol roșu. Forma ovală, suprafața plană. $10,4 \times 8,5 \times 2,1$ mm. Inv. 11142. *Pl. VIII, fig. 14.*

7. Cap de bărbat, spre dreapta. Opal negru. Forma rotundă, suprafața ușor bombată. $11 \times 10,5 \times 3,9$ mm. Inv. 1143. *Pl. VIII, fig. 11.*

LUCIA ȚEPOSU-DAVID

DIE GEMMENSAMMLUNG DES BRUKENTHALMUSEUMS IN HERMANNSTADT

(AUSZUG)

Im Artikel wird uns die aus 148 Exemplaren bestehende Gemmensammlung (intagli) des Brukenthalmuseums vorgeführt. Die in der 1. Hälfte des vorigen Jh. angelegte Sammlung enthält zum größten Teil antike Gemmen, aber auch Gemmen der Renaissance und Neuzeit.

Ihre Herkunft ist unbekannt, und es besteht kein Hinweis darauf, daß sie dem römischen Dazien entstammen.

Die Verfasserin beschreibt sie in chronologischer Anordnung (Gemmen des 1. Jh. v. u. Z.—1. Jh. u. Z.; Gemmen aus dem 2.—3. Jh. u. Z.; Glasgüsse, Gemmen des 1. Jh. v. u. Z.—1. Jh. u. Z.; Renaissance und moderne Gemmen sowie undatierte Gemmen) und gruppiert sie nach den dargestellten Szenen und Figuren.

Am Ende jedes Kapitels befindet sich ein Kommentar über Material, Form, Stil und Darstellungen der jeweiligen Gemmen, die Gesichtspunkte, auf Grund deren sie zeitlich eingeordnet wurden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Tafel I. — Gemmen aus dem Zeitabschnitt des I. Jh. u. Z.

Tafel II. — Gemmen aus dem I. Jh. v. u. Z.—I. Jh. u. Z. Fig. (1—11) und Gemmen aus dem II.—III. Jh. u. Z. (Fig. 12—20).

Tafel III. — Gemmen aus dem II.—III. Jh. u. Z.

Tafel IV. — Gemmen aus dem II.—III. Jh. u. Z.

Tafel V. — Gemmen aus dem II.—III. Jh. u. Z.

Tafel VI. — Moderne Glaspasten nach Gemmen der Periode des I. Jh. v. u. Z. —I. Jh. u. Z. gegossen.

Tafel VII. — Gemmen aus dem Zeitalter der Renaissance.

Tafel VIII. — Moderne (Fig. 1—10) und undatierte Gemmen (11—17).

TEZAURUL FEUDAL DE LA SADU (RAION SIBIU), SEC. XVI—XVII¹

Tezaurul de monede feudale de care ne ocupăm — păstrat în Mz. Brukenthal — a fost descoperit în anul 1958 sub podeaua bisericii românești din Sadu, r. Sibiu: fiind necesar să se coboare podeaua bisericii cu $\frac{1}{2}$ m, s-au făcut săpături și, la cca. 35 cm adâncime, s-a descoperit o pungă de pânză cu monede. Alături de ea se aflau oase omenești, care au fost împrăștiate.² Punga era deci ascunsă într-un mormânt anterior construirii bisericii. În sprijinul acestei afirmații stă faptul că înaintea bisericii de azi se afla în apropiere o biserică mai mică, alături de care se găsea, probabil, un cimitir. Nu se poate preciza dacă tezaurul a fost îngropat o dată cu defunctul sau mai târziu, mormântul oferind în ultima ipoteză — care ni se pare cea mai probabilă — o ascunzătoare la care nu s-ar fi gândit nimeni, bine apărută de teama superstițioasă care înconjură mormintele sau cimitirele. Punga de pânză, foarte rău păstrată, s-a distrus la atingere. Monedele din ea, toate de argint, din secolele XVI—XVII, sînt în număr de 247. Iată lista lor:

I. Monede din Transilvania dintre anii 1612—1629

G. Bathori (1608—1613)

1. Gros, 1612. Av. GAB(riel) BATHO(ri) D(ei) G(ratia) PRIN(ceps) TRAN(silvaniae); deasupra legendei 16—12. Cifra 2 din 1612 în formă de Z. Legenda între două cercuri de perle. Coroană de principe.

¹ În lucrarea de față folosim următoarele abreviațiuni:

R = A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901.

Huszár=L. Huszár, *Bethlen Gábor Pénzei*, Cluj, 1945.

H-C=Catalogue de la collection des medailles et monnaies polonaises du comte Emeric Hutten-Czapski, vol. I—IV, 1871—1891.

Gumowski=M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960.

Depner = M. Depner, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg* Stuttgart, 1938.

Goldenberg = S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI*, București, 1958.

² Relatarea parohului D. Hîmbășan din Sadu, care a fost de față la descoperire.

Rv. GROSSVS REGNI TRANSYL(vaniae); N—B. Legenda între două cercuri de perle. Vultur cu aripile întinse. Pe pieptul lui armele familiei Bathori: trei colți de mistreț, așezați orizontal unul deasupra altuia, cu vârful spre stînga. Inițialele N—B arată că moneda a fost bătută la Baia Mare (Nagy-Bánya). R, 166. (*Pl. 1/1*)

G. Bethlen (1613—1629)

2. Gros, 1619. Av. GABRIEL D G PRIN TRAN; deasupra legendei 16—19. Legenda în cerc de perle. Sub legendă o rozetă între două puncte. Coroană de principe.

Rv. GROSSVS REGNI TRANSYLVANIAE. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Transilvaniei: jumătatea de sus a unui vultur cu aripile întinse și șapte turnuri. R, 33.

3. Gros mare, 1625. Av. GAB(riel) D(ei) G(ratia) SA(cri) RO(mani) IM(perii) ET TRAN(silvaniae) PRIN(ceps). 1625. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara, cu coroană și nimb, cu sceptru și cu pruncul în brațe, șade pe tron înconjurată de un cerc ornamentat cu limbi de flăcări.

Rv. PAR(tium) REG(ni) HVN(gariae) DO(minus) SIC(ulorum) CO(mes) OP(oliae) RAT(iboris) DVX; N—B. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei: în dreapta crucea patriarhală pe o coroană așezată, pe trei munți; în stînga patru benzi orizontale. În mijlocul scutului armele familiei Bethlen: două gîște sălbatice față-n-față cu gîtul străpuns de o săgeată. Deasupra scutului o coroană în care se află trei coifuri cu apărătoare frontală și nasal. R, 289.

4. Gros, 1625. Av. GAB(riel) D(ei) G(ratia) S(acri) R(omani) I(mperii) ET TR(ansilvaniae) PR(inceps) P(artium) R(egni) HV(ngariae) D(ominus) SIC(ulorum) CO(mes) OP(oliae) RAT(iboris) D(ux). Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Transilvaniei.

Rv. GROSSVS REGNI TRANSYL; N—B; 16—25. Legenda în cerc de perle. Coroană regală. R, 307.

5—7. Gros, 1625. Identic cu nr. 4, dar pe avers RA în loc de RAT. R, 306. (*Pl. 1/2*)

8—11. Gros mare, 1626. Av. GAB D G SA RO IM ET TRAN PRIN; N—B. Legenda între două cercuri de perle. Tipul aversului ca la nr. 3.

Rv. PAR REG HVN DO SIC CO OP R DVX. 1626. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara, cu coroană și nimb, cu sceptru și cu pruncul în brațe, șade pe tron înconjurată de un cerc ornamentat cu limbi de flăcări. R, 348.

12. Gros mare, 1626. Av. GABR D G S R IMP ET TRANS PRINC; C—C. După IMP din legendă o floare de crin stilizată. ET din legendă în ligatură. Tipul aversului ca la nr. 3. Inițialele C—C (=Camera Cassoviensis sau Civitas Cassoviensis) ca și floarea de crin stilizată arată că moneda a fost bătută la Kosice (Kassa), actualmente în R. S. Cehoslovacă.

Rv. PAR R HVNG DNS SI C OP RAT DVX 1626. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara, cu coroană și nimb, cu sceptrul și cu pruncul în brațe, șade pe tron înconjurată de un cerc ornamentat cu limbi de flăcări. Sub ea o semilună. Deasupra capului ei o stea. R, 329.

13. Gros mare, 1626. Identic cu nr. 8—11, dar pe revers D SI... Cf. R, 348. (*Pl. 1/3*)

14. Gros, 1626. Av. GAB D G S R I ET TR PR P R HV D SI CO OP R D. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Transilvaniei. Floarea de crin stilizată care se află după R D este semnul monetăriei de la Kosice.

Rv. GROSSVS REGNI TRANSYL; deasupra legendei 16—26. Legenda în cerc de perle. Coroană regală în care se văd trei coifuri cu frontal și nasal, încadrate de două stelute și două puncte. R, 368.

15. Gros mare, 1627. Identic cu nr. 8—11, dar pe avers PRINC, iar pe revers DV 1627. R, 423. (*Pl. 1/4*)

16. Gros mare, 1627. Identic cu nr. 15, dar pe avers PRIN. R, 424.

17. Gros mare, 1627. Av. GABR D G S R IMP ET TRANS PRINC; M—C. ET din legendă în ligatură. Înainte de ET o floare de crin stilizată, semnul monetăriei de la Kosice. Tipul aversului ca la nr. 3.

Rv. PAR R HVNG DNS SI C OP RAT DVX 1627. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara, cu coroană și nimb, cu sceptru și pruncul în brațe, șade pe tron înconjurată de un cerc ornamentat cu limbi de flăcări. R, 418.

18. Gros mare, 1629. Identic cu nr. 8—11, dar pe revers... SI... RA DVX 1629. Huszár, p. 108, nr. 113.

II. Monede ungurești³ dintre anii 1575—1643

Maximilian II (1564—1576)

19. Denar, 1575. Av. MAX(imilianus) II D(ei) G(ratia) E(lectus) RO(manorum) I(mperator) S(emper) AV(gustus) G(ermaniae) HV(ngariae) B(ohe-

³ Am folosit termenul de monede ungurești pentru că împărații austriaci au emis aceste monede în calitate de regi ai Ungariei, sau mai exact, a părții din Ungaria pe care au anexat-o.

miae) R(ex); 1575. Legenda între două cercuri de perle. Scut împărțit în patru cîmpuri. În partea de sus armele Ungariei: patru benzi orizontale (stînga) și crucea patriarhală (dreapta). Crucea este asimetrică: brațul stîng de jos lipsește. În cîmpul de jos stînga armele Dalmației: două capete de panteră încoronate. În cîmpul de jos dreapta armele Boemiei: un leu. În mijloc scutul austriac: scut lunguieț cu o bandă orizontală.

Rv. PATRONA VNGARIE; H—S. Între cele două cuvinte ale legendei o rozetă. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara cu coroană și nimb pe tron ține pruncul în brațe. Inițialele H—S arată că moneda a fost bătută la Sibiu (Hermannstadt). (*Pl. 1/5*)

Rudolf II (1576—1608)

20—21. Denari, 1586. Av. RVD(olphus) II. KO(manus) I(mperator) S(emper) AV(gustus) G(ermaniae) H(ungariae) B(ohemiae) R(ex). Tipul aversului identic cu nr. 19, minus data.

Rv. PATR 1586 HVNG; K—B. Data emisiunii între două rozete. Legenda între două cercuri de perle. Tipul reversului identic cu nr. 19. Inițialele K—B arată că moneda a fost bătută la Kremnica (Körmöc-Banya, Kremnitz-Bergstadt), actualmente în R. S. Cehoslovacă.

22. Denar, 1593. Identic cu nr. 20—21, dar cu data 1593.

23. Denar, 1608. Identic cu nr. 20—21, dar pe avers RVD II D G RO I etc. Pe revers PATRO 1608 HVNGA. Crucea din armele Ungariei este crucea patriarhală obișnuită. La fel va fi și la monedele care urmează.

Matei II (1608—1619)

24—25. Denari, 1612. Av. MAT(thias) II D G HV BO REX 1612; K—B. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei: patru benzi orizontale și crucea patriarhală pe o coroană așezată pe trei munți. Deasupra scutului o coroană regală. Cifra 2 din 1612 în formă de Z.

Rv. PATRONA HVNGARI. Între cele două cuvinte ale legendei armele Austriei: scut lunguieț cu o bandă orizontală. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara, cu coroană și sceptru, pe tron, ține pruncul în brațe. Sub ea o semilună. În jurul ei un ornament din limbi de flăcări.

26—27. Denari, 1613. Identici cu nr. 24—25, dar pe avers 1613.

28. Denar, 1613. Av. MAT D G RO I S AV GE HV B R; K—B. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei.

Rv. PATRO HVNGA 1613. Tipul reversului identic cu nr. 26—27.

29. Gros mare, 1614. Av. MATTHIAS II D G HVNGA BO REX; N—B. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei.

Rv. PATRONA HVNGARIE 1614. În legendă între literele N și G din HVNGARIE, scutul austriac. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara pe tron, cu coroană și nimb, ține pruncul și sceptrul. Pruncul, cu nimb, ține un glob cruciger. În jurul lor, un cerc ornamentat cu limbi de flăcări. Moneda bătută la Baia Mare (Nagy-Bánya), după cum arată inițialele N—B din câmpul aversului.

30. Denar, 1614. Identic cu nr. 28, dar pe revers 1614. (*Pl. 1/6*)

31. Denar, 1615. Identic cu nr. 28, dar pe revers 1615.

32—33. Denari, 1616. Identici cu nr. 28, dar pe revers 1616.

34. Gros mare, 1617. Av. MATHIAS D G RO I S AV GE HVN BO R; N—B. La sfârșitul legendei o stea în șase colțuri. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei.

Rv. PATRONA HVNGARIE, 1617. Legenda între două cercuri de perle. Tipul reversului ca la nr. 29. (*Pl. 1/7*)

35—36. Denar, 1617. Identic cu nr. 28, dar avers S A, iar pe revers 1617.

37. Gros mare. 1619. Identic cu nr. 34, dar pe revers 1619.

38—39. Denari, 1619. Identici cu nr. 28, dar pe avers S A, iar pe revers 1619.

40—42. Denari, 1620. Identici cu precedentul, dar pe revers 1620. Deși Matei II moare în 1619 stanța a fost folosită în continuare. Două din piese par a fi falsuri, deși sînt din metal bun.

Ferdinand II (1619—1637)

43. Denar, 1619. Av. FER(dinandus) II D G RO I S A GE HV B R; K—B. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei.

Rv. PATRO HVNGARI. 1619. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara, cu coroană și nimb, pe tron, ține sceptrul și pruncul. Sub ea o semilună.

44. Gros mare, 1624. Av. FERD II D G R I S A G HV BO REX; P—P. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei. În mijlocul lui scutul austriac.

Rv. PATRONA HVNGARI. 1624. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara pe tron, cu coroană și nimb, ține sceptrul și pruncul. Acesta are și el nimb și ține un glob cruciger. Sub tron, o semilună. P—P sînt

inițialele monetărilor de la Bratislava (Pozson) și Pecs. Bratislava este ocupată de G. Bethlen din 1619, așa că moneda este emisă la Pecs. (*Pl. I/8*)

45—46. Denari, 1626. FER II D G R I S A G H B R; K—B; 1626. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei.

Rv. PATRONA HVNGARI. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara, cu coroană și nimb, pe tron, ține sceptrul și pruncul. Sub ea o semilună.

47. Denar, 1627. Identic cu nr. 45—46, dar pe avers 1627.

48. Denar, 1630. Identic cu nr. 45—46, dar pe avers 1630.

49. Denar, 1630. Identic cu nr. 48, dar pe revers PATRONA HVNGA.

50—53. Denari, 1631. Identici cu nr. 49, dar pe revers PATRO HVNGA 1631.

54—56. Denari, 1632. Identici cu nr. 50—53, dar pe revers 1632.

57. Denar, 1634. Identic cu nr. 49, dar pe revers PATRONA HVNGARI 1634.

58—59. Denari, 1635. Identici cu nr. 50—53, dar pe revers 1635.

60. Denar, 1636. Identic cu nr. 50—53, dar pe revers 1636.

61. Denar, 1637. Identic cu nr. 50—53, dar pe revers 1637.

Ferdinand III (1637—1657)

62. Denar, 1639. Av. FER III D G R I S A G H B R; K—B. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei.

Rv. PATRO HVNGA. 1639. Legenda între două cercuri de perle. Tipul reversului ca la nr. 45—46.

63. Denar, 1640. Identic cu nr. 62, dar pe revers 1640.

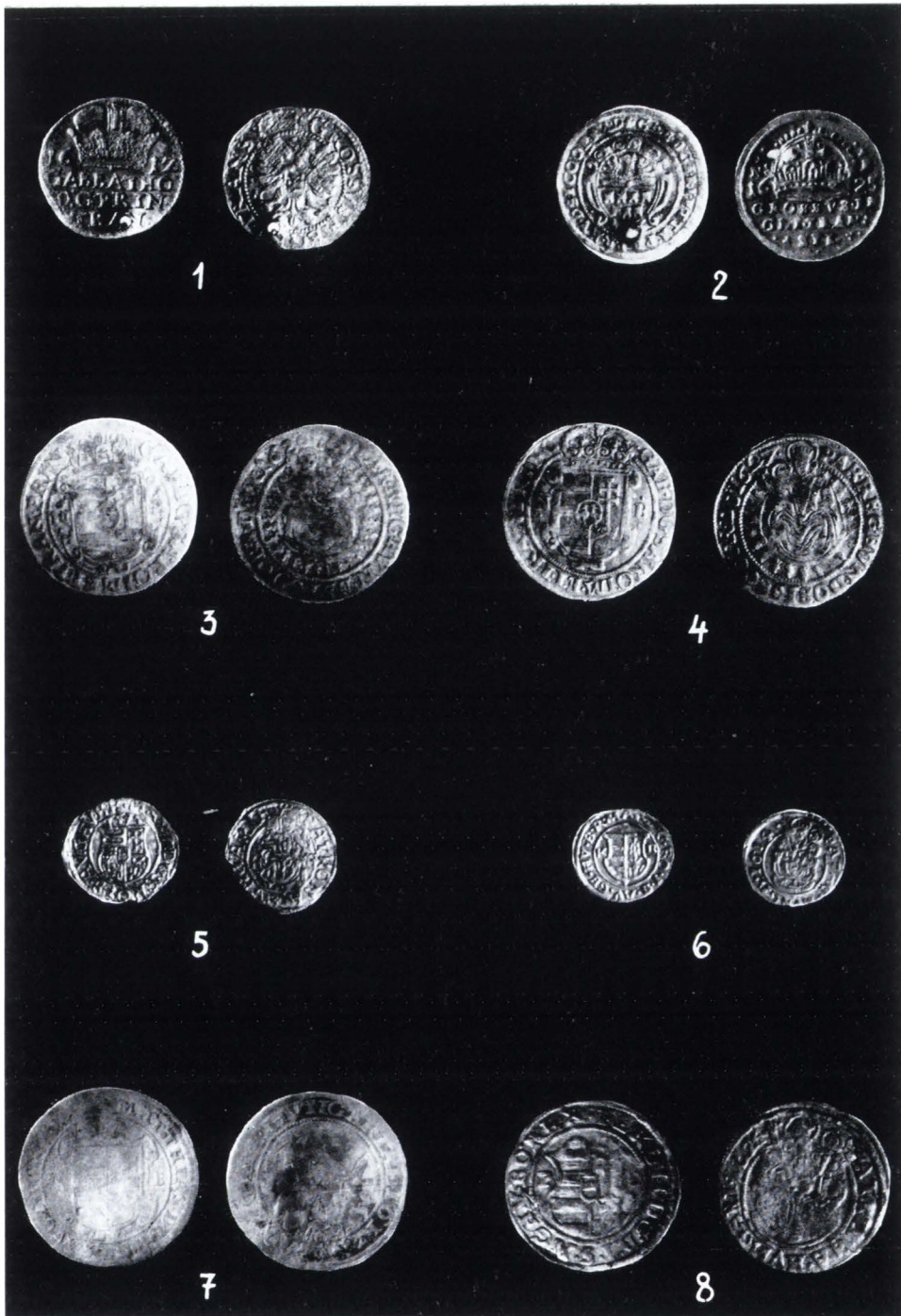
64. Denar, 1641. Identic cu nr. 62, dar pe revers 1641.

65. Denar, 1643. Identic cu nr. 62, dar pe revers 1643.

66. Denar, fals monetar. Av. MAT D G R O I S A G E HV BR; K—B. Legenda între două cercuri de perle. Scut cu armele Ungariei.

Rv. Legendă grosolan scrisă cu elemente din PATRONA HVNGARIE 1612(?). Legenda între două cercuri de perle. Obișnuitul tip cu fecioara și pruncul. (*Pl. III/1*)

67. Denar. Fals monetar din aramă argintată, fără an. Legenda aversului și reversului înlocuită cu linii verticale și cercuri. Pe avers scutul cu armele Ungariei încadrat de inițialele K—B, iar pe revers fecioara cu pruncul pe tron. (*Pl. III/2*)

1. — Gros, Gabriel Báthori, 1612; 2. — Gros, Gabriel Bethlen, 1625; 3. — Gros mare, Gabriel Bethlen, 1626; 4. — Gros mare, Gabriel Bethlen, 1627; 5. — Denar, Maximilian II, 1575; 6. — Denar, Matthias, 1614; 7. — Gros mare, Matthias, 1617; 8. — Gros mare, Ferdinand II, 1624.

III. Monede poloneze

Sigismund III (1587—1632)

68. Gros, 1605. Av. SIG(ismund) III D(ei) G(ratia) REX POL(oniae) M(agnus) D(ux) LI(tuaniae). Legenda între două cercuri de perle. Bustul regelui, cu coroană și guler plisat, spre dreapta.

Rv. GROSSVS REGNI POLON(iae) 1605. Legenda între două cercuri de perle. Vulturul polonez, cu armele familiei Vasa pe piept.⁴ La picioarele lui, despărțind cuvântul REG-NI, un scut cu un leu, armele lui J. Lewart Firley, vistiernicul Poloniei. H-C, I, 1207. (*Pl. III/3*)

69. Gros, 1605. Identic cu nr. 68, dar pe avers SIGISM; cf. H-C, I, 1207.

70. Gros, 1606. Identic cu nr. 68, dar pe avers PO, iar pe revers REG... 1606. H-C, I, 1214.

71. Gros, 1606. Identic cu nr. 70, dar pe avers P în loc de PO, iar pe revers REGNI POLONI. H-C, I, 1216.

72. Gros, 1607. Identic cu nr. 70, dar pe revers POLONI 1607. H-C, I, 1223.

73. Gros, 1608. Av. SIG III D G REX POL M D L. Legenda în cerc de perle. Deasupra legendei o coroană regală încadrată de două rozete.

Rv. GROS REG POL. 1608. După data emisiunii o rozetă. Legenda între două cercuri de perle. Între REG și POL armele lui J. Lewart Firley. Vulturul polonez cu armele familiei Vasa pe piept. H-C, I, 1235.

74—75. Groși, 1610. Identici cu nr. 73, dar pe revers GROSS REG POLO 1610. După REG armele lui Balthasar Stanislawski, vistiernicul Poloniei: cruce patriarhală asimetrică (lipsește brațul al doilea din partea stângă). H-C, I, 1261.

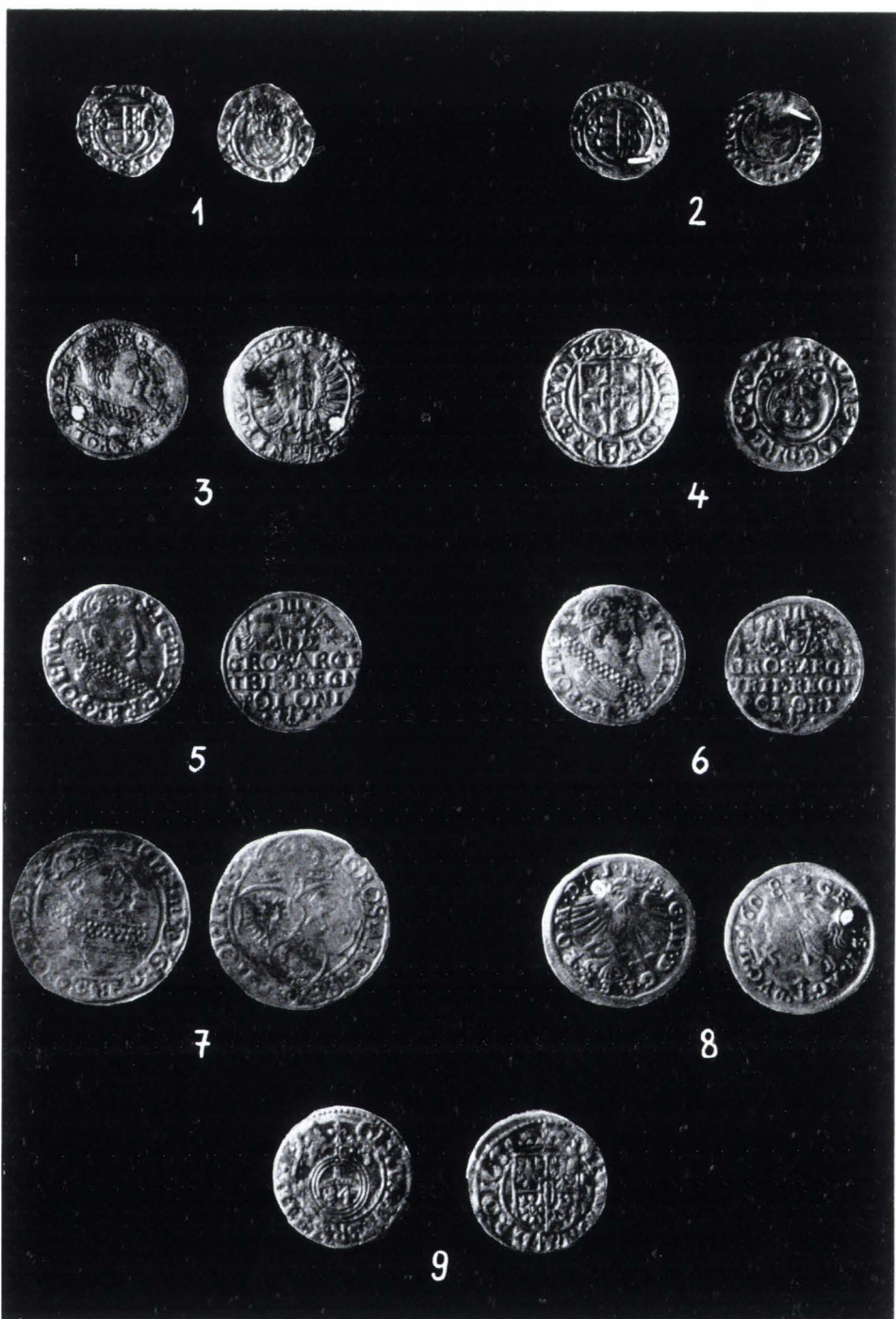
76. Gros, 1611. Identic cu precedentul, dar pe revers 1611. H-C, I, 1274.

77. Gros, 1613. Av. SIGIS III D G REX POL M D L. Tipul aversului ca la nr. 68.

Rv. GROSS REGNI POLONI 1613. Legenda între două cercuri de perle. Vulturul polonez cu armele familiei Vasa pe piept. H-C, I, 1296.

78—80. Groși, 1613. Identici cu nr. 74—75, dar pe revers 1613. H-C, I, 1294.

⁴ Sigismund III este fiul lui Ioan III, regele Suediei, și al Caterinei Jagello, fiica lui Sigismund I (1506—1548), regele Poloniei. Deci prin tatăl său Sigismund III descinde din familia regală suedeză Vasa.

1. — Denar, fals monetar, 1612 (?); 2. — Denar, fals monetar, fără an; 3. — Gros, Sigismund III, 1605; 4. — Piesă de $1\frac{1}{2}$ gros, Sigismund III, 1620; 5. — Piesă de 3 groși, Sigismund III, 1622; 6. — Piesă de 3 groși, Sigismund III, 1623; 7. — Piesă de 6 groși, Sigismund III, 1625; 8. — Gros, Sigismund III, 1608; 9. — Piesă de $1\frac{1}{2}$ groși, Georg Wilhelm, 1623.

81—82. Groși, 1614. Identici cu nr. 74—75, dar pe revers 1614. H-C, I, 1313.

83. Piesă de $1\frac{1}{2}$ gros, 1617. Av. SIGI 3 D G 3 REX P M D. Legenda între două cercuri de perle. Scut împărțit în patru cîmpuri în care se află vulturul polonez (stînga sus și dreapta jos) și armele Lituaniei: călăreț în armură, șarjînd spre stînga cu paloșul ridicat (stînga jos și dreapta sus). În mijlocul scutului armele familiei Vasa. Deasupra scutului o coroană regală. Cifra 3 care se află după D G într-un scut oval se referă la valoarea monedei: trei jumătăți de gros. Din legendă lipsește L(ituaniae).

Rv. MONE(ta) NO(va) REG(ni) POL(oniae). Legenda între două cercuri de perle. Glob cruciger. Deasupra crucii două steluțe. Sub brațele crucii 1—7, adică 1617, data emisiunii. Pe glob, 24, număr ce indică raportul dintre moneda de $1\frac{1}{2}$ gros și taler. Între NO și REG o săgeată încadrată de două steluțe pe o semilună cu coarnele în sus: armele lui N. Danilowicz, vistiernicul Poloniei. Cifra 2 din 24 în formă de Z. Cf. H-C, I, 1364.

84—89. Piese de $1\frac{1}{2}$ gros, 1620. Identice cu nr. 83, dar pe avers SIGIS, iar pe revers POLO și 2—0. Cifra 2 în formă obișnuită. H-C, I, 1402. (*Pl. III/4*)

90—101. Piesă de $1\frac{1}{2}$ gros, 1621. Identic cu nr. 84—89, dar pe revers 2—1. H-C, I, 1422.

102. Piesă de 3 groși, 1622. Av. SIG III D G REX POL M D L. Legenda în cerc de perle. Bustul regelui, cu coroană și guler plisat, spre dreapta. (*Pl. III/5*)

Rv. GROS(sus) ARGE(nteus) TRIP(lex) REGN(i) POLONI(ae); deasupra legendei, în cîmp, III, 1622. Legenda în cerc de perle. Vulturul polonez cu armele familiei Vasa. Deasupra lui coroana regală. Armele Lituaniei. Sub legendă armele lui N. Danilowicz. Cifra III se referă la valoarea monedei: 3 groși. H-C, I, 1459.

103—127. Piese de $1\frac{1}{2}$ gros, 1622. Identice cu nr. 84—89, dar pe revers 2—2. H-C, I, 1437.

128. Piesă de 3 groși, 1623. Identică cu nr. 102, dar pe revers 1623. H-C, I, 1459. (*Pl. III/6*)

129—173. Piese de $1\frac{1}{2}$ gros, 1623. Identice cu nr. 84—89, dar pe revers 2—3. H-C, I, 1461.

174—193. Piese de $1\frac{1}{2}$ gros, 1623. Identice cu nr. 84—89, dar pe revers 2—4. H-C, I, 1489.

194. Piesă de 6 groși, 1625. Av. SIGIS III D G REX POL M D L. Legenda între două cercuri de perle. Bustul regelui cu coroană și guler plisat spre dreapta. După D G armele lui N. Danilowicz.

Rv. GROS(sus) ARGE(nteus) SEX(tuplex) REG(ni) POL(oniae), 1625. Legenda între două cercuri de perle. Trei scuturi alăturate cu armele Poloniei (stînga), armele Lituaniei (dreapta) și armele familiei Vasa (jos). Deasupra lor o coroană regală. Între coroană și scuturi cifra VI, care arată valoarea monedei: 6 groși. Cifra 2 din 25 în formă de Z. H-C, I, 1511. (*Pl. II/7*)

195—207. Piese de $1\frac{1}{2}$ gros, 1625. Identice cu nr. 84—89, dar pe revers 2—5. H-C, I, 1512.

208—212. Piese de $1\frac{1}{2}$ gros, 1625. Identice cu nr. 84—89, dar pe revers 2—5, iar după NO un cap de măgar: armele lui P. Hermolaus Ligcza, vistiernicul Poloniei. Cifra 2 din 24 în formă de Z. H-C, I, 1514.

213. Piesă de 6 groși, 1626. Identică cu nr. 194, dar pe avers armele lui P. H. Ligcza, iar pe revers 1626. H-C, I, 1529.

214—221. Piese de $1\frac{1}{2}$ gros, 1626. Identice cu nr. 208—212, dar pe revers 2—6. H-C, I, 1530.

222. Gros, 1626. Av. SIG III D G REX POL M D L. Legenda în cerc de perle. Coroană regală între două rozete.

Rv. GROSS REG POL 1626. Legenda între două cercuri de perle. Vulturul polonez cu armele familiei Vasa pe piept. După REG armele lui N. Danilowicz. H-C, I, 1462.

223—224. Piese de $1\frac{1}{2}$ gros, 1627. Identice cu nr. 208—212, dar pe revers 2—7. Cifra 2 din 24 de formă obișnuită. H-C, I, 1552.

225. Piesă de $1\frac{1}{2}$ gros, 1627. Identică cu nr. 223—224, dar cifra 2 din 27 și 24 în formă de Z. H-C, I, 1554.

IV. Monede lituane

Sigismund III (1587—1632)

226. Gros, 1608. Av. SIG III D G REX PO M D LI. Legenda în cerc de perle. Vulturul polonez cu armele familiei Vasa pe piept.

Rv. GROSS(us) MAG(ni) DVC(atus) LI(tuaniae) 1608. După dată o rozetă. Legenda în cerc de perle. Armele Lituaniei. După MAG două săgeți, una cu vârful în sus, alta cu vârful în jos unite la bază, între două puncte: armele lui Hieronymus Bogoria Wollowicz, vistiernicul Lituaniei. H-C, I, 1248. (*Pl. II/8*)

227. Gros, 1610. Identic cu nr. 226, dar pe avers SIGIS III D G REX POLO M D LITVA, iar pe revers... MAGN DVC LITVI(ae?) 1610. H-C, I, 1264.

V. Monede emise la Riga sub ocupația suedeză

Gustav Adolf (1611—1632)

228—229. Piese de 1½ gros, 1624. Av. GVST(avus) ADOL(phus) D(ei) G(ratia) REX S(ueciae). Legenda între două cercuri de perle. Scut împărțit în patru cîmpuri, cu armele Suediei: trei coroane (stînga sus și dreapta jos) și leul suedez (stînga jos și dreapta sus). În mijloc armele familiei Vasa. Deasupra scutului o coroană regală.

Rv. MON(eta) NOVA 3 CIVI(tatis) RIGE. Legenda între două cercuri de perle. Tipul reversului ca la nr. 84—89, dar 2—4 (adică 1624). H-C, I, 1624.

VI. Monede emise la Elbing sub ocupația suedeză

Gustav Adolf (1611—1632)

230. Piesă de 1½ gros, 1632. Av. GVST ADO 3 D G REX S. Tipul aversului ca la nr. 228—229.

Rv. MON NO REG SVE. Tipul reversului ca la nr. 84—89, dar 3—2. La baza globului cruciger un semn monetar în formă de inimă cu două căngi înfipite în ea, de o parte și de alta: semnul lui Benjamin Steffens, monetar la Elbing între 1628—1635.

231—235. Piese de 1½ gros, 1633. Identice cu nr. 230, dar pe revers 3—3.

236. Piesă de 1½ gros, 1635. Identic cu nr. 231—235, dar pe avers ADOL, iar pe revers 3—5. Gustav Adolf este mort în 1632, dar se emit în continuare monede cu numele lui.

Christina (1634—1654)

237. Piesă de 1½ gros, 1634. Av. CHRISTINA D G REG(ina) SVE. Tipul aversului identic cu nr. 236.

Rv. Legenda și tipul ca la nr. 236, dar 3—4.

Gustav Adolf (1611—1632)

238. Piesă de 1½ gros, 1632. Av. GVS ADO 3 D G REX S. Tipul aversului ca la nr. 237.

Rv. MON NO CIVI ELB(ing). Tipul reversului ca la nr. 237, dar 3—2.

VII. Monede prusiene

Georg Wilhelm (1619—1640)⁵

239. Piesă de 1½ gros, 1623. Av. GE(org) WI(lhelm) MAR(chio) BR(an-
denburgensis) S(acri) R(omani) I(mperii) EL(ector) P(russiae) D(ux). Legenda
între două cercuri de perle. Glob cruciger. Pe el 24. În câmp 2—3, adică 1623.

Rv. DIEV ET MON 3 DROICT. Legenda între două cercuri de perle.
Scut împărțit în patru câmpuri, cu armele Prusiei (vultur cu capul spre
dreapta), ale Brandenburgului (vultur cu capul spre stînga), ale ducatului
Cleves⁶ (opt sceptre cu capătul în formă de floare de crin stilizată dispuse
în formă de stea cu opt brațe în jurul unui scut oval) și ale ducatului Jülich⁷
(leu ridicîndu-se pe picioarele dinapoi). În mijlocul scutului un sceptru. Dea-
susupra scutului o coloană de elector. (*Pl. III/9*)

240. Piesă de 1½ gros, 1624. Legenda aversului ca la nr. 239. Tipul
aversului identic cu tipul reversului de la nr. 239.

Rv. MONE(ta) NOVA DVC(atus) PRVS(siae). Tipul reversului identic
cu tipul aversului de la nr. 239, dar 2—4.

241—242. Piese de 1½ gros, 1625. Av. GE WI MA 3 BR S R I E.
Legenda între două cercuri de perle. Scut împărțit în patru câmpuri cu vul-
turul Brandenburgului (stînga sus, dreapta jos) și leul ducatului Jülich (stînga
jos, dreapta sus). În mijlocul scutului un sceptru, deasupra scutului o coroană
de elector.

Rv. MONE NO DVC PRVS. Legenda între două cercuri de perle. După
NO un semn monetar constînd dintr-o cruce treflată, așezată pe o inimă.
În câmp 2—5. Glob cruciger. Pe glob 24.

243—245. Piese de 1½ gros, 1626. Identice cu nr. 241—242, dar pe
revers 2—6.

246—247. Piese de 1½ gros, 1627. Identice cu nr. 241—242, dar pe
revers 2—7. Cifra 2 din 27 și 24 în formă de Z.

⁵ Georg Wilhelm, electorul de Brandenburg, se intitulează și duce al Prusiei. El se căsătorise cu Ana, fiica lui Albert Friedrich (1568—1618), ducele Prusiei. Albert Friedrich moare în 1618 fără descendenți masculini și Prusia este alipită la Brandenburg. După tratatul de la Wehlau — 1657 — Prusia încetează a mai fi vasala Poloniei, așa cum fusese de la 1525.

^{6,7} Ducatele Cleves și Jülich se află pe cursul inferior al Rinului. Soția lui Georg Wilhelm, Ana, este moștenitoarea acestor ducate, precum și a ducatului Berg (Ducatus Montensis, tot pe Rinul de Jos), prin mama ei care era sora lui Johann Wilhelm, ducele de Jülich, care murise fără descendenți masculini. Prin tratatul de la Xanten, 1614, Brandenburgul obține ducatul Jülich și Berg.

Tezaurul se întinde pe o perioadă de 69 de ani, începînd cu anul 1575 (denar de la Maximilian II) pînă la 1643 (denar de la Ferdinand III). Cele 247 de monede se repartizează astfel pe țări sau orașe:

Transilvania	18 piese (11 groși mari și 7 groși obișnuiți).
Ungaria	49 piese (4 groși mari și 45 denari).
Polonia	160 piese (2 piese a 6 groși, 2 piese a 3 groși, 138 piese a 1½ groși și 18 groși).
Riga	2 piese a 1½ groși
Elbing	9 piese a 1½ groși
Prusia	9 piese a 1½ groși
TOTAL:	247 piese

Din punctul de vedere al numerarului tezaurul constă din: 2 piese a 6 groși, 2 piese a 3 groși, 15 groși mari, 158 piese a 1½ groși, 25 groși obișnuiți și 45 denari. Socotind că grosul mare reprezintă 5 denari, piesele tezaurului constituie un capital de 303 groși. Aceasta însă este numai o valoare teoretică: o piesă de 1½ groși, din cauza greutateii ei reduse, nu valorează decît 2 denari, deși grosul obișnuit valorează 3 denari, iar grosul mare 5. Așa că tezaurul reprezintă doar 565 denari în loc de 910 cît ar trebui să reprezinte dacă piesele de 1½ groși ar valora 4,5 denari în loc de 2.

Am inclus între monedele poloneze și cele două piese lituaniene (nr. 226—227), pentru că Lituania este unită cu Polonia încă de pe timpul lui Wladislaw Jagello (1386—1434), iar dieta de la Lublin votase, în 1569, uniunea monetară dintre Polonia și Lituania.

Dintre monedele transilvănene 14 sînt bătute la Baia Mare, 3 la Kosice și una într-un atelier nedeterminat, care ar putea fi tot Kosice. Moneda este perforată exact în punctul unde se află o marcă de atelier ce seamănă cu un crin stilizat, semnul monetăriei din orașul amintit. Dintre monedele ungu-rești 3 groși mari sînt bătuți la Baia Mare și unul la Pécs; 44 denari sînt bătuți la Kremnica și unul, cel din 1575, la Sibiu. După cum se știe, monetăria de la Kremnica bătea în special monedă mărunță. Este interesant de remarcat că falsificatorul denarului de la nr. 67 n-a socotit de cuviință să reproducă legenda, ci a înlocuit-o prin linii verticale și cercuri, dar a crezut necesar să pună inițialele K-B ale cunoscutei monetării.

Monedele orașelor Riga și Elbing datează din timpul ocupației suedeze, în vremea războiului de 30 de ani. Suedezii ocupă în 1621 Riga, care se afla în stăpînirea polonilor din 1561. Piesele de 1½ gros sînt emise de suedezi, la Riga, între 1622—1624, după model și măsură poloneză. Reversul monedelor păstrează numele orașului Riga și tipul emisiunilor poloneze dintre

1616—1621. Pe avers apare însă numele lui Gustav Adolf (monedele nr. 228—229)⁸.

Orașul Elbing este ocupat de suedezi în 1627. Piesele de 1 $\frac{1}{2}$ groși — după modelul pieselor poloneze de 1 $\frac{1}{2}$ groși, dar ceva mai ușoare — se bat în două ateliere: un atelier bate monedă avînd pe ambele fețe legendă în legătură cu regele suedez, dar purtînd pe revers tipul monedelor poloneze (monedele nr. 230—237). Astfel de piese de 1 $\frac{1}{2}$ groși, cu numele lui Gustav Adolf sau ale Christinei, se bat la Elbing pînă la 1635, cînd orașul este reocupat de polonezi și monetăria închisă. Din al doilea atelier provin monede de 1 $\frac{1}{2}$ groși, avînd pe avers numele regelui suedez, iar pe revers numele orașului Elbing și tipul emisiunilor poloneze de 1 $\frac{1}{2}$ groși (moneda nr. 238). Și aceste emisiuni încețază la 1635. Monedele de 1 $\frac{1}{2}$ groși de la Elbing sînt mai ușoare decît cele poloneze de aceeași valoare și dieta poloneză din 1633 interzice circulația lor pe teritoriul polonez. În Danzig și Prusia, circulația acestor monede fusese interzisă încă din 1630.⁹

În linii mari se poate considera că tezaurul constă din două grupe distincte de monede:

I. monede transilvane și ungurești;

II. monede de altă proveniență decît cele din grupul I, în speță poloneze, suedeze și prusiene, care formează — din punctul de vedere al circulației monetare — un grup unitar, pentru că toate vin *din Polonia* sau *prin Polonia*. Pătrunderea lor este supusă în mare măsură fluctuațiilor legate de relațiile dintre Polonia și Transilvania.

Primul grup, constînd din 67 de piese, reprezintă 27% din tezaur. Grupul al doilea, 180 de piese, reprezintă 73% din tezaur. Raportul crește și mai mult în favoarea grupului al doilea, dacă se are în vedere valoarea sumei reprezentate de cele două grupuri, și nu numărul absolut de piese: valoarea grupului I reprezintă 141 denari, iar valoarea grupului II reprezintă 424 denari, adică 25% față de 75% din totalul tezaurului. Reamintim că în grupul al doilea intră toate monedele de 1 $\frac{1}{2}$ groși, valorînd 2 denari una. Fenomenul este și mai izbitor dacă ținem seama că, din primul grup, abia 18 monede (11 groși mari, 7 groși obișnuiți care totalizează 76 denari), adică 7,6% numeric și 13,4 valoric din totalul tezaurului, sînt monede emise în Transilvania. Pentru completare vom menționa că monedele ungurești reprezintă numeric cca. 19% și valoric 11,5% din tezaur. Cifrele ilustrează un fenomen cunoscut: lipsa de monedă divizionară de argint locală în Transilvania, care se manifestă acut încă din secolul XVI, foarte redusă emisiune de argint, mai ales monedă divizionară, la începutul secolului XVII și pătrunderea masivă a monedei divizio-

⁸ Gumowski, p. 51.

⁹ Gumowski, p. 52.

nare străine, mai ales poloneze, dar și ungurești, suedeze și prusiene, în Transilvania.¹⁰ Această pătrundere a monedei străine se datorește tocmai lipsei de monedă divizionară locală în Transilvania, dar ea ilustrează și relații comerciale cu Austria și cu Polonia. Monedele prusiene au pătruns, ca și cele suedeze, prin filieră poloneză și nu credem că prezența lor în Transilvania ar putea fi pusă în legătură cu căsătoria lui Bethlen — la 1626 — cu Ecaterina de Brandenburg, sora lui Georg Wilhelm, electorul de Brandenburg.

Concluzii interesante permite și studierea repartiției tezaurului pe ani. În tabelul pe care-l dăm mai jos, cifra I reprezintă monedele transilvănene și ungurești, cifra II restul monedelor. Cifrele arabe în paranteză reprezintă numărul de monede transilvănene din totalul monedelor de la grupul I și numărul de monede de altă proveniență decât poloneză din totalul monedelor de la grupul II.

Firește, nu considerăm că monedele au intrat în tezaur exact la data emiterii lor, ci cu o întârziere de câțiva ani. Acest lucru nu îngreunează, ci dimpotrivă, sprijină interpretarea dată de noi tabelului cu repartiția monedelor pe ani.

Monedele cele mai vechi, emise între 1575—1619, sînt puțin numeroase, abia 43.

Grosul tezaurului este alcătuit din emisiuni dintre anii 1620—1629, totalizînd 176 piese, care reprezintă valoric 434 denari și constituie 76% din valoarea totală a tezaurului. Această sumă a fost acumulată într-un timp mai scurt decât perioada de emisiune a monedelor, și anume în intervalul dintre 1626—1629, care este o perioadă de pace și redresare economică în Transilvania: costisitoarele expediții militare întreprinse de G. Bethlen împotriva austriecilor de la 1619 încoace încetează în 1626 și acest lucru se reflectă imediat în viața economică a Transilvaniei. Relațiile comerciale cu Polonia, aliata Habsburgilor, împotriva cărora luptase Bethlen, sînt reluate după 1626, ceea ce explică aflusul masiv de monedă poloneză sau venită prin Polonia, monedă care juca un rol așa de însemnat în circulația monetară din Transilvania. Bethlen moare la 1629 și cam tot atunci conjunctura economică favorabilă încetează. Pe lîngă faptul că o impresionantă cotă parte a tezaurului este constituită din monede bătute între 1620—1629, pe lîngă conjunctura economică favorabilă dintre anii 1626—1629, însăși repartiția monedelor în cadrul perioadei 1620—1629 sprijină afirmația noastră că grosul tezaurului se acumulează între 1626—1629: numărul de monede poloneze din tezaur merge descrescînd de la cele emise în 1623 către cele emise în 1629, pentru că ele au nevoie de un anumit timp ca să ajungă de la monetăria poloneză la

¹⁰ Huszar, pp. 10—11, 16, 4, 6.

Anul	I			II				Total
	Groși mari	Groși	Denari	Piese de 6 groși	Piese de 3 groși	Piese de 1½ groși	Groși	
1575			1					1
1586			2					2
1593			1					1
1605							2	2
1606							2	2
1607							1	1
1608			1				2	3
1610							3	3
1611							1	1
1612		1 (1)	3					4
1613			3				4	7
1614	1		1				2	4
1615			1					1
1616			2					2
1617	1		2			1		4
1619	1	1 (1)	3					5
1620			3			6		9
1621						12		12
1622					1	25		26
1623					1	46 (1)		47
1624	1					23 (3)		24
1625	1 (1)	4 (4)		1		20 (2)		26
1626	6 (6)	1 (1)	2	1		11 (3)	1	22
1627	3 (3)		1			5 (2)		9
1629	1 (1)							1
1630			2					2
1631			4					4
1632			3			2 (2)		5
1633						5 (5)		5
1634			1			1 (1)		2
1635			2			1 (1)		3
1636			1					1
1637			1					1
1639			1					1
1640			1					1
1641			1					1
1643			1					1
Fals fără dată			1					1

Total general

247

proprietarul tezaurului în Transilvania. Pe de altă parte, numărul lor merge descrescînd și de la 1623 spre 1620, pentru că monedele mai vechi s-au dispersat în mai mare măsură. Monedele poloneze emise în 1623 ar reprezenta deci cantitatea maximă de monede emisă într-un singur an — 46 de piese — care intră în acest tezaur acumulat între 1626—1629. Acest lucru ne poate permite să tragem concluzia că — și în condiții de circulație monetară normală — piesele unei emisiuni ajung în *cantitate maximă* din Polonia în Transilvania în patru—șase ani. Nu este lipsit de semnificație nici faptul că piesele cele mai mari ale tezaurului, două de trei groși și două de șase groși, sînt emise în anii 1622, 1623, 1625, 1626, deci aproape de intervalul de prosperitate dintre 1626—1629. Tot pentru această perioadă de acumulare pledează și monedele transilvănene: din totalul de 18 monede transilvănene din tezaur, 16 se datează între 1625—1629. După anul 1625, Gabriel Bethlen se ocupă de reglementarea baterii monedei, care suferise alterări considerabile în perioada 1620—1625, așa că asistăm la emisiuni regulate ¹¹ și, probabil, mai bogate de monedă transilvăneană de argint.

În compoziția tezaurului pe intervalul 1620—1629 lipsesc aproape cu totul denarii de argint ungurești bătuti la Kremnica: sînt prezente doar trei piese din 1620, două din 1626, una din 1627, în total 6 piese. Lucrul nu este întîmplător. Bethlen, care se afla în război cu austriecii între 1619—1626, ocupă în 1619 orașul Kremnica ¹² și-l păstrează pînă în 1622. Deci aici nu se bate monedă ungurească între 1619—1622. Singura piesă sigură de la 1620 din tezaur (celelalte două sînt falsuri) bătută la Kremnica se poate explica prin folosirea mai departe a unei stanțe vechi. Lipsa în continuare — de la 1622 pînă la 1630 — a denarilor de la Kremnica se datorește probabil războiului dintre Bethlen și austrieci, care durează pînă la 1626, iar după această dată, pînă la 1630, faptului că proprietarul a fost în măsură, datorită situației economice favorabile din Transilvania, să acumuleze monedă de argint poloneză de valoare mai mare decît denarul.

Cota de monede din tezaur emise între 1630—1643 este neînsemnată: 27 de piese (9 piese de 1^{1/2} groși și 18 denari) reprezentînd o valoare de 36 denari din cei 565 la cît am apreciat tezaurul, adică abia 6,3%. Faptul acesta își are de asemeni explicația lui: Bethlen moare în 1629. Domnia Caterinei de Brandenburg, soția sa, silită să abdice în 1630, și înscăunarea lui G. Rákóczi aduc cu ele tulburări și lupte care țin ani îndelungați. G. Rákóczi este recunoscut abia în 1633 de curtea de la Viena. ¹³ După această dată el mai are încă de luptat pentru a-și apăra domnia. Ultima luptă ¹⁴ dintre el

¹¹ Huszár, p. 4.

¹² Huszár, p. 31.

¹³⁻¹⁴ Depner, p. 139—140.

și Ștefan Bethlen, candidatul turcilor la tronul Transilvaniei, are loc la 1636. Totuși Rákóczi se consideră deplin stăpîn pe situație¹⁵ abia în 1642. Această îndelungată perioadă de tulburări și lupte a afectat serios viața economică a Transilvaniei, ceea ce se reflectă în compoziția tezaurului. Preponderența denarilor ungurești — monedă de valoare minimă, cu excepția obolului care se bate mai rar și în cantitate redusă — față de piesele de 1½ groși (18 față de 9) în tezaurul nostru și repartiția denarilor cîte unul pe an de la 1634 încolo (cu excepția anului 1635, cînd sînt doi denari) vorbesc îndeajuns despre situația tulburărilor din Transilvania.

Ca o remarcă generală, observăm că după 1627 piesele de 1½ groși din tezaur nu mai sînt poloneze, ci suedeze: dieta poloneză din 1627 oprește baterea de monedă de argint mai mică decît talerul.¹⁶

Am lăsat intenționat la urmă discutarea seriei de monede emise înainte de 1620, în număr de 43 de piese, după cum s-a mai spus. Studiarea acestor monede poate prezenta oarecare interes mai degrabă din punctul de vedere al repartiției lor pe ani și în cazul general al circulației monetare în Transilvania, decît în ceea ce privește cota parte pe care o reprezintă în cadrul tezaurului. Cei patru denari din secolul XVI reprezintă piese rămase izolate în circulație și nu sînt concludente pentru datarea formării tezaurului. Lipsa aproape totală a emisiunilor ungurești în tezaur pînă la 1612 — o singură piesă din 1608 — se poate pune în legătură cu tensiunea existentă în acest timp — începutul secolului XVII — între imperiul habsburgic și Transilvania, mai ales de la Moise Székely și Ștefan Bocskay încoace, ipoteză susținută de faptul că în schimb emisiunile poloneze sînt prezente în tezaur în acest timp. Cota parte de monede de orice fel emise pînă la 1620 a putut fi achiziționată mai tîrziu, odată cu grosul tezaurului¹⁷, ceea ce ni se pare mai probabil, sau cu cîteva ani mai înainte. Lipsa de monedă poloneză în intervalul 1614—1620

¹⁵ Depner, p. 139—140.

¹⁶ Gumowski, p. 45.

¹⁷ Nu putem trece cu vederea un detaliu, în aparență neînsemnat, care ar putea pleda pentru achiziționarea întregului grup de monede dinainte de 1620 tot în perioada 1626—1629: din totalul de 18 groși polonezi și 7 groși transilvăneni din tezaur, 17 groși polonezi și 6 transilvăneni sînt perforați. La aceștia se mai adaugă o piesă poloneză de 1½ groși (denarul fals nr. 67 nu intră în calcul pentru că el prezintă o tăietură largă, făcută pare-se mai degrabă pentru a verifica aliajul din care este lucrat). Piesele perforate ar putea proveni deci de la un singur proprietar care obișnuia să înșire monedele sau să le pună într-o salbă. Groșii polonezi perforați se întind între 1605—1614 iar piesa de 1½ groși este din 1621. Piesele transilvănene perforate se eșalonează pe o perioadă de timp mai îndelungată: 1612 (o bucată), 1619 (o bucată), 1625 (trei bucăți) și 1626 (o bucată). S-ar putea ca întreg stocul de piese perforate (prima dată din 1605, ultima din 1626) să fi fost achiziționate simultan, deci după 1626, data ultimei piese perforate, odată cu cea mai mare parte a tezaurului. Dacă ipoteza noastră s-ar adevăra, ea ar pleda pentru achiziționarea întregii cote de monede anterioare anului 1620 odată cu grosul tezaurului, adică între 1626—1629. E adevărat însă că perforarea monedelor este un argument care trebuie considerat cu rezerva cuvenită.

(o singură piesă din 1617) se poate explica prin ruptura intervenită între Transilvania și Polonia încă înainte de 1619, anul în care Transilvania intră în război cu Habsburgii, aliații Poloniei: în 1617 Bethlen participă la o expediție a turcilor împotriva Poloniei.¹⁸

Piesele poloneze de tezaur prin calitatea metalului și greutatea lor fac dovada crizei monetare prin care trece Polonia și care duce la scăderea conținutului în argint al grosului de la 0,67 g, cum era la sfârșitul secolului XVI, la 0,29 g în 1623.¹⁹ Fenomenul este însoțit de o scădere corespunzătoare a greutateii intrinsece a monedei: în timp ce groșii de la 1605—1607 cântăresc în jur de 1,30 g, grosul de la 1626 cântărește 0,85 g; de asemenea piesa de 3 groși de la 1622 cântărește 1,70 g, cea de la 1623, 1,70 g. Piese de 6 groși de la 1625 cântărește 3,70 g, iar cea de la 1626, 3,82 g. Piesele de 1½ groși cântăresc: 1,20 g (la 1617), 1,05 g (la 1624, 20 cântărite), 0,85 g (la 1627).

Credem că studiul tezaurului nu ar fi complet dacă n-am prezenta un sumar tabel de prețuri²⁰ din anii 1610, 1620, 1630, 1641, care să îngăduie a ne face o idee, chiar aproximativă, despre puterea de cumpărare a banului în prima jumătate a secolului XVII în Transilvania. Dăm prețurile în denari²¹:

	1610	1620	1630	1641
o găină	3	5—6	10	11—12
o găscă	25—32		20	20—25
un purcel	10			32—38
un miel	32	29	50	
un ou	0,5—1			
carne vită	1,50—2	1,50	1,50	1,50—2
cotlet de porc				3
ovăș	6	7		11—15
grâu		8		
orez	14			
vin	4—6	8—10	12	8—12

¹⁸ Depner, p. 32.

¹⁹ *Historia Polski*, I/2, Warszawa, 1957, p. 466.

²⁰ Am luat datele din Socotelile Orașului Cluj (1610, 12 b, VII, p. 490, 570, 584, 604, 605, 607, 608; 1620, 15 a, XXI, p. 19, 22, 32; 1630, 18 b, I, p. 40, 41, 85, 88, 93, 136; 1641, 23, IX, p. 58, 59, 60, 61, 63, 85, 108, 139, 209, 210, 230; registrele de socoteli amintite se păstrează la Arhivele Statului Cluj. S. Goldenberg, lector la Universitatea Babeș-Bolyai, ne-a dat concursul la adunarea materialului pentru tabelul de prețuri, îi aducem și pe această cale mulțumiri.

²¹ Unitățile de măsură la care se referă prețurile sînt: funtul (636 g) pentru carne și orez, vica (cca 22 l) pentru cereale, etelul (1,35 l) pentru vin. Cifrele din Socotelile Orașului Cluj trebuie să fie mai mari decît cele reale: cel încredințat cu ținerea socotelilor realiza probabil un mic beneficiu la cumpărăturile făcute. Observațiile făcute de controlori pe marginea registrelor îndreptățesc această părere.

Acestea sînt prețurile la produsele agricole indigene sau de import (orez). Prețurile produselor manufacturate sînt mult mai mari, după cum dovedesc cîteva date din anul 1610; o pereche de ciorapi costa 20—28 denari, o cămașe de cînepă 45 denari, o pereche de încălțăminte femeiască 46 denari.²² Acestea sînt prețuri maxime; prețurile reale erau desigur mai mari. Valoarea tezaurului nostru fiind de 565 denari, aceasta ar reprezenta prețul a vreo 11—18 miei sau vreo 12 perechi de încălțăminte femeiască.

Compoziția tezaurului aruncă o oarecare lumină și în ce privește pe posesorul lui. Bănuim că el va fi fost un mic proprietar agricol sau, mai probabil, un mic negustor sau mic meșteșugar (ne aflăm în apropierea Sibiului, important centru comercial și meșteșugăresc), care nu a avut de mînuit sume mari de bani, ci a lucrat cu monedă mărunță, pe care a acumulat-o în cote relativ modeste: cele mai mari piese din tezaur sînt două monede de 6 groși și două de trei groși. Dacă ar fi avut de lucrat cu sume mai mari ne-am fi așteptat ca tezaurul să cuprindă, dacă nu monede de aur, măcar piese mai mari de argint; taleri sau multipli mari ai grosului, în afara pieselor de 1¹/₂ groși. Acestea din urmă constituie la un moment dat moneda uzuală ce ia locul grosului în circulația monetară a vremii, poate tocmai din cauza deprecierei monedei, în cadrul crizei monetare generale de la începutul secolului XVII. Proprietarul tezaurului a activat intens, profitînd de o perioadă de redresare economică, în intervalul 1626—1629. După 1629 treburile sale înregistrează un remarcabil regres. El și-a îngropat tezaurul la 1643 — data ultimei monede din tezaur — sau la puțin timp după aceasta din motive și în împrejurări care nu ne sînt clare.

EUGEN CHIRILĂ și NICOLAE LUPU

DER FEUDALE SCHATZ VON ZOOD (RAYON HERMANNSTADT) AUS DEM XVI.—XVII. Jh.

(AUSZUG)

Der hier beschriebene Schatz wurde im Jahre 1958 gelegentlich einiger Ausbesserungsarbeiten unter dem Fußboden der rumänischen Kirche von Zood entdeckt. Er befand sich in einem Grab, das bereits vor dem Bau der Kirche bestand. Der Schatz besteht aus 247 Silbermünzen, die im 16. und 17. Jh. in Siebenbürgen, Polen, Preußen und den Städten Elbing und Riga geprägt wurden. Die Münzen befanden sich in einem zerfallenen Leinensäckchen. Was die

²² Goldenberg, p. 360.

Währungen — Münzeinheiten anlangt, besteht, der Schatz aus 2 Sechsgroschenstücken, 3 Dreigroschenmünzen, 15 breiten Groschen, 158 $1\frac{1}{2}$ Groschenmünzen, 25 gewöhnlichen Groschen und 45 Denar, die zwischen den Jahren 1575—1643 geprägt wurden. Der Großteil des Schatzes wurde zwischen 1626—1629 angelegt, für Siebenbürgen eine Zeit des Friedens und der wirtschaftlichen Erholung. Nach dieser Periode folgten die Kämpfe und Wirren in Verbindung mit der Thronbesteigung G. Rákóczi I., was sich in der Zusammensetzung des Schatzes bemerkbar macht. Der Besitzer des Schatzes, der einen Wert von 565 Denar hat, war wahrscheinlich ein kleiner Kaufmann oder kleiner Handwerker, der sein Geld im Jahre 1643 oder in den darauffolgenden Jahren aus unbekanntem Gründen vergrub.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

TAFEL I. 1. — Groschen, Gabriel Báthori, 1612; 2. — Groschen, Gabriel Bethlen, 1625; 3. — Breiter Groschen, Gabriel Bethlen, 1626; 4. — Breiter Groschen, Gabriel Bethlen, 1627; 5. — Denar, Maximilian II, 1575; 6. — Denar, Matthias, 1614; 7. — Breiter Groschen, Matthias, 1617; 8. — Breiter Groschen, Ferdinand II, 1624.

TAFEL II. 1. — Denar, Fälschung, 1612 (?); 2. — Denar, Fälschung, ohne Jahr; 3. — Groschen, Sigismund III, 1605; 4. — $1\frac{1}{2}$ Groschenstück, Sigismund III, 1620; 5. — Dreigroschenstück, Sigismund III, 1622; 6. — Dreigroschenstück, Sigismund III, 1623; 7. — Sechsgroschenstück, Sigismund III, 1625; 8. — Groschen, Sigismund III, 1608; 9. — $1\frac{1}{2}$ Groschenstück, Georg Wilhelm, 1623.

CĂNILE DE COSITOR DIN COLECȚIA MUZEULUI BRUKENTHAL

Colecția de vase de cositor a Muzeului Brukenthal cuprinde numeroase obiecte, în majoritate prelucrate în Transilvania, în principalele centre unde s-a dezvoltat acest meșteșug precum și câteva obiecte provenite din ateliere străine. Cea mai mare parte a colecției este formată din vase uzuale sau de breaslă, adică: căni, farfurii și platouri; acestea sînt de altfel și cele mai vechi. Tipurile de vase a căror formă apare în Transilvania ca și în restul Europei începînd cu prima jumătate a sec. XVIII-lea, prelucrate în stil baroc și apoi rococo și care se deosebesc net de vechile tipuri atît ca formă cît și ca decor sînt de asemenea reprezentate în colecție. Ele sînt însă influențate de sticlărie și porțelanuri a căror producție începe în acea vreme să devină masivă și să înlocuiască treptat cositorul. Apar astfel tipuri de vase necunoscute înainte cum ar fi: castronul de supă, cana de cafea și de ceai, bomboniera, castronul pentru salată etc.

În lucrarea de față ne-am propus să discutăm unul dintre cele mai vechi tipuri de vase de cositor transilvănene și anume cănile.

Cănilile de cositor formează o parte importantă a colecției și cuprind o epocă largă a producției generale a vaselor de cositor; dintre vasele datate, cele mai vechi au fost prelucrate la mijlocul sec. al XVI-lea (1556) și producția lor se extinde asupra sec. al XVII-lea și a primei jumătăți a sec. al XVIII-lea, ajungînd pînă în anul 1748. Procedeele de prelucrare a acestor vase sînt destul de cunoscute.

Materialul

Deoarece cositorul pur este greu de prelucrat, fiind oarecum aspru și prea friabil, deci vasul fiind prea puțin rezistent, acest metal a fost aproape totdeauna amestecat cu alte metale, care pe lîngă că-i dădeau calitățile dorite, ca rezistență și ușurarea prelucrării, făceau producția vaselor de cositor mai puțin costisitoare. Metalele folosite de obicei în amestec erau plumbul, cuprul sau bismutul. La cănile colecției noastre, deci probabil în general în Transilvania, era preferat plumbul. Acest lucru se poate constata ușor și după

aspectul exterior al cănilor; culoarea lor este cenușie-albăstruie și lipsită de strălucire, cu excepția câtorva exemplare, cu un aspect mai argintiu și mai lucioase, care fie că au fost prelucrate dintr-un aliaj cu aramă, fie că, în orice caz, conțin mai puțin plumb. Aceste exemplare însă sînt mai mult obiecte ornamentale; vasele uzuale sînt în general prelucrate dintr-un amestec conținînd destul de mult plumb și anume o parte de plumb la zece părți de cositor. Acest lucru este indicat și de faptul că nici una din cămile colecției noastre nu poartă așa-zisa „marcă de calitate“, ștampilă aplicată pe vas pentru a indica un amestec de calitate mai bună. Este deci vorba, cu excepțiile menționate, de căni folosite în mod curent în gospodărie, fie că este vorba despre casele orășenilor, sau chiar ale țăranilor mai înstăriți, și al căror preț trebuia tocmai de aceea să fie destul de scăzut.

Prelucrare

Cositorul, împreună cu metalul folosit în amestec, era topit în cazane de fontă, la foc deschis. Temperatura la care trebuia topit amestecul trebuia foarte bine calculată; dacă ea era prea joasă, vasul devenea poros și friabil; dacă dimpotrivă ea era prea ridicată, vasul de asemenea nu era rezistent și avea o culoare urîtă, lipsită de luciu.

Amestecul acesta, lichid, era apoi turnat în forme, cu ajutorul unei linguri de fontă. Tiparele puteau să fie prelucrate din ghips, cositor, plumb, gresie sau alamă. Tiparul de alamă era cel mai bun, mai rezistent și putînd să se preteze la un decor mai bogat. În acest caz el era gravat în prealabil. Fiind însă mult mai scump și mai dificil de prelucrat decît celelalte tipare, în Transilvania el era folosit rareori, după cum se va vedea mai departe. În Renaștere, în Boemia, Germania, Franța, Italia etc. apare ca decor specific al vaselor de cositor tocmai cel obținut prin turnare în tipare de alamă pregravate. Cămile colecției noastre sînt însă, cu o singură excepție, decorate prin gravare. Numai toartele sînt în multe cazuri turnate în tipare pregravate de alamă. Desigur, tiparele folosite la turnarea corpului cănilor noastre erau executate din material mai ieftin, ghips, gresie sau plumb. În ceea ce privește toartele turnate în tipare de alamă, există numai foarte puține prototipuri care se repetă mereu; probabil că tiparul fiind prea scump el era folosit în comun de mai mulți meșteri și servea o perioadă mai îndelungată.

Tiparele erau formate din două părți: nucleul care constituia interiorul vasului și mantaua în care era adaptat acest nucleu și care forma exteriorul vasului. Spațiul dintre nucleu și manta constituia grosimea pereților vasului. Turnarea amestecului de metale lichide se făcea printr-o pîlnie, într-un jet egal, astfel ca, pe cît posibil, el să se răspîndească rapid și egal în toată forma. Existau două procedee de turnare: la cald (adică în forma încălzită în prea-

labil) și la rece (în forma neîncălzită). Turnarea la cald era folosită la vasele ornamentale, pentru a se obține un produs mai strălucitor; în timpul turnării, tiparul trebuia însă să fie răcit prin aplicarea de cîrpe ude începînd cu punctele unde metalul ajungea mai întîi. Acest procedeu se folosea numai la tiparele de metal, în cazul nostru la toarte.

Diferitele părți ale vasului se turnau separat și apoi erau lipite între ele. Pentru fiecare exista alt tipar: corpul, capacul, toarta, ciocul sau țeava de turnare, picioarele, apăsătorul capacului și bumbul acestuia. Desigur nu toate tiparele părților componente ale vasului se reînnoiau în același timp într-un atelier și de aceea același tip de toartă, de apăsător sau de capac era folosit la căni de forme oarecum diferite.

Finisarea produsului cuprindea și avea o serie de operații: în primul rînd erau îndepărtate rezidiile de turnare, adică resturile de metal revărsate între încheieturile tiparului. Apoi părțile circulare ale căinii (corp, capac, bumb etc.) erau strunjite. Obiectul era fixat prin menghină și în locul unde se adapta aceasta, după strunjire rămînea un gol. Golul acesta, plasat pe fundul vasului și în centrul capacului, era apoi acoperit cu o plachetă rotundă, decorată și ea, de obicei prin turnare, și lipită pe vas. În colecția noastră apar trei tipuri de plachete, toate decorate prin turnare. Cele mai vechi reprezintă pe Isus pe cruce; în secolul al XVII-lea apare vulturul bicefal; dar în același timp și apoi în continuare în secolul al XVIII-lea se folosește placheta decorată cu un desen reprezentînd un vas din care se revărsă flori și frunziș. În cazuri rare apare al patrulea tip de plachetă, mai mic și reprezentînd un singur trandafir. Această plachetă acoperă golul din centrul capacului.

Părțile căinii care nu fuseseră strunjite erau polisate cu ajutorul unei bucăți de cremene, cu săpun sau cu șmirgăl. În caz de nevoie, suprafețele rămase zgrunțuroase sau care prezentau inegalități erau netezite prin ciocănire. Deși se pare că acest lucru s-ar fi petrecut în alte locuri, în colecția noastră nu există părți componente ale căinii care să fi fost prelucrate exclusiv prin ciocănire.

Decorul

Urma realizarea decorului cănilor. Acesta era obținut într-un anumit fel pentru fiecare din componentele acestora. Corpul căinii era decorat de obicei prin gravare. Aceasta se făcea cu mîna liberă în cazul unui desen mai sumar, dacă acesta era mai complicat, motivul era predesenat pe vas. Motivul era apoi incizat cu dalta, scoțîndu-se un șpan subțire, după care marginile inciziei erau polisate. O tehnică specifică și foarte des folosită la cănile colecției noastre este tratarea liniilor fie prin liniuțe frînte obținîndu-se un zig-zag care, după grosimea daltei, putea avea aspecte de umbră și lumină, fie prin mici puncte,

adică printr-o linie întreruptă. Decorul gravat putea fi obținut uneori și la strung. În cazul unui motiv continuu, cum ar fi liniile meandrice sau drepte alcătuite în brături orizontale, dalta aluneca pe vas în timp ce acesta era învârtit la strung.

Decorul gravat, cu motive asemănătoare celor de pe corpul vasului, era adesea folosit și la capac.

Unele căni însă, din diferite epoci, nu erau decorate decât foarte rudimentar, prin simple linii orizontale obținute prin gravare la strung. Este cazul a 8 căni din colecția muzeului. Există și câteva căni al căror decor se mărginește la două sau trei brături orizontale de palmete, dispuse la marginea capacului, sub buza vasului și la baza acestuia, deasupra tălpii. Spre deosebire de gravarea simplă, obținută cu dalta pusă în mișcare de mîna meșterului, palmetele sînt lucrute cu dalta lovită cu ciocanul, ceea ce dă inciziei multă adîncime și scoate oarecum în relief marginile ei. Patru căni ale colecției au un decor foarte simplu, obținut însă prin același gen de ciocănire a daltei, pentru a obține adîncituri și suprafețe mai înălțate, alcătuite în registre verticale dispuse pe tot corpul vasului. Aceste registre au formă eliptică, ușor arcuită în afară, sau de dreptunghiuri terminate la capetele înguste printr-un triunghi. Acest procedeu și motivul rezultat au fost frecvent folosite în Germania în secolele XIV și XV, la vasele în stil gotic.

Toartele cănilor au fost întotdeauna turnate separat, puternic arcuite, uneori în două locuri, și lipite cu un capăt sub buza vasului și cu celălalt pe la mijlocul corpului acestuia. În unele cazuri, capătul al doilea este încă odată arcuit, de data aceasta în afară, obținîndu-se un profil asemănător unui S cu bucla inferioară mai mică. Cîteodată capătul acesta al toartei se termină printr-un mic scut.

Toarta este fie decorată prin turnare într-un tipar pregravat, obținîndu-se atunci un desen bine reliefat, fie lăsată nedecorată. În colecția noastră există 17 căni cu toartă fără decor.

Turnate separat sînt și, cum am mai văzut, apăsătorul și bumbul capacului și picioarele vasului. Apăsătorul este de cele mai multe ori în formă de palmetă sau mască, bine reliefat și fără adausuri de gravare. Bumbul poate fi sferic, în formă de ananas, de discuri suprapuse tot mai mici sau de figură în altorelief (leu sau delfin). Picioarele sînt sau în formă de cap și labă de leu, sau în formă de mască.

Toate aceste componente se lipesc pe vas la cald, cu fierul sau la flacăra.

Tipurile de căni ale colecției

În cele ce urmează, vom face o analiză a celor 57 de căni de cositor ale colecției Muzeului Brukenthal. Între ele, putem diferenția cam șapte tipuri.

I. Cănille cilindrice mijlocii

Tipul principal, reprezentat cel mai frecvent în colecția noastră, este cana cilindrică cu toartă și capac, de mărime mijlocie, cu înălțimea variind între 17 și 25 de cm, cu diametrul tălpii variind între 13 și 8 cm și cel al gurii între 11 și 8 cm.

Cana aceasta are următoarele componente: talpa, turnată împreună cu restul corpului, în formă de disc, mai largă decît corpul; corpul cilindric, foarte puțin îngustat în sus, capacul de obicei plan, uneori ușor bombat, fixat într-o balama din mai multe inele în care este introdusă o baghetă; deasupra acestei balamale se află apăsătorul, menit să ușureze ridicarea capacului; deasupra capacului se află aproape totdeauna bumbul ornamental. Toarta, aplatizată și arcuită este fie fără decor fie decorată prin turnare după trei-patru prototipuri, cum s-a arătat mai sus. Colecția noastră cuprinde 41 de căni de acest tip, deci mai bine de 70% din totalul cănilor (57 exemplare). Una singură din cele 41 de căni are un cioc de turnare, lipit pe corpul vasului și de formă triunghiulară; două căni au o formă mai accentuat tronconică, cu baza mare în jos. Marele număr al cănilor cilindrice mijlocii precum și faptul că în general amestecul din care au fost lucrate nu este de calitate bună și decorul este destul de simplu arată că ele erau obiecte de uz casnic, folosite chiar în gospodăriile cu mijloace mai modeste. Pentru a le putea încadra cronologic, tipologic și după proveniență, dăm mai jos o listă a lor în care vor fi sumar descrise ornamentele corpului și ale componentelor.

1. Cană lucrată la 1564, la Sighișoara, de meșterul M. G. La marginea capacului, sub buza vasului și la baza lui, brîu de palmete dispuse vertical, lucrate cu dalta bătută de ciocan. Pe corpul vasului, în dreapta și în stînga toartei, cîte un chip de femeie, iar central un călăreț în costum de epocă: pălărie cu bor mare și pană, surtuc-cazacă și cureauă lată, cizme largi, încrețite. Decorul este obținut prin gravare. Toarta este decorată prin turnare, cu un motiv floral dispus în mici registre orizontale; între ele, un cap de înger. Apăsătorul capacului este în formă de mască, foarte șters. Bumbul capacului este format din patru discuri suprapuse ce se micșorează în sus.

2. Cană lucrată la 1571. Sub buză și la baza vasului, cîte un brîu de palmete ciocănite cu dalta. Pe corpul vasului, lateral, cîte o floare mare, stilizată, cu vreji și boboci; central, un cal înșeuat. Decorul este realizat prin gravare de linii întrerupte. Toarta este decorată prin turnare cu două figuri omenesti, nude, printre frunze de viță și ciorchini de struguri. Probabil este vorba despre Bacchus și un alt personaj mitologic. Apăsătorul capacului este simplu, dintr-o placă arcuită, iar bumbul format din mai multe discuri suprapuse.

3. Cană lucrată de meșterul sighișorean M. R. K. și datată 1591. Corpul căinii nu este decorat, afară de cele trei brîuri de palmete ciocănite cu dalta, plasate în locurile obișnuite. Toarta este decorată prin turnare cu motive florale și un pelican care-și hrănește puii. Apăsătorul este în formă de mască, iar bumbul este format din două discuri despărțite printr-o mică baghetă. Pe corpul vasului se află inscripția: IHN EHR SEJ GE GABE IST GEGEBEN FON DEN... 1591 CY MAUCF.

4. Cană semnată tot de meșterul M. R. K. din Sighișoara. Corpul căinii nu este decorat. Toarta este decorată prin turnare ca și precedenta cu registre horizontale de flori și cu un pelican ce-și hrănește puii. Apăsătorul este format din două sfere, motiv destul de rar întâlnit în colecția noastră. Bumbul este în formă de disc cu o mică baghetă. Fiind vorba despre același meșter, lucrarea trebuie încadrată cronologic la sfîrșitul secolului al XVI-lea sau începutul secolului al XVII-lea.

5. Cană lucrată de același meșter sighișorean M. R. K. Corpul este decorat simplu cu cele trei brîie de palmete ciocănite cu dalta, la baza capacului, sub buza și la baza vasului, și în rest prin brîie punctate. Toarta nu este decorată; apăsătorul în formă de mască, se termină printr-o volută. Bumbul este în formă de două discuri suprapuse. Sfîrșitul secolului XVI — începutul secolului XVII.

6. Cană lucrată la Sibiu, de meșterul A. K., și datată 1629. Ca singur decor, la marginea capacului, sub buza și la baza vasului brîul de palmete ciocănite cu dalta. Toarta nu este decorată. Apăsătorul este în formă de mască, iar bumbul este înlocuit printr-un disc plat, menit să acopere golul de turnare.

7. Cană lucrată la Sighișoara de meșterul M. G. și datată apocrif 1650. Decorul căinii constă numai din cele două brîie de palmete ciocănite cu dalta plasate sub buză și la baza vasului. Toarta este identică cu cea de la nr. 1, turnată într-un tipar decorat cu registre horizontale de flori și un cap de înger. Apăsătorul este în formă de mască, iar bumbul format din discuri suprapuse.

8. Cană lucrată de meșterul sighișorean S. P. Corpul căinii este decorat cu două brîie de palmete ciocănite cu dalta, și central, prin gravare în linie întreruptă, cu un vultur bicefal. Toarta este decorată prin turnare cu registre horizontale florale. Apăsătorul este în formă de mască de leu, iar bumbul format din două discuri suprapuse. Inscripție pe corpul vasului: MINUSCULUM AGNETHAE KRUGIANAE EX. HIB. A. PAUL GRAEFF PAST. SCHESB. ANNO 1662 17 MAY.

9. Cană lucrată de un meșter sighișorean și datată 1668. Corpul este decorat cu două brîuri de opturi, realizate prin gravare din linie întreruptă, plasată sub buza și la baza vasului. Central, el este împărțit în registre verti-

cale obținute prin ciocănire cu dalta, în formă eliptică, ușor bombate. Margi-nile acestor registre sînt subliniate prin gravare cu un șir de semiluni. Am arătat că motivul acesta de decor era frecvent folosit în apusul Europei în secolele XIV și XV. În cazul nostru registrele reliefate prin ciocănire sînt o derivație tîrzie a acestui motiv. Cana descrisă mai sus se deosebește și printr-o altă particularitate de celelalte exemplare ale colecției: toarta ei, obținută tot prin turnare, are formă de corp omenesc. Este singurul exemplu cînd apare în colecția noastră o toartă de acest tip; ea este însă reprezentată mai des în apusul Europei și în Transilvania la lucrările de argintărie din secolul al XVII-lea, în stil baroc, deci pare să fie influențată de lucrările meșterilor argintari. Apăsătorul cîinii este în formă de palmetă perforată, iar bumbul în formă de discuri suprapuse.

10. Cană lucrată la Sibiu, de meșterul A. B. și datată 1678. Decorul foarte simplu, obținut prin gravare în linie întreruptă, constă din benzi orizontale și central, dintr-o ghirlandă de frunze ce înconjoară unelte de cizmărie și o cizmă. Cana aparține fără îndoială breslei cizmarilor. Apăsătorul este în formă de palmetă, iar bumbul în formă de ananas. Toarta nu este decorată. Pe corpul vasului se află inscripția gravată: GABET GEORGIUS SCHUSTER.

11. Cană datată 1679. Corpul nu este decorat; toarta este decorată prin turnare cu motivul cunoscut reprezentînd pe Bacchus între ciorchini de struguri și frunze de vișă. Apăsătorul este în formă de palmetă, iar bumbul în formă de ananas. Inscripție: GABET AEST. KESLERIN 1679.

12. Cană turnată de meșterul sibian C. Ö. B. și datată 1684. Este deco-rată simplu, cu benzi orizontale incizate, plasate sub buza și la baza vasului. Toarta nu este decorată. Apăsătorul este în formă de palmetă, iar bumbul în formă de ananas. Inscripție: DER EHRLICHEN SCHELENB. GEMEIN. HOCHZEITSGABE 1684.

Meșterul C. Ö. B. semnează în total 5 căni din colecția muzeului. Numai 2 dintre ele sînt dateate, cea descrisă mai sus și una lucrată în anul 1700. Renunțăm un moment la descrierea cînilor în ordine cronologică, pentru a prezenta în continuare celelalte lucrări ale acestui meșter, care aparțin bine-înțeleles unui interval de timp apropiat datării celor două vase.

13. Cană turnată la Sibiu de meșterul C. Ö. B. Corpul este decorat prin gravare, lateral cu două flori mari, stilizate, central cu un pelican care își sfîșie pieptul cu ciocul pentru a-și hrăni puii, ghemuiți la picioarele lui. Toarta nu este decorată; apăsătorul este în formă de palmetă, iar bumbul în formă de ananas.

14. Cană turnată la Sibiu de meșterul C. Ö. B. Sub buza și la baza vasului, benzi incizate cu puncte obținute cu un instrument ascuțit. Central,

o pereche, bărbat și femeie, în costume specifice secolului al XVII-lea: el cu pălărie mare, guler răsfrînt și pantaloni largi în cizme încrețite; ea într-o rochie decoltată cu fusta foarte creată și cu o mică bonetă. Decorul este realizat prin gravare prin linie frîntă în zig-zag. Toarta, cu decor turnat, reprezintă motivul cunoscut, Bacchus. Apăsătorul este în formă de mască, iar bumbul format dintr-un disc deasupra căruia se află o mică baghetă cu un alt disc mai mic în vîrf. Decorul, mai bogat decît la celelalte lucrări ale meșterului, poate că a fost executat de un gravor specializat; în orice caz pare să fie vorba de o comandă specială.

15. Cană datată 1700, lucrată tot de meșterul sibian C. Ő. B. Corpul este decorat cu două flori mari (floarea-soarelui), cu vreji și boboci, obținute prin gravare și incizate în interior, pentru a se obține efecte de umbră și lumină. Toarta nu este decorată. Apăsătorul este în formă de palmetă, iar bumbul sferic. Inscripție: VEREHRET DHS DER E. LED. BRUDERSCHAFT 1700 DIE 21 MART.

A cincea lucrare a acestui meșter nu face parte din grupul cănilor cilindrice mijlocii și va fi descrisă la locul ei.

16. Cană cilindrică turnată de meșterul M. H. din Sighișoara și datată 1696. Este oarecum deosebită de celelalte, sub buza și la baza vasului brîul de palmete ciocănite cu dalta fiind înlocuit cu cîte un brîu de lalele stilizate, gravate prin linii frînte în zig-zag. Corpul vasului este decorat prin împărțire în registre ovale verticale, reliefate prin ciocănirea inciziilor ce le despart și subliniate prin semiluni gravate în linie întreruptă, ca și la lucrarea sighișoreană din anul 1668, discutată mai sus. Toarta este decorată prin turnare, cu motive florale plasate în mici registre orizontale. Apăsătorul este în formă de palmetă ajurată, iar bumbul în formă de baghetă cu o mică sferă la capăt. Inscripție: THOMAS FILTSCH 1696.

17. Cană datată 1701. Decorul, obținut prin gravare, este format din două lalele mari, plasate în dreapta și în stînga toartei, iar central, sub inscripție, dintr-un nod de panglică. Interiorul ornamentului este zgrăfitat pentru a obține efecte de umbră și lumină. Stilistic nodul de panglică reprezintă o influență a stilului baroc. Toarta nu este decorată, apăsătorul este turnat în formă de palmetă, iar bumbul alcătuit din mai multe discuri suprapuse. Inscripție: MUNUSO ANDREAS LUTSCH OBLATUS ANNO 1701.

18. Cană cilindrică lucrată de un meșter neidentificat (marca cu inițialele lui este ștearsă) și datată în anul 1704. Corpul vasului este decorat cu doi lei care țin săbii în labele anterioare, încrucișîndu-le peste o unealtă meșteșugărească (pieptene de postăvar). Decorul este executat prin gravare și influențat tot de stilul baroc. Toarta este decorată prin turnare cu motivul Bacchus în

decor de frunze de viță și ciorchini de struguri. Apăsătorul este în formă de palmetă ajurată, iar bumbul în formă de leu șezând, în altorelief, executat prin turnare. Inscripție:

IOHANNES TEIL
ADAMUS BEIER 1704

19. Cană datată printr-un zgrafito ulterior, atribuit de noi unui posesor al obiectului, 1708. S-ar putea însă ca ea să fie mai veche, din secolul al XVII-lea. Decorul sumar constă numai din benzi gravate, dispuse orizontal și punctate în interior cu un instrument ascuțit. Toarta aduce din nou motivul registrelor florale și al pelicanului ce-și hrănește puii. Capacul lipsește.

20. Cană lucrată de meșterul sighișorean H. B. Data 1709 este zgrafitată probabil tot de posesorul cunii, ea poate fi deci datată mai timpuriu. Decorul este alcătuit numai din cele două brîuri de palmete ciocănite cu dalta, foarte rudimentar și neregulat. Toarta nu este decorată. Apăsătorul este în formă de mască, iar bumbul, lucru rar întîlnit, în formă de delfin în altorelief, obținut prin turnare.

21. Cană datată 1710. Decorul este alcătuit din două flori mari, stilizate, plasate în dreapta și în stînga toartei, iar central din doi îngeri care susțin un pieptene de postăvar. Este deci vorba din nou despre o cană de breaslă. Toarta este decorată cu motivul Bacchus între ciorchini de struguri și frunză de viță. Apăsătorul este în formă de palmetă și bumbul capacului constă dintr-o sferă mai mare deasupra căreia se află o baghetă terminată printr-o sferă mai mică. Inscripție: NEU JAHRS GESCHENK VON DER EHRlichen GESELNEN BRUDERSCHAFT GEORGIUS MOLNER IOHANNES DIETRICH 1710 .

22. Cană lucrată de meșterul din Sighișoara L. A. și datată 1711. Decorul, foarte simplu, constă din două brîuri de palmete plasate sub buza și la baza vasului, obținute prin ciocănire cu dalta. Toarta este decorată prin turnare cu motive florale, apăsătorul este în formă de mască, iar bumbul alcătuit dintr-un disc peste care se află o baghetă scurtă și îngroșată sus. Inscripție: SIMON KLEIN 1711.

23. Cană cilindrică datată 1718. Decorul constă din înscrierea într-un registru central delimitat prin două brîuri meandrice, a cîte o lălea cu vreji în dreapta și în stînga toartei, iar central o floare a soarelui, mare. Motivul este executat prin gravare în linie întreruptă, iar interiorul desenelor este zgrafitat pentru a se obține efecte de umbră și lumină. Toarta este decorată cu motivul Bacchus între ciorchini de struguri și frunze de viță. Apăsătorul este în formă de palmetă, puternic arcuită în afară, iar bumbul în formă de sferă mai mare, cu o baghetă terminată printr-o sferă mai mică. Inscripție: GABET GEORG UNCH 1718.

24. Cană lucrată de meșterul A. F. din Sibiu și datată 1725. Decorul cării, floral și geometric, constă din două brîuri de frunze de acant, plasate sub buza și la baza vasului, care delimitează registrele eliptice verticale, obținute prin ciocănire cu dalta și ușor bombate. Marginile acestor registre sînt decorate cu mici lalele foarte stilizate, obținute prin zgrăfitare. Decorul turnat al toartei este diferit de cele întîlnite pînă acum; el constă din figuri ome-nești plasate între volute, și jos dintr-un vas cu flori și vrejuri lungi, asemănător plachetelor ce acoperă golul de strunjire despre care am vorbit mai sus. Apăsătorul este în formă de palmetă, iar bumbul în formă de ananas. Inscripție: GABET DIE GEMEINDE ZU GIRRISS 1725.

25. Cană ușor tronconică cu baza mare jos, lucrată de meșterul din Sibiu G. S. și datată, prin zgrăfitare, de posesor, 1730, deci poate fi mai veche. Corpul cării nu prezintă nici un decor. Toarta de asemenea nu este decorată. Apăsătorul este alcătuit din baghete ce formează un grilaj și este foarte arcuit în afară. Baghetele n-au fost turnate însă izolat și apoi lipite între ele, ci întregul apăsător a fost turnat într-un tipar și arcuit după aceea; rezidiile de turnare, prost netezite, sînt unitare în toate golurile grilajului. Bumbul capacului este marcat numai printr-un disc plat, lipit cu toată suprafața pe capac și avînd mai mult rolul de a acoperi golul de strunjire. Inscripție: ANNA SCHMIDTIN.

26 și 27. Două căni identice, date 1748. Decorul lor constă din registre verticale, reliefate prin ciocănirea marginilor lor cu dalta, în formă de dreptunghiuri, avînd la capetele înguste cîte un triunghi. Deasupra și dedesubtul acestor registre se află brîuri meandrice, obținute prin gravare în linie frîntă în zig-zag. Frontal, cîte o raniță, gravată în aceeași tehnică. Toartele sînt decorate prin turnare cu motivul pelicanului ce-și hrănește puii și cu mici registre florale. Apăsătoarele sînt în formă de palmetă, iar bumbii sferici.

Dintre toate cămile din tipul cilindric de mărime mijlocie, în număr de 41, numai cele 27 de căni descrise mai sus sînt fie date, fie lucrate de un meșter a cărui perioadă de activitate poate fi încadrată cronologic. Celelalte 14 căni nu posedă asemenea elemente de datare. Urmărind descrierea de mai sus a vaselor încadrate cronologic, se poate constata că datarea printr-un criteriu de formă sau de decor este destul de dificilă. Forma vasului trebuie de la început eliminată ca element de datare, ea fiind aceeași în toată perioada descrisă, cuprinsă între anii 1564 și 1748. Rămîn decorul corpului și componentelor cării precum și forma acestora din urmă. Dăm mai jos mai multe tabele ale acestor elemente de la cămile date, pentru a putea urmări dacă ele constituie un element, mai sigur sau mai larg, de încadrare cronologică.

A. DECORUL CORPURILOR CĂNILOR

1. Căni nedecorate

Proveniență	Datare
a) Sighișoara M.R.K.	Sf. sec. XVI — început. sec. XVII
b) —	1679
c) Sibiu	1730

2. Căni decorate numai cu brîuri de palmete ciocănite

Nr. brîurilor	Proveniență	Datare
a) 3	Sighișoara M.R.K.	Sf. sec. XVI — început. sec. XVII
b) 2	Sighișoara M.G.	"
c) 3	Sibiu A.K.	1629
d) 2	Sighișoara H.B.	1709
e) 2	Sighișoara L.A.	1711

3. Căni decorate cu brîuri punctate, drepte sau meandrice, cu sau fără alt decor

Alt decor	Proveniență	Datare
a) brîuri palmete	Sighișoara M.R.K.	Sf. sec. XVI — încep. sec. XVII
b) ghirlande cu unelte de breaslă	Sibiu A.B.	1678
c) —	Sibiu C.Ö.B.	1684
d) brîuri palmete	Sighișoara M.H.	Sf. sec. XVII
e) —	—	1708
f) floral	Sibiu G.S.	1718
g) registre eliptice reliefate	—	1748

4. Căni decorate cu motive florale

Motivul	Proveniență	Datare
a) lalele	Sighișoara M.H.	1696
b) floarea-soarelui	Sibiu C.Ö.B.	1700
c) lalele	—	1701
d) lalele și floarea-soarelui	—	1718
e) lalele	Sibiu A.F.	1725

5. Căni decorate cu motive animaliere

Alte motive	Motiv central	Proveniență	Datare
a) 2 flori stilizate	cal înșeuat	—	1571
b) —	vultur bicefal	Sighișoara S.P.	1662
c) 2 flori stilizate	pelican hrănindu-și puii	Sibiu C.Ū.B.	Sf. sec. XVII
d) „	2 lei cu săbii	—	1704

6. Căni decorate cu scene figurale

Alte motive	Motiv central	Proveniență	Datare
a) 3 brîuri palmete	2 busturi femeie și un călăreț	—	1564
b) benzi punctate	pereche bărbat și femeie	Sibiu C.Ū.B.	Sf. sec. XVII
c) flori stilizate	2 îngeri	—	1710

7. Căni decorate cu registre verticale bombate

Alte motive	Proveniență	Datare
a) brîu de opturi	Sighișoara	1668
b) lalele	Sighișoara M.H.	1696
c) brîuri punctate	—	1748

Din tabelele de mai sus, se observă că motivele de decor nu pot data un vas decît într-o perioadă istorică destul de largă. Cel mai vechi motiv pare să fie totuși calul, sau cal și călăreț. Ambele exemplare pe care le posedă colecția muzeului și care prezintă acest decor aparțin secolului al XVI-lea. Decorul cu brîu de palmete este mai vechi decît acela cu brîu cu meandre sau benzi punctate; de altfel, datarea mai tîrzie a unor căni cu brîu de palmete este nesigură, aparținînd unui posesor al acestora. El s-ar plasa între sfîrșitul secolului al XVI-lea și cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Din lucrările de cositor boeme și germane, constatăm că decorul cu brîu de palmete era specific stilului Renașterii. Decorul cu meandre și benzi punctate se întîlnește între sfîrșitul secolului al XVI-lea și anul 1748; linia meandrică este de asemenea specifică Renașterii central- și vesteuropene. Motivele florale par să fie cele mai recente; ele aduc de altfel o netă influență populară, locală, întrucît florile folosite de predilecție în decorul cănilor de cositor:

laleaua, floarea-soarelui și floarea dovleacului, formează unele dintre motivele preferate ale ornamentului ceramicii populare, a mobilierului pictat și a broderiilor.

Scenele figurale, în special cele cu o pereche, bărbat și femeie, apar la cămile colecției noastre în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și continuă la căni pînă în secolul al XVIII-lea, dar la farfuriile de cositor, pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În ceea ce privește decorul cu registre verticale bombate, ciocănite, el este o adaptare tîrzie și deformată a unui element gotic frecvent la cositoarele central-europene. Acest decor apare la cămile colecției noastre în secolele XVII și XVIII.

Celelalte elemente constitutive ale căinii nu sînt nici ele mai concludente. S-a arătat că toarta decorată prin turnare nu cunoaște decît 3—4 grupuri de motive. În tabelele ce urmează, vom urmări aceste grupuri de motive, apărute la cămile date.

B. DECORUL TOARTELOR

1. Toarte cu motive obținute prin turnare, reprezentînd flori și un cap de șnger

a) Cană datată 1564, lucrată de meșterul M.G. din Sighișoara.

b) Cană din jumătatea doua a sec. XVI, semnată de același meșter.

Această cană poartă, inclusă în decor, data 1650. Aceleași inițiale ale meșterului, același loc de proveniență a lucrării, același tip de toartă, la un interval de 86 de ani, ar putea arăta că atelierul a fost moștenit de fiul sau nepotul meșterului de la 1564 și că tiparul de alamă în care a fost turnată prima toartă era încă bun în anul 1650. Un alt element ne face însă să înțelegem că data mai tîrzie este adăugată ulterior și deci că aceasta aparține tot celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea. În consecință, nu putem considera drept concludentă datarea inclusă în decor a cănilor de cositor în general, deoarece faptul poate să se fi repetat și altădată. Elementul care ne-a făcut să ne îndoim de datarea exactă a vasului, constă în faptul că ștampila cu stema Sighișoarei și cu inițialele meșterului de pe cana datată 1564 este absolut identică cu aceea de pe vasul datat 1650. Acest lucru înseamnă că ambele lucrări au fost executate de același meșter, deoarece se știe că oricine primea rangul de meșter trebuia să aibă o ștampilă proprie.

Deoarece însă, pe de o parte ștampila meșteșugarului poartă numai într-un singur caz, în colecția noastră, o dată, iar pe de altă parte tipul și decorul vasului nu pot constitui decît limite de datare foarte largi, trebuie să ne mulțumim cu data apărută pe vas, făcînd în cazul în care ne îndoim de coincidența ei cu perioada în care a fost prelucrat acesta, rezervele necesare.

2. Toarte decorate prin turnare cu motivul Bacchus între ciorchini de struguri și frunze de viță

- a) Cană datată 1571, fără ștampilă de meșter sau oraș.
- b) Cană datată 1679, fără ștampilă de meșter sau oraș.
- c) Cană nedatăată lucrată de meșterul C. Ö. B. din Sibiu.
- d) Cană datată 1704, fără ștampilă de meșter sau oraș.
- e) Cană datată 1710, fără ștampilă de meșter sau oraș.
- f) Cană datată 1718, fără ștampilă de meșter sau oraș.

Motivul Bacchus apare deci aproape în toată perioada de timp în care se integrează colecția noastră. Decorurile cu scene sau cu personaje mitologice sînt specifice stilului renașterii dar apar și în stilul baroc.

3. Toarte decorate cu motivul pelicanului ce-și sfîșie pieptul pentru a-și hrăni puii

- a) Cană de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, lucrată de meșterul sighișorean M. R. K.
- b) Cană cu aceeași dată și de același meșter.
- c) Cană datată 1708 fără nume de meșter sau oraș.
- d) Două căni datate 1748, fără nume de meșteri sau oraș.

Numai trei căni au toartele deosebite de aceste trei tipuri; una datată 1725 și lucrată de meșterul A. F. din Sibiu cu motive de volute și vas cu flori și una datată 1668, lucrată la Sighișoara de un meșter neidentificat și executată în formă de corp omenesc în altorelief, și o altă cană, nedatăată și nemarcată.

După cum s-a văzut, nici toarta nu constituie un element mai sigur de datare a cănilor, cele trei tipuri caracteristice extinzîndu-se pe o perioadă foarte largă. O încadrare aproximativă ar fi următoarea:

1. Secolul XVI — toartă decorată cu îngeri și flori.

2. Sfîrșitul secolului XVII—secolul XVIII — toartă decorată cu pelican hrănindu-și puii.

3. Secolul XVI—secolul XVIII — toartă decorată cu Bacchus între ciorchini de struguri și frunze de viță.

Toartele nedecorate apar și ele în întregul interval cronologic dintre secolele al XVI-lea și al XVIII-lea. Același lucru se poate spune și despre apăsătorul capacului și bumbul acestuia.

Vom da mai jos descrierea cănilor nedatate din colecția muzeului aparținînd tipului cănilor cilindrice mijlocii, încercînd să le încadrăm cronologic după criteriile de decor arătate.

1. Cană lucrată la Sighișoara de meșterul R. Decorul constă din trei brîuri de palmete ciocănite cu dalta, plasate la marginea capacului; sub buza și la baza vasului, în dreapta și în stînga toartei, două vrejuri cu flori stilizate, iar

central, Sf. Gheorghe ucigînd balaurul. Decorul acesta este realizat prin gravare în linie întreruptă. Toarta, deosebită de tipurile cunoscute pînă acum, este decorată prin turnare cu vrejuri înflorite între care să află o veveriță. Apăsătorul capacului este în formă de mască, iar bumbul constă din mai multe discuri suprapuse. Încadrare cronologică: a doua jumătate a secolului XVI — începutul secolului XVII.

2. Cană decorată prin gravare; în dreapta și în stînga toartei cîte o floare stilizată sub care se află cîte un fazan; central un bărbat purtînd în mînă un trident și o femeie cu coroană pe cap. Toarta, decorată prin turnare cu flori și cap de înger. Apăsătorul este în formă de palmetă, iar bumbul este o sferă peste care se află un disc mic. Costumele personajelor ne îndreptățesc să încadrăm cana la sfîrșitul secolului al XVI-lea — prima jumătate a secolului XVII.

3. Cană lucrată la Sibiu de meșterul P. Decorul constă din flori stilizate așezate între meandre, cercuri și triunghiuri, realizate prin gravare în linie frîntă în zig-zag și înscrise în patru registre orizontale despărțite între ele prin brîuri în relief obținute prin turnare. Toarta nu este decorată; apăsătorul este simplu, format dintr-o placă arcuită în afară și îngroșată în mai multe locuri. Bumbul este înlocuit printr-un disc turtit, merit să acopere golul de strunjire. Împărțirea decorului în registre prin benzi reliefate, felul în care este tratat motivul floral și geometric, aparțin stilului renașterii și ne fac să încadrăm lucrarea în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

4. Cană lucrată la Sibiu de meșterul P. K. Este decorată ca și precedenta; toarta nu este decorată; apăsătorul și capacul sînt executate la fel ca și cele ale cîinii nr. 3. Aparține aceleiași epoci și aceluiași stil ca și cealaltă.

5. Cană lucrată la Sighișoara de meșterul D. H. Corpul este decorat, tot prin gravare în linie frîntă în zig-zag, cu un vas cu flori: 3 lalele cu vreji și boboci. Sub buza vasului și la baza lui se află cîte un brîu de palmete ciocănite cu dalta. Toarta este decorată prin turnare cu motive florale. Apăsătorul capacului este în formă de mască; capacul însă lipsește. Încadrare cronologică: a doua jumătate a secolului al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea.

6. Cană decorată cu două brîuri de palmete ciocănite cu dalta, plasate sub buza și la baza vasului. Pe corp, benzi punctate cu ajutorul unui instrument ascuțit. Toarta este decorată prin turnare cu motive florale. Apăsătorul este în formă de placă arcuită și îngroșată pe alocuri. Bumbul lipsește. Încadrare cronologică: secolul XVII.

7. Cană lucrată de meșterul sibian A. H. Corpul cîinii este decorat prin gravare. În dreapta și în stînga toartei, cîte o floare mare stilizată și central

un cocoș. Toarta nu este decorată; apăsătorul este în formă de palmetă și bumbul în formă de ananas. Încadrare cronologică: secolul al XVII-lea.

8. Cană lucrată de meșterul sighișorean M. K. Corpul este decorat printr-un singur brîu de palmete ciocănite cu dalta, plasat la baza lui. Toarta este turnată într-un tipar decorat cu flori. Apăsătorul capacului constă dintr-o placă arcuită în formă de 3; bumb nu există. Încadrare cronologică: începutul secolului XVII.

9. Cană decorată prin ciocănire în registre eliptice, verticale, bombate. În interiorul acestor registre, pe marginea lor, linii meandrice. Deasupra și dedesubtul registrelor, brîu de opturi gravat în linie întreruptă. Toarta este decorată prin turnare cu motiv floral și cap de înger. Capacul vasului este bombat, apăsătorul este în formă de sferă, iar bumbul format din discuri suprapuse.

Toarta ar încadra cronologic vasul la sfîrșitul secolului al XVI-lea; motivul ornamental, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea sau în secolul al XVIII-lea. Este un exemplu tipic al felului cum se întrepătrund în decorul vaselor de cositor elemente din epoci și de stiluri diferite, cum tradiționalismul producției meșteșugărești păstrează vreme îndelungată elemente tipice ale unor epoci mai vechi, împletindu-le cu elementele tipice ale noii epoci.

10. Cană decorată prin ciocănire cu dalta în registre eliptice verticale, în care se înscriu mici lalele gravate. Toarta este decorată prin turnare cu o figură omenească înconjurată de volute. Încadrare cronologică: secolul XVIII.

11. Cană decorată în aceeași tehnică cu precedentă, prin registre eliptice verticale ușor bombate. Sub buza și la baza vasului, cîte un brîu de romburi obținute prin gravare în linie întreruptă. Toarta este decorată prin turnare cu motivul pelicanului ce-și hrănește puii și cu motive florale. Apăsătorul este în formă de palmetă, iar bumbul sferic. Inscripție: VEREHRET HANS SCHIPPEN⁷. Încadrare cronologică: secolul XVII.

12. Cană lucrată la Sibiu de meșterul S. I. W. Corpul este decorat prin gravare în linie frîntă în zig-zag, cu trei brîuri de meandre și central cu un cerb alergînd printre flori. Toarta nu este decorată; apăsătorul este în formă de mască de leu; bumbul este format din două discuri suprapuse. Încadrare cronologică: secolul al XVIII-lea.

13. Cană lucrată la Sighișoara de meșterul S. K. Decorul obținut prin gravare, constă din trei dovleci cu flori și frunze, încadrați de benzi punctate, orizontale. Toarta decorată prin turnare are motive florale. Apăsătorul este în formă de palmetă, iar bumbul alcătuit din discuri suprapuse. Încadrarea cronologică: începutul secolului al XVIII-lea; floarea de dovleac este decorul

preferat al ultimei perioade a renașterii din Transilvania, așa numita „Re-naștere florală“ care se plasează în această epocă.

14. Este singura cană cilindrică prevăzută cu cioc de turnare. Acesta nu este de altfel unicul element care o deosebește de celelalte 40 de căni cilindrice mijlocii ale colecției Muzeului Brukenthal. A fost turnată la Brașov de un meșter L. M.; stema orașului Brașov, purtând și inițialele acestui meșter, apare pe toartă, dar nu stanțată cum erau celelalte mărci de meșteșugari, ci turnată împreună cu restul decorului toartei, care constă dintr-un cocoș plasat sub stemă și din arabescuri geometrice. Toarta aceasta executată cu mai multă grijă și într-un relief mai plat decât cele descrise pînă acum, pare să fi fost turnată într-un tipar predecorat nu prin gravare simplă, ci prin cizelare cu ajutorul unui acid. Corpul căunii nu are nici un decor; apăsătorul este format dintr-o sferă mare; bumbul capacului seamănă cu cele ale cănilor sibiene și sighișorene, fiind format din mai multe discuri suprapuse. În interiorul capacului, și anume în centru, se află o plachetă foarte mică, rotundă, stanțată cu monograma I. G. Este vorba oare de meșterul care executase tiparul toartei sau căruia îi aparținea acesta în coproprietate, sau poate trebuie să considerăm o asociație de doi meșteri? S-ar putea ca acest I. G. să se fi specializat în turnarea plachetelor menite să acopere golurile de strunjire, sau ca tiparul toartei să fi aparținut înainte unui alt meșter, L. M., iar cana să fi fost turnată în realitate de I. G. Această ultimă ipoteză pare cea mai plauzibilă, deoarece decorul frumos al toartei se deosebește de simplitatea corpului căunii, dar neavînd criterii de comparație, nu ne putem pronunța și din același motiv încadrarea cronologică a lucrării nu ne este în momentul de față posibilă.

Numărul predominant al cănilor cilindrice cu toartă și capac de mărime mijlocie, în colecția muzeului (41 dintr-un total de 57 de lucrări), arată că ele s-au bucurat de o largă răspîndire, atît în casele burgheziei orașenești sau în averea breslelor, cît și în gospodăriile mai cuprinse de la țară. Faptul că numai rareori ele se deosebesc printr-o execuție mai îngrijită, printr-un decor mai deosebit sau printr-un aliaj mai fin, arată că erau lucrate în număr mare, tocmai pentru aceste mase cu posibilități mijlocii de cumpărare. Erau folosite în gospodărie, ca vase de băut, dar după cum s-a arătat, unele făceau parte din averea breslelor; decorul și inscripțiile lor indică acest lucru.

Desigur, în trecut toate gospodăriile mijlocii posedau numeroase asemenea căni; a ajuns pînă la noi un număr relativ redus de vase, din cauza lipsei de rezistență a materialului din care au fost lucrate, ceea ce a făcut ca multe din ele să fie topite și turnate din nou, sau topite și materialul folosit în alte scopuri. O mare parte a cănilor de cositor lucrate în Transilvania, era de altfel menită exportului.

Căni cilindrice mijlocii.

Cană de mărime mijlocie și căniță.

Tipul de cană cilindrică nu este specific Transilvaniei. El este larg răspândit în întreaga Europă centrală și apuseană. Decorul are și el elemente de împrumut, cum ar fi brîul de palmete, linia meandrică, registre reliefate prin ciocănire, sau scena cu Bacchus și pelicanul care-și hrănește puii. Caracteristică Transilvaniei este însă exclusivitatea tehnicii gravării pentru decorul corpului vasului și al capacului, precum și anume elemente ale decorului floral și animalier. În timp ce în stilul renașterii, în centrul și apusul Europei apare ca specific decorul turnat, reliefat, în Transilvania meșterul cositorar nu toarnă în tipare pregravate decît toartele cănilor sale, desigur pentru a nu scumpi procesul de prelucrare și a nu pierde majoritatea clienților săi. Stilurile în care sînt lucrate cămile noastre sînt în special renașterea și barocul; dar este greu, cum s-a văzut mai sus, să se facă o delimitare precisă între acestea, numeroase elemente ale unui stil perpetuîndu-se pînă la încetarea prelucrării vaselor de cositor și coexistînd sau îmbinîndu-se cu elementele stilului următor.

În ceea ce privește meșterii ce au lucrat aceste căni, în majoritatea lor activează la Sibiu și la Sighișoara. Cum s-a mai arătat, un singur exemplar din colecție a fost lucrat la Brașov și acesta este net diferit de celelalte, pe cînd cămile lucrate la Sibiu și Sighișoara sînt greu de deosebit unele de celelalte. Desigur, meșterii locali produceau destul pentru a aproviziona piața din jurul Sibiului și în general din această zonă; produsele brașovene aveau alte locuri de desfacere. Se poate să fi existat un schimb de calfe între meșterii sibieni și cei sighișoreni sau ca unele calfe ce nu puteau fi plasate la Sibiu ca meșteri la un moment dat, să reușească acest lucru la Sighișoara sau în alte centre, și vice-versa; astfel, producția acestor două centre merge mîna în mîna în ceea ce privește tipologia și motivele ornamentale ale produselor.

Din colecția noastră, 15 căni au fost lucrate de meșteri sighișoreni, 12 de meșteri sibieni, și una, cum am arătat, de un meșter brașovean (bineînțeles dintre cămile care poartă ștampila meșterului). Producția Sibiului și a Sighișoarei par astfel să fi fost egal de importante.

Lista meșteșugarilor din Sibiu și din Sighișoara, cu mențiunea datării sau încadrării cronologice a produselor atelierelor lor, este dată la pag. 163.

Dintre meșterii sibieni, cel care semnează cele mai multe lucrări este C. Ō. B. El executa lucrări la comandă, pentru a fi oferite ca daruri ocazionale; deci se bucura de o vază deosebită. De altfel el a lucrat și un vas ornamental deosebit de frumos, care va fi descris mai departe.

Toți meșterii aceștia au fost identificați după ștampilele (mărcile) cu care își ștanțează lucrările și care sînt, cu o singură excepție, (marcă plasată în interiorul capacului) așezate pe toarta căunii. Niciodată marca purtînd inițialele meșteșugarului nu este singură, ci este însoțită de marca purtînd stema

S I B I U		S I G H I Ș O A R A	
Numele meșterului	Datare	Numele meșterului	Datare
A. K.	1629	M. G.	2 lucrări, una datată 1569
P.	început. sec. al XVII-lea	R.	sf. sec. XVI
P. K.	"	S. P.	1662
C. Ū. B.	4 lucrări, între anii 1684—1700	M. R. K.	3 lucrări, una datată 1668
A. B.	1678	M. H.	2 lucrări, una datată 1696
A. F.	1725	M. K.	sec. XVII
A. H.	început. sec. XVIII	H. B.	1709
S. I. W.	sec. XVIII	L. A.	1711
G. S.	1730	S. K.	sec. XVIII
		D. H.	sec. XVIII

orașului în care se află atelierul. Atît inițialele cît și stema orașului se încadrează într-un scut. În cazul cănilor descrise mai sus, cele două mărci sînt bătute cîte o singură dată.

Scopul ștampilării produselor de cositor este crearea posibilității de urmărire de către conducătorii breslelor sau de către autoritățile orășenești și statale, a produselor care din cauza unei cantități prea mari de plumb adăugată cositorului, sînt nocive sau în orice caz necorespunzătoare. Obligația pentru fiecare meșter de a avea ștampilă proprie și de a o însoți cu ștampila purtînd stema orașului este stabilită în primul privilegiu acordat breslei cositorarilor, în anul 1558, și întărit de Sigismund Bathory, principele Transilvaniei, la 10 martie 1602; totuși obiceiul pare să fie mai vechi.

II. Cana cilindrică mare, pentru transportarea lichidelor

Colecția Muzeului Brukenthal posedă un număr de 5 căni cilindrice mari, care serveau la transportarea lichidelor. Două dintre ele fiind datate, încadrarea lor cronologică este posibilă, cu rezervele menționate mai sus, între anii 1556 și 1715.

Deosebirea esențială dintre ele și cănilor cilindrice mijlocii descrise mai sus, constă în faptul că în afară de componentele acestora (corp, toartă, capac, apăsător, bumb) ele au de obicei trei picioare mici pe care se sprijină talpa, care este de aceeași formă ca și aceea a cănilor mijlocii. În afară de

a. Cană cilindrică mare, lucrată în sec. XVIII
b. Cană cilindrică mare, lucrată în sec. XVI.

Cană mare pentru transportarea lichidelor, datată 1572, și căniță piriformă din 1705.

această deosebire, celelalte elemente sînt foarte asemănătoare cu acelea ale cînilor mijlocii.

Metodele de decorare sînt de asemenea gravarea în linie continuă sau în zig-zag; motivele ornamentale sînt și ele aceleași ca și la cîmile cilindrice mijlocii. Dimensiunile sînt însă mai mari: înălțimea variază între 30—40 cm; diametrul tălpii între 17—11 cm și diametrul gurii între 15—10 cm.

Dăm mai jos descrierea și încadrarea lor cronologică:

1. Cană cilindrică mare, datată 1556 și lucrată la Sibiu de meșterul G. Decorul, obținut prin gravare în linie frîntă în zig-zag, este înscris în patru registre orizontale despărțite prin benzi în relief, obținute prin turnare și constă în flori stilizate înscrise în meandre și din solzi. Central, pe corpul vasului a fost aplicat un scut turnat separat, care poartă inițialele G. W. și data 1556. Coincidența dintre o literă a acestei monograme și inițiala meșterului ar putea însemna că numele de pe scut este chiar numele acestuia; ar fi însă un lucru puțin obișnuit, deoarece aproape totdeauna numele gravate pe vas se referă la posesorul sau la donatorul acestuia, nu la meșter. Toarta acestei căni nu este decorată, ci decupată numai în partea de jos în formă de treflă. Apăsătorul este în formă de placă arcuită și îngroșată pe alocuri, iar bumbul reprezentat printr-un delfin în altorelief, obținut prin turnare. Vasul odihnește pe trei picioare aplicate, partea acestora ce se lipește pe vas fiind în formă de mască.

2. Cană cilindrică mare, turnată la Sibiu de meșterul H. H. Decorul corpului se înscrie, ca și la precedentă, în patru registre orizontale, despărțite prin benzi în relief obținute prin turnare și constă în flori cu cîte patru petale, așezate în semicercuri. Acest decor este obținut tot prin gravare în linie frîntă în zig-zag. Cana se sprijină pe patru picioare; partea lor care se lipește de corpul vasului este în formă de mască. Toarta nu este decorată; apăsătorul, ca și la cana precedentă, este în formă de placă arcuită. Bumbul a fost rupt. Asemănările dintre aceste două exemplare ne fac să încadrăm cana descrisă în aceeași epocă, adică la mijlocul sau în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

3. Cană cilindrică mare, decorată cu trei brîuri de palmete, plasate ca și la cîmile mijlocii, la marginea capacului, sub buza și la baza vasului, și obținute prin ciocănire cu dalta. În continuare, cana se împarte ca și cele două care o preced, în patru registre orizontale despărțite prin benzi reliefate, în care se înscriu flori stilizate cuprinse în meandre și triunghiuri. Decorul este foarte îngrijit lucrat, tot prin gravare în linie frîntă. Cana este așezată pe trei picioare aplicate; partea care se lipește pe vas este în formă de mască de leu, piciorul propriu-zis este în formă de labă de leu. Toarta acestei căni

aduce un tip de decor pe care nu l-am întâlnit la cănile mijlocii: ea este străbătută longitudinal de trei benzi reliefate prin turnare și unite între ele prin linii gravate, transversale, astfel că aspectul general este de grilaj. Apăsătorul este la fel cu cele descrise mai sus; bumbul este alcătuit din două sfere aplatizate unite printr-o baghetă. Decorul de pe corpul căunii precum și toarta, identică cu cea a unui alt vas pe care îl vom descrie mai departe și care este datat 1572, ne fac să plasăm cana descrisă tot la mijlocul sau în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea. O problemă mai complicată o ridică însă atribuirea ei. Meșterul care a lucrat-o este sibian; dar există trei mărci cu inițialele K., T. A., și I. H., însoțită de numărul 16. Poate fi vorba de anul 1516? Inclînăm mai degrabă să credem că este 1616.

4. Cană cilindrică mare lucrată de meșterul sighișorean G. R. Decorul este tratat în trei registre orizontale despărțite prin benzi turnate, dar constă numai din brîuri punctate. Picioarele sînt identice cu cele ale căunii numărul 3: cap și labă de leu. Toarta este însă decorată de data aceasta, și anume cu motive florale obținute prin turnare. Apăsătorul este format dintr-o mască de leu, iar bumbul dintr-un leu așezat, lucrat în altorelief, prin turnare.

Încadrarea cronologică a acestui vas o considerăm la sfîrșitul secolului al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea.

5. Ultima cană din această categorie se deosebește destul de mult de cele descrise mai sus și acest lucru este explicabil prin intervalul de peste un secol ce le desparte. Această cană a fost turnată la Sibiu, de un meșter G. B. care și-a pus pe marcă și data — desigur a acceptării lui ca meșter — și anume 1712. Pe vas apare data 1715. Corpul acestei căni nu este decorat; capacul este bombat, apăsătorul în formă de sferă mare, bumb nu există.

Este limpede că această cană marchează o oarecare decădere a meșteșugului prin simplificarea decorului sau mai precis prin suprimarea lui și prin simplificarea componentelor, față de îndemînarea meșterilor vechi.

Numărul redus al cănilor cilindrice mari din colecția noastră, față de cănile mijlocii, se poate explica prin aceea că în general producția lor a fost mai redusă decît a cănilor mijlocii. Bineînțeles, dacă într-o gospodărie este nevoie de multe vase de băut, nu trebuie tot atîtea vase pentru adus băuturile.

Cănile cilindrice mijlocii aveau, cum am mai văzut, numai cîte două mărci fiecare; în schimb cănile mari sînt marcate de mai multe ori. Pe cana numărul 1 apar trei mărci, dintre care una cu stema orașului și două cu inițialele meșteșugarului, G. Cana nr. 2 are tot trei mărci, una cu stema orașului, două cu inițialele meșteșugarului, H. H. Pe cana nr. 3 apar însă 6 mărci, două cu inițiala K, două cu inițialele T. A., una cu inițialele I. H. și cu numărul 16. Decorul acestei căni fiind deosebit de frumos executat, s-ar putea

Căni din secolul al XVIII-lea.

Cană cu țevă de turnare din secolul al VIII-lea.

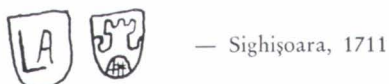

Căni de cafea în stilurile baroc și rococo.

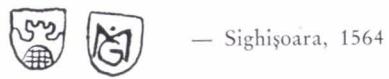

— Sibiu, 1556

— Sighișoara, 1711

— Sighișoara, 1564

— Sibiu, 1715

— Sighișoara, 1591

— Sibiu, 1725

— Sibiu, nedatat

— Sibiu, 1730

— Sibiu, nedatat

— Sighișoara, nedatat

— Sibiu, 1629

— Sighișoara, nedatat

— Sighișoara, 1662

— Sibiu, nedatat

— Sibiu, 1684

— Sighișoara, nedatat

— Sighișoara, 1696

— Sibiu, nedatat

— Neidentificat, 1705

— Sibiu, nedatat

— Sighișoara, 1709

— Brașov, nedatat

ca mărcile K. și T. A. să aparțină, una meșterului care a turnat lucrarea, alta unui alt meșter care a executat decorul. I. H 16 ar putea să fi fost ștanțată de unul dintre stăpînii cării.

Cana nr. 4 are patru ștampile; două dintre ele sînt obținute prin turnare și incluse în decorul toartei; una cuprinde stema Sighișoarei, cealaltă e ștearsă. Celelalte două mărci bătute, cuprind tot stema Sighișoarei și inițialele G. R.

În sfîrșit, ultima cană poartă o singură marcă plasată în interiorul capacului (la celelalte căni ea apare pe toartă). Marca aceasta este de formă circulară, pe cînd celelalte sînt fără excepție înscrise într-un scut, și conțin stema Sibiului, inițialele G. B. și data 1712.

Este știut că statutele de breslă cereau ca pe produsele de cositor să apară mărcile descrise, din motivele expuse mai sus. În unele ateliere, ambele elemente (stema orașului și inițialele) apăreau pe o singură marcă; acest lucru se întîmplă frecvent în atelierele central- și vesteuropene. În Transilvania cazul descris apare destul de rar.

Ștanțarea de mai multe ori a produsului înseamnă însă că amestecul de metale folosite la turnarea vasului a fost de calitate mai bună, conținînd mai puțin plumb. Acest lucru de altfel este vizibil, cămile mari fiind mai argintii și mai lucioase decît majoritatea celor mijlocii.

În ceea ce privește proveniența meșteșugarilor, dăm mai jos un tabel:

SIBIU

1556 meșterul G.

mijlocul sec. XVI meșterul H. H.

începutul sec. XVII meșterul K. și T. A.

1712 sau 1715 meșterul G. B.

SIGHIȘOARA

sfîrșitul sec. XVI sau încep. sec. XVII meșterul G. R.

III. Cănițe cilindrice și tronconice

Colecția Muzeului Brukenthal cuprinde trei cănițe, dintre care una cilindrică și două ușor tronconice. Erau desigur produse foarte ieftine, dar și mai puțin cerute pe piață. Materialul din care au fost lucrate este de foarte proastă calitate; patina este neagră-vineție, complet lipsită de strălucire, încît decorul aproape că nu se mai cunoaște. Acesta este foarte modest și uneori lipsește. Ca formă, cănițele nu se deosebesc de cămile mijlocii decît prin dimensiunile lor reduse și prin faptul că au baza ceva mai mare decît gura. Credem că serveau tot ca vase de băut.

1. Căniță cilindrică, datată 1679. Corpul nu este decorat. Toarta este turnată în tipar antegravat cu motive florale, dar foarte șterse. Capacul și apăsătorul nu mai există; materialul era așa de prost încît n-a rezistat. De altfel cănița n-a fost marcată de meșterul care a executat-o, lucru ce se întâmpla în următoarele cazuri:

— obiectul era executat la comandă specială, deci nu era destinat comerțului pe piață și atunci problema urmăririi meșterului nu se mai puneă;

— piesa era executată pentru comerț clandestin peste hotare și atunci meșterul bineînțeles nu voia ca numele lui să fie cunoscut;

— vasul nu îndeplinea prescripțiile legale în ceea ce privește cantitatea de plumb adăugată cositorului și atunci meșterul n-avea voie să-l ștampileze, deoarece marca însemna calitate. Este probabil cazul a două dintre cănițele noastre.

2. Căniță ușor tronconică, nedecorată, cu toarta numai decorată prin turnare cu motive florale. Apăsătorul este în formă de palmetă și bumbul sferic. Încadrarea cronologică: secolul XVIII.

3. Căniță ușor tronconică, lucrată la Sighișoara. Corpul este decorat prin gravare cu benzi punctate. Toarta nu este decorată. Apăsătorul este format din două sfere și bumbul din discuri suprapuse. Este singura lucrare din această categorie ce poartă cele două mărci; cea cu inițialele meșteșugarului este însă atât de ștersă încît nu s-a putut descifra. Încadrarea cronologică: secolul XVIII. Cu aceste trei tipuri de căni se încheie categoria mai mare a cănilor cilindrice.

IV. Cana pîntecoasă mare

Colecția muzeului mai cuprinde încă și alte categorii de căni. Una dintre cele mai interesante este tipul cănilor mari, pîntecoase, menite păstrării anumitor lichide și reprezentată în colecție prin două exemplare.

Forma acestor vase este cu totul diferită de cele întîlnite pînă acum. În partea de jos ele sînt cilindrice, cu diametrul de 19 cm; pîntecul este în formă de segment sferic, cu diametrul de 24 și respectiv 21 cm, gîtul lor este din nou cilindric, cu diametrul de 13 și respectiv 14 cm. Capacul este plan și fără ornament. Cana aceasta masivă, greoaie, odihnește pe trei picioare în formă de leu șezînd, executat în altorelieu, turnat și aplicat la una din căni; cealaltă nu are picioare. Cana cu picioare de leu o vom descrie la nr. 1, cealaltă la nr. 2.

1. Decorul corpului este format din simple linii adîncite la strung. Frontal pe gîtul căni a fost lipit un scut, lucrat separat; pe acesta apar zgra-

fitate, un bărbat și o femeie ținând un compas. Toarta nu are decor; dar este dublu arcuită. Apăsătorul capacului este în formă de placă arcuită în mai multe locuri și îngroșată la capăt; bumbul este în formă de leu șezând, lucrat în altorelief, prin turnare. Pe pîntecele vasului, frontal, se află, adaptat într-o urechiușă, un inel masiv de alamă, menit să ușureze transportarea vasului, care e mult prea greu ca să poată fi ridicat, plin fiind, numai de toartă. Vasul este datat 1559.

2. Corpul vasului este decorat ca și la precedentul, dar benzilor strunjite li se mai adaugă brîie de linii verticale, scurte, gravate, și sub buza lui apare un brîu de palmete ciocănite cu dalta. Pe pîntecele cîinii a fost lipit un scut nedecorat. Toarta este decorată printr-un motiv format din benzi longitudinale reliefate și linii transversale gravate care dau aspectul de grilaj. Apăsătorul este în formă de mască peste care se află o volută. Bumbul, ca și la cana nr. 1 este în formă de leu șezând, executat în altorelief, prin turnare. Pe pîntecul vasului același inel de alamă. Această cană este datată 1572.

Niciunul din aceste două vase nu este marcat, astfel că e greu să le stabilim proveniența; prin unele analogii cu anumite cîni cilindrice credem că au fost lucrate tot la Sibiu sau la Sighișoara. Forma lor este de origine mai veche decît a vaselor cilindrice; în Germania se întîlnesc forme asemănătoare la vasele din sec. al XV-lea și ele sînt apoi înlocuite de forma cilindrică. Cana aceasta pîntecoasă poartă încă pecetea stilului gotic în ceea ce privește forma ei, chiar dacă decorul a adoptat elementele Renașterii.

V. Alte tipuri de cîni

A. În al cincilea tip se înscrie o cană de formă deosebită de precedentele și care este reprezentată în colecția noastră prin două exemplare. Primul este destul de mare: înălțime 29 cm diametre $11 \times 17 \times 9$ cm. Vasul odihnește pe o talpă circulară, lată; are un picior cilindric, corpul în formă de segment sferic, gîtul cilindric are capacul plan. O țevă de turnare piramidală, cu șase muchii, este fixată pe umărul vasului. Toarta pornește de sub buza lui și se lipește pe suprafața pîntecelui, în punctul de maximă lărgime; ea este decorată prin turnare cu motivele florale cunoscute, ceea ce arată că același tipar al toartei era folosit la mai multe categorii de vase. Apăsătorul capacului este în formă de sferă, iar bumbul alcătuit din două discuri despărțite printr-o mică sferă. Corpul vasului nu este decorat decît printr-o bandă incizată prin strunjire. Pe corpul cîinii se află inscripția: MNEMA IOHANIIS DECANI CELEBRATA FEREBAT HAEC DEMETRINA TIBI MUNERE TURBA DEI AOR MDCCXIIX. Cana aceasta servea probabil la turnatul apei pentru spălat, ceea ce explică prezența țevii de turnare și era folosită în scopuri liturgice. Datează în orice caz din secolul al XVIII-lea.

De o formă foarte asemănătoare, minus țeava de turnare, este și o căniță datată 1705 și al cărei corp este decorat numai cu mai multe benzi strunjite. Toarta nu este decorată. Apăsătorul este în formă de sferă mare; bumb nu există. Cana aceasta, care are înălțimea de 20 cm și diametrele de $11 \times 12 \times 8$ cm, este marcată prin ștanțare în interiorul capacului. Marca ei, rotundă și foarte clară, nu poartă însă stema orașului ci numai inițialele M. W. K. și data 1705. Este curios că aceleași inițiale, însoțite de data 1735, apar și pe capacul vasului, gravate. Acest lucru ne-ar îndreptăți să credem că ștampila din interiorul capacului s-a referit la stăpînul vasului și ar confirma aceeași ipoteză exprimată cu ocazia discutării căunii cilindrice turnate la Brașov.

B. Al șaselea tip de căni de cositor cuprinde lucrările ornamentale, adică executate nu pentru a fi folosite în gospodărie, ci în scopul împodobirii locuinței. Această grupă de căni apare în timpul Renașterii și înnoiește vechile forme ale vaselor de cositor cu numeroase forme și elemente de decor deosebit de interesante. În colecția noastră există numai două lucrări din acest grup. Una dintre ele, deosebit de frumoasă, este o cană așezată pe o talpă octogonală peste care se suprapune altă talpă, în formă de disc. De la acesta, pornește piciorul scurt și cilindric. Corpul vasului este în formă de trunchi de piramidă cu opt laturi, avînd baza mică jos. Este prevăzut cu un cioc de turnare triunghiular. Decorul este foarte îngrijit și armonios. Talpa este ornamentată cu un brîu de palmete obținut prin turnare; este singurul exemplu cînd această tehnică este folosită și în altă parte decît la toartă. Corpul este decorat prin gravare cu motive florale înscrise în meandre și volute, la fel și capacul. Toarta este decorată prin turnare cu motivul pelicanului care-și hrănește puii. Apăsătorul capacului este în formă de palmetă ajurată și bumbul alcătuit dintr-un disc peste care se află o sferă. Dimensiunile nu sînt prea mari: înălțimea 22 cm, diametrele 9×10 cm. Pe toarta căunii se află mărcile cu stema Sibiului și cu inițialele meșterului; este același C. Ö. B. care lucrase și 4 căni cilindrice ale colecției noastre. Acest lucru ne permite să datăm lucrarea la sfîrșitul secolului al XVII-lea sau începutul secolului al XVIII-lea.

A doua cană ornamentală este o lucrare tronconică de lemn ferecată în cositor. Cositorul care îmbracă vasul acesta a fost ciocănit într-o placă fină și apoi decupat cu motive predesenate: în dreapta și în stînga toartei, cîte un papagal așezat pe o ramură înfrunzită ce îmbracă tot restul vasului, frontal un scut. Capacul de cositor a fost turnat într-un tipar decorat cu un brîu floral și un altul cu ovule. Toarta căunii nu este ornamentată, apăsătorul capacului are forma unei sfere mari, iar bumb nu există.

Nu credem că lucrarea aceasta, care de altfel nu este nici marcată nici datată, ar fi fost lucrată în Transilvania. Karl Berling publică însă o lucrare

foarte asemănătoare, executată în Vogtland și încadrată cronologic în sec. XVIII sau XIX.

C. Alte două căni, ultimele ale colecției noastre, aparțin unui tip influențat de producția central- și vesteuropeană și s-ar putea ca ele să nu fi fost lucrate în Transilvania. Sînt două căni de cafea, una în stil baroc, cealaltă în stil rococo, și aparțin primei și respectiv celei de a doua jumătăți a secolului XVIII. Ambele au fost lucrate într-o epocă în care se dezvoltă mult producția manufacturieră de porțelan și de sticlă și au fost influențate de aceasta. Este un tip de vase care coexistă în tot secolul al XVIII-lea cu producția tradițională a cănilor cilindrice, dar înseamnă o adaptare a producției vaselor de cositor la gustul și nevoile unei societăți mai rafinate, am putea spune cu mai multe legături cu apusul Europei.

Prima cană de cafea, cea barocă, este în formă de pară, cu un cioc de turnare îngust și puternic arcuit și cu o toartă de lemn. Capacul este emisferic. Dimensiunile: înălțime 14×21 cm, diametre 7×12×6 cm.

A doua cană are aceeași formă ca și prima, dar tot corpul împreună cu capacul este decorat prin turnare cu caneluri arcuite în diferite sensuri, bine reliefate, dîndu-i aspectul oarecum încărcat, neregulat, fantezist, specific stilului rococo.

*

Colecția de căni de cositor a Muzeului Brukenthal ilustrează producția unei ramuri meșteșugărești de la mijlocul secolului al XVI-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Dacă la început, în secolele XVI și XVII, vasele de cositor constituiau singurele vase de masă din casele orășenilor, fiind pentru aceștia ceea ce argintul era pentru nobili și vasele de lut pentru țărani, sec. al XVIII-lea aduce decăderea și apoi încetarea acestei producții, înlocuită treptat prin porțelanurile și sticlăria prelucrată în manufacturi, mai ieftine și desigur mult mai numeroase.

Vasele de cositor rămîn în atenția cercetătorului, care poate urmări, studiindu-le, o serie de caracteristici ale producției de breaslă medievală; rigiditatea ei, încetineala cu care se adaptează schimbărilor de din afară, tradiționalismul specific atelierului meșteșugăresc, și felul cum diferite influențe din afară se îmbină cu aceste tradiții. În același timp însă se poate vedea gustul artistic instinctiv al vechilor meșteri, care a dus la crearea unor forme echilibrate și armonioase, la adoptarea unui decor sobru și în același timp artistic, precum și felul cum specificul local și în special elementul popular se face prezent în această ramură a meșteșugului artistic medieval.

BIBLIOGRAFIE

1. Karl Berling. Altes Zinn.
2. Julius Bielz, Die Zunfaltertümer im Baron-Brukenthalischen Museum.
3. Albert Eichhorn, Von deutschen Zünften in Kronstadt.
4. Ulrich Huber und Gustav Oertel, Siebenbürgisch-sächsisches und anderes Zinn.
5. Ștefan Pascu, Mesteșugurile în Transilvania pînă în secolul al XVI-lea.
6. Viktor Roth, Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen.
7. Idem, Deutsche Kunst in Siebenbürgen.
8. Emil Sigerus, Vom alten Hermannstadt.
9. Istoria României vol. II.

ZINNKRÜGE AUS DER SAMMLUNG DES BRUKENTHALMUSEUMS

(AUSZUG)

Die Zinnkrüge-Sammlung des Brukenthalmuseums enthält 57 Arbeiten. Das Metall, welches dazu verwendet wurde, ist nicht reines Zinn, da dieses schwierig zu verarbeiten ist, und außerdem läßt es sich viel zu leicht biegen und ablöten; folglich wurde dem Zinn noch ein gewisser Prozentsatz an Blei beigemischt. Der Bleigehalt der Zinnkrüge durfte aber eine Proportion von einem Teil Blei zu 10 Teilen Zinn nicht überschreiten, da sonst das Gefäß gesundheitsschädlich gewesen wäre.

Die Krüge wurden in eine Gips-, Blei- oder Sandsteinform gegossen; verschiedene Teile des Kruges wurden jeder für sich verarbeitet (Krugkörper, Deckel, Henkel, Deckelknopf usw.). Nach dem Gießen wurden die anderen Teile auf der Drehbank geglättet.

Die Technik der Verzierung ist meistens, bei Krugkörper und Deckel, das Gravieren durch einen mit der Hand geführten Grabstichel; manchmal wird die Gravierung durch Hämmern des Grabstichels ausgeführt.

Die Henkel wurden meist in eine bereits gravierte Form aus Messing gegossen. Da diese Form aber schwieriger zu erhalten und auch ziemlich teuer war, vereinten sich oft mehrere Meister, um dieselbe gemeinsam zu kaufen. Deswegen gibt es im ganzen nur ungefähr 4—5 Prototypen des Henkelornaments, das in mehreren Werkstätten entstand.

Die Zinnkrüge der Sammlung des Brukenthalmuseums können in mehrere Gruppen eingeteilt werden:

- 1) Kannen in zylindrischer Form, von mittlerer Größe — 41 Stück.
- 2) Große zylindrische Krüge — 5 Stück.
- 3) Große, birnenförmige Schleifkrüge — 2 Stück.
- 4) Kleine birnenförmige Kannen — 2 Stück, von denen eine ein Gußrohr besitzt.
- 5) Kleine zylindrische Kännchen — 3 Stück.
- 6) Kaffeekannen — 2 Stück.
- 7) Zierkrüge aus der sog. Kategorie „Edelzinn“ — 2 Stück, von denen einer aus Holz und nur in Zinn eingefaßt ist.

Im Ganzen 57 Exemplare.

Der größte Teil der Krüge ist einfaches Hausgerät: Trinkkrüge, Krüge zur Aufbewahrung der Getränke und solche, in denen die Getränke zu Tisch gebracht wurden. Dementsprechend ist das Ornament meistens einfach und anspruchslos.

Von den 57 Krügen unserer Sammlung scheinen drei aus einer ausländischen Werkstatt zu stammen, und zwar die zwei Kaffeekannen, von denen die eine im Barock- und die andere im Rokokostil gearbeitet ist. Sie wurden möglicherweise aus Deutschland eingeführt. Der Holzhumpen, in Zinn eingefaßt, stammt höchstwahrscheinlich aus einer vogtländischen Werkstatt.

Viele unserer Krüge sind mit dem Wappen der Stadt und mit dem Monogramm des Meisters versehen (gestempelt). So war es uns möglich, einige Zinngießerwerkstätten und die wichtigsten Entstehungsorte zu entdecken. 36 Krüge sind folgenderweise gestempelt: 17 aus Hermannstadt, 17 aus Schäßburg und ein einziger aus Kronstadt. Der wichtigste Hermannstädter Meister scheint ein C. Ö. B. zu sein; er stempelt 5 Krüge unserer Sammlung, unter anderen auch eine Edeltzinnarbeit von schöner Form und elegantem Ornament.

Die Stempelung der Zinngeräte erklärt sich dadurch, daß man diejenigen, die mehr Blei enthielten, als vorschriftsmäßig erlaubt war, mußte nachweisen können, um den Meister bloßzustellen und zu bestrafen und also das Pfuschen zu verhindern.

Die chronologische Einreihung der Zinnkrüge ist ziemlich schwierig. Obwohl manche von ihnen ein Datum eingeritzt tragen, entspricht dieses nicht immer der Entstehungszeit des Kruges. Oft ließ einer der Eigentümer des Gerätes das Datum später eingravieren.

Nach Form und Ornamentstil gehören die meisten unserer Krüge in die Renaissance- und Barockzeit; man kann aber auch einige gotische Elemente nachweisen. Gerade die Erzeugnisse der Zinngießerei sind besonders konservativ, manche stilistische Ornamente werden durch Gewohnheit und Tradition sehr lange Zeit bewahrt. Es kommt oft vor, daß ein einziger Krug Elemente aus mehreren Stilen aufweist.

Die Krüge der Sammlung des Brukenthalmuseums stammen aus einem ziemlich umfangreichen Zeitraum, welcher ungefähr in der Mitte des 16. Jahrhunderts anfängt und um das Ende des 18. Jahrhunderts aufhört, als das Zinngerät im allgemeinen durch das Aufblühen der Glas- und Porzellanmanufaktur verdrängt wurde.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Tafel I.* — Mittelgroße Humpen.
Tafel II. — Mittelgroße und kleine Zinnkanne.
Tafel III. — Große Humpen aus dem 16. und 17. Jh.
Tafel IV. — Große Kanne für Flüssigkeiten aus dem Jahre 1572.
Tafel V. — Kannen aus dem 18. Jh.
Tafel VI. — Kanne mit Gießröhre aus dem 18. Jh.
Tafel VII. — Kaffeekannen im Barock- und Rokokostil angefertigt.
Tafel VIII. — Punzen der verschiedenen Zinngefäße.

COMUNICARI

UN DEPOZIT DE VASE DE TIP OTOMANI DE LA VALEA LUI MIHAI *

Localitatea Valea lui Mihai (r. Marghita, reg. Crișana) este situată la 57 km nord-vest de Oradea pe terasa superioară a râului Er, în zona dunelor nisipoase. În diferite puncte de pe teritoriul comunei s-au făcut în diverse perioade, interesante descoperiri arheologice care au fost parțial publicate în literatura arheologică.¹ Cu această ocazie, publicăm doar depozitul de vase din epoca bronzului, descoperit la „Groapa cu lut“, situată la circa 1 km sud-vest de centrul comunei pe marginea drumului către Simian. În acest punct terenul se prezintă sub forma unei margini de terasă, care se evidențiază de restul terenului. Depozitul care cuprinde în total 28 de vase întregi a fost găsit în anul 1954, într-o groapă ce se adâncea pînă la 1,40 m, iar diametrul gropii era de circa 1,20 m. Vasele erau așezate unul peste altul, la fundul gropii, toate cu gura în jos avînd în jur oase calcinate de animale și multă cenușe.²

Stratul cultural situat deasupra gropii este relativ subțire și din această cauză nu se pot face precizări stratigrafice clare, întrucît el cuprinde epoci diferite.

Vasele au intrat în patrimoniul Muzeului din Valea lui Mihai în anul 1954, sub nr. inv. 2176—2202 și 2207, ca pe urmă în anul 1958 să treacă la Muzeul Regional Crișana, unde au fost inventariate sub nr. inv. 1014—1041.

Întrucît depozitul cuprinde un mare număr de vase întregi, ornamentate cu un bogat repertoriu motivistic și care reprezintă de fapt un complex unitar, considerăm utilă și necesară publicarea lui în întregime făcîndu-se totodată unele observații de ordin tipologic și cronologic.

* Comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Institutului de arheologie din mai 1961.

¹ V. Gordan Childe: *The Danube in Prehistory* p. 81 Oxford 1929. M. Roska: *Erdely Régészeti Repertorium* p. 81—82, v. 1 Cluj 1942. M. Roska: *Stațiunea Preistorică de la Valea lui Mihai* p. 73—80, în anuarul Institutului de Studii Clasice v. I Cluj 1928—1932. A. É. XLVII, p. 152, 157, 209 Budapesta, 1934. Nils Aberg: *Mitteuropäische Hochbronzezeit* p. 39 f. 65 Stockholm 1930—1935.

² Cf. fostul inventar al Muzeului din Valea lui Mihai p. 114—115 v. I.

Descrierea vaselor

Inv. nr. 1016 (*pl. I/1*). Cană, cu gîtul înalt și marginea mult răsfrîntă în exterior. Corpul bombat, este compartimentat de 5 proeminențe triunghiulare în secțiune care pornesc vertical de pe umărul vasului spre baza lui. Fundul are un picior scund, gol în interior. Toarta are vîrfurile proeminente și este ușor supraînălțată față de buză; ea se lărgește spre bază, unde se unește cu vasul. Începînd de la cele două margini ale torții vasul este ornamentat sub buză cu linii semiovale, care formează o ghirlandă incizată. La vîrfurile ghirlandelor se găsesc cîte 3 linii incizate. Gîtul este ornamentat cu 4 cercuri incizate, deasupra cercului superior se găsesc 3 grupe alcătuite din 3 linii incizate. Proeminențele pe corpul vasului sînt marcate pe de o parte și alta de linii verticale făcute din triunghiuri incizate. Deasemenea pe umărul vasului, la vîrfurile proeminențelor se află o linie formată din puncte incizate. Compartimentele centrale sînt împodobite cu cîte o bandă de 10 caneluri înguste, paralele și verticale. Compartimentele mărginașe au numai 8 caneluri înguste, iar baza toartei este flancată de cîte 3 caneluri înguste. Fundul este cuprins de o stea în 5 colțuri, formate din 5 linii semiovale, care se întîlnesc în unghiuri ascuțite. Pasta fină, bine arsă, lustruită cafeniu-deschis.

Dimensiuni: înălțimea 180 mm, diametrul corpului 150 mm, diametrul gurii la interior 87 mm, grosimea peretelui 5 mm.

Inv. nr. 1041 (*pl. I/2*). Cană similară ca formă cu cea precedentă, dar ornamentată diferit. Partea superioară a torții lipsește. Gîtul vasului este ornamentat cu 3 linii circulare, care pornesc de la cele 2 margini exterioare ale torții. Între cele 2 linii aflate imediat deasupra umărului vasului sînt 3 grupe de cîte 3 linii verticale. Proeminențele de pe corpul vasului sînt marcate de o parte și de alta cu linii oblice făcute din triunghiuri incizate. Compartimentele de pe corpul vasului sînt împodobite cu cîte 2 benzi, formate din 5 caneluri înguste și verticale; fac excepție cele 2 compartimente mărginașe, care încadrează toarta, fiind împodobite cu cîte trei caneluri înguste și verticale. În cîmpurile rămase libere ale fiecărui compartiment, între cele 2 benzi sînt plasate cîte 2 rozete alveolate și încadrate de cîte 1 cerc punctat. Fundul proeminent al vasului este ornamentat cu 3 grupe de cîte 3 caneluri înguste și verticale. Pasta fină, bine arsă, lustruită cafeniu-deschis.

Dimensiuni: înălțimea 200 mm, diametrul corpului 170 mm, diametrul gurii la interior 90 mm, grosimea peretelui 5 mm.

Inv. nr. 1014 (*pl. I/3*). Oală cu gîtul scurt și buza îngroșată. Pîntecele bombat puternic are la mijloc 2 mici tortițe perforate orizontal și dispuse simetric de o parte și alta. Fundul plat și ușor reliefat. Gîtul este despărțit

de corpul vasului printr-un umăr proeminent. Sub umăr sînt dispuse drept ornament 2 linii circulare incizate avînd dedesuptul lor 10 triunghiuri cu vîrfurile îndreptate spre bază. Triunghiurile sînt hașurate cu linii oblice, iar capetele lor sînt marcate cu cîte 1 sau 3 cercuri incizate. Pasta bine arsă, lustruită cafeniu-deschis, avînd pe corp pete cenușii închise.

Dimensiuni: înălțimea 243 mm, diametrul corpului 220 mm, diametrul gurii la interior 120 mm, grosimea peretelui 8 mm.

Inv. nr. 1015 (*pl. I/4, 4 a*). Cană cu gîtul înalt și cilindric; corpul, datorită proeminențelor are o formă patrulateră cu fundul inelar și ușor evidențiat. Marginea este puțin răsfrîntă în exterior, iar pe bordura ei se află un cerc format din puncte adîncite. Sub buză sînt dispuse 6 triunghiuri hașurate, terminate la vîrfurile de jos cu 3 liniuțe incizate. Toarta lată are marginile evazate, iar capătul este supraînălțat față de buză. Gîtul este despărțit de corp printr-o canelură adîncă. Cele 4 proeminențe ale corpului sînt împodobite cu caneluri late cu marginile reliefate de 2 linii incizate, care formează o spirală falsă. Pe umerii vasului sînt dispuse simetric 4 proeminențe conice flancate de cîte 2 triunghiuri hașurate, terminate la vîrfurile cu cîte 3 liniuțe incizate. Pe bordura inelului de la fund sînt 2 cercuri formate din triunghiuri neregulate incizate, în interiorul inelului, 2 S inversați și dublu incizați, care se încrucișează, iar la punctul lor de intersecție se află o mică alveolă circulară. Inelul fundului este flancat de 8 linii duble incizate cu capetele îndoite spre stînga. Pasta este fină, bine arsă, suprafața exterioară este lustruită cafeniu-roșcat, presărată pe alocuri cu pete negre.

Dimensiuni: înălțimea 221 mm, diametrul corpului 140 mm, diametrul gurii la interior 110 mm, grosimea peretelui 7 mm.

Inv. nr. 1022 (*pl. I/5*). Cană cu gîtul înalt și marginea răsfrîntă în exterior. Corpul are o formă sferoidală, iar fundul se termină într-un mic picior scobit în interior. Toarta are un vîrf proeminent și ușor supraînălțat față de buză și se lățește spre buză; marginile ei sînt ușor evazate. Sub buză se află o bandă formată din 2 caneluri înguste, arcuite, formînd unghiuri cu vîrfurile îndreptate spre buză. Dedesubtul acestei benzi urmează una formată din 2 caneluri înguste, dar care în partea opusă torții se arcuiesc formînd un unghi ascuțit cu vîrfurile spre buză. La baza gîtului se observă din nou o bandă circulară formată din 2 caneluri înguste dintre care una este cu mult mai pronunțată. Gîtul este despărțit de corp printr-o canelură largă. Pe umărul vasului este o bandă circulară, formată din 2 caneluri înguste. Corpul cîinii este ornamentat cu 5 benzi verticale formate din 12 caneluri înguste, cu excepția celor două benzi care încadrează toarta care au numai 7 caneluri înguste. Benzile pornesc de pe umărul vasului, unde sînt limitate de cîte o fișie for-

mată din 6 puncte incizate. Pasta este fină, bine arsă, suprafața exterioară lustruită cenușiu, avînd pete mai deschise în special în jurul torții.

Dimensiuni: înălțimea 98 mm, diametrul corpului 103 mm, diametrul gurii la interior 65 mm, grosimea peretelui 3 mm.

Inv. nr. 1031 (*pl. II/1*). Ceașcă cu gîtul înalt și drept și marginea rășfrîntă în exterior. Corpul bombat puternic are fundul terminat într-un picior scurt cu interiorul scobit. Toarta este ușor supraînălțată față de buză și se termină într-o proeminență în formă de creastă ce se unește cu corpul ceștii sub umărul lui. Pe gît este dispusă o bandă circulară formată din 5 caneluri înguste incizate, cari pornesc din cele două părți exterioare ale torții. Gîtul este despărțit de corp printr-o canelură îngustă incizată, circulară. Pe umărul vasului este incizată o linie formată din mici triunghiuri neregulate. Corpul este ornamentat cu grupe de caneluri înguste și duble, care pornesc de pe umărul ceștii pînă spre fund. Pastă fină bine arsă, suprafața exterioară lustruită cafeniu-deschis pe gît și pe corp are urme de pete cafeniu-negricioase.

Dimensiuni: înălțimea 73 mm, diametrul corpului 84 mm, diametrul gurii la interior 51 mm, grosimea peretelui 4 mm.

Inv. nr. 1025 (*pl. II/2*). Ceașcă cu gîtul drept, marginea rășfrîntă în exterior, corpul bombat puternic și fundul terminat într-un picior cu mijlocul scobit. Toarta lipsește. Pe gît are o bandă circulară formată din 3 caneluri înguste incizate, care pornesc din două părți exterioare ale torții. Gîtul este separat de corp printr-o canelură lată. Pe umărul vasului se află 3 caneluri înguste. Corpul este ornamentat cu 16 benzi verticale formate fiecare din 3 grupe de caneluri slab incizate care pornesc de sub umărul vasului spre fund. Pasta este fină, slab arsă, suprafața exterioară lustruită cafeniu-închis.

Dimensiuni: înălțimea 94 mm, diametrul corpului 108 mm, diametrul gurii la interior 64 mm, grosimea peretelui 6 mm.

Inv. nr. 1029 (*pl. II/3*). Ceașcă cu gîtul înalt drept și buza rășfrîntă în exterior. Corpul bombat puternic se termină într-un picior scurt cu interiorul scobit. Capătul superior al torții are o proeminență în formă de creastă supraînălțată buzei. Gîtul ornamentat cu o bandă circulară formată din 5 caneluri înguste. Gîtul este separat de corp printr-o altă bandă circulară formată din 2 caneluri înguste. Pe corp sînt dispuse 3 grupe de cîte 4 caneluri duble verticale. Între aceste grupe sînt cîte 2 caneluri duble care formează cîte un unghi cu vîrful spre gît, o canelură verticală marchează înălțimea unghiului. În vîrful fiecărui unghi există cîte o alveolare rotundă înconjurată de puncte incizate. Pasta este fină, bine arsă, iar spre suprafața exterioară lustruită cafeniu-deschis cu pete de culoare cenușie.

Dimensiuni: înălțimea 85 mm, diametrul corpului 95 mm, diametrul interior al gurii 94 mm, grosimea peretelui 4 mm.

Inv. nr. 1026 (*pl. II/4*). Cească cu gîtul scurt și drept cu marginea răsfîrîntă în exterior. Corpul cîinii în formă de bulb de ceapă se termină într-un picior scurt, scobit în interior. Capătul superior al torții este supraînălțat față de buză. Gîtul este ornamentat cu două grupe circulare de linii duble incizate care pornesc din părțile exterioare a torții. Pe umărul vasului sînt 2 linii circulare incizate care separă gîtul de corpul vasului. Partea superioară a corpului este decorat cu 9 triunghiuri formate din linii duble incizate, avînd vîrfurile îndreptate spre bază. Pasta fină, bine arsă, are suprafața exterioară lustruită parțial cafeniu-deschis, cu urme slabe de pete de culoare cafeniu-închisă.

Dimensiuni: înălțimea 89 mm, diametrul corpului 91 mm, diametrul interior al gurii 54 mm, grosimea peretelui 3 mm.

Inv. nr. 1020 (*pl. II/5*). Cească cu gîtul înalt și marginea mult răsfîrîntă în exterior. Corpul este bombat puternic, fundul se termină într-un picior proeminent scobit în interior. Începînd din apropierea bazei, toarta lipsește. Capătul inferior al torții se unește cu corpul vasului în dreptul curburii maxime. Gîtul este ornamentat cu o bandă circulară, care pornește din cele două părți exterioare ale torții, formată din 3 caneluri înguste incizate. Pe umărul vasului începînd din cele două părți exterioare ale torții, pornesc două linii concentrice incizate, una din linii fiind formată din mici puncte alungite. Corpul vasului este ornamentat cu 7 linii duble incizate, verticale, cari pornesc de pe umărul vasului pînă aproape de fund. Pasta fină, bine arsă, suprafața exterioară lustruită negru.

Dimensiuni: înălțimea 121 mm, diametrul corpului 130 mm, diametrul gurii la interior 81 mm, grosimea peretelui 5 mm.

Inv. nr. 1032 (*pl. II 6*). Cească cu gîtul înalt și drept, marginea puternic răsfîrîntă în exterior. Corpul bombat, fundul se termină într-o mică proeminență cu mijlocul alveolat. Toarta la capătul ei superior are o mică proeminență în formă de buton ușor supraînălțat față de buză. La bază se unește cu corpul vasului, în dreptul curburii maxime. Gîtul este decorat cu o bandă circulară formată din 3 caneluri înguste, care pornesc din cele două părți exterioare ale torții. Corpul este despărțit de gît printr-o canelură circulară îngustă. Corpul la rîndul său este împodobit cu 20 de grupe de caneluri înguste, duble, cari pornesc vertical din dreptul umărului spre fund. Pasta fină, bine arsă, suprafața exterioară lustruită cafeniu-deschis cu zone mari de pete cenușii-negricioase.

Dimensiuni: înălțimea 81 mm, diametrul corpului 83 mm, diametrul interior al gurii 52 mm, grosimea peretelui 3 mm.

Inv. nr. 1021 (*pl. II/7*). Cească cu gîtul înalt, marginea răsfîrîntă în exterior. Corpul are o formă sferoidală care se termină într-un picior mic cu mijlocul scobit. Toarta are vîrful proeminent în formă de creastă și ușor supraînălțat față de buză, spre bază se lățește unindu-se cu corpul vasului, în apro-

pierea umărului. Sub buză o suită de arcuri formate din caneluri înguste, cari pornesc din cele două părți exterioare ale torții. Pe gît o bandă circulară, formată din 3 caneluri înguste. În partea opusă torții canelurile se arcuiesc formînd 3 unghiuri ascuțite, cu vîrfurile îndreptate spre buză. Corpul cîinii este compartimentat de 7 benzi verticale formate fiecare din 4 caneluri care pornesc de la umărul vasului spre fund. Pasta fiind bine arsă, suprafața exterioară lustruită cafeniu-deschis, pe alocuri cu pete roșcate.

Dimensiuni: înălțimea 126 mm, diametrul corpului 120 mm, diametrul interior al gurii 65 mm, grosimea peretelui 5 mm.

Inv. nr. 1017 (*pl. II/8*). Ceașcă cu gîtul înalt și buza mult răsfrîntă în exterior. Corpul de formă bitronconică se termină printr-un picior proeminent scobit în interior. Partea superioară a torții are o proeminență în formă de creastă înălțată deasupra buzei, iar spre bază se lățește, unindu-se cu corpul vasului sub umărul lui. Gîtul ornamentat cu 2 benzi circulare formate din 2 caneluri înguste, sub această bandă un cerc compus din puncte mărunte incizate. Corpul vasului este compartimentat de 8 canale înguste, duble, verticale, care pornesc de la umărul vasului spre fund. În fiecare compartiment de pe corpul vasului există cîte o rozetă formată printr-o alveolă rotundă, înconjurată de un cerc punctat incizat. Pasta fină arsă, suprafața exterioară lustruită de culoare neagră cu pete mari roșcate.

Dimensiuni: înălțimea 132 mm, diametrul corpului 135 mm, diametrul gurii la interior 80 mm, grosimea peretelui 7 mm.

Inv. nr. 1030 (*pl. II/9*). Ceașcă cu gîtul înalt drept și buza răsfrîntă în exterior. Corpul bombat puternic, se termină cu un picior scurt cu interiorul scobit. Toarta puțin supraînălțată față de buză, se lățește spre buză unde se unește cu corpul ceștii. Pe mijloc, longitudinal, este despărțit de o mică proeminență verticală. Gîtul este ornamentat cu o bandă circulară formată din 4 caneluri înguste, care se arcuiesc puternic în partea opusă torții. Gîtul este despărțit de corp printr-o canelură îngustă, circulară, ce pornește din cele două părți exterioare ale torții. Corpul este ornamentat cu grupe de caneluri duble, înguste, care pornesc de pe umărul vasului spre fund. Pasta fină, bine arsă, suprafața exterioară lustruită de culoare cafeniu-deschisă, iar uneori cu zone mari de pete cenușiu-închise.

Dimensiuni: înălțimea 85 mm, diametrul corpului 91 mm, diametrul gurii la interior 50 mm, grosimea peretelui 4 mm.

Inv. nr. 1034 (*pl. II/10*). Ceașcă cu gîtul scurt și arcuit, buza răsfrîntă în exterior. Corpul se termină într-un picior scurt, cu interiorul puțin scobit, toarta ușor supraînălțată față de buză, se lățește spre bază unde, în dreptul curbării maxime se unește cu corpul ceștii. Sub buză o ghirlandă largă de arcuri incizate. Pe gît o bandă formată din 3 linii circulare incizate pornesc

din cele două părți exterioare ale torții. Gîtul este despărțit de corp printr-o canelură îngustă incizată. Corpul este ornamentat cu linii verticale incizate, ce pornesc de la baza gîtului spre fund. Pasta fină, bine arsă, suprafața exterioară lustruită de culoare cafeniu-deschis, iar spre fund are o zonă de culoare neagră.

Dimensiuni: înălțimea 84 mm, diametrul corpului 89 mm, diametrul gurii la interior 53 mm, grosimea peretelui 4 mm.

Inv. nr. 1018 (*pl. II/11*). Ceașcă cu gîtul înalt și cu buza mult răsfrîntă în exterior. Corpul este bombat puternic, iar fundul se termină într-un picior proeminent scobit în interior. Toarta are vîrfurile proeminente în formă de creastă și ușor supraînălțată față de buză, ea se lățește puțin spre bază, unde se unește cu vasul sub umărul lui. Gîtul este ornamentat cu o bandă circulară care pornește din cele două părți exterioare ale torții, formată din 4 caneluri înguste și incizate. Pe umărul vasului, începînd cu cele două părți ale torții se află un cerc format din puncte mici incizate, alungite. Corpul vasului este ornamentat cu 4 grupe de linii duble incizate, formînd unghiuri cu vîrfurile îndreptate spre umărul vasului, unghiurile fiind despărțite în două de o linie care indică înălțimea. Liniile exterioare ale grupelor ornamentale se întretaie în formă de X. Pasta fină, bine arsă, suprafața exterioară lustruită, de culoare neagră-cenușie.

Dimensiuni: înălțimea 121 mm, diametrul corpului 142 mm, diametrul gurii la interior 85 mm, grosimea peretelui 5 mm.

Inv. nr. 1019 (*pl. III/12*). Ceașcă cu gîtul înalt și buza mult răsfrîntă în exterior. Corpul este bombat puternic, iar fundul se termină într-un picior proeminent scobit în interior. Toarta are vîrfurile terminate în formă de creastă și ușor supraînălțat față de buză. Gîtul este ornamentat cu 2 benzi circulare, care pornesc din cele două părți exterioare ale torții, formate din cîte 2 caneluri înguste incizate. Pe umărul vasului, începînd din cele două părți exterioare ale torții se observă un cerc format din puncte mici incizate în formă de mărgelă. Corpul vasului este ornamentat cu 10 linii duble verticale incizate, care pornesc de pe umărul vasului ajungînd pînă aproape de fund. Pasta fină, bine arsă, suprafața este lustruită de culoare neagră.

Dimensiuni: înălțimea 121 mm, diametrul corpului 140 mm, diametrul gurii la interior 80 mm, grosimea peretelui 5 mm.

Inv. nr. 1038 (*pl. III/1*). Ceașcă cu gîtul scurt, drept și buza răsfrîntă în exterior. Corpul, datorită celor 4 proeminente are o formă patrulateră. Fundul plat și puțin alveolat. Toarta este puțin supraînălțată față de buză, iar la bază se unește cu corpul vasului, în dreptul uneia din proeminente. Deasupra fiecărei proeminente, accentuată de cîte o canelură lată, sînt dispuse drept

ornament cîte o grupă formată din 3 linii incizate vertical. Pasta fină, bine arsă, are suprafața exterioară lustruită de culoare neagră.

Dimensiuni: înălțimea 98 mm, diametrul corpului 103 mm, diametrul gurii la interior 65 mm, grosimea peretelui 4 mm.

Inv. nr. 1035 (*pl. III/2*). Ceașcă cu gîtul scurt, drept și buza răsfrîntă în exterior. Corpul bombat, are fundul plat cu interiorul alveolat. Toarta lată este puțin supraînălțată față de buză. La bază se unește cu corpul ceștii în dreptul curburii maxime. Gîtul este separat de corp printr-o linie circulară care pornește din cele două părți exterioare ale torții, formată din mici triunghiuri neregulate. Pe corp sînt dispuse 3 grupe ornamentale compuse din cîte 2 linii duble incizate, ce formează un unghi cu vîrfurile spre umărul vasului, iar o bandă verticală formată din alte 3 linii incizate desparte unghiul în două părți egale. Între aceste grupe ornamentale sînt dispuse, sub umărul ceștii 2 mici alveolări rotunde. Pasta fină, bine arsă, are suprafața exterioară lustruită de culoare cafeniu-deschis.

Dimensiuni: înălțimea 71 mm, diametrul corpului 86 mm, diametrul gurii la interior 62 mm, grosimea peretelui 5 mm.

Inv. nr. 1036 (*pl. III/3*). Ceașcă cu toartă supraînălțată, cu gîtul scurt și buza răsfrîntă în exterior. Corpul datorită celor 4 proeminențe are o formă bombată, care este accentuată de o canelură lată oblică. Fundul este plat cu mijlocul alveolat. Pasta fină, bine arsă, suprafața exterioară lustruită de culoare galben-roșcat.

Dimensiuni: înălțimea 56 mm, diametrul corpului 88 mm, diametrul gurii la interior 61 mm, grosimea peretelui 4 mm.

Inv. nr. 1037 (*pl. III/4*). Ceașcă cu gîtul scurt și drept, buza îngroșată și puțin răsfrîntă spre exterior. Corpul datorită a 4 proeminențe, are o formă bombată. Fundul este plat. Toarta ușor supraînălțată față de buză și se unește la bază cu corpul ceștii, deasupra uneia din proeminențe. Buza este ornamentată cu un șir de puncte incizate. Gîtul vasului este ornamentat cu 3 grupe de linii incizate adînc, dintre care grupa centrală este compusă din 4 linii, iar cele laterale din cîte 3 linii. Corpul ceștii este ornamentat cu 3 spirale, iar deasupra fiecărei spirale sînt aplicate cîte 5 linii oblice și un luger. Pasta fină, bine arsă, suprafața exterioară cu urme de lustruire, culoarea cafeniu-roșcat.

Dimensiuni: înălțimea 63 mm, diametrul corpului 85 mm, diametrul gurii la interior 55 mm, grosimea peretelui 6 mm.

Inv. nr. 1028 (*pl. III/5*). Ceașcă cu gîtul drept, înalt și buza răsfrîntă în exterior. Corpul bombat puternic, fundul este plat. Toarta ușor supraînălțată față de buză, are marginile slab evazate unindu-se cu corpul ceștii în dreptul curburii maxime. De la baza gîtului pornesc, din cele două părți exterioare ale torții, 2 linii circulare incizate, executate neglijent. Partea supe-

rioară a corpului este ornamentată cu caneluri verticale și paralele, care pornesc de pe umărul ceștii. Pasta fină, bine arsă, are suprafața exterioară lustruită de culoare cafeniu-deschis, cu urme de pete cenușii-închise, în special pe toartă și fund.

Dimensiuni: înălțimea 89 mm, diametrul corpului 81 mm, diametrul gurii la interior 55 mm, grosimea peretelui 4 mm.

Inv. nr. 1033 (*pl. III/6*). Ceașca cu gâtul înalt și drept, buza răsfrântă în exterior. Corpul bombat puternic, se termină într-un picior scurt cu interiorul gol. Toarta ușor supraînălțată față de buză, se lățește spre bază, unde se unește în dreptul curburii maxime, cu corpul ceștii. Partea superioară a corpului este ornamentată cu caneluri verticale și paralele între ele, ce pornesc din dreptul umărului ceștii. Pasta fină, bine arsă, iar suprafața exterioară este lustruită, de culoare cafeniu-deschis, pe alocuri cu pete cenușii.

Dimensiuni: înălțimea 70 mm, diametrul corpului 79 mm, diametrul interior al gurii 51 mm, grosimea peretelui 3 mm.

Inv. nr. 1027 (*pl. III/7*). Ceașcă cu gâtul drept și buza răsfrântă în exterior, în special în partea opusă torții. Corpul are forma unui bulb de ceapă care se termină printr-un picior cu mijlocul scobit. Toarta are vârful proeminent, terminat într-o creastă, puțin supraînălțată față de buză, iar spre bază se lățește. Corpul este ornamentat cu caneluri verticale și paralele, late, care pornesc de pe umărul vasului spre fund. Pasta fină, bine arsă, suprafața exterioară lustruită de culoare cafenie cu urme de pete cenușii în special pe buză și toartă.

Dimensiuni: înălțimea 85 mm, diametrul corpului 100 mm, diametrul gurii la interior 67 mm, grosimea peretelui 7 mm.

Inv. nr. 1039 (*pl. III/8*). Farfurie în formă de scoică (cardium), cu buza ușor răsfrântă în exterior, fundul circular, dar plat. Pe umărul farfuriei are o toartă proeminentă și găurită orizontal. Pe suprafața exterioară, farfuria este ornamentată cu o bandă lată umplută cu triunghiuri neregulate, care uneori se suprapun, triunghiurile sînt formate din 2 linii paralele incizate, umplute cu puncte. Fundul propriu-zis este ornamentat cu o cruce, terminată cu cîrlige triunghiulare, alcătuite din cîte 2 linii paralele, umplute cu puncte incizate. Pasta bine arsă, are ambele suprafețe lustruite de culoare gălbui-cenușie, pe alocuri cu pete întunecate.

Dimensiuni: înălțimea 41 mm, diametrul maxim la interior 155 mm, grosimea peretelui 6 mm.

Inv. nr. 1024 (*pl. I/9*). Ceașcă, cu gâtul scurt și drept, buza puternic răsfrîntă. Corpul sferoidal se termină printr-un picior scurt cu interiorul gol. Toarta are vârful proeminent în formă de creastă și este ușor supraînălțată față de buză, iar spre bază se lățește, unindu-se sub umăr cu corpul ceștii. Pe corp sînt urme slabe de caneluri verticale care pornesc de pe umărul ceștii

spre fund. Gîtul este separat de corp printr-o canelură circulară adîncă. Pasta fină, bine arsă, suprafața exterioară este lustruită de culoare cafeniu-deschisă, cu zone mari de pete cenușii-închise.

Dimensiuni: înălțimea 87 mm, diametrul corpului 95 mm, diametrul interior al gurii 54 mm, grosimea peretelui 5 mm.

Inv. nr. 1040 (*pl. III/10, 10 a*). Farfurie de formă circulară, cu buza mult răsfrîntă în exterior. Are o singură toartă, perforată orizontal. Pe suprafața interioară este ornamentată cu o bandă circulară formată din linii care se întretaie în formă de romburi, alcătuiind o plasă. Liniile exterioare ale bandei sînt întretăiate de puncte adîncite, banda pornește din cele două părți exterioare ale torții. La baza farfuriei se află o altă bandă hașurată care se întîlnește cu cercul incizat, ce înconjoară fundul ușor alveolat al farfuriei. Pe fund este incizată o cruce, formată din 4 linii. Pasta este fină, bine arsă, suprafața lustruită de culoare cenușiu-închisă.

Dimensiuni: înălțimea 25 mm, diametrul maxim la interior 114 mm, grosimea peretelui 6 mm.

Inv. nr. 1023 (*pl. III/11*). Ceașcă, cu gîtul drept și buza răsfrîntă în exterior. Corpul de formă bitronconică, se termină printr-un picior mic, cu interiorul scobit. Pe gît drept ornamentat are o bandă circulară formată din 2 caneluri înguste, ce pornesc din cele 2 părți exterioare ale torții. Gîtul este separat de corpul vasului printr-o canelură circulară puțin adîncă. Corpul este ornamentat cu o suită de arcuri, ce formează unghiuri ascuțite cu vîrfurile mult alungite îndreptate spre bază. Interiorul arcurilor este ornamentat cu linii oblice incizate. Pasta fină, bine arsă, are pe suprafața exterioară urme slabe de lustru de culoare cafeniu-roșcat.

Dimensiuni: înălțimea 97 mm, diametrul corpului 105 mm, diametrul gurii la interior 65 mm, grosimea peretelui 5 mm.

Din descrierea vaselor rezultă că forma predominantă este ceașca cu o toartă ușor supraînălțată față de buză și care are gîtul mai mult sau mai puțin înalt și drept. O altă trăsătură caracteristică, care s-a observat atît la căni cît și la cești, este prezența piciorului relativ scund, scobit în interior. Deasemenea trebuie relevat faptul că la o bună parte din vase toarta începe cu un buton sau o muchie ușor reliefată față de toartă. Motivistica ornamentală, deși este bogată, prezintă un repertoriu care în unele cazuri se repetă constituind, după cîte se pare, o notă caracteristică pentru o anumită perioadă. Atît formele vaselor descrise mai sus cît și ornamentele în majoritatea lor sînt deosebit de frecvente în așezările de tip Otomani³ ceea ce ne face să atri-

³ I. Nestor: *Ber. R. G. K. XXII* 1932 p. 89—92 și 109 și urm. Pentru săpăturile mai vechi vezi bibliografia indicată la p. 89 și 343. Idem în *Istoria României* v. I, 1960 p. 110 și urm. D. Popescu: *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 89—99.

buim acest depozit de vase în întregime acestei culturi. Este adevărat că unele forme de vase (de pildă farfuriile nr. 1039 și 1040 *pl. III/8, și 10, 10 a*) ori unele motive ornamentale indică influențe străine culturii Otomani. Aceste influențe oglindesc însă relațiile pe care le-au avut purtătorii culturii Otomani cu regiunile mai mult sau mai puțin îndepărtate.

Pentru încadrarea tipologică și cronologică a vaselor din depozitul de la Valea lui Mihai este absolut necesară prezentarea celor mai apropiate analogii, pe care le au vasele din acest depozit, aceasta cu atât mai mult cu cât, după câte știm pînă în prezent, este cel mai mare depozit de vase aparținînd culturii Otomani. După cum e și firesc, cele mai apropiate analogii le găsim în așezările eponime de la Otomani, unde atât la așezarea fortificată de la punctul numit „Cetățuie“ (în nivelul superior) cât și așezarea în formă de atol situată la punctul numit „Cetatea de pămînt“ pe o insulă a Erului (în nivelele superioare) s-au găsit numeroase fragmente ceramice ori chiar vase întregi, care atât prin formă și factură, cât și prin ornamentație sînt perfect analoage cu vasele prezentate mai sus.⁴ Alte analogii foarte apropiate le prezintă vasele descoperite în așezările de la Socodor și Vărșand.⁵ Analogiile sînt tot atât de frecvente și în cimitirele de inumație ori incineratie aparținătoare culturii Otomani de la Pir, Valea lui Mihai (R.P.R.),⁶ Megyázó⁷, Hajdubogos, Egyek⁸, Rákoczfalva⁹, (R.P.U.) și Streda pe rîul Bodrog¹⁰ (R.S.C.).

Pentru a ilustra mai clar aceste analogii le vom prezenta pe categorii de vase.

Grupa de cești și căni cu gîtul înalt și drept cu corpul bombat terminat cu un picior scund și gol în interior care au de obicei toarta terminată cu un buton ori creastă proeminentă, și care sînt ornamentate cu benzi de caneluri mărunte orizontale ori verticale, rozete, linii punctate etc. își găsesc cele mai frecvente analogii în nivelele superioare ale culturii Otomani (III), precum și în unele cimitire.

⁴ Vezi nota nr. 3 și K. Horedt, M. Rusu, I. Ordentlich, *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Otomani din anii 1958, 1959*, publicate în „Materiale“ VII K. Horedt-M. Rusu în: *Enciclopedia italiană* (sub tipar) unde se discută cele trei izvoare ale culturii Otomani.

⁵ D. Popescu: „Materiale“ II 1956, fig. 28, 62—66.

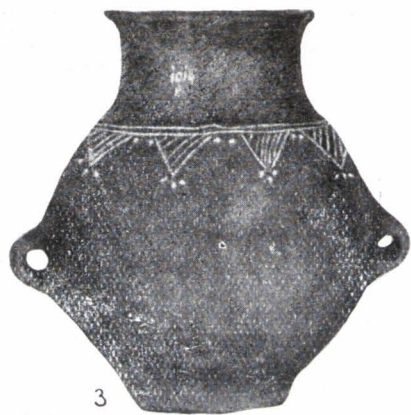
⁶ Z. Székely: *SCIV* VI/3—4 1955, p. 843—864. Săpătura Kovács-Székely 1954. Ceașca amintită se găsește sub nr. inv. 896 la Muzeul regional Băia Mare. Mulțumesc și pe această cale tov. M. Kovács pentru materialul pus la dispoziție. Deasemenea la Valea lui Mihai a apărut un mormînt de incineratie care printru jetele avea ca inventar o brățară de bronz de tipul celor de la Săcuieni, Aciș și Firitcaș.

⁷ F. Tompa: *Ber. R.G.K.* 24—25, 1934—1935, p. 97, pl. 43—45.

⁸ L. Zoltai: *Jelentés Debreczeni Muzeum* III, 1908, p. 22 și urm. IV, 1909, p. 34 și urm., VI, 1911, p. 17 și urm., G. Childé op. cit. p. 290 și urm.

⁹ F. Tompa: op. cit. p. 84, pl. 31.

¹⁰ B. Polla: *Probresisco v Streda nad Bodrogon* p. 382 pl. XXX/5, in B. Chropovský, M. Dusek-B. Polla: *Pohrebosco zo Staray Doby Bronzovey na Slovenscu*, Bratislava, 1960.

1—5. Vase ceramice provenite din depozitul descoperit la „Groapa cu lut”, în hotarul comunei Valea lui Mihai.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

1—12. Vase ceramice provenite din depozitul descoperit la „Groapa cu lut”,
<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://www.brukenthalmuseum.ro>

1

2

3

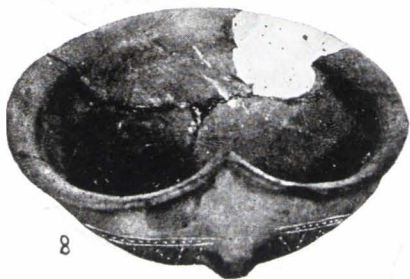
5

4

7

8

6

10

9

11

10/a

Ceștile ornamentate cu caneluri oblice (pl. III/1, 3) sau verticale (pl. III/5, 7) care uneori au un picior scund gol în interior,¹¹ sînt de asemenea frecvente atît în așezări cît și în cimitire.¹²

Cana (pl. I/4, 4 a) care datorită proeminențelor de pe corpul ei are o formă aproximativ patrulateră are analogii apropiate, dar nu identice la Vârșand.¹³ Oala (pl. I/3) este mai ales frecventă în cimitire unde de obicei este folosită ca urnă.¹⁴ Ceștile (pl. III/2, 4) prin forma și ornamentația lor prezintă influențe ale culturii Suciului de Sus.¹⁵ Farfuriile (pl. III/8, 10) de asemenea prin forma și ornamentația lor, după cîte știm pînă în prezent, sînt străine culturii Otomani, prezentînd cele mai apropiate analogii în cadrul culturii Luzaciene.¹⁶

După cum rezultă din analogiile prezentate, marea majoritate a vaselor din depozitul de la Valea lui Mihai se datează în faza tîrzie a culturii Otomani (III). Această datare este sprijinită și de apariția unor vase de tip Otomani III împreună cu obiecte de bronz ori depozite de bronzuri bine date¹⁷ precum și de apariția farfuriilor de tip luzacian.

Dacă la analogiile prezentate mai adăugăm unele trăsături caracteristice ale vaselor din depozitul de la Valea lui Mihai relevate mai sus, atunci datarea acestui depozit la sfîrșitul epocii bronzului (Bronz D) poate fi justificată pe deplin. Această datare, pe lîngă o serie întregă de alte observații, sprijină în mod hotărît continuarea faciesului tîrziu al culturii Otomani (III) pînă la sfîrșitul epocii bronzului. Această datare a fost preconizată de G. Childe și este confirmată mereu de noile descoperiri. De altfel pentru această datare

¹¹ În afară de materialul inedit din așezările de la Otomani, cf. F. Tompa, op. cit. pl. 31/7, 8, pl. 30/s, 8, pl. 40/16, L. Zoltai, op. cit. VI, p. 18. D. Popescu: *Bronzezeit*, fig. 63/1—5, I. Banner-I. Bóna-I. Marton: *Acta Arch.* X 1959 fig. 3/6 pl. IX și X, A. Moszolics: *Acta Arch.* XII 1960, p. 113 și urm., fig. 1/1.

¹² D. Popescu: „*Materiale*” II 1956 fig. 63/1—5, L. Zoltai op. cit. III p. 230, IV, fig. la p. 43, F. Tompa: op. cit. pl. 31/8, pl. 40/8, pl. 46/28, 32 (Hernádkak) pl. 47/5 (Sarkad, împreună cu o sabie din Bronz IV).

¹³ D. Popescu: „*Materiale*” II 7956, fig. 64/1—2, 65/1. Pentru motivele ornamentale cf. și F. Tompa: op. cit. pl. 47/6—7. I. Sörey: *Vezető a Debreczeni Déri Muzeumban*, 1939, p. 52, fig. 22/10.

¹⁴ L. Zoltai: Loc. cit. I. Hillebrand, Á. É. XL 1923—26 p. 60 și urm. fig. 22.

¹⁵ N. Kólicz: Á. É. 87, 1960, p. 3 și urm. pl. I 1, II/1—3.

¹⁶ I. Porubsky: *Das Lausitzer Urnengraberfeld in Partizanske*, in Slov. Arch. VI:1 1958, p. 98 și urm. pl. II 8, 10. Farfuriile apropiate ca tip de cele luzaciene, ca și alte vase analoge găsite în mediul culturii Otomani nu indică de loc o „invazie” luzaciană spre sud, ci un contact direct între purtătorii celor două culturi.

¹⁷ Cf. cimitirele de la: Valea lui Mihai, Megyaszo, Hernádkak, Sarkad Streda pe Bodrog etc. ori depozitul de bronzuri de la Biharia găsite împreună cu vase de tip Otomani cf. I. Hanjapel: *Travaux de l'âge de bronze en Hongrie*, Budapesta 1886 p. 41. Pentru discuțiile referitoare la datarea tîrzie a culturii Otomani: cf. G. Childe op. cit. p. 378 și urm., I. Nestor op. cit. 109 și urm., F. Tompa op. cit. p. 101, D. Popescu op. cit. p. 96 și urm.

pledează și descoperirea depozitelor de bronzuri de la Domănești, Biharia, Valea lui Mihai, Galos-Petreu¹⁸ etc. pe teritoriul ariei de răspîndire a culturii Otomani.

Prin publicarea depozitului de la Valea lui Mihai, care cuprinde un număr impresionant de vase întregi, deci un complex unitar, s-a urmărit mai mult prezentarea lui specialiștilor care se ocupă mai îndeaproape de cultura Otomani, încercîndu-se totodată, ca pe bază de analogii, să se încadreze depozitul respectiv în mediul cultural și cronologic adecvat.

Credem însă că indiferent de poziția pe care o vor lua unii dintre cercetători față de datarea propusă, depozitul de vase de la Valea lui Mihai, constituie o contribuție la cunoașterea culturii Otomani, care se întinde pe o arie atît de largă și care începe să fie studiată din ce în ce mai temeinic de către cercetătorii români, maghiari și cehoslovaci.¹⁹

EIN VERWAHRFUND VON GEFÄSSEN VOM TYP OTOMANI AUS VALEA LUI MIHAI, REGION CRIȘANA

(AUSZUG)

IVAN ORDENTLICH

Der Gefäßfund, der in dieser Veröffentlichung besprochen wird und der insgesamt 28 ganze Gefäße umfaßt, wurde im Jahre 1954 an einem Orte entdeckt, der „Groapa de lut“ genannt wird und auf dem Gebiete der Ortschaft Valea lui Mihai in einer Entfernung von etwa 1 km südwestlich des Mittelpunktes der Gemeinde gelegen ist. Der Ort befindet sich am Rande der Straße, die nach Simian führt.

Die Gefäße wurden in einer Grube gefunden, die 1,40 m tief und 1,20 m breit war. Sie waren übereinandergelegt, alle mit der Öffnung nach unten, und ringsherum befanden sich verkalkte Tierknochen und viel Asche.

Augenblicklich befinden sich die Gefäße im Regionalmuseum Crișana unter den Inventarnummern 1014—1041.

¹⁸ Pentru sincronizarea cronologică a depozitelor de bronzuri amintite cu așezările Otomani țirziu cf. M. Rusu: *Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara*, în A.I.I. Iași vol. II (sub tipar) și M. Rusu-I. Ordentlich: *Depozitul de bronzuri de la Galospetreu* (manuscris).

¹⁹ Mulțumesc și prin rîndurile de față prof. K. Horedt și cercetătorului M. Rusu pentru bibliografia pusă la îndemîină cît și pentru ajutorul acordat în scrierea acestei lucrări.

Der Verfasser beschreibt eingehend jedes einzelne Gefäß der Niederlage. Der Fund wird auf Grund eines genauen Studiums der Formen und Ornamente in seiner Gänze der Otomani-Kultur zugeordnet.

Der Verfasser stellt die nächsten Übereinstimmungen zwischen den verschiedenen Gefäßen derselben Niederlage und ähnlichen Gefäßen, die in mehreren anderen Niederlassungen und Friedhöfen der Otomani-Kultur gefunden wurden, fest. Auf Grund dieser Übereinstimmungen datiert der Verfasser die Gefäßniederlage von Valea lui Mihai auf die späte Phase der Otomani-Kultur (III). Seiner Meinung nach wird diese Datierung auch durch das Vorhandensein von Gefäßen vom Typ Otomani III gemeinsam mit sicher datierten Bronzegegenständen oder ganzen Niederlagen von Bronzegegenständen (siehe Fußnote 17) und durch die unter denselben Umständen gefundenen Teller von Luzacian Typ gestützt. Folglich betrachtet der Verfasser die Datierung des Fundes in die ausgehende Bronzezeit als begründet (Bronz D).

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Tafel I — 1—5 Tongefäße aus einem Lager von der Stelle „Groapa de lut“ auf dem Hattert des Dorfes Valea lui Mihai.

Tafel II. — 1—12, Tongefäße, entdeckt in dem Lager „Groapa de lut“.

Tafel III. — 1—11, Tongefäße aus dem Lager „Groapa de lut“.

FIBULE NORDICE ÎN TRANSILVANIA

Relațiile economice dintre regiunea carpato-dunăreană și cea nordic-europeană în epoca bronzului sau Hallstatt au constituit în repetate rânduri subiectul unor lucrări de specialitate în care s-au analizat cu precădere schimburile economice sau influențele culturale exercitate de la sud spre nord și numai în mod incidental s-a relevat circulația unor categorii de obiecte sau materii prime (chihlimbar, staniu etc.) care au ajuns în regiunea carpato-dunăreană dinspre nord.¹

În muzeele transilvănene se află câteva obiecte de bronz ce provin din nord sau nord-vestul Europei, dar în articolul de față vom prezenta numai fibulele cu plăci în formă de disc care au ajuns din regiunea nordică în Transilvania. Numărul acestor fibule se reduce deocamdată la un tipar găsit la Geoagiu și la discul unei fibule aflat la Sebeș. Am considerat utilă publicarea lor, deoarece, pe lângă alte categorii de obiecte, ele ilustrează relațiile economice ce au existat în hallstattul timpuriu între nord și sud.

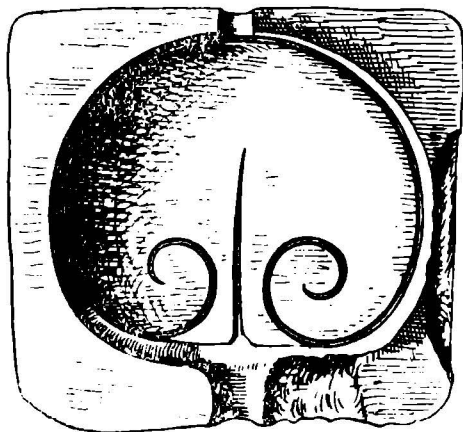
Geoagiu, r. Orăștie, reg. Hunedoara. În anul 1876 cu ocazia construirii unei cripte în „Peștera de sub stîncă“ (Köalja) s-au găsit mai multe topoare de piatră și vase aparținînd culturilor Coșofeni ori Wietenberg precum și oase umane. Tot cu această ocazie, dar fără a se preciza amănunte în legătură cu mediul și stratul cultural în care a apărut, s-a aflat un tipar de piatră al unei plăci discoidale de la o fibulă de tip nordic.² Deoarece acum nu mai știm unde se află acest tipar redăm din manuscrisul Sofiei Torma descrierea lui precum și desenul ilustrat pe planșa 59, nr. 21. Cităm: „Tipar de turnare din

¹ I. Nestor, *Ber. R.G.K.*, 22, 1933, p. 121, nota 499; Id., *Marburger Studien*, 1938, p. 186 și urm., pl. 73; B. Kosztrewski, *Przeglad Archeol.* VIII, 1948—9, p. 258 și urm.; I. Werner, *Atti del I Congresso Internazionale di Preistoria o Protoistoria mediterranea*, 1950, Firenze, 1952, p. 293 și urm.; G. v. Merhart, *Festschrift Röm.-Germ. Zentralmuseums, Mainz*, II, 1952, p. 4 și urm.; E. Sprockhoff, *Antidoron Michaeli Abramič*, Split, 1954—7, p. 16 și urm.; id., *Germania*, 1961, p. 11 și urm.; R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre Mittel- und Südosteuropäischen Beziehungen*, Hamburg, 1957, p. 90 și urm.; S. Foltiny, *AJA*, 65, 1961, p. 284 și urm., fig. 2.

² G. Téglás, *Hunyadvármegye története*, I, 1902, p. 13, pl. XX/47 și XV/37; M. Roska, *Repertorium*, p. 15, nr. 19 îl consideră greșit ca tipar pentru colier. Menționăm însă că vasele de tip Coșofeni și Wietenberg sînt mai vechi, aparținînd epocii bronzului.

piatră pentru un obiect plat, rotund și în formă de frunză (scutul mic al unei fibule cu arc?) cu nervură mediană și bază spiraloidă pe ambele laturi, cu restul găurii de turnare. Gimnaziul Reformat din Orăștie³.

Din desenul păstrat (*fig. 1*) rezultă că discul fibulei avea marginile ușor îngroșate, iar suprafața era ornamentată cu o linie reliefată ale cărei capete se

Fig. 1. — Desenul tiparului de piatră al unei plăci discoidale de la o fibulă de tip nordic, descoperită la Geoagiu, raion Orăștie, regiunea Hunedoara.

termină prin spirale. Nervura mediană era de asemenea reliefată. La mijlocul tiparului se observă două canale, unul mai îngust pentru turnarea bronzului și altul mai larg prin care trecea dopul ce astupa gaura necesară fixării arcului. Nu ar fi exclus însă ca acest canal să redea partea inferioară a arcului. Din păcate nu știm din ce fel de piatră a fost confecționat tiparul, astfel că nu putem preciza dacă este o piesă de import, sau a fost făurit de vreun meșter local.

Sebeș, reg. Hunedoara. În Muzeul Brukenthal (Sibiu), se păstrează discul unei fibule plate inventariate sub nr. 14702 sau A 6402.⁴ Discul are mij-

locul ușor bombat și este ornamentat cu două linii reliefate ale căror capete se termină printr-o spirală. Nervura mediană formează un triunghi reliefat brăzdat de trei caneluri. La punctul unde se fixa arcul marginea discului este ușor teșită și perforată transversal de o gaură prin care se fixa arcul. Partea interioară a discului este concavă și fără ornamente. Patina verde deschisă este ștersă pe alocuri și zgâriată. Diametrul discului 9,7 cm (*fig. 2*).

Atît tiparul de la Geoagiu cît și discul fibulei de la Sebeș prin forma și ornamentația lor fac parte din marea grupă a fibulelor cu plăci discoidale de tip nordic. Teșitura marginii și gaura transversală a discului fibulei de la Sebeș indică modul prin care se fixa arcul ce lega cele două discuri ale fibulei. Capetele cilindrice ale arcului, după ce transversau bordura discului, erau ciocănite (nituite), legînd astfel discurile fibulei. Trăinicia acestei legături se pare

³ Manuscrisul lucrării Sofiei Torma, redactat în limba germană, se află în Arhivele Muzeului Arheologic Cluj.

⁴ Ea a fost donată muzeului de dr. Fr. Mauksch împreună cu o întreagă colecție de alte obiecte găsite în împrejurimile Sebeșului, cf. K. H o r e d t, *Mitteilungen des Brukenthalischen Museums*, IX—X, 1944, p. 95. Mulțumim călduros și pe această cale tov. N. Lupu, directorul Muzeului Brukenthal Sibiu pentru permisiunea acordată de a publica această fibulă, ca și pentru fotografiile pe care le publicăm.

însă că nu era suficient de eficace deoarece în acest punct se produceau cele mai dese avarii, dar meșterii timpului reparau aceste stricăciuni printr-un procedeu simplu de sudare asigurând astfel acestor fibule o refolosire îndelungată.⁵

Lipsa unui studiu special care să analizeze din punct de vedere tipologic și cronologic diferitele variante regionale⁶ ale fibulelor nordice cu plăci disco-

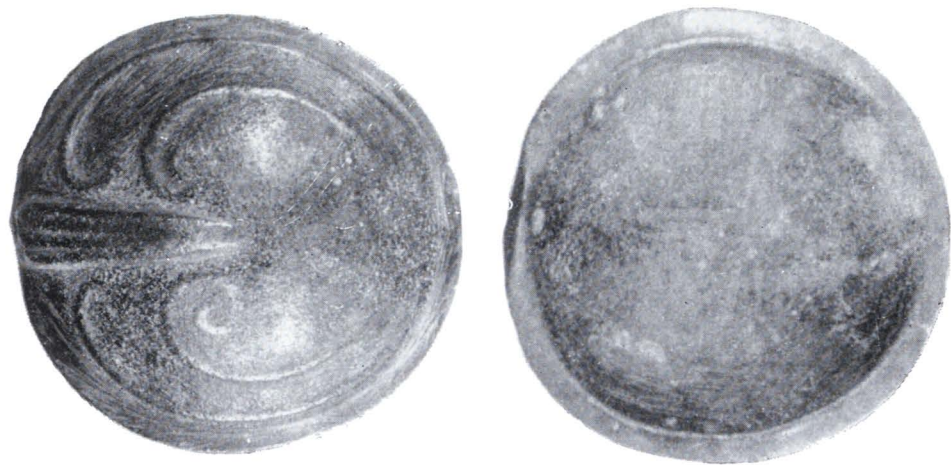

Fig. 2. — Fibula de tip nordic, descoperita la Sebeș; Muzeul Brukenthal, numărul de inventar A 6402.

idale, la care se mai adaugă faptul că nu cunoaștem analogii directe pentru exemplarele transilvănene (care de altfel prezintă unele particularități), ne împiedică să facem precizări tipologice și cronologice mai amănunțite asupra lor. La acestea se mai adaugă și faptul că ele nu au fost găsite în asociere cu alte obiecte bine datate care ar fi putut să le asigure o cronologie internă. Marea majoritate a fibulelor cu plăci discoidale nordice se datează în perioada a IV-a și a V-a a lui Montelius, care ar corespunde Hallstattului B1 respectiv B2—B3 a cronologiei lui Müller-Karpe.⁷ Problema este căreia dintre cele două perioade îi aparțin exemplarele transilvănene? Bazându-ne numai pe motivele ornamentale care le împodobesc (nervurile mediane și liniile cu capete spiralice) ar trebui să optăm pentru perioada a V-a care cuprinde în

⁵ H. Olshausen, *ZfE*, XVII, 1885, p. 426 și urm., fig. 9—10; H. Drescher, *Der Überfanguß*, Mainz, 1958, p. 131 și urm., pl. 16,31; id., *Jahresschrift Halle*, 43, 1959, p. 214 și urm., pl. 32—35.

⁶ E. Sprockhoff, *Festschrift, Mainz*, II, 1952, p. 88; A. v. Brunn, *Germania*, vol. 36, 1958, p. 489 și urm.; E. Boudou, *Die regionale und chronologische Einteilung der Jüngerer Bronzezeit im Nordischen Kreis*, Stockholm, 1960, p. 74 și urm. pl. XV.

⁷ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfeldzeit nördlich u. südlich der Alpen*, Berlin, 1959, p. 161 și urm. Pentru sincronizări cu cronologia nordică, cf. F. Sprockhoff, *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 133 și urm.; A. v. Brunn, *Jahrbuch Mecklenburg*, 1959, p. 47 și urm.; id., *PZ*, XXXVIII, 1960, p. 330. E. Boudou, op. cit., p. 128, p. 138, p. 232—238.

special fibulele al căror disc este bogat ornamentat, mai ales că printre motivele ce le împodobesc se găsesc atât liniile spiralice, cât și nervurile mediane.⁸

În Transilvania Hallstattului A2 și B1 (Reinecke IV, 1—2, Montelius IV) ar trebui să corespundă grupa de depozite de tip Moigrad-Hajduböszörmény, iar Hallstattului B2 (Reinecke IV, 3, parțial Montelius V) îi corespund depozitele de tip Fizeșul Gherlei-Sîngeorgiu de Pădure.⁹ Considerînd valabilă această sincronizare rămîne să stabilim dacă într-adevăr putem să înglobăm

⁸ Pentru diferite tipuri de fibule cu plăci discoidale și cronologia lor, cf. H. Olshausen, *op. cit.*, p. 420 și urm.; S. Müller, *Ordning af Danmarks oldsager*. Kjabenhavn, 1895, p. 67, fig. 300, pag. 69, fig. 378—9, p. 70, fig. 418; M. Ebert, *RV*, III, p. 286, IX, pl. 136 c și X, p. 169 și urm.; R. Beltz, *ZfE*, 1913, p. 678, fig. 21; J. Vanderau, *Germania*, XIII, 1929, p. 24, fig. 5; K. Schirwitz, *Jahresschrift Halle*, XIX, 1931, p. 57, pl. VII/I; G. Schwantes, *Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins*, Neumüster, 1939, p. 400, fig. 572—3, p. 413, fig. 627; E. Sprockhoff, *op. cit.*, p. 88, fig. 2 și 3; A. v. Brunn, *Germania*, 36, 1958, p. 489 sq.; id., *PZ*, 1960, p. 86, fig. 15 b. A. Hollnagel, *Die vor- und frühgeschichtlichen Denkmäler und Funde des Kreises Neustrelitz*, 1958, p. 47 și 50, pl. 20; H. Behrens, *Jahresschrift Halle*, 1959, p. 211, pl. 37; E. Boudou *op. cit.* p. 132 și urm.

⁹ I. Nestor, *PZ*, XXVI, 1935, p. 56 și urm. Paralelizările cu Montelius IV-V și Müller-Karpe Hallstatt A2—B2 ne aparțin. Cele două grupe de depozite de bronzuri denumite de I. Nestor, Moigrad-Hajduböszörmény și Fizeșul Gherlei-Sîngeorgiu de Pădure, înglobează cea mai mare parte a bronzurilor din Hallstattul B transilvănean. Considerăm foarte judicioasă concluzia lui I. Nestor de a lărgi durată în timp a grupei Moigrad-Hajduböszörmény (1100—900 î.e.n.) și paralelizarea ei cu Reinecke IV, 1—2, deoarece în Transilvania nu cunoaștem decît câteva depozite tipice grupeii Turia-Jupalnic care ar putea corespunde perioadei Hallstatt A2 a lui Müller-Karpe, deci înglobarea depozitelor din grupele Reinecke IV, 1 și IV, 2 sau Müller-Karpe Hallstatt A2 și B1, în aceeași grupă de depozite: Moigrad-Hajduböszörmény, ar corespunde unor realități faptice, mai ales că din punct de vedere tipologic nu se pot face deocamdată deosebiri sau precizări clare între depozite, ele fiind alcătuite în cele mai multe cazuri din obiecte care aparțin atât Hallstattului A2 cît și Hallstattului B1. Același fenomen l-am observat și la așezările contemporane, unde chiar dacă se înregistrează mai multe nivele nu se pot face deosebiri tipologice asupra ceramicii.

Paralelizînd depozitele de bronz din Transilvania cu noua cronologie a lui Müller-Karpe (*op. cit.*, p. 144 și urm.), constatăm următoarele:

H. Müller-Karpe		I. Nestor	A. v. Brunn, M. Petrescu-Dîmbovița, M. Rusu
sec. XIII î.e.n.	Bronz D	Uriu-Domănești	Uriu-Domănești
sec. XII î.e.n.	Hallstatt A1	—	Cincu-Suseni
sec. XI î.e.n.	Hallstatt A2	Moigrad-	Turia-Jupalnic
sec. X î.e.n.	Hallstatt B1	Hajduböszörmény	Moigrad-Tăuteu
sec. IX î.e.n.	Hallstatt B2	Fizeșul Gherlei-Sîngeorgiu de Pădure	Fizeșul Gherlei-Sîngeorgiu de Pădure
sec. VIII î.e.n.	Hallstatt B3	—	Șomartin-Vetiș
sec. VII î.e.n.	Hallstatt C	—	Bălănești-Vint

Pentru stabilirea acestor grupe de depozite ori paralelizarea lor cu cronologia lui H. Müller-Karpe, cf. I. Nestor, *Ber. RGK*, 22, 1933, p. 104 și urm.; idem, *PZ*, 1935, p. 24 și urm.; idem, *Marburger Studien*, 1938, p. 191 și urm.; A. v. Brunn, *PZ*, 1960, p. 320 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, *Dacia, N. S.*, IV, 1960, p. 139 și urm.; idem, *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 105 și urm.; M. Rusu, *Dacia, N. S.*, IV, 1960, p. 161 și urm.; idem, *Dacia, N. S.*, VII, 1963, p. 177 și urm.

fibulele de tip nordic transilvănene în grupa de depozite de tip Fizeșul Gherlei-Sîngeorgiul de Pădure sau mai degrabă în grupa precedentă Moigrad-Tăuten. Pentru încadrarea lor în Hallstatt B2 ar pleda, după cum am arătat mai sus, motivele ornamentale, aceasta cu atât mai mult cu cât depozitele din grupa Fizeșul Gherlei-Sîngeorgiul de Pădure fiind mai puține ar indica o eventuală perioadă de liniște relativă în care schimburile economice puteau fi mai intense, deși numărul redus de depozite de bronzuri s-ar putea explica și prin înlocuirea treptată a bronzului cu fierul. Aceste schimburi însă nu se reflectă sub nici o formă deoarece obiectele care alcătuiesc depozitele din această grupă nu arată că unele dintre ele ar fi circulat de la sud la nord sau invers. În schimb, depozitele din grupa Moigrad-Tăuten conțin o serie întregă de obiecte care au fost vehiculate destul de intens în special de la sud spre nord. Ne referim în primul rând la ceaunul cu atașul mânerului în formă de cruce (grupa B1 și B2 a după G. v. Merhart) gălețile de tip Hajduböszörmény și ceștile înrudite cu cele de tip Stillfried-Hostomiče.¹⁰ La acestea se mai pot adăuga și alte categorii de obiecte de bronz mai puțin studiate (celturi, topoare cu aripioare, seceri, cuțite cu tăișul și muchia ornamentată etc.).

Ținând seamă că fibulele cu plăci discoidale transilvănene au motive ornamentale simple, iar suprafața discurilor nu este atât de încărcată cu diferite motive stilistice ca cele nordice din perioada a V-a, credem că nu greșim dacă presupunem că ele imită, sau redau chiar, prototipul din perioada a IV-a, mai ales că în afara unor indicii tipologice și stilistice (forma acului, conul sau cupa de pe mijlocul discului, motivele ornamentale sau chiar forma discului care imită potcoava etc.) nu se pot face delimitări cronologice mai precise între fibulele din perioada IV-a și V-a (bine înțeles în afara cazurilor când ele apar în conexe arheologice bine precizate cronologic ca depozite sau morminte). De asemenea credem că trebuiesc luate în considerare și relațiile economice intense din Hallstattul B1 (respectiv Montelius IV) dintre sud și nord, astfel că ni se pare mult mai plauzibil ca tocmai în această perioadă de timp (1000—900 î.e.n.) au putut să ajungă în Transilvania atât discul fibulei de la Sebeș cât și tiparul de la Geoagiu.

Chiar dacă tiparul de la Geoagiu a fost făurit de un meșter local, după un prototip nordic, sugerînd astfel posibilitatea confecționării mai multor exemplare de fibule cu plăci discoidale în Transilvania, va trebui totuși să admitem că ele nu au fost folosite timp prea îndelungat, deoarece ar trebui să le găsim în număr mai mare și mai ales ar trebui să intre în componența

¹⁰ I. Nestor, *PZ*, 1935, p. 45 și urm., fig. 7; G. von Merhart, *Festschrift Mainz*, II, 1952, p. 4 și urm., harta 1,3,6; H. Müller-Karpe, *Arch. Geogr.* III/4, 1952, p. 49 și urm.

depozitelor de bronzuri contemporane, or acest lucru nu a fost atestat pînă în prezent. În orice caz prezența fibulelor cu plăci discoidale de tip nordic în Transilvania arată în mod destul de convingător că vehicularea unor categorii de obiecte din bronz ori influențele culturale, în epoca hallstattiană s-a făcut nu numai dinspre sud spre nord ci și invers. Aceste relații, oricît de intense au fost într-o anumită perioadă de timp, nu atestă în nici un caz deplasări efective de populații dintr-o regiune în alta, ci, constituie exclusiv indicii pentru legături economice sau a unor raporturi de influențări culturale reciproce.

MIRCEA RUSU

NORDISCHE FIBELN IN TRANSSILVANIEN

(AUSZUG)

Im folgenden Artikel beschäftigt sich der Verfasser mit der Beschreibung der Plattenfibeln, die aus dem Norden nach Transsilvanien gelangten. Es handelt sich um die Gußform von Geoagiu und eine Fibelscheibe, die in Mühlbach gefunden wurde. Wenn man diese Form der Fibel beschreibt und die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen den Donau-Karpatengebieten und Nordeuropa während der Bronzezeit und der Früheisenzeit im allgemeinen berücksichtigt, gelangt man zu der Schlußfolgerung, daß Gegenstände dieser Art während der Hallstattzeit B1-Stufe (beziehungsweise Montelius IV), also zwischen den Jahren 1000—900 v. u. Z., in Transsilvanien eingeführt wurden. Trotzdem liegt es im Bereiche der Möglichkeit, daß die Form von Geoagiu von einem einheimischen Meister nach einem nordischen Muster hergestellt wurde, daß also in Transsilvanien Fibeln mit Rundplatten hergestellt wurden. Wenn wir diese Möglichkeit annehmen, muß dennoch darauf hingewiesen werden, daß bis jetzt unter den transsilvanischen Bronzefunden dieser Zeit keine größere Anzahl von Gegenständen dieser Art entdeckt wurde. Wichtig bleibt jedenfalls die Tatsache, daß kulturelle Einflüsse und ein wirtschaftlicher Austausch in der Hallstattzeit nicht nur von Süden nach Norden, sondern auch umgekehrt, stattfanden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1 — Zeichnung der steinernen Gußform einer nordischen Plattenfibel aus Geoagiu, Rayon Broos, Region Hunedoara.

Abb. 2 — Nordische Fibel aus Mühlbach. Brukenthalmuseum Inv. Nr. A. 6402.

NOTE EPIGRAFICE *

Vechiul muzeu istoric-arheologic al Sibiului posedă o impozantă secție de materiale arheologice-epigrafice din epoca romană a Daciei, achiziționate în curs de aproape două secole (începînd chiar cu întemeietorul său eponim din sec. al XVIII-lea, S. Brukenthal), în special din zona APULUM (Alba Iulia), ULPIA TRAIANA (Sarmizegetusa) și localități învecinate ale Transilvaniei meridionale (regiunile actuale Hunedoara și Brașov), care constituie valoroase exponate de muzeu și documente ale istoriei antice a țării noastre.¹ Inscrupțiile lapidare (piatră, marmoră), în număr de vreo 50 piese și fragmente, au fost studiate și publicate începînd din primele decenii ale sec. XIX-lea de P. Köppen, L. Neugeboren, J. F. Neigebauer, M. J. Ackner, F. Müller, Th. Mommsen, C. Gooss, A. Domaszewski etc. (cele latinești cunoscute în sec. XIX cuprinse în CIL, III), apoi de M. Kimakowitz, G. Téglás, G. Florescu, C. Daicoviciu și alții, în diverse reviste din Transilvania ori din afară. Cum se întîmplă uneori cu materialul fragmentar uzat de vechime, unele piese din muzeul sibian au fost publicate incomplet, fără întregiri juste, cîteva din cele fragmentare fiind foarte greu, pe alocuri imposibil de întregit, cu lacune ce persistă mereu, din cauze obiective. Dar lecturile, întregirile și interpretările aberante au făcut să fie puse în circuitul bibliografic cîteva forme și termeni greșiți ori neverosimili. De aceea, se impune și aici o reexaminare

---

* *Seria a VI-a — Seria I în Dacia*, XI—XII 1948, p. 269—270; II în *Epigraphica* (Milano), X 1950, p. 14—20; III în *Godišnik-Plovdiv*, 1954, p. 199—201; IV în *SCIV X* 1959, p. 139—143; V în *SCIV XI* 1960, p. 405—409.

Abrevieri bibliografice:

AEM = Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen. Wien.

Aert. = Archaeologiai értesítő. Budapest.

AISC = Anuarul Institutului de studii clasice. Cluj (Sibiu).

CIL = Corpus inscriptionum Latinarum. Berlin.

¹ K. Horedt, *Die vorgeschichtliche und römische Abteilung des Baron Brukenthalischen Museums*, în *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*, Hermannstadt (Sibiu), IX—X 1944, p. 94—113, cu amplă bibliografie asupra materialelor arheologice și a istoricului colecțiilor.

de ansamblu, care să permită valorificarea corectă, în limitele îngăduite și impuse de nivelul documentării actuale, a întregului material epigrafic.

Dintre piesele fragmentare, comportînd o revizuire a textului, sînt prezentate aici șase inscripții, cu text lacunos (semnalate ori publicate incomplet), a căror lectură rectificată permite a se recupera cîteva elemente documentare utile, eliminînd erori mărunte privind istoria și populația Daciei antice.

1. *Altar votiv* din piatră calcaroasă, fragment înalt 20, lat 45, gros 44 cm; litere 5 cm; capitelul a fost martelat, cu ocazia întrebuițării ca material de construcție în biserica din comuna Berghin (Blutroth, r. Alba),

Fig. 1. — Altar votiv, fragment, din Berghin (r. Alba).

de unde a fost scos în a. 1906 și adus la Muzeul Brukenthal (inv. 7204). Posibil să fie originar din Apulum. Publicat de G. Tégłas, *Klio*, X 1910, p. 504—5 cu lectura „[I(ovi)] o(ptimo) M(aximo) / [deo aet]ERNO“, greșită în rîndul 2, unde sînt clare literele ... ARENO (fig. 1), sfîrșitul unui epitet geografic (?) al zeițății supreme a lumii romane, ori vreun antroponim, numele dedicantului (?).

2. *Altorelief* de marmoră, cu Diana, fragment de 38 < 22 3 cm; litere 13 mm; din Apulum (Partoș, cartierul de sud al orașului Alba Iulia); Muz. Brukenthal, inv. 6256. Publicat de C. Gooss în AEM I 1877, p. 120 (ca „Fragment einer Darstellung des Mithrasopfers“); F. Studnicka, AEM VIII, p. 50 (relief cu Diana); în *Ephemeris Epigraphica*, IV nr. 163, cu întregirea propusă de Mommsen: „[qui pro sua sal]VTE ET VIT ... / ... [ex vot]O POSVIT“, după care e dată în CIL, III nr. 7743; B. Cserni, *Alsófehér vár-*

megye történelme (1901), p. 434, nr. 314 „[qui pro sua sal]utem et vit... / [et vot]o posuit“, G. Finály, *Aert.* XXII 1902, p. 183 „corect: [q p s sal]ute METVIT“. Relieful reprezintă evident pe Diana, la vânătoare, sub figura ei un mistreț, alături un câine cu capul și urechile ridicate, lângă un copac (fig. 2 a). Inscripția pe două rânduri este fracturată, în stânga și în dreapta (fig. 2 b):

..... pro sal]utem EVTY[cheis ...
.....]o posuit [.....

Construcția aberantă „pro salutem“ cu acuzativ nu este o raritate în epigrafia provincială (alte exemple: CIL, III, p. 2578). Numele grecesc *Eutyches* e frecvent la sclavi și liberti (echivalent lat. „Fortunatus“); din

V·TEA·EVTY
O POSVIT

Fig. 2 a-b. Altoreliev votiv, de marmoră, fragment, CIL, III 7743.

Apulum se poate menționa libertul omonim *Eutyches* (CIL, III 1109, 1110), care ar putea fi identic cu personajul nostru.

3. *Placă de marmoră*, fragment 7×11. 4 cm, litere 5 cm; din Apulum (Partoș; Muz. Brukenthal, inv. 7186). Publicat de Gooss, *AEM* I p. 120, apoi de CIL, III 7806: ... DER / FABRVM, fără întregire. G. Téglás, *Klio*, X 1910, p. 504 îl „descoperă“ din nou și-l publică între „inedita, aus Apulum, Marmorfragment *colLE(gium) / fABRVum*“ (sic!). Lectura mai apropiată de realitate este cea indicată în CIL, în r. 1 al fragmentului fiind terminația unui antroponim grecesc

ANDER
ABRVM

Fig. 3. — Placă de marmoră, fragment, CIL, III 7806.

-NDER, ca *Alexander, Menander* etc.; ex. gratia: [...*Alexa*]nder [... / ...*coll(egii) f]abrum* ... (fig. 3). Este o inscripție votivă ori de clădire.

Intregirea „[*Alexan*]der“ a fost acceptată, în baza CIL, III 7806, de A. Kerényi, *A Daciai személynemek* (Die Personennamen von Dacien), 1941, p. 156, nr. 1813.

4. *Lespede funerară* de marmoră, fragment, jumătatea dreaptă, 88 × 52 × 13 cm, litere frumos gravate de 85 mm în r. 1, 65 mm în rest (Muz. Brukenthal). Descoperit la Vințul de Jos (r. Alba), în viile din apropierea gării; publicat de S. Ferenczy, *Aert.* XXXII 1912, p. 92 „...M / ... ONIA / ... ITA VIX / ... VIII Q / ... ON VIA / ... DG / ... P“ (între unele litere frunze de iederă); textul poate fi întregit astfel (fig. 4):

[D(is)] M(anibus)

[Ant]ONIA

[?Flav]ITA VIX(it)

[an(nos)?] VIII Q(uintus)

[Ant]ON(ius) VIA-

[tor] D(ecurio) C(oloniae)

[. .] P(osuit).

Fig. 4. — Lespede funerară de marmoră, din Vințul de Jos (r. Alba).

Aparținând familiei unui decurion al coloniei, epitaful, de marmoră, cu litere frumoase (deci mai curînd din mediul social urban), pare să fie adus din teritoriul orașului Apulum, eventual chiar de la Sarmizegetusa (?), în așezarea rurală de la Vințul de Jos.

5. *Lespede funerară* de piatră calcaroasă, 138 × 85 × 30 cm, litere 5 cm; cu chenar sobru, elegant și bine profilat; descoperită în a. 1906 la Cincșor

(Kleinschenk, r. Făgăraș); Muz. Brukenthal, inv. 7206. Fața scrisă e mult corodată, r. 1, 2 și 3 aproape complet șterse, lectura foarte dificilă, în multe locuri nu se vede nimic din litere; dovadă că epitaful a stat mulți ani cu fața scrisă în ploaie și vînt. Semnalat de M. Kimakowitz, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürg. Landeskunde*, 1912, p. 54, după care C. Daicoviciu, AISC II 1936, p. 253: „... / ... COH / II FL BESS... / FRATRII... / IMPIVM... / IISSIMO“; sigură era considerată numai mențiunea cohorței II Flavia Bessorum și a unui „frate“ răposat căruia i se pune epitaful. Numele din r. 5—6 a fost corectat ulterior în L S(E)RVILIVS RVSTICINVS (Daicoviciu, AISC IV 1944, p. 285), ceea ce e sigur în privința cognomen-ului; dar nomen gentilicium poate să fie în aceeași măsură CARVILIVS ce pare chiar de preferat, corespunzînd pe aceeași întindere mai bine cu urmele și umbrele lăstate de literele șterse pînă la totală dispariție. Textul epitafului poate fi refăcut în ansamblu, cu probabilitate astfel:

[D(is) M(anibus)] S(acrum)?
 . CARVILIVS
 SECVNDINVS
 VIXIT AN(nos) ...
 L CARVILIVS
 RVSTICINVS
 PRAEF(ectus) COH(ortis)
 II FL(aviae) BESS(orum)
 FRATRI IN EX-
 EMPLVM PI-
 ISSIMO P(onendum) C(uravit).

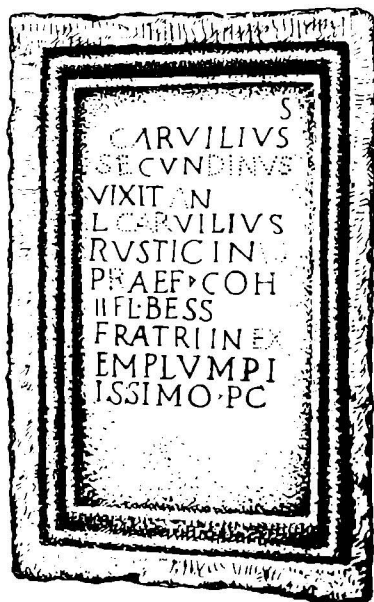

Fig. 5. — Lespede funerară din Cineșor (r. Făgăraș).

Gentiliciul *Carvilius* (dacă este preferat față de *Servilius*), italic, pare a fi atestat aici a doua oară în Dacia, primul caz la Potaissa, *L. Carvilius Statius* (*Din activitatea muzeelor*, Cluj, 1955, p. 102). Pentru prima dată apare în Dacia formula literară „in exemplum piissimum“² (model de afecțiune fraternală), expresie a dragostei frățești, a devotamentului reciproc ce lega pe cei doi *Carvili*, desigur italicei: *Carvilius Secundinus* și

² Se cunosc puține exemple pentru atare expresie de afecțiune: unul din Beirut, CIL, III 169 „coniugi piissim(a)e et castissimae in exemplum“; restul din Italia, CIL, XI 1638, 5 „filio piissimo in exempl(um)“; 6229 „parentibus in exem(plum) piissim(is)“; 6356 (– 6357), 6 „ob eximas liberalitates et abundantissimas in exemplum largitiones“; 6252 (fără adjectiv) „Comoniae Severin(ae) coniugi in exemplo A. Plautius Fanester“ (*Thesaurus Linguae Latinae*, V:2, 1939, col. 1348; VI 21618 „uxori rarissimi exempli“ etc.

Lucius Carvilius Rusticinus, al doilea în calitate de ofițer superior comandant al cohorții II Flavia Bessorum cu garnizoana în castrul de la Cincșor pune epitaful fratelui său mort aici și înmormîntat lângă „canabae”le castrului roman.

Fig. 6. — Stelă funerară, din Șura Mică (r. Sibiu).

6. *Stelă funerară* de piatră calcaroasă, fragmentară, de $152 \times 76 \times 20$ cm, tăiată la marginea de sus și la cele două laturi probabil cu ocazia utilizării ei (în a. 1587) drept capac la un mormînt în biserica luterană din Șura Mică (Kleinscheuern, r. Sibiu); de aici a fost adusă la Muzeul Brukenthal (inv. 4101) de către M. Kimakowitz în 1913. Textul epigrafei este reprodus în AISC V 1949, p. 293 în tabelul numelor celtice (*Magiona*) din inscripțiile provinciei Dacia. Din registrul superior al reliefului (medalion cu portret) a rămas o parte din coroană, bustul unei femei și al unui copil.

D(is) M(anibus)

[I]VL(ia) MAGIONA

VIX(it) AN(nos) XXI

P(ater) P(osuit) F(iliae) B(ene) M(erenti)

H(ic) E(st) S(ita)

De remarcat aglomerarea de abrevieri în r. 4—5 al epitafului ridicat de un „anonim” pentru tînăra femeie de neam celtic imigrată din Pannonia sau Noricum în Dacia.

ION I. RUSSU

EPIGRAPHISCHE MITTEILUNGEN

(AUSZUG)

Von den etwa 50 Inschriften und Fragmenten aus dem Brukenthalmuseum in Hermannstadt wurden einige unvollständig oder mit irriger Lesung veröffentlicht. Es wird die Notwendigkeit einer Überprüfung des gesamten epigraphischen Materials hervorgehoben und in Verbindung damit die Lesung einiger Stücke berichtigt (die Zeichnungen sind nach Photographien wiedergegeben).

1. — *Kilo*, X 1910. S. 504—5;
2. — *CIL*, III. 7743:
3. — *CIL*, III. 7806 (= *Klio*, X S. 504);
4. — *AErt.* XXXII 1921, S. 92:
5. — *Korrespondenzblatt des Vereins*, 1912, S. 54 (= *AISC*, II S. 253);
6. — *AISC*, V. 1949, S. 293.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* — Votivaltar, Bruchstück aus Berghin.
Abb. 2. — Votivhochrelief aus Marmor, Bruchstück, *CIL*, III, 7743.
Abb. 3. — Marmorplatte, Bruchstück, *CIL*, III, 7806.
Abb. 4. — Grabstein aus Marmor, Vințul de Jos (Rayon Alba).
Abb. 5. — Grabstein aus Cineșor (Rayon Făgăraș).
Abb. 6. — Grabstein aus Șura Mică (Rayon Sibiu).

UN DEPOZIT DE UNELTE DESCOPERIT ÎN APROPIEREA SARMIZEGETUSEI (GRĂDIȘTEA MUNCCELULUI)

În ultimii ani, în cadrul șantierului arheologic Grădiștea Muncelului de sub conducerea acad. prof. C. Daicoviciu, s-au descoperit un număr însemnat de așezări cu caracter civil situate în preajma Sarmizegetusei, centrul statului dac.¹ Probabil, dintr-o asemenea așezare provine și depozitul de unelte care formează obiectul lucrării de față. El a fost descoperit în toamna anului 1958 de Stănuș Vasile locuitor din satul Sebeșel, comuna Săsciori, r. Sebeș, reg. Hunedoara, în Munții Orăștie și anume „La Strîmbu“ cu ocazia construirii unei cabane. Descoperitorul a donat uneltele pe care le-a găsit Muzeului Raional Sebeș unde se păstrează și azi fără să fi fost publicate.² H. Daicoviciu³ amintește doar depozitul de care ne ocupăm și presupune că el a aparținut așezării de pe Fața Cetei, o înălțime situată la nord-est de Vîrfurile lui Hulpe reprezentînd o prelungire a dealului Comărnicelul Cetei.⁴ Aici, cam în dreptul Gurii Strîmbului se înșiră 40—50 de terase care prin sondajele făcute s-au dovedit a fi fost locuite. Este probabil ca depozitul despre al cărui loc de descoperire nu avem altă precizare topografică decît aceea că a fost descoperit „La Strîmbu“ să fi aparținut unui locuitor al așezării de pe Fața Cetei.

După relatările descoperitorului, consemnate în registrul de inventar al Muzeului Sebeș, uneltele au fost găsite la 25 cm adîncime și pe o suprafață de 1×1,50 m. Din aceste informații extrem de sărăcăcioase nu putem ști dacă depozitul de unelte aparținea unei locuințe dacice sau dacă el a fost ascuns de proprietarul lui în timpul războaielor cu romanii. Faptul că uneltele s-au

---

¹ Vezi C. Daicoviciu și Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951; acad. C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*. București, 1960; H. Daicoviciu, *Addenda la „Așezările dacice din Munții Orăștiei“* în *Acta Musei Napocensis*, I, (sub tipar).

² Mulțumesc și pe această cale tov. A. Raica, directorul Muzeului Sebeș care cu multă bunăvoință mi-a pus la dispoziție pentru studiu și publicare depozitul. După predarea manuscrisului nostru depozitul a fost publicat de I. Berciu și Al. Popa în *SCIV*, XIV, 1, 1963, p. 151—160. Locul de descoperire la aceștia este dat greșit. În Munții Orăștiei nu există un munte Strîmbu, ci numai o vale.

³ H. Daicoviciu, *op. cit.*

⁴ Vezi C. Daicoviciu și Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 44—46, fig. 29.

descoperit abia la 25 cm adâncime ar pleda mai degrabă pentru o locuință decît pentru un depozit ascuns. Fiind vorba de o descoperire fortuită nu putem ști nici dacă în acel loc n-au mai rămas și alte unelte sau obiecte decît cele descoperite cu ocazia construirii cabanei amintite, deci dacă este vorba de un depozit întreg sau numai de o parte. Numărul relativ mic și diferit al uneltelor depozitului pe care le cunoaștem pledează pentru o locuință și nu pentru un atelier.

Descrierea uneltelor

Depozitul se compune din 17 unelte de fier (*fig. 1 și 2*) destul de bine păstrate cu excepția obiectelor mici care sînt puternic mîncate de rugină. Trebuie să spunem de la bun început că toate uneltele depozitului nostru sînt de tipul obișnuit în cetățile dacice din Munții Orăștiei.

Vom trece acum la descrierea și comentarea lor.

1. **Fier de plug** sau brăzdar (*fig. 1/14 și fig. 2/17*, Muzeul Sebeș inv. 1931/1377) de tip dacic destul de bine păstrat. Îi lipsește din tăiș datorită oxidării. Se păstrează doar o parte a cuiului de fixare.

Dimensiuni: lungimea 29,5 cm, lățimea 6,5 cm, grosimea 1,5 cm.

2. **Fier de plug** (*fig. 115 și fig. 213*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1932/1378) analog celui precedent.

Dimensiuni: lungimea 23,5 cm, lățimea 7 cm, grosimea 1,5 cm.

3. **Cuțit de plug** (*fig. 116 și fig. 216*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1933/1379) de tipul celor obișnuite în așezările dacice⁵, bine păstrat cu excepția tăișului care este puțin mîncat de rugină.

Dimensiuni: lungimea 35,5 cm, lățimea 5 cm, grosimea 3,5 cm.

Cele două fiare de plug sînt așa cum am arătat într-o lucrare anterioară⁶, de tip dacic. Am dat această denumire fiarelor de plug pentru că ele se cunosc în număr mare pe teritoriul R.P.R. în așezările dacilor din epoca Latène. Pînă acum au fost descoperite asemenea unelte în 14 localități, între care se înscriu toate așezările caracteristice mai mari ale dacilor, fiind situate din punct de vedere al reliefului atît la șes, deal cît și la munte.

⁵ Cf. I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș. Plugul la geto-daci*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 295—298, fig. 6—7.

⁶ I. H. Crișan, *loc. cit.*, p. 290—296. La cele 12 localități de pe teritoriul R.P.R. în care s-au descoperit fiare de plug de tip dacic mai putem adăuga acum:

1. *Căpîlna*, com. Săsciori, r. Sebeș, reg. Hunedoara unde s-au descoperit două fiare de plug de tip dacic, cf. C. Daicoviciu în *AISC*, III, 1936—1940, p. 212, nr. 2 (în Muz. Alba Iulia).

2. *Piatra Neamț*, r. Piatra Neamț, reg. Bacău.

În Muz. Piatra Neamț se păstrează un fier de plug de tip dacic descoperit în așezarea de pe Bîtea Doamnei.

3. În Muz. Odorhei (inv. nr. 53) se păstrează un alt exemplar însă nu i se cunoaște locul de descoperire.

În afara teritoriului Daciei acest tip de fier de plug mai este cunoscut de pe teritoriul R.P. Bulgaria unde se menține pînă tîrziu în epoca feudală sec. XII—XIII.⁷

Fierul de plug pe care l-am numit de tip dacic s-a descoperit și în cetățile grecești de pe țărmul Mării Negre ca de exemplu la Tomis unde s-au găsit mai multe exemplare de dimensiuni mai mari, dar de aceeași formă cu cele descoperite în așezările dacilor.⁸ Asemenea fiare de plug s-au mai descoperit și în cetățile grecești de pe teritoriul Uniunii Sovietice⁹.

Faptul că acest tip de fier de plug se întîlnește în cetățile grecești de pe țărmurile Pontului Euxin dovedește că el a fost probabil o creație a acestora, chiar dacă noi nu cunoaștem asemenea fiare de plug de pe teritoriul Greciei propriu-zise. De la greci a fost preluat de către daci așa cum s-a întîmplat și cu multe alte elemente de cultură materială, iar după cucerirea romană a fost înlocuit cu fierul de plug roman cu un randament superior.

4. **Lamă de coasă** (*fig. 1/12 și fig. 2/2*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1944/1390) din fier cu vârful rupt și terminată printr-un cîrlig de fixare.

Dimensiuni: lungimea actuală 43 cm, lățimea 4 cm, grosimea 0,8 cm.

5. **Lamă de coasă** (*fig. 1/13 și fig. 2/3*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1945/1391) aceeași formă ca și precedenta.

Dimensiuni: lungimea 46 cm, lățimea 4 cm, grosimea 0,9 cm.

6. **Lamă de secere** (*fig. 1/9 și fig. 2/9*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1389) din fier cu vârful rupt și terminată cu un cîrlig de fixare.

Dimensiuni: lungimea 18 cm, lățimea 2 cm, grosimea 0,6 cm.

7. **Lamă de secere** (*fig. 1/10 și fig. 2/10*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1387) de aceeași formă cu cea precedentă.

Dimensiuni: lungimea 12 cm, lățimea 2 cm, grosimea 0,6 cm.

8. **Lamă de secere** (*fig. 1/11 și fig. 2/15*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1388) mai puțin curbă și mai îngustă decît cele precedente și ruptă la amîndouă extremitățile. Probabil că și această secere era prevăzută cu un cîrlig de fixare.

Dimensiuni: lungimea 16 cm, lățimea 1,5 cm, grosimea 0,6 cm.

Atît lamele de coase cît și cele de seceri se apropie de forma secerilor actuale avînd fiecare cîte un cîrlig cu ajutorul căruia erau fixate într-un mîner de lemn. Ele diferă între ele printr-o mai mult sau mai puțin accentuată curbură și prin diferențe de dimensiuni care în general nu sînt prea mari.

⁷ Cf. Th. GÉRASSIMOV, *Deux trouvailles d'instruments et d'armes du XII—XIII-e siècles*, în *Izvestia-Institut*, XX, 1955, p. 593.

⁸ Fiarele de plug au fost descoperite în săpăturile de la Constanța conduse de V. Canarache, încă inedite.

⁹ Informație de la Irina Kruglikova.

Lamele de coase sau de seceri își găsesc analogii în descoperirile de la Grădiștea Muncelului,¹⁰ Piatra Roșie,¹¹ cât și în cele de la Poiana.¹²

Pînă acum, din păcate, uneltele de agricultură dacică n-au fost studiate amănunțit în afară de încercarea pe care am făcut-o cu privire la plug. Referitor la seceri V. Pârvan¹³ a încercat să stabilească un tip dacic și unul celtic deși și el se plîngea de lipsa unui studiu tipologic amănunțit.¹⁴ Cele trei seceri din depozit de care ne ocupăm, ca și cele descoperite la Piatra Roșie, Grădiștea Muncelului sau Poiana par să fie mai apropiate de tipul celtic al lui Pârvan decît de cel dacic. Este vorba, foarte probabil, de un tip comun Latène cu diferite variante care își are originea în Transilvania epocii bronzului. J. Déchelette este de părere că seceră constituie chiar o invenție nord-tracică¹⁵. Problema tipurilor de seceri și anume dacă putem vorbi de un tip dacic deosebit de cel celtic, nu va putea fi soluționată decît în urma publicării materialelor provenite din așezările dacice și studierea lor atentă și amănunțită din punct de vedere tipologic.

Cu privire la coase se ridică aceleași probleme ca și la seceri mai cu seamă că multe dintre ele se deosebesc doar prin dimensiuni de seceri cum este cazul celor două exemplare din depozitul de care ne ocupăm. Faptul că lamele sînt de aproximativ 50 cm lungime, depășind cu mult dimensiunile secerilor moderne, ne face să credem, că avem de a face mai degrabă cu coase decît cu seceri.

9. **Ciocan** (*fig. 1/5 și fig. 2/7*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1937/1383) cu două brațe, ambele ascuțite și ușor curbate și cu gaură de înmănușare transversală. Atît forma cât și dimensiunile ciocanului sînt asemănătoare cu cele ale ciocanelor folosite astăzi la cioplitul pietrii și la zidărie. Probabil că în acest scop a fost întrebuițat acest ciocan și de proprietarul lui din epoca dacică.

Dimensiuni: lungimea 16 cm, lățimea brațelor 2,3 cm, lățimea la nivelul găurii de înmănușare 3,7 cm, grosimea 2,4 cm.

10. **Ciocan** (*fig. 1/4 și fig. 2/6*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1938/1384), de aceeași formă cu cel precedent de care se deosebește doar prin faptul că brațele sînt mai puțin ascuțite.

Dimensiuni: lungimea 13,8 cm, lățimea brațelor 2,3 cm, lățimea la nivelul găurii de înmănușare 3,1 cm, grosimea la capete 0,7 cm.

¹⁰ Cf. C. Daicoviciu și colaboratori, în *SCIV*, III, 1952, p. 301, fig. 19.

¹¹ Cf. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 78, pl. VII, 3, 9, 13.

¹² Cf. R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières jouilles de Poiana, en Basse-Moldavie, în Dacia, N. S., I, 1957, p. 147, fig. 3.3.*

¹³ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 495—496.

¹⁴ *Ibidem*, p. 408—409.

¹⁵ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, II, I, p. 17.

11. **Sfredel** (*fig. 1* și *fig. 21*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1386) pentru făcut găuri în lemn, alcătuit dintr-o bară, în secțiune patrată, terminată într-o îngroșare prismatică cu vârful ascuțit. Probabil că sfredelul era înroșit în foc. Sfredelul asemănătoare au fost descoperite și la Grădina Muncelului.¹⁶

Dimensiuni: lungimea 14,5 cm, diametrul barei 0,8 cm, al vârfului 1,2 cm.

12. **Daltă** (*fig. 1/7* și *fig. 2/5*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1939/1385) cu găuri de înmănușare longitudinală, de formă rotundă și cu vârful ascuțit. O daltă de aceeași formă, dar de dimensiuni mai mari a fost descoperită în cetatea de la Piatra Roșie.¹⁷

Dimensiuni: lungimea 15,2 cm, lățimea la vîrf 2 cm, diametrul găurii de înmănușare 2,8 cm.

13. **Teslă mare** (*fig. 1/2* și *fig. 2/14*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1934/1380) în profil oblică, cu gaură de înmănușare transversală flancată de două aripioare triunghiulare, terminată cu o muche patrată. Asemenea tesle au fost descoperite și la Grădiștea Muncelului.¹⁸

Dimensiuni: lungimea 22,5 cm, lățimea tăișului 9,5 cm, lățimea la nivelul găurii de înmănușare 4,8 cm, diametrul muchii 2,6 cm, diametrul găurii de înmănușare 4 cm.

14. **Teslă mică** (*fig. 1/5 a* și *fig. 2/11*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1936/1382) de aceeași formă cu cea precedentă deosebindu-se doar prin faptul că muchia are o ușoară profilatură. O parte din tăișul teslei este rupt.

Dimensiuni: lungimea 9 cm, diametrul muchiei 2 cm, diametrul găurii de înmănușare 2 cm, lățimea la nivelul găurii de înmănușare, inclusiv aripioarele 3,5 cm, lățimea tăișului 4,1 cm.

15. **Secure** (*fig. 1/3* și *fig. 2/8*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1935/1381) la care îi lipsește muchia și gaura de înmănușare care a fost probabil transversală. Secura este de tipul celor descoperite în numeroase exemplare la Grădiștea Muncelului¹⁹ și la Poiana²⁰.

Dimensiuni: lungimea actuală 15 cm, lățimea tăișului 9,5 cm, grosimea la extremitatea superioară 2 cm.

Ultimele cinci unelte (nr. 11—15) sînt unelte de lemнар (dulgher).

16. **Vîrf de lance** (*fig. 1/8* și *fig. 2/4*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1946/1392) lung, à douille, cu conturul în formă de frunză de salcie, cu aripile înguste, cu o ușoară nervură mediană, azi abia sesizabilă, care continuă tocul conic, pînă la vârful tăișului. Vîrf de lance este relativ bine păstrat, îi lipsește doar

¹⁶ C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, III, 1, 1952, p. 301, fig. 20 și 22.

¹⁷ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, p. 78, pl. VII, 10.

¹⁸ *Ibidem*, p. 301, fig. 21.

¹⁹ C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, III, 1, 1952, p. 301, fig. 23.

²⁰ R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 3, 4.

Fig. 1. — Depozitul de unelte.

puțin din tubul de înmănușare, care, probabil, n-a fost prea lung judecând după dimensiunile tăișului.

Dimensiuni: lungimea 35 cm, lățimea tăișului 3 cm, grosimea 0,5 cm, diametrul găurii de înmănușare 2,5 cm.

Un vîrf de lance de aceeași formă, probabil și de aceeași dimensiuni a fost descoperit în cetatea dacică de la Piatra Roșie.²¹

Referitor la tipul de lance căruia îi aparține exemplarul pe care îl comentăm, este cel comun întîlnit în Europa epocii Latène.²²

17. **Furcă** cu cinci dinți (*fig. 1/1 și fig. 2/12*, Muz. Sebeș, inv. nr. 1922/1374) păstrată fragmentar. Este alcătuită din cinci dinți care pornesc din tija furcii. Dintre toți sînt ruși cu excepția celui din mijloc care deși este mai scurt pare a fi ascuțit ceea ce ar indica că este întreg. Dinții sînt în secțiune patrulateri.

²¹ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, p. 92, pl. X, 1.

²² Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 509.

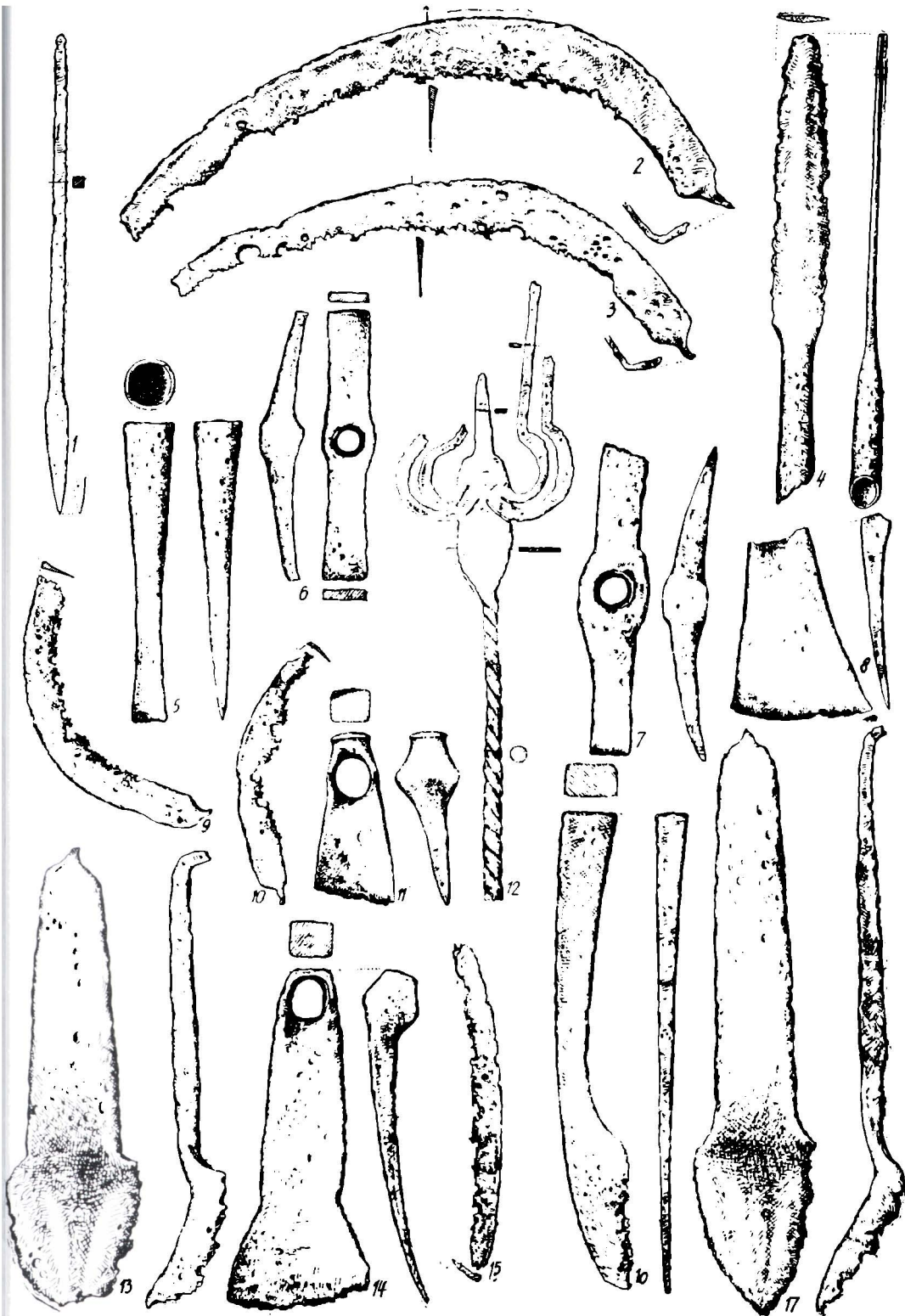

Fig. 2. Unelte descoperite în apropierea Sarmizegetusei.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://www.brukenthalmuseum.ro>

Tija furcii se continuă în jos cu un corp răsucit, în secțiune rotund. Din cauza oxidării nu putem ști dacă este vorba de un singur fir metalic sau de două. Se păstrează doar o parte din corp.

Cea mai apropiată analogie a acestui obiect o găsim la Piatra Roșie.²³ Exemplarul de la Piatra Roșie are numai trei dinți dar corpul este terminat într-un fel de clește alcătuit din două vergele răsucite. Ar fi posibil ca și furca de care ne ocupăm să se fi terminat printr-un asemenea clește, poate format din desfacerea celor două fire care alcătuiesc corpul.

Acad. C. Daicoviciu este de părere că asemenea furci erau folosite ca frigări și furculițe pentru bucăți mari de carne și sînt făcute de meșteri locali.²⁴

Dimensiuni: lungimea actuală 31,5 cm, lățimea la baza dinților 9 cm, lățimea tijei 3 cm, grosimea ei 0,4 cm, diametrul corpului 1 cm, lungimea actuală a celui mai mare dinte 11,5 cm. Foarte probabil că dinții n-au fost prea lungi pentru că cei ai exemplarului de la Piatra Roșie măsoară doar 13 cm lungime, în schimb corpul trebuie să fi fost cu mult mai lung pentru că exemplarul de la Piatra Roșie măsoară 96 cm lungime, iar lățimea la baza dinților este identică cu a exemplarului nostru.

Din cele arătate pînă acum, reiese că depozitul este alcătuit din unelte cu utilitate diferită și anume numărul cel mai mare este deținut de uneltele agricole după care urmează uneltele de dulgherie (lemnărie) la care se adaugă cele două ciocane de lucrat piatra. Depozitul mai conține apoi o armă (lancea) și un obiect de utilitate casnică (frigarea). Marea majoritate a uneltelor, așa cum am arătat, au analogii, care uneori merg pînă la identitate, cu uneltele descoperite în atelierele de pe terasa VIII de la Grădiștea Muncelului.²⁵ Este foarte probabil ca în aceste ateliere sau în altele de pe Dealul Grădiștii să fi fost confecționate și uneltele depozitului de care ne ocupăm. Tot pe baza acestor analogii putem presupune că depozitul datează de la sfîrșitul secolului I e.n. sau începutul sec. II e.n.²⁶ și că locuința din care făceau parte uneltele a luat sfîrșit cu ocazia războaielor cu romanii ca și întregul complex de așezări din Munții Orăștiei.

Ne mai rămîne acum să stabilim, pe cît ne este cu putință, îndeletnicirea proprietarului uneltelor. Dat fiind faptul că în depozit se găsesc unelte de dulgherie și ciocane pentru piatră putem presupune că proprietarul depozitului a fost un meșter dulgher care construia clădiri din lemn cu substrucții de piatră așa cum le cunoaștem azi destul de bine la dacii din Munții Orăștiei.

²³ C. Daicoviciu, *Cetatea de la Piatra Roșie*, p. 82—83, fig. 29.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, III, 1952, p. 297—302.

²⁶ Datarea făcută de către I. Berciu și Al. Popa, *op. cit.*, p. 160 este foarte vagă, eșalonată pe trei secole și neargumentată. Este posibil ca unele tipuri de unelte să existe și în sec. II î.e.n. dar depozitul comentat, pe baza analogiilor strînse pe care le prezintă se datează în preajma cuceririi romane. Nu putem crede că uneltele acestui depozit au fost folosite trei secole.

Dar, în sînul societății dacice, deși meseriile deveniseră ocupații de sine stătătoare nu se desprinseseră cu totul de agricultură. Așa se explică că în depozit, pe lîngă uneltele de dulgherie găsim un mare număr de unelte agricole. S-ar putea presupune și că avem de a face cu un agricultor care în gospodăria lui pe lîngă uneltele agricole mai avea și unelte de dulgherie. O asemenea ipoteză nu ni se pare probabilă dat fiind faptul că în epoca dacică uneltele trebuie să fi fost destul de scumpe și nu credem că pentru nevoile unei singure gospodării cineva să-și fi procurat atîtea unelte de dulgherie și chiar două ciocane pentru zidărie. Nici astăzi cînd uneltele de fier sînt incomparabil mai puțin costisitoare, un țaran din Munții Orăștiei care se ocupă exclusiv cu agricultura și creșterea vitelor nu are pe lîngă gospodăria lui atîtea unelte de dulgherie.

Faptul că în depozit găsim două fiare de plug ne face să credem că proprietarul uneltelor a fost un înstărit, a cărui bună stare se datora, foarte probabil, meseriei pe care o avea. Nu ne gîndim firește la unul din nobilii (*tarabostes, pileati*), ci la un meseriaș mai înstărit.

Înainte de a încheia, trebuie să spunem că de la bun început ne-am propus doar să facem o publicare a depozitului și nu un studiu tipologic amănunțit al lui, studiu care în actualul stadiu al cercetărilor ar fi fost foarte dificil de făcut datorită faptului că majoritatea uneltelor dacice sînt încă inedite și că în literatura noastră arheologică lipsesc studii de amănunt sau de sinteză asupra uneltelor. Asemenea studii sînt deosebit de necesare și atunci cînd vor fi făcute vor putea completa substanțial imaginea pe care o avem asupra dezvoltării societății geto-dacice. Aprofundarea acestor probleme va putea fi făcută doar atunci cînd vor fi publicate un număr cît mai mare de unelte descoperite în săpături sistematice sau fortuite. În acest cadru se înscrie și lucrarea de față.

ION H. CRIȘAN

EIN IN DER NÄHE VON SARMISEGETUZA (GRĂDIȘTEA MUNCCELULUI) ENTDECKTER WERKZEUGFUND

(AUSZUG)

Der Verfasser macht uns mit einem Werkzeugfund bekannt, das im Herbst des Jahres 1958 zufällig in „La Strîmba“ in der Nähe der großen dakischen Niederlassung von Grădiștea Muncelului entdeckt wurde und im Museum von Mühlbach, Region Hunedoara, aufbewahrt wird.

Das Lager enthält 17 eiserne Werkzeuge (*Abb. 1* und *2*), und zwar: 2 Pflugscharen, 1 Pflugmesser, 2 Sensenklingen, 3 Sichelklingen, 2 Steinmetzhämmer, 1 Bohrer, 1 Stemmeisen, 2 Zimmermannsäxte, 1 Axt, 1 Lanzenspitze und 1 Gabel mit 5 Zinken.

Auf Grund der bis zur Gleichheit gehenden Ähnlichkeiten mit den Werkzeugen, die in den Werkstätten der VIII. Terrasse von Grădiştea Muncelului entdeckt wurden, nimmt der Verfasser an, daß die Werkzeuge des Fundes, mit dem er sich befaßt, in diesen oder anderen Werkstätten der großen dakischen Niederlassung von Grădiştea Muncelului, die den Mittelpunkt des dakischen Staates bildete, hergestellt wurden.

Auf Grund derselben Ähnlichkeiten datiert der Verfasser den Fund gegen Ende des I. Jh. v. u. Z. oder in die ersten Jahre des folgenden Jahrhunderts.

Auf Grund der Tatsachen, daß zu dem Fund Zimmermanns- und Steinmetzwerkzeuge gehören, schließt der Verfasser, daß ihr dakischer Besitzer ein Zimmermann war, der Holzbauwerke mit steinernen Fundamenten baute, in der Art der hinlänglich bekannten Bauwerke in den Brooser Bergen. Der Zimmermannsmeister beschäftigte sich jedoch auch mit Landwirtschaft, wie die landwirtschaftlichen Geräte, Pflugscharen, Sensen und Sicheln des Lagers beweisen.

Obwohl das Handwerk in der letzten Periode des dakischen Staates selbständig wurde, hatte es sich dennoch nicht ganz von der Landwirtschaft gelöst.

Aus der Tatsache, daß sich im Lager 2 Pflugscharen befanden, schließt der Verfasser, daß der Besitzer des Lagers ein vermöglicher Mann war.

Abschließend wird die Notwendigkeit und Nützlichkeit der Bekanntgabe der landwirtschaftlichen Geräte der Dazier im Hinblick auf die Abfassung einer synthetischen Studie unterstrichen, welche unsere Kenntnisse von der Entwicklung der dako-getischen Gesellschaft wesentlich bereichern würde.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Fig. 1. — Werkzeugfund.

Fig. 2. — Werkzeuge, die in der Nähe von Sarmizegetusa entdeckt wurden.

CREMAIERA DE LA PIANUL DE JOS (RAIONUL SEBEȘ)

În ziua de 11 august 1948, în timp ce colectivul științific al Muzeului regional Alba Iulia executa cercetări de determinare a așezării din epoca de bronz de la Padia, din hotarul satului Pianul de Jos, comuna Pianul de Sus, raionul Sebeș¹, în aceeași zonă, în apropiere de halta c.f.r. Blandiana și a satului Tărtăria, locuitorul Precup Lazăr a descoperit pe când își ara miriștea la o adâncime de circa 0,35 m, în stînga pîrăului Șipotelor, o cremaieră lucrată de fierar, cu urme puternice de oxidare, dar relativ bine păstrată. În prezent ea se găsește în colecțiile Muzeului regional Alba Iulia (inv. 3416).

Cremaiera se compune dintr-un lanț, la care se articulează la extremități două tije cu cîrlig. Lanțul, lung de 0,66 m, are opt zale de formă alungită, lucrate dintr-un fir rotund cu un diametru de 1 cm, trei mai mari, lungi fiecare de aproximativ 11 cm și cinci mai mici de circa 9 cm. La extremitatea superioară, lanțul are o tije cu cîrlig, lungă de 0,50 m, cu corpul gros de 1,3 cm, răsucit într-un singur sens, cu capătul superior — cel de fixare la grindă sau de un lemn rotund transversal — aplatizat în patru dungii, lat de 1,3 cm și gros de 1 cm, cu un cîrlig larg deschis de 9,2 m, cu ciocul îngustat, iar cu capătul inferior aplatizat mult, perforat și prevăzut cu două mici ciocuri laterale, necesare pentru prins zalele, atunci cînd se simte nevoia de scurtat sau de lungit lanțul. La extremitatea inferioară, lanțul se termină cu o altă tijă cu cîrlig mai mic, de 0,39 m — cel în care se prinde toarta căldării, cu corp răsucit într-un singur sens, gros de 1,2 cm, cu capătul superior aplatizat și perforat, iar cu capătul inferior îngroșat în patru dungii, lat de 1,5 cm și gros de 1,2 cm, cu un cîrlig, cu o deschizătură de 3,3 cm și cu ciocul îngustat. Lungimea totală a cremaierii este de 1,55 m (fig. 1).

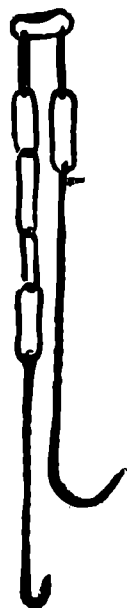

Fig. 1.
Pianul de Jos,
Cremaieră de
fier.

¹ Ion Berciu, *Contribuție la studiul chipurilor de factură dacică din secolul IV e.n.*, în *Apulum*, V, 1965, p. 632, nota 20.

Pe o mare întindere, în locul de descoperire al cremaierei, au fost identificate urme romane, țigle, cărămizi, mortar și fragmente ceramice — ceea ce dovedește existența unei așezări.

*

Vasile Pârvan menționează după Lehoczky, Déchelette și I. Andrieșescu, între ustensilele casnice și de bucătărie din Latène-ul dacic, cremaiarele de fier de la Muncaci și Emmendingen, precum și fragmentele cremaierei de bronz, descoperite la Piscul Crășani. El remarcă „torsiunea în două sensuri contrarii a cîrligelor cremaierei de la Muncaci „în genul vestitelor *torques* de bronz și aur, cunoscute și din părțile noastre“; constată lipsa cazanelor de bronz, care erau suspendate de cremaiără deasupra focului, din cauză că erau lucrate dintr-o tablă subțire, distrusă prin oxidare; precizează că la cetatea dacică de la Costești din Munții Orăștiei, s-au găsit resturi de cazane de bronz din Latène“. ²

La cetatea dacică de la Piatra Roșie a fost descoperit la un loc cu o furcă (probabil frigare) un lanț (inv. I N 4506) cu verigi lunguețe de 4,6 și 8 cm, care servea la „susținerea unei căldări deasupra focului“. ³

J. Déchelette prezintă câteva cremaiere, descoperite în Franța — Salins și Vertault —, Germania — Romhild, Dühren și Emmendingen —, Elveția — La Tène și Tielle — și Cehoslovacia — Zarybnik, — toate datate în cea de a doua perioadă a epocii fierului: de la sfîrșitul Hallstattului (cremaiara de la Salins, descoperită la un loc cu fragmente de vase grecești și fibule), pînă la sfîrșitul perioadei Latène (cremaiarele de la Vertault și Tielle, identice, descoperite în săpături). ⁴ Autorul constată că ornamentarea tijeii cremaierei prin răsucire este de tradiție etruscă, ornament transmis celților, către sfîrșitul Hallstattului, odată cu o serie de ustensile casnice — grătarul, cremaiara, căldările cu urechi și toarte de suspendare și frigările. El observă, de asemenea, păstrarea cremaierei de-a lungul vremilor fără aproape nici o deosebire, atît în întrebuițare, cît și în prelucrarea ei de către meșterii fierari (chiar în răsucirea tijelor), pînă în zilele noastre. ⁵

² V. Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 498—499, fig. 344, cu notele respective. Autorul arată că nici din căldărușele de bronz de factură norditalică din Hallstatt, descoperite la Brăduț, Alba Iulia și Gușterița, nu s-au păstrat decît toartele sau cel mult partea superioară, cum e cazul *iebes*-ului de la Bălănoaia (p. 308—309, fig. 195, 196, 198, cu notele lor).

³ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 83, fig. 29.

⁴ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, vol. III, Paris, 1927, p. 292—295, fig. 323/1—3 și p. 85, fig. 231/6; vol. IV, p. 929, fig. 636/1.

⁵ *Ibidem*, III p. 292, 295, cf și J. Audy, *Objets gaulois inédits* (Aude), în *Ogam*, XIII, 2—3, 1961, p. 243.

R. Laur-Belart și V. Gonzebach menționează că în săpăturile unei vile rustice romane de la Jona-Wagen din Elveția a fost descoperită în 1946 la un loc cu alte obiecte de fier, dintre care un fier de plug, o zăbală și o secure, o frumoasă cremaieră de fier cu inel de fixare, în loc de cârlig, o bară aplatizată, cu dublu cioc, lanț cu 10 verigi și patru tije răsucite, formând două brațe, terminate cu cârlige de prins urechile laterale ale căldării. Monedele de la Aurelian (270—275) datează așezarea, care a fost distrusă în repetate invazii ale alamanilor, dintre anii 260—300 e.n.⁶

În cronică descoperirilor arheologice din cursul anului 1955, J. Mertens menționează, după M. Marien, descoperirea la Duffel, în nordul Belgiei, a unei cremaiere de fier, cu patru tije răsucite, un singur braț de suspendare și un lanț cu șapte verigi rotunde, datată în Latène III.⁷

Din examinarea exemplarelor cunoscute pînă acum, distingem, după formă, trei tipuri de cremaiere;

I. **Tipul Latène-Jona-Wagen** (*fig. 2/1—2*): două brațe de suspendare pentru prins urechile căldării (*fig. 2/3*), formate, obișnuit, din două tije, cu corp răsucit, lanț cu 8—10 zale rotunde, inegale, articulat în partea superioară la una (*fig. 2/4*) sau două tije cu corp rotund, răsucit sau aplatizat, cu două ciocuri, cârlig sau inel de fixare la grindă;

II. **Tipul Duffel** (*fig. 2/5*): un singur braț de prins toarta căldării, format din una sau două tije cu corp răsucit, lanț din 6 sau mai multe zale rotunde, articulat în partea superioară cu una sau două tije, cu corp răsucit, ciocuri și cârlig de fixare;

III. **Tipul Salins-Zarybnik** (*fig. 2/6—7*): un singur corp, format din trei sau patru tije rotunde sau aplatizate, rudimentar lucrute, articulate între ele cu zale, cârlig de prins toarta căldării în partea inferioară, cârlig sau inel de fixare în partea superioară.

Cremaiera de la Pianul de Jos — primul exemplar întreg, cunoscut pînă în prezent la noi în țară — este asemănătoare, în liniile ei mari cu celelalte ustensile de acest gen, amintite mai sus: aceleași tije răsucite și cârlige de fixare la grindă și de prindere a toartei cazanului, cu două ciocuri de scurtat lanțul în partea de jos a tijei superioare, ca exemplarele de la La Tène, Emmendingen și Duffel. Ea are, ca și cea de la Duffel, un singur braț, cu o singură tijă cu cârlig, pentru prins toarta căldării. Ca dimensiuni — lungime totală și lungime a tijelor — cremaiera noastră se apropie de cele de la Dühren, La Tène și Vertault.⁸ Singura deosebire, dar nu esențială, față de toate cele-

⁶ R. Laur-Belart, V. Gonzebach, *Römische Zeit*, in *Siebenunddreißiges Jahrbuch der schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte*, 1946, p. 77, pl. XI.

⁷ J. Mertens, *Duffel*, in *L'Antiquité Classique*, XXIV, 1, 1955, p. 140, pl. I-1.

⁸ J. Déchelette, *op. cit.* III, p. 293, 295.

lalte exemplare, constă în forma alungită a zalelor lanțului, care însă este asemănătoare cu cea a lanțului de la Piatra Roșie. Din punctul de vedere al tehnicii și al tipologiei, ea intră în categoria a II-a a cremaierelor, îngrijit lucrata, cu un singur braț de prins toarta căldării.

Luînd în considerare mediul arheologic roman, minuțios controlat, în care a fost descoperită cremaiera de la Pianul de Jos, la fel cu cea de la Jona-Wagen din Elveția, precum și faptul că cele mai multe exemplare au fost datate în Latène, inclusiv fragmentul de la Piscul Crăsani și lanțul de la Piatra Roșie, exemplarul rudimentar de la Zarybnik din Boemia și cel de la Muncaci, socotim că acest important ustensil de bucătărie poate fi încadrat cronologic către sfârșitul celei de a doua perioade a epocii fierului și începutul epocii sclavagiste romane. Cum în săpăturile de la cetățile dacice au fost descoperite căldărușe de bronz și un lanț asemănător, s-ar putea emite ipoteza folosirii cremaierelor de către daco-geți, probabil ca o moștenire de la celți sau cu rădăcini mai adînci în Hallstatt.⁹

Cît privește perpetuarea acestui ustensil de-a lungul secolelor, așa cum observă și Déchelette, ea este, cum nu se poate mai evidentă la noi, unde cremaiera este folosită, fie de păstori, sub o formă redusă la un simplu lemn cu cîrlig, cîteodată cu un lăntișor, cunoscută sub denumirea de cujbă¹⁰, fie de săteni, cu deosebire în regiunile muntoase ale Olteniei, aproape în forma ei străveche, cu tije, lanț și un singur braț de suspendare a ceanului, sub denumirea de *zălar*¹¹, numire, care ni se pare cea mai potrivită, din toate punctele de vedere, pentru a înlocui, eventual, neologismul francez *cremaieră*, folosit pentru prima dată de Vasile Pârvan, mai ales că termenul ar putea da loc și la unele confuzii.¹²

Problema ustensilelor de bucătărie în general, în elementele lor esențiale atît de persistente, va trebui urmărită, cu mai multă atenție în noile cercetări, în deosebi de la așezările daco-romane, cunoașterea acestor piese, modeste în factura lor, aducînd neașteptate lămuriri în cunoașterea, cît mai completă, a trecutului patriei și a înlănțuirii logice a diferitelor fenomene social-economice, istorice și culturale.

Dintr-o singură descoperire întîmplătoare, cum este cea de la Pianul de Jos, oricît de importantă ar fi ea, în lipsa unor cercetări și studii aprofundate

⁹ *Istoria României*, 1961, vol. I, p. 325, fig. 75.

¹⁰ H. Tik tin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Bukarest, 1903, Bd. I, p. 451; *Dicționarul limbii române*, București, 1940. Tomul I, Partea II, p. 961; *Dicționarul limbii române literare contemporane*, București, 1955, vol. I, p. 596.

¹¹ *Dicționarul limbii române literare contemporane*, p. 725; Muzeul de artă populară al R.P.R., *Dicționarul de termeni etnografici*, litera z, p. 26 (text multiplicat).

¹² Florin M a r c u - Constant. M a n e c a, *Dicționar de neologisme*, București, 1961, p. 169, *cremavieră*, roată dințată de la cric și de la alte mașini unelte.

asupra uneltelor meșteșugărești și ustensilelor de bucătărie din Latène-ul dacic, atât de apropiate de cele folosite azi de țărani noștri, nu se poate încă trage o concluzie clară.¹³

ION BERCIU

DER KESSELHAKEN VON PIEN (RAYON MÜHLBACH)

(AUSZUG)

Der Verfasser macht uns mit einem eisernen Kesselhaken bekannt, der aus einer einzigen Anhängervorrichtung besteht und der einem zufälligen Fund aus dem Jahre 1948 in Pien, Gemeinde Pianul de Sus, Rayon Mühlbach, Region Hunedoara entstammt.

Der Kesselhaken besteht aus einer 0,66 m langen Kette mit 8 länglichen, ungleichen Gliedern und 2 mit Haken versehenen Stangen von 0,50 und 0,39 m am untern und obern Ende. Der obere Haken ist weit geöffnet, um an den Balken gehängt werden zu können. Der Kesselhaken hat eine Gesamtlänge von 1,55 m (Fig. 1). Am Fundort wurde eine römische Niederlassung festgestellt.

Es folgt eine Untersuchung der von Vasile Pârvan, *Getica*, S. 498—499, Fig. 344 und J. Déchelette erwähnten ähnlichen Funde, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, Bd. III, S. 85, Fig. 231/6, S. 292—295, Fig. 323/1—3; Bd. IV, S. 929, Fig. 636/1. R. Laur-Belart—V. Gonzebach, (*Siebenundreißigstes Jahrbuch der schweiz. Gesell. f. Urgeschichte*, 1946, S. 77, Pl. XI.) und J. Mertens (*L'Antiquité Classique XXIV*, 1, 1955, S. 140. Pl. I/2) und der Versuch auf Grund der bisher bekannten Exemplare eine typologische Klassifikation durchzuführen, wobei drei Typen unterschieden werden: I. *Latène-Jona-Wagen* mit zwei Anhängervorrichtungen (Fig. 2/1—2); II. *Duffel* (Fig. 2/5) mit einer einzigen Anhängervorrichtung und III. *Salins-Zarybnik*

¹³ Fragmente de zălare au fost descoperite în săpături la Poiana (R. Vulpe, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Poiana, 1950*, în *SCIV*, II, 1, (1951, p. 202, fig. 22,3) și la Piatra Craivii (Ion Berciu et Alex. Popa, *La forteresse dace de Piatra Craivii*, în *Celticum*, XII, 1956 (sub tipar). A se mai vedea: *Der Obergermanisch-Raetische Limes des Römerreiches*, Lief. XX, 1903, p. 25, Taf. V/1; Idem, Lief. XXVIII, 1907, p. 29, Taf. IX/4; *Fundberichte aus Schwaben*, N. F. 16, 1962, p. 259, fig. 16; *Revue archéologique de l'Est et du Centre-Est*, XIII, 1962, p. 165—175; *Cahiers d'archéologie du Nord-est*, VII, 1964, p. 59, fig. 25.

(Fig. 2/6—7), bestehend aus einem einzigen Stück, das aus 3—4 runden oder abgeflachten, rudimentär bearbeiteten Stangen zusammengesetzt ist.

Der Kesselhaken von Pien gehört, sowohl was seine allgemeinen Eigenschaften, als auch was die Art seiner Bearbeitung und seiner Grundeigenschaften anlangt, zum Typ II (Duffel); runde gewundene Stangen, Haken zur Verkürzung der Kette, eine einzige Anhängervorrichtung. Zeitlich ordnet er sich, wie auch der Kesselhaken von Jona-Wagen, da er in einer römischen Siedlung entdeckt wurde, in die ausgehende zweite Periode der Eisenzeit und die beginnende römische Sklavenhalterperiode in Dazien ein.

Aus dem Umstand, daß im Verlaufe der Ausgrabungen, die in den dakischen Burgen im Brooser Gebirge durchgeführt wurden, mehrere Bronzekessel und Bruchstücke ihrer oberen Bestandteile entdeckt wurden, geht hervor, daß den Dako-Geten der Kesselhaken bekannt war und sie ihn wahrscheinlich von den Kelten übernommen haben.

Der fortlaufende Gebrauch dieses Küchengerätes bis in die Gegenwart ist bei den Rumänen, wie auch J. Déchelette feststellt, augenscheinlich. Es wird in einfacher, hölzerner Form von Hirten, unter dem Namen *cujbă*, oder in den Dörfern des oltenischen Berglandes, unter dem Namen *zălar*, in seiner alten Form mit einem einzigen Arm, zur Befestigung der Kesselhenkel benützt, ein Umstand, der die Ersetzung der von Pârvan benützten, französischen Bezeichnung *cremaiera* durch *zălar* berechtigen würde, da diese Bezeichnung in jeder Hinsicht entspricht.

Mangels Untersuchungen und Studien über die im Verlauf von Jahrhunderten so beständigen Küchengeräte des dakischen Latène kann auf Grund einer einzigen, zufälligen Entdeckung, wie sie der Kesselhaken von Pien darstellt, so bedeutend sie auch sein mag, doch schwerlich eine klare Schlußfolgerung gezogen werden.

VFRZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* — Pien — Eiserner Kesselhaken.
Abb. 2. — Verschiedene Typen von Kesselhaken:
 2/1 (*La Téne*), 2/2 (*Jona-Wagen*),
 2/3 (*Emmendingen*), 2/4 (*Munkacs*),
 2/5 (*Duffel*), 2/6 (*Salins*) 2/7 (*Zarybnik*).

1

2

3

5

6

7

Fig. 2. — Diferite tipuri de cremaiere: 2/1 (*La Tène*), 2/2 (*Jona-Wagen*), 2/3 (*Emmendingen*), 2/4 (*Muncaci*), 2/5 (*Duffel*), 2/6 (*Salins*), 2/7 (*Zarybnik*).

DOUĂ TIPARE DE LUT DEDICATE LUI SERAPIS ȘI CERES

În colecțiile Muzeului regional din Tg. Mureș¹ se păstrează un interesant tipar din lut ars, descoperit în cunoscuta așezare romană de la Cristești² (r. Tg. Mureș, reg. Mureș-A. M.). Tiparul prezintă forma unui medalion cu un diametru de 11,8 cm, lucrat dintr-o pastă de calitate superioară, de culoare brună deschisă. Starea de conservare fiind destul de bună, descrierea și observațiile se pot face în condiții normale (fig. 1). Personajul din medalionul nostru este lucrat într-o tehnică superioară, cu un remarcabil simț artistic. El reprezintă bustul lui Serapis, zeitate de origine greco-egipteană, al cărui cult s-a bucurat de o mare răspândire în rîndul populației, așa după cum ne-o arată descoperirile arheologice din diferite regiuni ale fostului imperiu roman.³ Zeul este înfățișat ca un bărbat în puterea vîrstei cu barba și părul lucrate în cunoscuta tehnică „au répoussé”.⁴ Pe cap poartă un *calathus*⁵,

¹ Bunăvoinței conducerii Muzeului regional din Tg. Mureș îi datorăm publicarea acestui tipar, fapt pentru care îi aducem, odată mai mult, mulțumirile noastre.

² D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (III), Sondajele arheologice de la Cristești — 1950*, în *MCA*, II, 1956, p. 153—195; mai vezi: Al. Ferenczi, *Dare de seamă asupra săpăturilor arheologice de la Cristești*, în *ACMI (secția pentru Transilvania)*, 1926—1928, p. 210—217; O. Floca, *Buletinul Muzeului arheologic din Tg. Mureș*, 1937; A. Filimon, *Cristești (Sangidava?)*, în *Revista de preistorie și antichități naționale*, II—IV, 1940, p. 89—94; I. Paulovics, *Dacia Keleti határvanala*, Cluj, 1944, p. 9 și 81—101.

³ D. Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, Paris, 1927, p. 165—166 și 185—209; O. Floca, *I culti orientali nella Dacia*, în *ED*, VI, 1935, p. 219—220; F. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929, p. 64—94; Ladislav Castiglione, *La statue de culte hellénistique du Sarapeion d'Alexandrie*, în *Bulletin du Musée hongrois des Beaux Arts*, 12, 1958, p. 17—39; H. C. van Gulik, *Catalogue of the bronzes in the Alard Pierson Museum*, Amsterdam, 1940, p. 38—39, 43—46, pl. XV:58; *DA*, IV₂, p. 1248—1251; mai vezi: Al. Popa, *Serapis, Esculap și Higyra pe un tipar de la Apulum*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 469—473; S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, I, Paris, 1897, p. 187, pl. 389, 673, 195, 410 și 692; *Idem*, III, p. 8; W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, IV, p. 365, fig. 1, p. 371, fig. 3; L. Lerat, *Catalogue des collections archéologiques de Besançon, Les lampes antiques*, în *Annales littéraires de l'Université de Besançon*, I, fasc. 1 (2-c serie) p. 7, pl. V/39—40.

⁴ V. Cristescu, *Viața economică a Daciei romane*, p. 66—68, pl. V/1; J. Déchelette, *Les vases céramiques de la Gaule Romaine*, I, p. 254, fig. 23.

⁵ S. Reinach, *op. cit.*, p. 187, pl. 389, 673, p. 195, pl. 410, 692; *Idem*, III, p. 8, 262; *Idem*, IV, 10—11; W. H. Roscher, *op. cit.*, p. 365, fig. 1, p. 371, fig. 3, p. 373. Unele zeități precum și preoții și preotesele unor culte poartă pe cap coșul sacru — *calathus* — cu ocazia procesiunilor religioase.

părul fiindu-i prins într-o coroană din frunze de laur, legată cu un *lemniscus*⁶, iar bustul îi este acoperit de un *chiton*⁷.

Această reprezentare a lui Serapis se încadrează, întru totul, în categoria lucrărilor de acest gen din epoca romană. Înfațișarea sa destul de rigidă, lipsită de mișcare, privirea impasibilă și oarecum misterioasă este, în general, specifică artei romane, mai ales în cazul reprezentărilor cu caracter religios, chiar dacă modelele după care se inspiră, grecești sau elenistice, sînt mai dinamice⁸. La acestea trebuie să mai adăugăm și faptul că tendința generală a artei romane, în ceea ce privește reprezentările religioase, este de a crea în jurul acestor reprezentări o atmosferă de misticism, atmosferă care să impresioneze masele de credincioși. Aceasta se întîmplă mai ales începînd cu secolul II e.n., cînd influențele orientale încep să joace un rol precumpănitor în manifestările suprastructurale ale societății romane.

În această categorie de reprezentări religioase poate fi încadrat și un alt tipar, de la Apulum, care înfațișează pe una din fețe bustul lui Serapis⁹ (fig. 2) și care în linii generale este asemănător cu cel de la Cristești.

Cît privește încadrarea cronologică a acestor două descoperiri, credem că ele aparțin celei de a doua jumătăți a secolului II și începutul secolu-

Fig. 1. — Cristești. Tipar de lut întățișînd pe Serapis

Fig. 2. — Apulum. Tipar reprezentînd pe Serapis.

⁶ DA, III₂, p. 1099.

⁷ R. Ménard-Cl. Sauvageot, *La famille dans l'Antiquité*, p. 267—268, 291, 312—314; DA, V, p. 534 și urm.

⁸ Pentru discuția acestei probleme mai vezi și: L. Castiglione, *op. cit.*, p. 33—39.

⁹ Al. Popa, *op. cit.* p. 467—473.

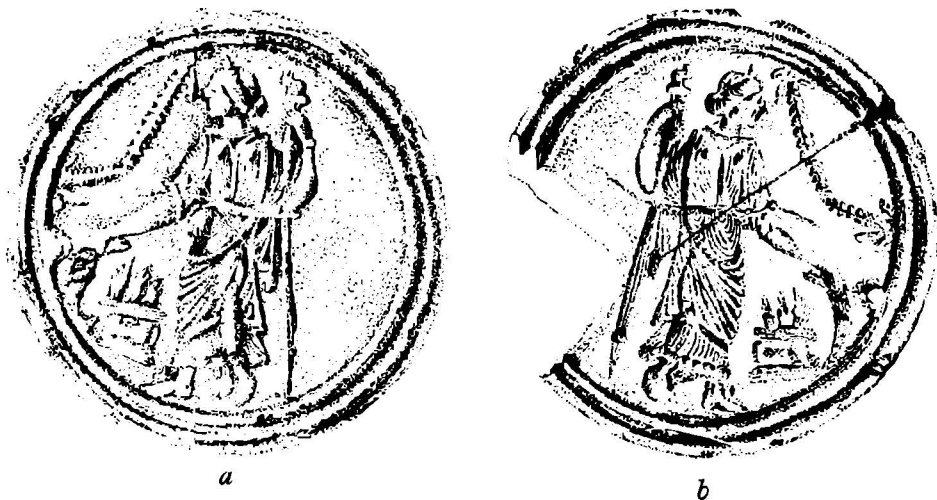

Fig. 3. — *Apulum*. Tipar de lut înfățișînd pe Ceres-Demeter: a) pozitiv, b) negativ.

lui III e. n., epocă în care cultul lui Serapis atinge apogeul său, cu deosebire în timpul Antoninilor și Severilor.¹⁰

Pentru cultul lui Serapis în Dacia tiparul nostru este o nouă dovadă a răspîndirii și importanței acestuia. După *Apulum*, *Potaissa* și *Sarmizegetusa*, așezarea *Cristești* este un nou punct în care identificăm adoratori ai acestui cult printre meșteșugarii din această importantă așezare civilă sau în rîndurile soldaților *alaе-i I Bosporanorum*, care staționează aici sau undeva în împrejurimi.

Al doilea tipar de care ne ocupăm a fost descoperit la *Alba Iulia* pe „Dealul furcilor”, în grădina lui Lupan Ion din str. 6 Martie nr. 17. El se găsește în colecțiile Muzeului regional *Alba Iulia* sub nr. de inventar 5883 (fig. 3). Și acesta are forma unui medalion, cu diametrul de 11,9 cm, lucrat dintr-o pastă de calitate destul de bună, de culoare brună-cărămizie. Starea de conservare este satisfăcătoare; lipsește doar o mică porțiune din partea de jos, dreapta, astfel încît observațiile și descrierea se fac în condiții destul de bune.

¹⁰ F. Cumont, *op. cit.*, p. 79; L. Castiglione, *op. cit.*, p. 21. În sprijinul acestei încadrări mai aducem și câteva exemple din diferite reprezentări, medalii sau monede din a doua jumătate a secolului II și începutul secolului III: M. Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der Römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926, p. 4, pl. XII 9, monedă de la Sept. Severus; p. 10, pl. 24 10—11, medalii de la Commodus și M. Aurelius; p. 11, pl. 27 3, 7, medalii de la M. Aurelius și Sept. Severus; p. 11, pl. 28 4, medalie de la Commodus; p. 13, pl. 35 1, sestert de la Commodus și 55/10, sestert de la M. Aurelius; p. 17, pl. 44 7—8, medalii de la Commodus; p. 28, pl. 74/3—4, sestert de la Sept. Severus; vezi și: L. Castiglione, *op. cit.*, p. 24, fig. 10, p. 25—26, p. 29, fig. 22, Serapis pe monede și geme.

Personajul de pe medalion reprezintă pe Ceres¹¹, zeița agriculturii, în picioare, îmbrăcată într-o *tunică* cu mâneci, avînd pe dedesubt un *peplos*. În mîna stîngă ține sceptrul regal, iar în mîna dreaptă un mănunchi de spice de grîu; la picioarele zeiței observăm un calathus plin cu spice, decorul fiind completat cu o ghirlandă din frunze, în partea de sus a medalionului. Reprezentarea zeiței este întru totul obișnuită: o femeie tînără, cu două din principalele sale atribute: mănunchiul de spice și coșul sacru — *calathus*.¹² Sînt numeroase astfel de exemple, unde Ceres-Demeter apare într-un mod cu totul asemănător. Din imensitatea materialului vom aminti cîteva mai concludente și mai cunoscute, cu o largă circulație în literatura arheologică cum sînt: pictura murală de la Pompei, altarul de la vila Albani și frumoasele exemplare păstrate la Musée du Louvre.¹³

Pentru Dacia acest medalion este prima dovadă de acest fel și el se adaugă celorlalte descoperiri de pe teritoriul țării noastre, care se referă la importanța și răspîndirea acestui cult.¹⁴ Făcînd o comparație cu celelalte culte, observăm că descoperirile privitoare la cultul zeiței Ceres-Demeter sînt mai puține în provincia de la nordul Dunării. Faptul este într-o oarecare măsură inexplicabil, cunoscînd că una din principalele bogății ale Daciei o constituie agricultura, lucru ce ar putea presupune și o largă răspîndire în sînul populației a acestui cult, unul din cele mai importante și mai răspîndite din pantheonul greco-roman, unde îl întîlnim sub cele mai diverse reprezentări. În afară de cele două geme de la Micia¹⁵ nu avem nici-o altă descoperire de pe teritoriul provinciei carpatice. Singurele date le avem din Dobrogea, unde cultul zeiței Ceres-Demeter a jucat un rol de prim ordin în viața cetăților grecești.¹⁶

Relativ la încadrarea cronologică, judecînd după tehnica de execuție, considerăm că piesa noastră poate fi datată la sfîrșitul secolului II și începutul secolului III al erei noastre, întocmai ca și celelalte două tipare despre care am vorbit mai sus.

¹¹ Ceres în *DA*, I₂, p. 1021—1087; S. Reinach, *op. cit.*, tom. I, 1930, p. 65, p. 141, pl. 279/750—753, reprezentări asemănătoare cu a noastră, mai ales nr. 750, p. 204—215, diferite reprezentări ale zeiței Ceres-Demeter asemănătoare cu reprezentarea noastră; *Idem*, tom. II, vol. II, p. 239—246; R. Ménard - Cl. Sauvageot, *Institutions religieuses*, p. 149—152; A. Baumeister, *Denkmäler des Klassischen Altertums*, I, p. 411, 424.

¹² R. Cagnat - V. Chapot, *Manuel d'Archéologie romaine*, I, p. 408—410.

¹³ R. Ménard - Cl. Sauvageot, *Institutions*, fig. 143, 144, p. 152, fig. 146; (Overbek-Mau, *Pompeji*, 1884, Leipzig, p. 586); S. Reinach, *l. c.*; R. Cagnat - V. Chapot, *op. cit.*, fig. 210.

¹⁵ L. Teșosu-David, *Gemele și cameele din Muzeul arheologic din Cluj*, în *Omagiu lui C. Daicovicu*, p. 528, fig. 1/16 și 1/15.

¹⁶ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 167, 210, 212, 493, 553—554.

În ce privește întrebuițarea acestor tipare socotim, așa cum am făcut și în alte cazuri ¹⁷, că ele se întrebuițau la scoaterea de pozitive, cu prilejul unor sărbători sau a unor banchete organizate în cinstea zeităților pe care le reprezintă, circulînd după aceea în mod obișnuit în masa credincioșilor mai puțin înstăriți.

Cu toate că, în general, astfel de piese sînt socotite ca avînd o importanță minoră, ele ne dau totuși date prețioase relativ la importanța și răspîndirea cultelor religioase, dezvăluindu-ne în același timp și unele aspecte de manifestare ale acestora. Totodată ele ne dau indicații, e drept mai puțin semnificative, relativ la evoluția generală a artelor și la gradul de dezvoltare a gustului artistic din epoca respectivă.

ALEXANDRU POPA

ZWEI DEN GOTTHEITEN SERAPIS UND CERES GEWIDMETE TONABDRÜCKE

(AUSZUG)

Der Verfasser macht uns mit 2 Abdrücken aus gebranntem Ton bekannt, die in den Museen von Karlsburg und Tg. Mureș aufbewahrt werden.

Der erste Abdruck wurde in der bekannten römischen Niederlassung von Cristești, Rayon Tg. Mureș, entdeckt. Er hat die Form einer Schaumünze mit einem Durchmesser von 11,8 cm und stellt den Gott Serapis, eine Gottheit griechisch-orientalischer Herkunft, dar. Der Gott wird als ein Mann im besten Alter dargestellt, sein Oberkörper ist durch einen *Chiton* bedeckt und sein, in „*au répoussé*“-Technik gearbeitetes Haar wird durch einen Lorbeerkranz zusammengehalten, der mit einem *Lemniscus* gebunden ist. Auf dem Kopf trägt er einen *Calathus* (Fig. 1).

Der zweite Abdruck stellt die Göttin der Landwirtschaft Ceres-Demeter dar (Fig. 3). Der im Durchmesser 11,9 cm messende Abdruck wurde in Apulum am „Dealul Furcilor“ gefunden und hat dieselbe Schaumünzenform wie der vorhergehende.

Ceres wird als junge, aufrechtstehende Frau dargestellt. Sie ist mit einer langärmligen *Tunika* und darunter einem *Peplos* bekleidet. In der linken Hand hält sie das königliche Zepter und in der rechten einen Strauß von Weizenähren. Zu ihren Füßen gewahren wir einen mit Ähren gefüllten *Calathus*.

¹⁷ Al. Popa, *op. cit.*, p. 471.

Die Verzierung schließt im oberen Teil der Schaumünze mit einer Blättergirlande ab.

Für Dazien ist diese Schaumünze das erste Beweisstück dieser Art, das sich auf die Bedeutung und die Verbreitung dieses Kultes bezieht. Wenn wir die Funde, die sich auf den Kult der Göttin Ceres-Demeter beziehen, mit den Funden der übrigen Kulte vergleichen, stellen wir fest, daß die ersten auf dem Gebiete Daziens weniger zahlreich sind.

Außer den beiden Gemmen von Micia (L. Țeposu-David, *Gemele și cameele din Muzeul arheologic din Cluj*, in *Omagiu lui C. Daicoviciu*, S. 528 Fig. 1/15 und 1/16) besitzen wir vom Gebiete der Karpatenprovinz keinen weiteren Fund. Zahlreichere Daten besitzen wir nur in bezug auf das Gebiet der Dobrudscha, wo der Kult der Göttin Ceres-Demeter im Leben der griechischen Küstenbewohner eine bedeutende Rolle spielte.

Auf Grund ihrer technischen Ausführung und künstlerischen Darstellung können wir sowohl diese beiden Abdrucke als auch den von Abb. 2, der nur beiläufig erwähnt wird (in der Veröffentlichung v. *Al Popa, Serapis, Esculap și Higyā pe un tipar de la Apulum*, in *SCIV*, 2, 1959, p. 469—473), in das ausgehende II. und beginnende III. Jh., besonders in die Zeit der Antoninen und Severiden, einordnen.

Diese Abdrucke wurden zur Herstellung von Negativen benützt, die bei Festen und Banketten zu Ehren dieser Gottheiten Verwendung fanden und nachher gewöhnlich in der Menge der mindervermögenden Gläubigen umliefen.

Obwohl ihre Bedeutung gering ist, übermitteln uns diese Stücke dennoch wertvolle Hinweise auf die Ausübungsform einiger Kulte sowie auf den allgemeinen Entwicklungsgrad des künstlerischen Geschmacks in der betreffenden Zeit.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. — *Cristești*. Tonabdruck, den Gott Serapis darstellend.

Abb. 2 — *Apulum*. Tonabdruck, den Gott Serapis darstellend.

Abb. 3. — *Apulum*. Tonabdruck, die Göttin Ceres-Demeter darstellend; a) positiv; b) negativ.

MORMÎNTUL DIN PERIOADA FEUDALISMULUI TIMPURIU DE LA GALOȘPETREU (RAION MARGHITA)

Comuna Galoșpetreu (r. Marghita, reg. Crișana) este situată la sud-est de Valea lui Mihai, pe terasa superioară a râului Er.

În cursul anului 1954 a intrat în posesia muzeului din Valea lui Mihai inventarul unui mormînt găsit la Galoșpetreu, iar apoi, în cursul anului 1959, au trecut în posesia Muzeului Regional Crișana, sub numerele de inventar 1137, 1165—1167; 1168/a—1186/c.

Obiectele au fost găsite în anul 1942, în urma unor lucrări de construcție, efectuate pe o terasă superioară din centrul comunei, denumită „Dîmbul morii“.

Cu ocazia lucrărilor s-au scos 4 morminte, dar numai unul avea inventar.¹ Inventarul acestui mormînt se compunea din:

1) **Inv. nr. 1137 (fig. 1).** Vas de lut, lucrat la o roată dintr-o pastă impură și bine arsă, de culoare cenușiu-închisă (pe alocuri se observă pete roșcate). Profilul buzei este rășfrînt în exterior și ușor îngroșat spre punctul unde se întîlnește cu gîtul vasului, care este scund. Corpul vasului este ușor bombat, mai ales în partea de mijloc. Fundul este plat. Vasul este ornamentat cu o linie incizată care pornește în spirală de sub gîtul vasului și, după ce înconjoară vasul de 9 ori, se oprește într-un punct anumit. Această ornamentație a fost făcută cu un instrument ascuțit, în timpul învîrtirii vasului la roată. Vasul fiind executat la roată înceată în interior este netezit cu degetul, după cum se observă chiar la prima vedere. Menționăm că vasul nu are ștampilă pe fund.

Dimensiuni: înălțime 110 mm, diametrul interior al buzei 58 mm, grosimea peretelui 8 mm.

2) **Inv. nr. 1167 (fig. 2).** Brățară din placă de bronz, avînd secțiune plată, cu capetele răsucite spre exterior în formă de buclă. Patina verde deschis.

Dimensiuni: diametrul maxim interior 59 mm, lățimea 9 mm, grosimea 2 mm.

¹ Aceste date au fost extrase din inventarul muzeului din Valea lui Mihai, nr. inv. 2418—2422.

3. **Inv. nr. 1168/a (fig. 3).** Un nasture de bronz, sferic, cu ureche, alcătuit din două părți semisferice, lipite și goale în interior.

Dimensiuni: înălțimea 18 mm, diametrul 12 mm.

4) **Inv. nr. 1168/b (fig. 4).** Jumătatea unui nasture de bronz cu ureche și cu interiorul gol.

Dimensiuni: înălțimea 18 mm, diametrul 12 mm.

5) **Inv. nr. 1168/c (fig. 5).** Jumătatea unui nasture de bronz semisferic care este ornamentat cu o linie incizată orizontal, iar pe calota inferioară sînt redată 8 linii verticale și paralele.

Dimensiuni: înălțimea 16 mm, diametrul 9 mm.

6) **Inv. nr. 1166 (fig. 6).** Medalion de bronz cu rama aproape circulară, în interiorul căruia este redat, stilizat, un cal pășind spre dreapta și un călăreț cu mîinile ridicate. Unul din picioarele din față ale calului este ușor îndoit, voind să redea calul în mers. Întreaga scenă (cal și călăreț) este fixată de rama medalionului prin diferite puncte, care se unesc cu aceasta.

Este executat prin turnare, în tipar bivalv. Patina verde deschis.

Dimensiuni: diametrul 46 mm, grosimea 2 mm.

7) **Inv. nr. 1165 (fig. 7).** Medalion de bronz cu rama circulară, în care este redat stilizat un grifon cu corpul arcuit în poziție de atac. Capul este redat printr-un cerc și ciocul puternic îndoit. De la ceafă pornește un lujer ale cărui capete sînt ușor îndoite. Coada grifonului este arcuită și se termină printr-un motiv în formă de inimă. Celelalte părți componente ale corpului grifonului prezintă găuri circulare sau ovale.

Este executat prin turnare, partea inferioară fiind redată plan, sugerează posibilitatea executării medalionului într-un tipar monovalv. Patina verde deschis.

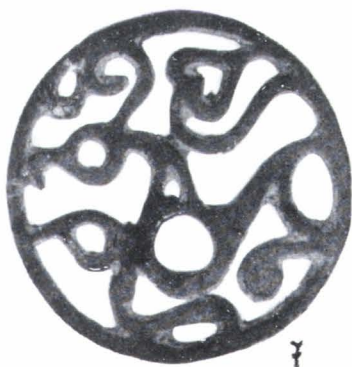
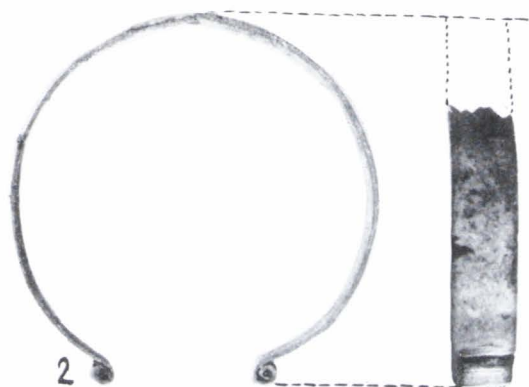
Dimensiuni: diametrul 56 mm, grosimea 2 mm.

Poziția, orientarea și așezarea obiectelor în mormînt nu sînt cunoscute, de asemenea nici sexul și vîrsta scheletului. După bogăția inventarului, credem că aparținut unui adult și anume unei femei. Știut este faptul că mormintele de bărbați, din această vreme, sînt în general mai sărace ca cele de femei, găsindu-se adesea în ele obiecte de uz curent — cuțite, săgeți, amnare etc. — iar în cele de femei mai ales obiecte de podoabă.²

În sprijinul ipotezei că și mormîntul de la Galoșpetreu aparținut unei femei, pledează faptul că și mormintele de la Mandok (R.P.U.)³ și Pusta

² Zdenek Vána, *Madari a Slované ve svetle archeologických nálezu X—XII století*, în Slovenská Arheologia, II, 1954, p. 56.

³ J. Hampel, *Altertümer des Frühen Mittelalters in Ungarn*, 1905, II, p. 549—551 și III, pl. 383, fig. 9.

Inventarul mormintului de la Galoșpetreu din perioada feudalismului timpuriu:

Fig. 1. — Vas de lut; Fig. 2. — Brățară de bronz; Fig. 3. — Nasture-buton; Fig. 4. —
Jumătatea unui nasture de bronz; Fig. 5. — Jumătatea unui nasture de bronz, ornamentat;
Fig. 6—7 Medalioane.

Bucova (reg. Banat, situată între Sînicolaul Mare și Beșeneul Vechi)⁴, în care s-au găsit medalioane similare, au aparținut unor femei. Inventarul mormîntului pe care-l tratăm, pe de o parte, își găsește analogii perfecte la cimitirile contemporane, mai mult sau mai puțin apropiate, pe de altă parte prezintă unele particularități pe care deocamdată nu ni le putem explica. Pentru vas de pildă, prin profilul evoluat al buzei, forma și tehnica în care a fost executată, nu cunoaștem analogii perfecte, deși prin trăsăturile pe care le prezintă (formă, ornamentație) el se apropie de ceramica de tip Blucina din R.S. Cehoslovacia⁵, dar avînd analogii și în ceramica din așezarea băștinașă din sec. X de la Oradea (fabrica de bere).⁶

Obiectele de metal în schimb, prin analogiile pe care le prezintă, contribuie la încadrarea cronologică a cimitirului de la Galoșpetreu. Brățările de tipul celei găsite în mormîntul pe care îl prezentăm au o largă răspîndire. Le găsim pe teritoriul Uniunii Sovietice unde se întîlnesc deseori în Volhinia, în jurul lacului Ladoga, a Leningradului⁷, în regiunea baltică, apoi în Cehoslovacia și Ungaria (Bezded, Nagy-Kürü, Szeged-Bojárdhalom, Pilin)⁸, iar în țara noastră la Vărșand (r. Criș).⁹ Pe baza analogiilor prezentate, brățara se încadrează în marea arie culturală din bazinul carpato-dunărean, cunoscut sub numele de cultura Bjelo-Brdo.

Nasturii-butoni serveau la încheierea hainelor, mai ales la gît sau la umeri, dar apar și în alte părți ale îmbrăcăminteii, ca de exemplu la mînci sau la pantaloni. Îi găsim frecvent în mormintele din sec. X în R.P.U. (Bezded, Nagy-Kürü, Szeged-Bojárdhalom, Pilin), în țara noastră în cimitirile de la Cluj, Siclău¹⁰ și în Dobrogea, continuînd să dăinuiască pînă la începutul sec. XI (Vărșand etc.).¹¹

Cele mai interesante piese din inventarul mormîntului de la Galoșpetreu sînt, fără îndoială, medalioanele circulare și în special cel cu călăreț stilizat.

Medalioanele au fost cusute pe îmbrăcăminte, pe cingători, sau erau folosite ca pandantive. Unele medalioane de acest tip prezintă indicii sigure că au fost folosite ca pandantive.¹²

¹ Gyula Nagy, *Lovas halmosirokról Torontálmegyében*, în A. E., 1904, p. 418; Kurt Tackenberg, *Über einige wenig bekannte Reiterscheiben*, în Germania, 28, 1944—50, 3/4, p. 250 și urm.; D. Csallány, *Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert* în Acta Archaeologica, 1959, nr. 10, p. 296 și urm.

² Josef Paulik, *Staroslovanská Morava*, Praga, 1948, p. 24 și urm.

³ Săpăturile arheologice efectuate de Muzeul Regional Crișana, în anul 1960.

⁴ Zdenek Vána, *op. cit.*, p. 65.

⁵ J. Hampel, *op. cit.* III, pl. 363, fig. 14, pl. 385, fig. 1, pl. 349, fig. 11, pl. 520, fig. 5.

⁶ Dorin Popescu, *Săpăturile de la Vărșand*, din 1949, în Materiale II, p. 129.

⁷ J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. 362, fig. 10, pl. 363, fig. 14, pl. 377, fig. c și I, pl. 401, fig. 1105; Kovács I., în Közlemenyek, II, Cluj, 1942, p. 8—118; M. Rusu și E. Dörner în Materiale VIII, p. 709.

⁸ Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 132.

⁹ Herbert Kühn, *Die Reiterscheiben der Völkerwanderungszeit*, în I.P.E.K., 1938, vol. 12, pl. 42, fig. 12—13, pl. 43, fig. 15—16.

Medalioanele care reprezintă un călăreț stilizat cu brațele ridicate, au o largă răspândire¹³, iar din punct de vedere al evoluției lor cronologice și tipologice, ele încep să fie frecvente încă din perioada merovingiană, fiind găsite în cimitirele din această vreme.¹⁴

Asupra centrului european de confecționare a acestor medalioane au existat păreri contradictorii. H. Kühn dă o hartă de răspândire¹⁵ în care marchează 28 de localități unde s-au găsit medalioane. În harta lui se delimitează două regiuni: unul cuprinzând nordul Franței și valea Rinului, unde apar medalioane cu grifon, cal cu călăreț cu mâinile ridicate, dar niciodată motivul călărețului cu lance. Celălalt centru cuprindea sudul Germaniei și Elveția. Aici apare motivul călărețului cu lance, întâmplător călărețul cu mâinile ridicate, și lipsește cu desăvârșire motivul grifonului.

Dacă aruncăm o privire generală asupra ilustrațiilor date de H. Kühn, observăm că nici unul din medalioane nu este identic cu celălalt, ceea ce indică că turnarea nu se făcea într-un singur atelier, ci se executau modele, în atelierele diferite și destul de numeroase, într-o perioadă de timp relativ mare.

Pentru medalionul de la Galoșpetreu, cel cu călăreț, avem analogii apropiate la Doornik (Belgia), Ferwert (R.F.G.)¹⁶ și la Heidenheim (R.F.G.).¹⁷ Exemplare aproape identice ca formă și mărime au fost găsite în Elveția de vest (localitate necunoscută)¹⁸ și la Pusta Bucova. Nu ar fi exclus ca medalioanele de la Galoșpetreu și Pusta Bucova să copieze un prototip similar găsit în Elveția și ele să fi fost turnate în același atelier și, probabil, de același meșter. Aceste trei medalioane sînt singurele exemplare de același tip, care sînt aproape identice.

Analogiile pe care le prezintă medalionul de la Goloșpetreu cu Pusta Bucova și cu cel găsit la Mandok, al căror inventar adiacent se datează în sec. X, îi asigură aceeași datare.

¹³ K. Tackenberg, *op. cit.*, p. 253, fig. 5.

¹⁴ H. Kühn, *op. cit.*, p. 96 și urm., K. Tackenberg, *op. cit.*, p. 250 și urm. Primii care ridică problema medalioanelor de acest fel sînt: Pilloy în 1894, Max Ebert în 1909, Boulanger în 1909 și Zeiss în 1929. Ei prelucrează aceste medalioane insistînd mai ales asupra conținutului lor și a provenienței lor. Ebert aducînd în sprijinul argumentației sale exemplarul de la Mandok, spune că ele ar avea un conținut simbolic și sînt de proveniență estică. Zeiss spune că punctele de plecare trebuiesc căutate în motivele de pe pietrele de mormînt romane, medalioanele bizantine reprezentînd sfinții călăreți sau în țesăturile coptice. În general s-a crezut că motivul călărețului ar reprezenta pe zeul Votang sau simbolul lui. Zeiss și Holmquist infirmă aceste păreri, cel din urmă spunînd că Votang cu mâinile ridicate este simbolul râului, ceea ce nu corespunde sensului acestui zeu german.

¹⁵ H. Kühn, *op. cit.*, p. 105.

¹⁶ K. Tackenberg, *op. cit.*, p. 251—252, fig. 1—2.

¹⁷ H. Kühn, *op. cit.*, pl. 42, fig. 8.

¹⁸ K. Tackenberg, *op. cit.*, p. 251—252, fig. 4.

Pentru medalionul care reprezintă un grifon, nu cunoaștem deocamdată analogii. Execuția lui, mai îngrijită ca a celui precedent, ar pleda în favoarea confecționării lui într-un alt atelier.

Redarea unor motive stilistice adiacente (lujere, inimă) par să confirme preferința pentru motivele de acest fel din sec. X, de pildă pe pandantivele de bronz din cimitirele maghiare și pecenege.

Din cele prezentate mai sus reiese că existau două centre de folosire a medalioanelor ce reprezintă un călăreț cu mâinile ridicate și anume: nord-vestul Europei Centrale, din epoca merovingiană, și regiunea Carpat-Dunăreană din sec. X. Faptul că nu cunoaștem deocamdată o verigă de legătură, atît tipologică cît și cronologică, a celor două centre, ne face să presupunem că nu au existat între ele o punte de legătură care să justifice apariția lor în cimitirele de la Galoșpetreu și Pusta Bucova. Ținînd seama de această observație, considerăm că nici din punct de vedere etnic nu se pot face asocieri între purtătorii medalioanelor din cele două grupe, atît de distanțați în timp și spațiu.

Problema, pe care noi nu o putem rezolva satisfăcător, este, cui au aparținut cimitirele de la Mandok, Bucova și Galoșpetreu.

Dacă am ține seamă de restul inventarului din mormintele în care s-au găsit aceste medalioane, ar trebui să ne gîndim la maghiari, dar avînd în vedere unele particularități pe care le prezintă, pe de o parte, ritul funerar, iar pe de altă parte însăși apariția acestor medalioane, această atribuire etnică nu se mai poate face. Cimitirul de la Pusta Bucova este tumular, deci nu se încadrează în grupa de morminte de inhumație plane din prima jumătate a secolului al X-lea, caracteristice ungarilor din Cîmpia Tisei. Apariția medalioanelor este de asemenea străină cimitirelor maghiare amintite.

Ne întrebăm dacă nu este mai plauzibilă atribuirea cimitirelor de Mandok, Bucova și Galoșpetreu ¹⁹ pecenegilor. În favoarea acestei ipoteze pledează pe de o parte ritul funerar tumular, pe de altă parte folosirea unor medalioane și pandantive circulare sau cordiforme, de pecenege. ²⁰

În concluzie putem spune, pe baza analogiilor pe care le prezintă inventarul mormîntului de la Galoșpetreu, că cimitirul din această localitate se datează în secolul al X-lea, iar din punct de vedere etnic a aparținut probabil pecenegilor.

NICOLAE CHIDIOȘAN

¹⁹ Acestor cimitire am adăuga pe cel de la Teremia, J. H a m p e l, *op. cit.*, II, p. 560 și Deta, J. H a m p e l, *op. cit.*, II, p. 529.

²⁰ I. B a r n e a, *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală în așezarea țendală (secolele X—XII) de la Dimoșia*, în Studii și referate privind Istoria României, partea I-a, p. 221 și urm.

DAS GRAB VON GALOȘPETREU (RAION MARGHITA) AUS DER FRÜHFEUDALEN ZEIT

(AUSZUG)

Im Jahre 1942 wurden in der Gemeinde Galoșpetreu (r. Marghita, Region Crișana) 4 Erdbestattungsgräber entdeckt, von denen eines Bestattungsbeigaben enthielt. Sie bestanden aus einem Tongefäß, einem Armband aus Bronzeblech, einem kugelförmigen Knopf, 2 Hälften von kugelförmigen Knöpfen (einer davon verziert) und 2 runden Medaillons, deren Ornamentik bei dem einen einen Reiter mit erhobenen Händen und bei dem anderen einen stilisierten Greifen darstellt.

Ein Stück, welches mit dem Medaillon, das den Reiter mit erhobenen Händen darstellt, beinahe identisch ist, wurde in unserem Land in Pusta Bucova (Region Banat) gefunden und auf Grund der beiliegenden Gegenstände in das X. Jh. datiert.

Diese Arten von Medaillons wurden an zwei Orten hergestellt: einer im Nordwesten Mitteleuropas aus der Merowingerzeit und der andere im Donau-Karpatenraum aus dem X. Jh.

Zwischen diesen beiden Gebieten besteht keine Verbindungbrücke und auch vom Standpunkt der Volkszugehörigkeit besteht zwischen den Trägern dieser Medaillons aus den beiden Gebieten keine Verbindung.

Auf Grund der Übereinstimmungen, welche die Beigaben des Grabes und insbesondere diejenigen aus Metall aufweisen, stammt der Friedhof von Galoșpetreu aus dem X. Jh. und gehörte wahrscheinlich den Petschenegen zu.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Das Inventar des Grabfundes von Galoșpetreu aus der frühfeudalen Epoche.
Abb. 1 — Tongefäß; *Abb. 2* — Bronzearmring; *Abb. 3* — Knopf; *Abb. 4* — Halber Bronzeknopf; *Abb. 5* — Halber Bronzeknopf, verziert; *Abb. 6* — Medaillon; *Abb. 7* — I d e m.

TEZAUURUL DE MONEDE FEUDALE DE LA MOLDOVENEȘTI (RAION TURDA), SEC. XVI—XVII

Tezaurul de care ne ocupăm a fost descoperit în ziua de 28 noiembrie 1962 în comuna Moldovenești (r. Turda), la punctul numit „Locul de dresat cai” în curtea GAC „Drumul Păcii”, cu ocazia unor lucrări de canalizare. Monedele erau îngropate la circa 40 cm adâncime și se aflau într-o pungă de piele, foarte rău păstrată. Împreună cu monedele s-a descoperit o frumoasă pafta de argint aurit. Cu ajutorul autorităților locale¹ toate piesele tezaurului au ajuns în posesia Muzeului raional Turda. Tezaurul se compune din 96 de monede de argint emise în Polonia sau în teritorii și orașe supuse Poloniei, în Prusia, în Brandenburg-Neumark, Saxa și comitatul Königstein. Lista monedelor este următoarea:

I. Polonia²

Sigismund I (1506—1548)

1—2. Groși, 1531. Av. SIGIS(mundus) I REX PO(loniae) DO(minus) TOCI(us) PRVS(siae). Legenda în dublu cerc de perle. (Tocius=Totius. Forma tocius este frecventă în latina medievală). Bustul regelui cu armură și coroană spre dreapta.

Rv. GROSS(us) COMV(nis) TERR(arum) PRVSS(iae) 1531. Legenda în dublu cerc de perle. După fiecare cuvânt câte o steluță. Vulturul prusian avînd deasupra aripilor drepte un braț ce ține o sabie. H-C, I, 307. (*Pl. I, 1*)

3—4. Groși, 1532. Identici cu nr. 1—2, dar pe revers 1532. Cifra 2 din 1532 în formă de Z. H-C, I, 324.

¹ Aducem și pe această cale mulțumiri tov. Carol Szabó, secretarul Sfatului Popular al comunei Moldovenești, pentru prețiosul ajutor acordat la achiziționarea tezaurului.

² H—C = *Catalogue de la Collection des médailles et monnaies Polonaises du comte Emeric Hutten-Czapski*, v. I—IV, 1871—1891.

5—6. Groși, 1533. Identici cu nr. 1—2, dar pe revers 1533. H-C, I, 333.

7. Gros, 1534. Identic cu nr. 1—2, dar pe revers 1534. Cf. H-C, I, 333.

8. Gros, 1534. Identic cu nr. 1—2, dar pe revers PRVSSIE 1534. H-C, I, 342.

9. Gros, 1534. Identic cu nr. 1—2, dar pe avers PRVSSIE, iar regele poartă sub coroană un fel de bonetă. Pe revers PRVSSIE 1534. H-C, I, 343. (*Pl. I, 2*).

10. Gros, 1535. Identic cu nr. 9, dar pe revers 1535. H-C, I, 352.

Ștefan Bathori (1575—1586)

11. Piesă de 3 groși, 1584. Av. STEP(hanus) D(ici) G(ratia) REX PO(loniae) M(agnus) D(ux) L(ituaniae). Legenda în cerc de perle. Bustul regelui, cu armură și coroană, spre dreapta.

Rv. III; 15—84; GROS(sus) ARG(enteus) TRIP(lex) M(agni) D(ucatus) LIT(uaniae). Vulturul polonez, armele familiei Bathori (scut cu trei colți de mistreț, așezați orizontal, unul deasupra altuia, spre dreapta; deasupra scutului o corană regală), armele Lituaniei (un călăreț cu platoșe și scut, șarjînd spre stînga, cu sabia ridicată). Legenda și tipul în cerc de perle. Cifra III se referă la valoarea monedei: trei groși. Moneda emisă la Vilna, în Lituania, după cum arată cele două frunze care încadrează cuvîntul LIT. H-C, I, 719. (*Pl. I, 3*)

Sigismund III (1587—1632)³

12. Piesă din trei groși, 1591. Av. SIG(ismundus) III D(ici) G(ratia) REX PO(loniae) M(agnus) D(ux) L(ituaniae). Bustul regelui, cu coroană și guler plisat, spre dreapta. Legenda și bustul în cerc de perle.

Rv. III; GROS(sus) ARG(enteus) TRIP(lex) REG(ni) POLONIAE; —91; I—F. (AE din cuvîntul POLONIAE în ligatură). Vulturul polonez, armele familiei Vasa³ (un snop stilizat), armele Lituaniei. Sub legendă semnul monetarului de la Poznan, Dietrich Busch (două căngi încrucișate sub care se află două linii oblice încrucișate) și armele visternicului J. Firlej Lewart (scut cu un leu care se ridică pe picioarele dinapoi). —91 indică anul: 1591. H-C, I, 837.

13. Piesă de trei groși, 1592. Identică cu nr. 12, dar pe avers SIGI 3, iar pe revers —92. H-C, I, 866. (*Pl. I, 4*)

³ Sigismund III este fiul lui Ioan III (1568—1692), regele Suediei, și al Caterinei Jagello, fiica lui Sigismund I. Prin tatăl său Sigismund III descinde din familia regală suedeză Vasa.

14. Piesă din trei groși, 1593. Identică cu nr. 12, dar pe avers POLO, iar pe revers GROS ARG T R POLONIAE; —93 și semnul monetarului din Olkusz: o săgeată verticală, întretăiată de o linie orizontală, pe un trepied. Cf. H-C, I, 888. (*Pl. I, 5*)

15. Piesă de trei groși, 1593. Identică cu nr. 12, dar pe avers SIGISM și sub bustul regelui armele lui J. Firlej Lewart, iar pe revers —93, încadrat de un inel cu piatră și de un triunghi: semnele monetarilor Kaspar Goebel și Graziano Gonzalo din Marienburg (azi Marlborg) unde este emisă moneda. H-C, I, 889. (*Pl. I, 6*)

16. Piesă de trei groși, 1594. Identică cu nr. 12, dar pe revers —94 și literele V—I, care încadrează două căngi încrucișate, avînd între ele, jos și sus, cîte o stea: inițialele și semnul lui Valentin Jahns, monetarul din Poznan. H-C, I, 909. (*Pl. I, 7*)

17. Piesă de trei groși, 1594. Identică cu nr. 15, dar pe revers —94. H-C, I, 922.

18—19. Piese de trei groși, 1595. Identice cu nr. 12, dar pe avers R POLON, iar pe revers TR R POLONI; —95; lipsește semnul monetarului. Monedă emisă la Olkusz. H-C, I, 938.

20. Piesă de trei groși, 1595. Identică cu nr. 18—19, dar pe avers POLO. Monedă emisă la Olkusz. H-C, I, 949.

21. Piesă de trei groși, 1595. Identică cu nr. 12, dar pe avers POL, iar pe revers POLON —95 și armele lui J. Firlej Lewart, semnul și inițialele lui Valentin Jahns și armele și inițialele lui Stanislaus Cichocki, monetarul din Bromberg (azi Bydgoszcz): o cruce pe un trepied, încadrată în literele S—C. H-C, I, 950. (*Pl. I, 8*)

22. Piesă de trei groși, 1596. Identică cu nr. 12, dar pe avers R POLON, iar pe revers TR R POLONI —96, fără semn de monetar. Monedă emisă la Olkusz. H-C, I, 973.

23—24. Piese de trei groși, 1596. Identice cu nr. 22, dar pe avers POLONI. Monede emise la Olkusz. H-C, I, 974.

25. Piesă de 6 groși, 1596. Av. SIGISMVN III D G REX PO M D L. Bustul regelui cu coroană, guler plisat, spre dreapta. Sub ele armele lui J. Firlej Lewart. Legenda între două cercuri de perle.

Rv. GROS ARGEN SEX(tuplex) REG POLONI; —96; VI. Legenda între două cercuri de perle. Trei scuturi cu armele Poloniei, Lituaniei și ale familiei Vasa. Deasupra lor o coroană regală. Armele familiei Vasa sînt încadrate de semnele monetarilor Goebel și Gonzalo din Marienburg, unde

este emisă moneda. Cifra VI se referă la valoarea monedei: șase groși. H-C, I, 972. (*Pl. III, 9*)

26—28. Piese de trei groși, 1597. Identice cu nr. 23—24, dar pe revers —97. H-C, I, 1014.

29. Piesă de trei groși, 1597. Identică cu nr. 26—28, dar pe avers POLON. Piesele nr. 26—29 emise la Olkusz. Cf. H-C, I, 1014.

30—31. Piese de trei groși, 1598. Identice cu nr. 22, dar pe revers —98. Piesele emise la Olkusz. H-C, I, 1070.

32—33. Piese de trei groși, 1598. Identice cu nr. 30—31, dar pe avers POLO. Emise la Olkusz. H-C, I, 1069.

34. Piesă de trei groși, 1598. Identică cu nr. 12, dar pe revers R PO, 9—8, armele și inițialele lui J. Firlej Lewart și inițialele lui Hermann Rüdiger, monetarul din Posnan; un scut cu un trandafir stilizat, încadrat de literele H—R; alături de acestea o crenguță de fragi: semnul lui Johann Dietmar. H-C, I, 1071. (*Pl. II, 10*)

35. Piesă de trei groși, 1600. Identică cu nr. 22, dar pe revers 16—00, încadrând armele lui J. Firlej Lewart; inițialele acestuia se află în câmp în stînga, iar în dreapta inițiala I = Ilcusia (Olkusz). Între anii 1600—1601 apare pe monedele emise aici inițiala I. În 1601 monetăria este definitiv închisă. H-C, I, 1155.

36. Piesă de trei groși, 1600. Identică cu nr. 35, dar pe avers POLO. H-C, I, 1154. (*Pl. II, 11*)

37. Piesă de trei groși 1600. Av. SIG 3 D G REX P M D L. Tipul aversului ca la nr. 12.

Rv. III, GROS ARG 3 RE PO; L(eopoli); 16—00. Armele Poloniei, ale familiei Vasa cu coroană regală și ale Lituaniei. Jos armele și inițialele lui J. Firlej Lewart. Leopoli este Lublinul de astăzi. H-C, I, 1140. (*Pl. II, 12*)

II. Danzig (azi Gdansk)

Sigismund I (1506—1548)

38. Gros, 1539. Av. SIGIS I REX POLO DO TO PRVS. Bustul regelui cu coroană și armură spre dreapta. Sub coroană poartă o bonetă. Legenda între două cercuri de perle.

Rv. GROSSVS CIVI(tatis) GEDANEN(sis) 1539. Legenda între două cercuri de perle. Armele orașului Danzig: două cruci de Malta, una deasupra

alteia, deasupra căroră se află o coroană. După dată un semn de monetar constînd din două căngi încrucișate. (*Pl. II, 13*)

III. Riga

Sigismund III (1587—1632)

39—41. Piese de trei groși, 1590. Av. SIG III D G REX PO D LI(voniae). Bustul regelui, cu coroană și guler plisat, spre dreapta. Legenda și tipul în cerc de perle.

Rv. III; 15—90; GROS ARG TRIP CIVI(tatis) RIGE. Armele orașului Riga: poartă de cetate încadrată de două turnuri; în poartă un cap de leu; deasupra porții două chei încrucișate, deasupra căroră se află o cruce. După ultimul cuvînt din legendă un crin stilizat: semnul monetarului Heinrich Wulf. Legenda și tipul în cerc de perle. H-C, I, 830. (*Pl. II, 14*)

42. Piesă de trei groși, 1591. Identică cu nr. 39—41, dar pe revers 15—91. H-C, I, 853.

43. Piesă de trei groși, 1593. Identică cu nr. 39—41, dar pe revers 15—93. H-C, I, 898.

IV. Prusia

Albert de Brandenburg (1525—1568)

44. Gros, 1531. Av. IVSTVS EX FIDE VIVIT 1531. După dată armele familiei Hohenzollern (scut împărțit în patru cîmpuri: alb, stînga sus și dreapta jos; negru, stînga jos și dreapta sus. Cîmpurile negre sînt redatate prin suprafețe adîncite, care, oxidîndu-se, iau o culoare închisă). După fiecare cuvînt cîte o steluță. Legenda între două cercuri de perle. Bustul ducelui Albert, cu armură, spre dreapta.

Rv. ALBER(tus) D(ei) G(ratia) MAR(chio) BRAN(denburgensis) DVX PRVSSI(ae). Înainte de primul cuvînt o rozetă. Între cuvinte cîte o steluță. Vulturul prusian, avînd pe piept litera S într-un scut lunguiet, cu coroană. Litera S este inițiala lui Sigismund I, suzeranul lui Albert. Cf. H-C, II, 5411. (*Pl. II, 15*)

45—46. Groși, 1532. Identici cu nr. 44, dar pe avers 1532, iar pe revers PRVSS. Cifra 2 din 1532 în formă de Z. H-C, II, 5415.

47. Gros, 1532. Identic cu nr. 45—46, dar pe revers PRVS. Cf. H-C, II, 5415.

48—50. Groși, 1533. Identici cu nr. 45—46, dar pe avers 1533. Cf. H-C, II, 5415.

51—52. Groși, 1534. Identici cu nr. 47, dar pe avers 1534. H-C, II, 5417.

53. Gros, 1535. Identic cu nr. 45—46, dar pe avers 1535.

54—58. Groși, 1537. Identici cu nr. 45—46, dar pe avers 1537. H-C, II, 5420.

59—60. Groși, 1538. Identici cu nr. 45—46, dar pe avers 1538. H-C, II, 5421.

61—63. Groși, 1539. Identici cu nr. 45—46, dar pe avers 1539. H-C, II, 5422.

64—65. Groși, 1540. Identici cu nr. 45—46, dar pe avers 1540. H-C, II, 5423.

66—72. Groși, 1541. Identici cu nr. 45—46, dar pe avers 1541, iar pe revers o frunză de trifoi după PRVSS. H-C, II, 5425.

73—76. Groși, 1542. Identici cu nr. 66—72, dar pe avers 1542. Cifra 2 din 1542 în formă de Z. H-C, II, 5427.

77—80. Groși, 1543. Identici cu nr. 66—72, dar pe avers 1543. H-C, II, 5428.

81—83. Groși, 1544. Identici cu nr. 66—72, dar pe avers 1544, iar pe revers litera N din BRAN, are bara inversată. H-C, 5429. (*Pl. II, 16*)

84—88. Groși, 1545. Identici cu nr. 66—72, dar pe avers 1545. H-C, II, 5430.

89. Gros, 1546. Identic cu nr. 66—72, dar pe avers 1546. H-C, II, 5431.

90. Gros, 1548. Identic cu nr. 66—72, dar pe avers 1548. H-C, II, 5433.

V. Brandenburg-Neumark

Johann de Brandenburg-Küstrin (1535—1571).

91—94. Groși, 1545. Av. IOHAN(nes) D(ei) G(ratia) MAR(chio) BRANDEN(burgensis) ET STE(ttinensis). Înainte de primul cuvînt o cruce de Malta. După fiecare cuvînt cîte un punct. Legenda între două cercuri de perle. Bustul ducelui, cu armură, spre dreapta.

Rv. GROSS(us) AR(genteus) IOHAN(nis) MAR(chionis) BRAN(denbur-gensis) 1545. După fiecare cuvînt cîte un punct. Legenda între două cercuri de

perle. Vulturul prusian avînd pe piept armele familiei Hohenzollern. Cîmpurile negre sînt reprezentate aici prin suprafețe punctate, iar cîmpurile albe prin suprafețe adîncite (*Pl. II, 17*)

VI. Saxa

August de Saxa (1553—1586)

95. $\frac{1}{2}$ taler, 1578. Av. AVGVSTVS D(ei) G(ratia) DVX SAXONIE SAC(ri) ROM(ani); 15—78. Legenda continuă pe revers). După fiecare cuvînt un punct. După ROM un glob cruciger întretăiat de o bară orizontală (probabil semn de monetar din Dresda). Legenda între două cercuri de perle. Bustul electorului, cu armură, ținînd sabia și sceptrul, spre dreapta.

Rv. IMP(erii) ARCHIMARSCALCVS ET ELECTOR. HB (în ligatură; = Hans Biener, monetar la Dresda între 1566—1604). De o parte și de alta a literelor HB cîte o cruce treflată. După fiecare cuvînt cîte un punct. Legenda între două cercuri de perle. Scut împărțit în patru cîmpuri: stînga sus armele Saxeii (zece benzi orizontale, peste care vine în diagonală, din colțul stînga de sus spre colțul drept de jos, o ghirlandă de romburi, probabil cren-guțe stilizate); dreapta sus armele Meissenului (leu ridicat pe picioarele dinapoi, spre stînga); stînga jos armele Thuringiei (leu ridicat pe picioarele dinapoi, spre dreapta); dreapta jos armele provinciei Pfalz-Sachsen (vultur cu aripile întinse). În mijlocul scutului insemnele de elector: două săbii încru-cișate. Scutul este împodobit, în colțul drept și stîng de sus, cu cîte un cap de vultur. (*Pl. III, 18*)

VII. Comitatul Königstein

Eberhard VIII de Königstein și Eppenstein († 1545)

96. Gros (sau Batzen?) 1521. Av. EBERHARD COM(es) IN KVNGSTEN; 1521; A. Data și litera A încadrate de două rozete. Înainte de primul cuvînt o cruce de Malta. Peste tot litera N inversată. Legenda între două cercuri de perle. Două scuturi alăturate. Primul este împărțit pe verticală în două cîmpuri. Într-un cîmp un leu ridicat pe picioarele dinapoi. În al doilea cîmp doi lei ridicați pe picioarele dinapoi, unul deasupra celuilalt. Scutul al doilea este împărțit în patru cîmpuri: în stînga sus și dreapta jos șase benzi frînte, în formă de vîrf de lance. În stînga jos și dreapta sus, două benzi orizontale. Primul scut poartă armele comitatului Königstein, al doilea armele comitatului Eppenstein.

Rv. CAE(sar) KAROLVS VRB(is) AVG(sburgi) DEFE(nsor). Înainte de primul cuvînt o cruce de Malta. Cuvintele despărțite prin cîte două steluțe.

După Karolus un con de pin: armele orașului Augsburg. Legenda între două cercuri de perle. Vulturul german. Moneda bătută la Augsburg după cum arată litera A de pe avers și conul de pin de pe revers. Karolus este împăratul Carol V. (*Pl. III, 19*)

Cele 96 de monede ale tezaurului se repartizează astfel pe țări sau orașe:

Polonia	37	piese
Danzig	1	„
Riga	5	„
Prusia	47	„
Brandenburg-Neumark	1	„
Saxa	1	„
Königstein	1	„
Total:		96 piese

Monedele poloneze sînt emise de Sigismund I (1506—1548), Ștefan Bathori (1575—1586) și Sigismund III (1587—1632).

Monedele de la Sigismund I — 10 piese de cîte un gros — sînt bătute la Thorn, unde funcționează între anii 1528—1535 o monetărie a regelui Poloniei, înființată în acest oraș cu scopul de a realiza o uniune monetară cu teritoriile prusiene, fie că ele se aflau sub stăpînire poloneză, fie că aparțineau ducelui Albert, și de a da acestor teritorii un sistem monetar comun. La această intenție se referă legenda de pe aceste monede: *Moneta communis terrarum Prusiae*. Conducerea tehnică a monetăriei de la Thorn o are Matei Schilling, care era un gravor excepțional de înzestrat. De aceea, monedele emise aici, purtînd pe ele portretul regelui în stilul renașterii, se numără printre cele mai frumoase și valoroase monede ale epocii. Ele se bucură de mare trecere în Polonia, ducatul Prusiei și dincolo de granițele acestor țări, cu atît mai mult cu cît singura monetărie regală de pe teritoriul polonez — cea de la Cracovia — nu funcționează între anii 1528—1535, iar înainte și după acest interval funcționează cu întreruperi. Celelalte monetării de pe teritoriile supuse Poloniei, cea de la Vilna în Lituania și cele din orașele Danzig și Elbing (azi Elblag), nu emit monedă sau emit în cantități foarte reduse în acest timp. Monetăria de la Thorn este închisă în 1535 din cauza neînțelegerilor cu ducele Albert al Prusiei și cu orașele Danzig și Elbing.⁴

⁴ M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 35—36. În legătură cu încercarea lui Sigismund I de a realiza uniunea monetară cu Prusia și a împrejurărilor în care activează monetăria de la Thorn, v. amănunțita expunere a lui M. Schwinkowski, *Das Geldwesen in Preußen unter Herzog Albrecht (1525—1568)*, în *ZfN*, XXVII, 1908, pp. 185—377. De asemeni F. Schröter, *Thorner Zainproben 1528—1535*, în *ZfN*, XXV, 1905, pp. 245—275.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

Moneda de la Ștefan Bathori — o piesă de trei groși — este emisă la Vilna, ca monedă a ducatului Lituaniei. Am pus-o însă între monedele poloneze pentru că Lituania este unită cu Polonia încă de pe timpul lui Wladislaw Jagello (1386—1434), iar la 1569 dieta de la Lublin votase uniunea monetară dintre Polonia și Lituania. Pe timpul lui Ștefan Bathori se bate aici pentru prima dată, începînd cu anul 1578, monedă după sistemul monetar polonez.⁵

Monedele de la Sigismund al III-lea — 25 piese de trei groși și una de 6 groși — aparțin perioadei dintre anii 1587—1608, în care piesele de trei groși reprezintă moneda principală a vremii.⁶ Cele 26 de piese se împart astfel pe ateliere:

Bromberg	1	piesă (nr. 21)
Lublin	1	„ (nr. 37)
Marienburg	3	„ (nr. 15, 17, 25)
Olkusz	17	„ (nr. 14, 18—20, 22—24, 26—33, 35—36)
Poznan	4	„ (nr. 12—13, 16, 34).

Moneda din Danzig este un gros bătut după modelul celor din Thorn și aparține seriei de monede emise între 1530—1540. Politica monetară a Danzigului contribuie la închiderea monetăriei de la Thorn. După închiderea acesteia din urmă maestrul gravor M. Schilling vine la Danzig și iscusința lui face ca piesele emise aici între 1535—1540 să fie între cele mai frumoase dintre monedele emise la Danzig.⁷

Monedele emise la Riga sînt piese de trei groși, care predomină în emisiunile pînă la 1603. Ele aparțin epocii dintre 1588—1621, cînd orașul emite monede după modelul și sistemul monetar polonez. Între 1561, data cînd Riga este supusă de polonezi și 1581, cînd orașul recunoaște suveranitatea lui Ștefan Bathori, Riga continuă să emită monede după modelul și sistemul monetar uzuale în Lituania. La 1621 orașul este ocupat de suedezi și nu mai revine niciodată sub stăpînire poloneză.⁸

Monedele prusiene — 47 de groși — sînt emise de primul duce al Prusiei, Albert de Brandenburg (1525—1568), fiul lui Friedrich de Ansbach-Hohenzollern și al Sofiei, fiica lui Cazimir Jagello (1447—1492) și sora lui Sigismund I. Albert, ales mare maestru al ordinului teutonic la 1511, după moartea lui Friedrich de Saxa, luptă fără succes timp de doi ani (1519—1521) împotriva vigurosului stat polonez, care cucerise o bună parte a teritoriilor

⁵ M. Gumowski, *op. cit.*, p. 42.

⁶ *Id.*, p. 44.

⁷ *Id.*, p. 36.

⁸ *Id.*, p. 43, 51.

ordinului. La 1521 el încheie cu polonezii armistițiul de la Thorn și întreprinde o călătorie de trei ani în Europa în căutare de ajutor. Călătoria se dovedește zadarnică și Albert, după ce trece la luteranism, transformă teritoriile ordinului care rămăseseră neocupate de polonezi într-un ducat ereditar al familiei sale și, în 1525 la Cracovia, face act de vasalitate față de Sigismund I. Prusia rămîne vasala Poloniei pînă la pacea de la Welau, în 1657. Pe monedele lui Albert, vulturul prusian poartă pe piept litera S, inițiala lui Sigismund, suzeranul lui Albert.

Tezaurul cuprinde patru groși de la Johann de Brandenburg. Acesta este fiul lui Joachim I (1499—1535), electorul de Brandenburg, și fratele lui Joachim II de Brandenburg (1535—1571). La moartea lui Joachim I, cei doi frați împart între ei — contrar prevederilor așa numitei Disposito Achilea⁹ — teritoriul Brandenburgului: Johann ia regiunea numită Neumark, adică partea de est și nord-est a Brandenburgului. El își așează capitala la Küstrin, de aceea este cunoscut în documentele timpului ca Hans (Johannes) von Küstrin.

Moneda de 1/2 taler de Saxa este bătută la Dresda, unde, încă din 1556, electorul August de Saxa concentrase toate atelierele monetare, pentru a le putea supraveghea mai bine.

Moneda nr. 96 este emisă de Eberhard de Königstein. Comitatul Königstein este situat nu departe de Frankfurt a. Main. Eberhard cîștigase dreptul de a bate monedă prin căsătoria sa — la 1504 — cu Caterina de Weinsberg, descendenta unei familii căreia regele Sigismund îi amanetase în 1431 monetăriile de la Frankfurt, Nördlingen și Basel. Monetăria de la Basel fusese mutată în 1509 la Augsburg,¹⁰ unde a fost emisă moneda de care ne ocupăm.

În compoziția tezaurului intră o mare varietate de piese, lucru care se datorește unui fenomen caracteristic circulației monetare din Transilvania în sec. XVI: lipsa acută de monedă de argint locală, mai ales monedă divizionară și pătrunderea masivă a monedei de argint poloneze, ungurești și prusiene în circulația monetară din Transilvania.¹¹ Pătrunderea monedei străine atestă, firește, și legături comerciale cu unele din țările de unde vine această monedă, în special cu Polonia și cu Ungaria. Piesele din Prusia și

⁹ Disposito Achilea este un decret al lui Albert Achilles, elector de Brandenburg (1470—1486) care stabilește dreptul de primogenitură la moștenirea electoratului și interzice împărțirea teritoriului Brandenburgului între urmașii săi.

¹⁰ I. Leitzmann, *Wegweiser auf dem Gebiete der deutschen Münzkunde*, Weißensee, 1869, pp. 577—578.

¹¹ L. Huszár, *Bethlen Gábor Pénzei (Monedele lui G. Bethlen)*, Cluj, 1945, pp. 10—11, 16, 4, 6.

Neumark vin prin filieră poloneză și nu pot fi considerate ca dovezi sigure de legături comerciale cu aceste țări.

Nota discordantă în compoziția tezaurului fac piesele nr. 95—96, adică jumătatea de taler din Saxa și grosul din Königstein. Monedele din Saxa sînt rare în Transilvania în sec. XVI, iar cele din Königstein — după cît știm — nu sînt menționate. Prezența celor două monede trebuie pusă, după părerea noastră, în legătură cu deplasările de trupe din Germania spre Ungaria și vestul Transilvaniei, deplasări de trupe care încep în anul 1591, data reluării ostilităților dintre imperiul habsburgic și cel otoman. În documentele timpului se vorbește limpede despre aducerea în Ungaria a numeroase corpuri de trupă de germani. O scrisoare a lui Basta din februarie 1599 către împăratul Rudolf al II-lea spune următoarele: „Văd că în fiecare an majestatea voastră imperială, pentru apărarea acestei provincii a Ungariei de Sus, este silită să cheme regimente întregi de infanterie și cavalerie germană”.¹²

Moneda cea mai veche din tezaur se datează în 1521, iar cea mai recentă în 1600. Monedele tezaurului se întind pe o perioadă de 80 de ani ceea ce, la tezaurele secolului XVI, nu constituie ceva deosebit.

Tezaurul de care ne ocupăm cuprinde 63 piese de un gros, 31 piese de trei groși, o piesă de șase groși și una de $\frac{1}{2}$ taler. Greutatea ultimei este de 14,50 g. Talerul polonez are pe timpul lui Sigismund III, pînă la 1601, o greutate de 28,83 g.¹³ Deci jumătate de taler de Saxa poate fi considerată egală cu o jumătate de taler polonez, adică 18 groși, deoarece talerul polonez are 36 groși. Tezaurul reprezintă deci o valoare de 180 groși. Ținînd seama de faptul că grosul valorează 5 dinari, monedele tezaurului constituie un capital de 900 denari.

Dăm la pag. 259 tabelul cu repartizarea monedelor pe țări și pe ani. Litera D pusă lîngă o piesă din 1539 arată că piesa este emisă la Danzig. Cifrele din paranteze indică numărul de piese bătute la Riga din totalul de piese de la anul respectiv.

După cum arată tabelul de mai sus, monedele tezaurului se împart — din punct de vedere cronologic — în două grupe distincte. În ce privește împărțirea nu ținem seama de monedele nr. 95—96, cea din Saxa și cea din Königstein, deoarece, fiind aduse la o dată mult mai tîrzie decît cea a emiterii lor, după 1591, așa cum am mai spus, datele cronologice furnizate de ele nu sînt concludente.

¹² E. Veress, *Basta György hadvezér, Levelezése és Iratai (Correspondența și scrierile generalului Basta) (1597—1607)*, v. I, Budapesta, 1909, p. 166.

¹³ Gumowski, *op. cit.*, p. 208, 210.

Anul	groși	Polonia 3 groși	6 groși	Prusia groși	Neumark groși	Saxa i ₂ taleri	Königstein groși	Total
1521							1	1
1531	2			1				3
1532	2			3				5
1533	2			3				5
1534	3			2				5
1535	1			1				2
1537				5				5
1538				2				2
1539	1 D			3				4
1540				2				2
1541				7				7
1542				4				4
1543				4				4
1544				3				3
1545				5	4			9
1546				1				1
1548				1				1
1573						1		1
1584		1						1
1590		3 (3)						3
1591		2 (1)						2
1592		1						1
1593		3 (1)						3
1594		2						2
1595		4						4
1596		3	1					4
1597		4						4
1598		5						5
1600		3						3
Total general:								96

Monedele primei grupe se datează între 1531—1548; monedele celei de a doua se datează între anii 1584—1600. Între cele două grupe de monede există deci un hiatus de 36 de ani, sau mai mult, dacă ținem seama de faptul că moneda din 1584 este oarecum izolată și că piesele grupei a doua se succed cu regularitate abia de la 1590 încolo. Intervalul de timp destul de mare în care se întinde tezaurul și hiatusul dintre cele două grupe de monede pun în fața noastră întrebarea dacă nu cumva avem de-a face cu un tezaur acumulat timp de două generații de două persoane deosebite. La această întrebare răspunsul este negativ și iată de ce: dacă prima grupă de monede din tezaur

ar fi fost acumulată între 1531—1548, datele primei și ultimei monede din această grupă, compoziția ei ar trebui să fie mult mai deosebită de cea actuală. Ar trebui să fie prezentate foarte multe monede emise la Danzig, a cărei monetărie lucrează între anii 1530—1540 și este deosebit de activă după 1535, când se încheie monetăria de la Thorn.¹⁴ În tezaur nu figurează decât o singură monedă a orașului Danzig emisă în 1539. N-ar putea lipsi cu totul monedele emise la Elbing a cărei monetărie activează și ea intens după închiderea celei de la Thorn.¹⁵ De asemeni ar fi de așteptat să fie prezente și monede emise la Cracovia, a cărei monetărie este foarte activă între 1545—1548.¹⁶ N-ar putea lipsi de asemenea piesele de $\frac{1}{2}$ groși, de la Sigismund I sau mai vechi precum și inevitabilele piese de $\frac{1}{2}$ groși, de la Swiednica, în Silezia, care abundă în Transilvania în prima jumătate a secolului XVI. Credem deci că tezaurul a fost acumulat de o singură persoană în perioada de timp dintre 1590—1600, date între care monedele grupeii a doua se înșiruie cu regularitate.

Nu este mai puțin adevărat că, chiar la mult timp după emiterea lor, piesele care compun prima parte a tezaurului reflectă anumite aspecte ale circulației monetare în legătură cu activitatea monetăriilor de la care provin. Monetăria prusiană a lui Albert emite cu regularitate, după cum arată șirul aproape neîntrerupt de monede dintre 1531—1548. Monetăria poloneză de la Thorn ține pasul cu cea prusiană pînă la 1535, când este închisă: sînt prezente în tezaur 10 piese poloneze dintre 1531—1535 și 10 piese prusiene din aceeași perioadă. Partea a doua a tezaurului constă în cea mai mare parte din piese de 3 groși care, între 1587—1608, constituie moneda predominantă în emisiunile poloneze. Aceasta ar explica de ce în acest tezaur acumulat între 1590—1600 toate piesele de 1 gros sînt piese mult mai vechi decât cele de 3 groși. Nu putem preciza însă în ce măsură raportul de valoare dintre monedele de 1 gros (63 bucăți) și cele de trei groși (31 piese=93 groși) din tezaur exprimă și raportul dintre totalul monedelor de 1 gros și de 3 groși aflate în circulație în perioada de acumulare a tezaurului.

Hiatusul dintre cele două grupe de monede ale tezaurului se datorește reducerii emisiunilor monetare poloneze după moartea lui Sigismund I și măsurilor economice restrictive luate de dieta poloneză.¹⁷

Cele 96 de piese ale tezaurului reprezentau un capital de 900 denari. Sumarul tablou de prețuri¹⁸ pe care-l dăm mai jos va permite să ne facem

¹⁴ Gumowski, *op. cit.*, p. 35—36.

¹⁵ Gumowski, *op. cit.*, p. 36.

¹⁶ *Id.*, p. 34.

¹⁷ *Id.*, p. 37.

¹⁸ După S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI*, București, 1958, pp. 358—359.

o idee despre ceea ce se putea cumpăra în apropiere de Moldovenești, la Cluj, cu această sumă în 1600, data ultimei monede din tezaur.

Produsul	U/M	Prețul în denari
Făină	cîblă (cca 160 l)	150
Mei	„	120
Orz	„	132
Ovăș	„	90
Orez	font (cca 636 g)	16
Piper	„	65
Carne de vită	„	2
Ou	bucata	1
Găină	„	8—12
Gîscă	„	18—20
Miel	„	32
Purcel	„	30—35
Bou	„	800—850
Miere	citel (1,35 l)	24—28
Unt	„	40
Vin	„	3—5

Acestea sînt prețurile produselor agricole indigene sau de import (orez, piper). Prețul produselor meșteșugărești este mai mare. Nu dispunem de date din anul 1600, ci din anul 1609. La această dată o pereche de încălțăminte femeiască valorează 46 denari, o pereche de ciorapi 26—28 denari, iar o pereche de pantaloni 25—40 denari.¹⁹ Acestea sînt prețuri maxime, prețurile reale erau ceva mai mari. Cu cei 900 denari se putea deci cumpăra fie 6 cîble de făină, sau aproximativ 30 de miei, un bou sau cam 14 fonți de piper. Suma amintită reprezenta de asemenea prețul a vreo 20 de perechi de încălțăminte femeiască sau a 22—30 perechi de pantaloni. Cei 900 denari reprezentau deci o sumă destul de mare față de prețurile curente.

Înainte de a trece la alte considerații în legătură cu compoziția tezaurului descriem în cele ce urmează paftaua de argint aurit care face parte din tezaur (*Pl. IV, 20*). Paftaua amintită este o piesă de argint aurit, lucrată prin turnare, sudare și gravare, de o execuție destul de îngrijită. Greutatea ei este de 28 g. Are o formă rotundă, cu diametrul 0,082 m. Este compusă din mai multe registre decorative concentrice. Bordura paftalei este alcătuită dintr-un șnur

¹⁹ După S. Goldenberg, *op. cit.*, pp. 362, 360, 363.

PLANȘA IV

20

perlat în torsadă, urmat de o porțiune netedă, apoi de o bandă ajurată cu motive derivate dintr-un motiv gotic foarte schematizat. Registrul următor, decorat în relief, este cuprins între două torsade fine cu motive marginale. Câmpul ornamental este segmentat în porțiuni hexagonale neregulate, cu laturile laterale marcate de câte patru mici perle de metal. Centrul fiecărui hexagon este marcat de câte un caboșon aurit, în forma unei corole florale stilizate, asemănătoare cu cea a albastriței. Staminele sînt înlocuite prin câte o perlă de argint reliefată. Mijlocul paftalei prezintă un orificiu rotund cu margine ondulată. Acestuia îi corespunde un capac plat, rotund, ce nu aderă complet la pafta, aplicat pe o limbă de metal, care e prinsă cu un capăt de corpul paftalei. Extremitatea liberă a limbii prezintă un decor liniar și inițialele H G, care constituie sigla argintarului. Capacul este mutilat și lipsit de suprafața decorativă, a cărei urmă se vede și care era probabil un medalion sau o monedă. Asemenea paftale, întrebuițate ca podoabe pectorale și derivate din fibula rotundă germanică, sînt frecvente în arta argintarilor sași din Transilvania și constituie o piesă decorativă tradițională a costumului popular săsesc din toate epocile. Paftaua de față aparține categoriei cu decor

floral în relief, de obicei mai bogat decorate, cunoscută sub denumirea generică de paftale cu albăstrițe, deoarece corolele stilizate derivă din acest motiv. Categoria aceasta de paftale nu este de obicei decorată nici cu pietre nici cu smalt. Partea centrală servea drept capsulă pentru amulete. Aceasta pierzându-și semnificația inițială odată cu abandonarea cultului catolic și cu aderarea la luteranism a sașilor din Transilvania, este menținută ca un simplu detaliu decorativ, care și-a pierdut rolul funcțional.²⁰ Sigla argintarului n-a fost deocamdată identificată.²¹

Compoziția tezaurului dă oarecare indicații în legătură cu posesorul lui: este de remarcat faptul că în tezaur nu se găsește decît monedă de valoare mijlocie și mare, că nici una din monede nu este falsă, că toate monedele sînt excepțional de frumoase și bine păstrate. Posesorul tezaurului era deci foarte bun cunoscător al monedei care circula în aceea vreme și se afla în situația de a-și alege banul pe care-l tezauriza, lucru care ne duce cu gîndul la un negustor sau zaraf, în orice caz la un om înstărit. Paftaua de argint care se afla alături de monede este o dovadă în plus despre buna stare a posesorului tezaurului.

Cea mai recentă monedă din tezaur fiind emisă la 1600, data îngropării lui se poate fixa în jurul acestui an, mai probabil la 1601, pentru că moneda a avut nevoie de timp ca să ajungă din Polonia, unde a fost emisă, în Transilvania.

În ce privește cauzele îngropării tezaurului, ele se datoresc atît situației generale din Transilvania în anul 1601, cît și așezării satului Moldovenești în imediata apropiere a taberelor lui Basta și Mihai de lîngă Turda. De ani de zile, din 1591, trec prin Transilvania trupe imperiale, aproape exclusiv mercenari, a căror ferocitate și înclinare spre jaf și pradă este bine cunoscută. Documentele vremii sînt pline de aluzii la „effrenata licentia militum“, „Raubereien des Kriegsvolks“, „excese“ ale soldaților, tîlhării și crime comise de ei.²² Generalul Basta, comandantul suprem al trupelor imperiale, își recunoaște oarecum neputința de a-i ține în frîu atunci cînd spune că așa e felul lor („cum id fere proprium illorum esse sciamus“),²³ deși ia măsuri strașnice de executare pe loc a soldaților care vagabondează jefuind.²⁴ El trimite în acest scop la 17 august 1601 pe căpitanul Flaminio Giustiniani în fruntea unui detașament special de pedepsire. În vara anului 1601, după lupta de la

²⁰ J. Bielz, *Arta aurarilor sași din Transilvania*, ESPLA, 1957, p. 32.

²¹ Descrierea paftalei și trimiterea bibliografică o datorăm tov. lector Viorica Marica, căreia îi aducem și pe această cale mulțumiri.

²² E. Veress, *op. cit.*, pp. 485—486, 522, 521, 528, 380.

²³ *Id.*, p. 102.

²⁴ *Id.*, p. 582.

Gorăslău, importante contingente de trupe sînt adunate în taberele lui Basta și Mihai de lîngă Turda. De la Moldovenești la Turda sînt doar 12 km, iar pînă la tabere ceva mai mult. Satul Moldovenești se afla deci direct amenințat de expedițiile prădalnice ale mercenarilor din aceste tabere care jefuiesc cumplit regiunea. Documentele vremii spun că într-una din tabere se aflau atîtea vite de furat încît cu un florin se putea cumpăra 2—3 boi, iar cu un taler 100 de oi,²⁵ cînd un bou costa de fapt 8—8,5 florini (800—850 denari), iar o oaie 32 denari.²⁶

În aceste tragice împrejurări din vara anului 1601 era firesc ca proprietarul să-l pună la adăpost, îngropîndu-l.

E. CHIRILĂ și Z. MILEA

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Prima cifră reprezintă numărul de ordine al fotografiei pe planșe, cifra din paranteză numărul de ordine al piesei în textul cu descrierea monedelor.

1. (1—2) Gros de la Sigismund I, emis în 1531.
2. (9) Gros de la Sigismund I, emis în 1534.
3. (11) Piesă de 3 groși de la St. Bathori, emisă în 1584.
4. (13) Piesă de 3 groși de la Sigismund III, emisă în 1592.
5. (14) Piesă de 3 groși de la Sigismund III, emisă în 1593.
6. (15) Piesă de 3 groși de la Sigismund III, emisă în 1593.
7. (16) Piesă de 3 groși de la Sigismund III, emisă în 1594.
8. (21) Piesă de 3 groși de la Sigismund III, emisă în 1595.
9. (25) Piesă de 6 groși de la Sigismund III, emisă în 1596.
10. (34) Piesă de 3 groși de la Sigismund III, emisă în 1598.
11. (36) Piesă de 3 groși de la Sigismund III, emisă în 1600.
12. (37) Piesă de 3 groși de la Sigismund III, emisă în 1600.
13. (38) Gros de Danzig, emis în 1539.
14. (39—41) Piesă de 3 groși, emisă la Riga în 1590.
15. (44) Gros de la Albert de Brandenburg, emis în 1531.
16. (81—83) Gros de la Albert de Brandenburg, emis în 1544.
17. (91—94) Gros de la Johann de Brandenburg, emis la 1545.
18. (95) $\frac{1}{2}$ taler de la August de Saxa, emis în 1578.
19. (96) Gros de la Eberhard VIII, emis în 1521.
20. Paftaua de argint aurit, găsită împreună cu monedele.

²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1229.

²⁶ S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 358.

DER FEUDALE MÜNZENSCHATZ VON MOLDOVENEȘTI (RAYON TURDA) AUS DEM 16.—17. JH.

(AUSZUG)

Der hier beschriebene Schatz wurde im November 1961 in der Gemeinde Moldovenești, Rayon Turda, gefunden. Er besteht aus 96 Münzen, die in Polen, Preußen, Neumark, Sachsen (Saxa), in Danzig, Riga und im Komitat Königstein geprägt wurden. Bei den Münzen befand sich noch eine Gürtelschnalle aus vergoldetem Silber aus dem 16. Jh. Die Münzen des Schatzes sind dieselben, die für gewöhnlich in Siebenbürgen umliefen, mit Ausnahme der beiden aus Sachsen (Saxa) und Königstein. Der Schatz enthält ein Kapital von 900 Denar. Er besteht aus zwei Münzgruppen. Die erste Gruppe entstammt der Zeitspanne zwischen 1531—1548, und die zweite zwischen 1584—1600. Der Besitzer des Schatzes scheint ein vermöglicher Mann gewesen zu sein, der seinen Besitz im Sommer des Jahres 1601 vergrub, um ihn vor den Söldnern zu schützen, die Basta und Mihai nach der Schlacht von Gorăslău, im Sommer des genannten Jahres, in den Lagern bei Turda sammelten.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Die erste Ziffer bezieht sich auf die Reihenfolge der Photographien auf den Bildtafeln, während sich die in den Klammern befindlichen Ziffern auf die Reihenfolge der Münzen im Text beziehen.

1. (1—2) Groschen Sigismund I., 1531 geprägt.
2. (9) Groschen Sigismund I., 1534 geprägt.
3. (11) Dreigroschenmünze von St. Bathori, 1584 geprägt.
4. (13) Dreigroschenmünze von Sigismund III., 1592 geprägt.
5. (14) Dreigroschenmünze von Sigismund III., 1593 geprägt.
6. (15) Dreigroschenmünze von Sigismund III., 1593 geprägt.
7. (16) Dreigroschenmünze von Sigismund III., 1594 geprägt.
8. (21) Dreigroschenmünze von Sigismund III., 1595 geprägt.
9. (25) Sechsgroschenmünze von Sigismund III., 1596 geprägt.
10. (34) Dreigroschenmünze von Sigismund III., 1598 geprägt.
11. (36) Dreigroschenmünze von Sigismund III., 1600 geprägt.
12. (37) Dreigroschenmünze von Sigismund III., 1600 geprägt.
13. (38) Danziger Groschen, 1539 geprägt.

14. (39—41) Dreigroschenmünze von Riga aus dem Jahre 1590.
15. (44) Groschen des Albert von Brandenburg, 1531 geprägt.
16. (81—83) Groschen des Albert von Brandenburg, 1544 geprägt.
17. (91—94) Groschen des Johann von Brandenburg, 1545 geprägt.
18. (95) Halbtaler des August von Sachsen, 1578 geprägt.
19. (96) Groschen von Eberhard VIII, 1521 geprägt.
20. Vergoldete Silberschnalle, die zusammen mit den Münzen gefunden wurde.

O IMPORTANTĂ LUCRARE DIN EPOCA RENAȘTERII ÎN COLECȚIA DE COSITOARE A MUZEULUI BRUKENTHAL

În colecția de obiecte de cositor a Muzeului Brukenthal se află, printre alte lucrări executate în stilul renașterii și decorate prin turnare, o mică farfurie prelucrată dintr-un amestec de bună calitate, adică avînd un procent mai mic de plumb integrat cositorului. Dimensiunile acestei farfurii sînt următoarele: diametrul 18×10 cm și înălțimea 0,5 cm. Decorul, obținut cum am mai arătat, prin turnare, și anume într-un tipar metalic (probabil de alamă, aceasta pretîndu-se cel mai bine la gravare) este înscris în cinci cîmpuri, dintre care unul circular plasat în mijlocul farfuriei, și patru eliptice, pe marginea acesteia; toate aceste cîmpuri sînt înconjurate de cîte un chenar în formă de ghirlandă de frunze mici, stilizate; în interiorul lor se află scene figurale.

Scena din cîmpul central reprezintă, ceea ce indică și inscripția plasată în partea de jos a lui, sacrificiul adus de Noe în urma potopului. Noe este îngenunchiat în fața unui rug din care se ridică flăcări; în spatele lui se află o femeie și un bărbat de asemenea îngenunchiați, și mai departe, în dreapta rugului, mai multe animale și păsări, printre care un cerb, un păun etc. În planul doi, se află arca, deasupra căreia se întinde un curcubeu. Sus, în stînga privitorului, Dumnezeu, reprezentat cu o coroană pe cap, dintr-o învolburare de nori, întinde mîna spre Noe.

Cum am spus, sub această scenă se află inscripția, turnată și ea împreună cu tot decorul, și executată cu majuscule latine:

NOE + GIENG + AUS
DER + ARCH + GETR +
OST + OPFERDT
.16. GOTT . 19 .

(„Noe ieși încrezător din arcă, sacrifică lui Dumnezeu, 1619“)

Scenle cuprinse în cîmpurile eliptice sînt următoarele:

1. Deasupra cîmpului central: Eva se ridică din pieptul lui Adam, culcat la pămînt. În stînga, Dumnezeu, un bătrîn încoronat, întinde mîinile spre ea;

în planul doi, animale, păsări și copaci, iar sus, în dreapta, soarele înconjurat de nori și în stînga, cornul lunii și cîteva stele.

2. În dreapta cîmpului central: Adam și Eva lîngă pomul făgăduinței; Dumnezeu, reprezentat la fel ca și mai sus, le arată acest pom; în planul doi animale (cerb, arici, iepure, cîine) două păsări și doi copaci (probabil chiparoși).

3. Sub cîmpul central: Eva oferă lui Adam un măr din pomul făgăduinței, spre care acesta a întins mîna, gata să-l ia. Pomul este plasat între cele două personaje; împrejur se află animale (țap de munte etc.) păsări (struț, păun), flori și copaci.

4. În stînga cîmpului central: un înger, figură înaripată, cu o sabie de foc în mînă, alungă pe Adam și Eva din rai. Cei doi și-au acoperit șoldurile cu frunziș; Eva face un gest de spaimă cu brațul stîng, ridicîndu-l deasupra capului ca pentru a se apăra. În spatele îngerului, un animal fantastic, un fel de grifon cu aripi de liliac; în rest, același peisaj cu flori și chiparoși.

Pe marginea farfuriei, între cîmpurile cu scene figurale, se află un decor constînd dintr-un vas din care se revarsă flori și frunze stilizate, pe vrejuri lungi, arcuite. Decorul acesta este dispus astfel încît tot spațiul dintre cîmpuri să fie decorat; fondul lui este granulat. Buza farfuriei, ca și marginea cîmpului central, este decorată printr-un chenar de perle ovale și baghete, sub care se află un alt chenar de perle mai mici, totul bineînțeles obținut de asemenea prin turnare.

În renașterea germană, dar și în alte regiuni din centrul și vestul Europei, în perioada de timp plasată între prima jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea, apare o nouă categorie de obiecte turnate din cositor, așa numitele „Edelzinnarbeiten“ — „lucrări de cositor nobil“. Paralel cu obiectele strict utilitare, destinate folosirii în gospodăriile orășenești, și cu anumite obiecte liturgice, a căror prelucrare este mai veche, apar cu alte cuvinte, lucrări menite să constituie numai obiecte decorative, să împodobească locuințele unei păтури a burgheziei, îmbogățite în urma avîntului producției meșteșugărești și a dezvoltării comerțului, la care au contribuit din plin descoperirile geografice. Aceste păтури orășenești încearcă să imite modul de viață al nobilimii feudale, chiar dacă o fac într-o măsură mai restrînsă — și lucrările în cositor sînt astfel influențate de lucrările argintarilor.

Lucrările de „cositor nobil“ sînt aproape fără excepție decorate prin turnare. Fac parte din această categorie de obiecte anumite candelabre, sfeșnice, unele farfurii și cești etc. Motivele de decor ale farfuriilor sînt aproape întotdeauna înscrise în cîmpuri dintre care unul central și patru, șase, opt sau douăsprezece plasate pe marginea obiectului și în care sînt reprezentate scene

mitologice sau inspirate din legendele biblice, portrete ale conducătorilor politici etc. Alteori însă farfuriile sînt decorate cu motive exclusiv florale sau cu arabescuri; aceasta apare însă mai rar.

Noua tehnică a turnării obiectelor în tipare metalice, pregravate în negativ, aduce cu sine o dificultate: nu toți meșterii turnători în cositor cunoșteau felul cum se prelucrează aceste tipare, iar pe de altă parte, cel care grava tiparul cu motive figurale sau florale atît de complicate și armonioase trebuia să fie înzestrat cu talent de desenator și cu o bogată fantezie creatoare. Așa se întîmplă că în acest moment istoric, meșteșugul se scindează și apare o categorie de meșteri deosebită, anume gravorii de tipare. Uneori gravorul și turnătorul erau reprezentați prin una și aceeași persoană; dar aceasta se întîmplă în cazuri mai rare. De obicei — și în secolul al XVII-lea avem numeroase exemple — meșterul turnător comandă unui gravor de tipare specializat, forma în care își va turna vasul.

În cazul acesta, cînd avem deci de a face cu doi meșteri diferiți, ambii au dorit să se facă știuți de public, să-și immortalizeze într-un fel numele. Au recurs atunci la soluția ca turnătorul să-și stanțeze inițialele pe vas, iar gravorul să și le includă în decorul turnat.

În Germania, cele două centre mai importante a producției obiectelor decorative din cositor sînt Nürnberg și Augsburg; dintre ele primează însă orașul Nürnberg.

Fiecare vas de cositor prelucrat aici, trebuia — conform statutelor de breaslă și legilor orașenești — să fie marcat cu o ștampilă purtînd stema orașului și numele (inițialele) sau insigna meșterului. Și una și cealaltă apăreau pe aceeași marcă: un scut heraldic de formă aproape eliptică, împărțit printr-o baghetă în două cîmpuri verticale. În cîmpul drept apare insigna orașului, reprezentată printr-o jumătate de vultur; cîmpul stîng este barat prin două sau trei baghete oblice și poartă inițialele sau insigna meșterului.

De obicei, marca aceasta era stanțată o dată sau de mai multe ori pe vas. Scopul marcării — ca de altfel peste tot — era acela de a garanta conținutul de cositor prescris al amestecului din care fusese prelucrat vasul; că este vorba însă, în momentul istoric de care vorbim, și de o tendință a meșteșugarilor artiști, de a-și face cunoscută personalitatea, tendință de altfel specifică Renașterii, nu este îndoielnic, în urma constatărilor de mai jos:

Gravorul nu era obligat să-și pună inițialele pe tiparul executat de el; totuși acestea, sau insigna lui, apar de cele mai multe ori incluse în decorul turnat și se deosebesc de inițialele sau insigna stanțate; alteori, în acest decor apar inițialele gravorului sau numele lui întreg, cu mențiunea „... sculpebat“ (cutare... a sculpat). Alteori încă, în cazul unor gravori celebri ca François

Briot sau Caspar Enderlein, despre care ne vom ocupa în mod special mai jos, forma gravată de ei este împodobită câteodată cu portretul lor în bust, sub care se află textul explicativ necesar.

În cazuri rare, e drept, și numele celui ce a turnat vasul și insigna sau inițialele gravorului, apar numai în decorul turnat. Se poate atunci ca turnătorul să fi cerut în mod special acest lucru sau ca gravorul să fie vrut, cu vre-o ocazie specială, să-i facă o plăcere.

Prelucrarea obiectelor decorative de cositor apare la Nürnberg, cum am mai spus, încă în prima jumătate a secolului al XVI-lea când activează meșteri ca Martin Harscher, Melchior Koch, Hans Lobsinger, cunoscuți și ca înnoitori ai tehnicii turnării lucrărilor din cositor. Culmea perfecțiunii acestui meșteșug este însă atinsă, la sfârșitul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului următor o dată cu activitatea meșterului Caspar Enderlein.

Caspar Enderlein s-a născut în iunie 1560 la Basel. În 1571 a intrat ca ucenic în atelierul meșterului turnător în cositor Hans Friedrich, din Basel. În timpul anilor de călătorie, obligatorii calfelor, Caspar Enderlein ajunge la Nürnberg în anul 1584, unde peste doi ani își execută lucrarea de meșter și este primit în rîndul meșteșugarilor în anul 1586. Își câștigă repede faima de om deosebit de priceput în meseria sa și ca atare se bucură în breaslă de o stimă deosebită; ca dovadă este ales în două rînduri (1603—1606 și 1613—1616) ca jurat al breslei, împreună cu alți doi colegi ai săi. I se atribuie și unele inovații în meșteșugul turnării obiectelor din cositor, cum ar fi confecționarea candelabrelor; dar celebritatea i a adus-o al doilea aspect al meșteșugului: gravarea formelor metalice. De altfel nu se poate stabili cu precizie nici o lucrare turnată de el; mai ales că exista la Nürnberg în aceeași perioadă un alt meșter cu aceleași inițiale (Christ. Ernst). Este posibil ca Enderlein să nu-și fi stanțat lucrările turnate de el însuși; inițialele sale, sau insignele sale constînd fie dintr-o stea, fie din două puncte, apar însă aproape întotdeauna în tiparele gravate pe care le-a executat. Că tiparele acestea au fost folosite și de alți meșteri în timpul vieții lui Enderlein sau chiar după moartea sa, este cert; pe obiecte pe care apar turnate inițialele sau una din insignele sale, găsim stanțate alte inițiale de meșteri: M. H., S. S., G., I. K., C. K., C. W., sau B. O.

Lucrările care l-au făcut celebru pe meșter, fie că au fost chiar turnate de el, fie că numai tiparele lor au fost gravate de acesta, sînt, după Demiani („F. Briot, C. Enderlein und das Edeltzinn“) următoarele:

1. Farfuria „Temperantia“, lucrată în trei variante după François Briot (variante I, Ia și II). Aceste variante corespund întocmai prototipului lui Briot, cel mai mare gravor de forme din acea perioadă din Franța, numai

că în general decorul executat de Enderlein și în special figurile omenești sînt mai greoaie, mai păstoase, mai grosolane, corespunzînd gustului tipic local.

2. Două căni inspirate tot după o lucrare a lui Briot (ceașca „Marte“), dar mai deosebite de prototipul inițial.

3. Un castron cu scena centrală „Loth și fiicele sale“ datat 1608.

4. Un castron cu motivul central „Sf. Gheorghe ucigînd balaurul“ datat 1615.

5. O farfurie cu motivul central „Nașterea Evei“ și marginal cîmpuri cu cele patru anotimpuri, datată 1621.

6. O farfurie cu motivul central aquilă bicefală, iar marginal, dar nu înscrisi în cîmpuri, putti și delfini.

7. O farfurie cu portretul lui Caspar Enderlein plasat central, iar pe margini cîmpuri cu patru continente, reprezentate prin figuri simbolice. Ultimele două lucrări nu sînt date.

Despre Enderlein, în trecut fie zis, se mai spune că ar fi făcut parte din celebra societate a meșterilor cîntăreți din Nürnberg și că ar fi obținut chiar și premii. Este în orice caz un tip reprezentativ al omului renașterii, cu bogate preocupări artistice.

Caspar Enderlein moare la Nürnberg la 9 aprilie 1633, lăsînd doi fii, dintre care unul, Hans, devine tot meșter turnător în cositor, iar cel al doilea, Veit, argintar; nici unul însă nu moștenește talentul și faima lui Caspar.

Producția de obiecte ornamentale de cositor s-a bucurat la Nürnberg de o largă răspîndire. Există un mare număr de exemplare ale acestui stil, citate în lucrările de specialitate. Printre acestea, cercetătorul Karl Berling, în lucrarea sa „Altes Zinn, ein Handbuch für Sammler und Liebhaber“ (Cositoare vechi — manual pentru colecționari și amatori) citează un prototip de farfurie, la care apare, în cîmpul central sacrificiul adus de Noe după potop și pe margine patru cîmpuri cu reprezentări ale legendei biblice despre Adam și Eva.

Coincidența dintre decorul farfuriei citate de acest cercetător și farfuria noastră descrisă la începutul lucrării nu poate fi trecută cu vederea. Lucrul acesta nu este întîmplător; o privire mai atentă ne-a convins că este într-adevăr vorba, la farfuria noastră, despre o lucrare executată la Nürnberg și anume, după toate aparențele, turnată chiar într-un tipar executat de meșterul Caspar Enderlein.

În cîmpul marginal nr. 1 al farfuriei noastre, deasupra mîinii întinse a Evei, apare turnat împreună cu decorul, un scut aproape oval, împărțit printr-o baghetă în două cîmpuri verticale. În cîmpul drept se vede o jumătate de vultur — neîndoielnic stema Nürnbergului. În cîmpul stîng, despărțit prin două baghete oblice, apar inițialele B. O. și două puncte (Fig. 1).

Inițialele B. O. se referă fără îndoială la meșterul care a turnat lucrarea noastră; acest lucru este cu atât mai verosimil, cu cât farfuria nu poartă nici o marcă stanțată, ori, după cum am mai arătat, marcarea (stanțată sau turnată) a lucrărilor executate la Nürnberg era obligatorie.

Cele două puncte însă aparțin după toate aparențele insignei celui care a gravat forma de alamă în care a fost turnată farfuria noastră — și am

1.

1. Marca farfuriei-suport „Sacrificiul lui Noe” din colecția muzeului Brukenthal.

2.

2. Macă nürnbergeză pe o farfurie de cositor publicată de Karl Berling.

arătat mai sus că insignele lui Enderlein, în cazul că nu-și marca lucrarea prin inițiale, erau o stea sau tocmai două puncte.

Mai există și alte argumente care pledează în favoarea ipotezei noastre:

— Lucrarea este datată prin turnare 1619, adică tocmai perioada de maximă activitate a gravorului Enderlein.

— În această perioadă exista, e drept, un meșter turnător în cositor B. O., dar nu ne este cunoscută nici o lucrare de gravare a acestuia.

— Stilistic, farfuria noastră se aseamănă mult cu lucrările cunoscute ale lui Caspar Enderlein. Decorul floral este de o mare eleganță și finețe de execuție; el apare și pe unele lucrări atribuite de specialiști meșterului. Granulara fondului motivului gravat, dacă nu este specifică numai de Enderlein, a fost totuși curent folosită de acesta. Figurile personajelor sînt tratate destul de schematic, mai ales părul, reprezentat întotdeauna în șuvite rigid ondulate, și obrazul este inexpressiv; în schimb, corpul este tratat cu o mare măiestrie; formele sînt robuste, puțin grosolane, dar dovedesc serioase cunoștințe anatomice ale celui ce le-a executat, iar mișcarea este foarte bine redată. Gestul de spaimă al Evei, în scena alungării din rai, cînd, apărîndu-și capul cu brațul, întoarce privirile spre îngerul cu sabia de foc, mișcarea cu care Adam încrucișează brațele peste piept pentru a-și ascunde goliciunea, sînt vii și deosebit de sugestive, ca și figura ridicată și mîinile întinse într-un gest de invocare ale lui Noe, în scena sacrificiului.

Dar în special detaliul scenelor este tratat cu deosebită măiestrie. Animalele sînt reale și pline de viață; ele au fost toate surprinse într-o atitudine caracteristică și în același timp au fost stilizate. Copacii, iarba, florile, nici un detaliu n-a fost neglijat și totul dovedește mîna unui artist și a unui om priceput să compună o scenă.

Împrejurarea că Enderlein — în cazul că ipoteza noastră se confirmă — a inclus inițialele celui ce comandase tiparul (B.O.) în decorul gravat de el, nu este de loc neobișnuită. Cităm cu privire la aceasta un pasaj din lucrarea citată mai sus a cercetătorului Karl Berling:

„Există lucrări turnate în tiparele lui Enderlein, care nu sînt marcate (prin stanțare — n. a.), dar au o ștampilă turnată, cu stema Nürnbergului, și în cîmpul vertical stîng cu un crin sau două puncte plasate între baghetele oblice și cu inițiale. Aceste lucrări n-au fost turnate de Enderlein, deoarece

I. Farfuria-suport „Sacrificiul lui Noe“ din colecția Muzeului Brukenthal.

inițialele nu sînt C. E. și desigur se referă la cel ce urma să toarne lucrarea. Crinul sau cele două puncte se referă însă la Enderlein . . .“.

(Karl Berling, op. cit., nota de la pagina 98—99).

În urma celor expuse, ne credem îndreptățiți să afirmăm că farfuria „Sacrificiul lui Noe“ din colecția de obiecte de cositor a Muzeului Brukenthal este într-adevăr o lucrare turnată într-un tipar gravat de marele meșteșugar-artist din Nürnberg, Caspar Enderlein.

ANAMARIA HENEGARIU-HALDNER

BIBLIOGRAFIE

- K. Berling, *Altes Zinn, ein Handbuch für Sammler und Liebhaber*. Berlin 1897, ed. II.
 H. Demiani, F. Briot, C. Enderlein und das Edeltinn, Berlin, 1897.
 Ibid. *Eine neuentdeckte Arbeit C. Enderleins?* Zeitschrift für bildende Kunst, N.F.X. 1889.
 U. Thieme u. F. Becker, *Allgemeines Lexicon der bildenden Künste*, X, Leipzig 1914.
 J. Zoeltner, *Marken und Stempel der Zinngießer*, Zeitschrift für bildende Kunst N.F., X, 1889.

EINE BEDEUTENDE RENAISSANCE-ARBEIT IN DER ZINNSAMMLUNG DES BRUKENTHALMUSEUMS

(AUSZUG)

Die Zinnsammlung des Brukenthalmuseums enthält unter anderen Renaissance-Arbeiten eine kleine Tasse mit Reliefverzierung, die im mittleren Feld das Opfer Noahs darstellt und am Rande vier ovale Medaillons mit Szenen aus der biblischen Geschichte zeigt, und zwar: die Schöpfung Evas; Adam und Eva im Paradies; die Verführung Adams und Evas; die Vertreibung aus dem Paradies.

Diese Tasse war in eine vorgravierte Form gegossen worden, eine Technik, die in der Renaissancezeit West- und Mitteleuropas üblich war.

Eines der ovalen Randmedaillons enthält ein kleines, länglich-rundes Wappen, das waagrecht in zwei Felder geteilt ist. Im linken Feld ist die Hälfte eines Adlers zu sehen; das rechte zeigt die Buchstaben B O und zwei waagrecht gegeneinander stehende Punkte. Die Tasse stammt, laut Inschrift unter dem Mittelfelde, aus dem Jahre 1619.

Der Halbadler bedeutet das Wappen der Stadt Nürnberg; er ist auf allen Zinnarbeiten, die da gegossen wurden, vertreten. Die rechte Hälfte des Wappens

der Nürnberger Zinnarbeiten zeigt die Anfangsbuchstaben oder das Zeichen des Meisters, der die betreffende Arbeit gegossen oder die Form dazu eingraviert hatte.

Der berühmte Nürnberger Zinngießer und Formengraveur Caspar Enderlein (geb. in Basel, 1560, gest. in Nürnberg, 1633) bezeichnete seine Arbeiten entweder mit den Anfangsbuchstaben seines Namens oder durch einen Stern oder zwei waagrecht gegeneinander stehende Punkte auf dem rechten Feld des Nürnberger Wappens.

Enderlein ist mehr als Formengraveur denn als Zinngießer bekannt; er verkaufte meistens gravierte Zinnformen an andere Meister oder verfertigte solche auf Bestellung. In diesen Fällen enthielt das Wappen der Erzeugnisse, außer dem Nürnberger Halbadler, entweder Enderleins und des Gießers Monogramm oder das Monogramm des Gießers und Enderleins Zeichen (Stern oder zwei Punkte).

Dieses ist der Fall bei unserer oben beschriebenen Tasse. Deren Halbadlerwappen ist gegossen, also in der Form eingraviert; da das rechte Feld die Buchstaben B O aufweist, wurde diese Tasse nicht von Enderlein selbst gegossen, sondern von einem Zinngießer, dessen Namen mit diesen Buchstaben anfangt. Die zwei Punkte zeigen aber eindeutig, daß die Form zu dieser Arbeit von Caspar Enderlein angefertigt und verziert ist.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

1. Wappen der Enderlein-Tasse im Brukenthalmuseum.
2. Nürnberger Wappen auf einer von Karl Berling veröffentlichten Tasse.
  1. Die Tasse „Noahs Opfer“ aus der Sammlung des Brukenthalmuseums.

TEZAURUL FEUDAL DE LA ICLOZEL (RAION GHERLA), SEC. XVI

Modestul tezaur de care ne ocupăm și care se păstrează în Muzeul Arheologic Cluj a fost descoperit de colectivității din satul Iclozel (r. Gherla) la 31 ianuarie 1962 pe locul numit „Fața Viilor“, cu ocazia unor lucrări agricole. Monedele se aflau într-un mic vas de pământ care a fost distrus. Tezaurul se compune din 11 monede de argint poloneze, prusiene și ungurești. Iată lista monedelor:

I. Monede poloneze ¹

Alexandru I (1501—1506)

1—2. $\frac{1}{2}$ gros, 1501—1506. Av. ALEXANDER DEI G(ratia) REX. Legenda între două cercuri de perle. Înainte de cuvântul REX o cruce de Malta. Vulturul polonez.

Rv. MONETA REGIS POLONIE. Legenda între două cercuri de perle. Înainte de cuvântul MONETA o cruce de Malta. Coroană regală. H-C, I, 201.

Sigismund I (1505—1548)

3. $\frac{1}{2}$ gros, 1510. Av. MONETA SIGISMUNDI. Celelalte elemente ale aversului ca la nr. 1—2.

Rv. REGIS POLONIE 1510. Înainte de REGIS o cruce de Malta. Tipul reversului ca la nr. 1—2. H-C, I, 226.

4. Gros, 1529. Av. SIGIS(mundus) I REX PO(loniae) DO(minus) TOC(ius) PRVSS(iae). Legenda între două cercuri de perle. Bustul regelui, cu coroană și armură, spre dreapta. Tocius în loc de totius, formă frecventă în latina medievală.

---

¹ H-C *Catalogue de la collection des medailles et monnaies polonaises du comte Emeryc Hutten-Czapski*, v. I—IV, 1871—1891.

Rv. GROSS(us) COMV(nis) TERR(arum) PRVSS(iae). Legenda între două cercuri de perle. Vultur cu aripile întinse și cu capul spre stînga; deasupra aripilor stîngi are o mînă ce ține o sabie. Cifra 2 din 1529 în formă de Z. H-C, I, 297. Sigismund emite acest tip de monede în calitate de suveran al Prusiei. Ele sînt bătute în orașul Thorn, unde funcționează o monetărie a regelui Poloniei. Monetăria poloneză a funcționat între 1528—1535 și a fost închisă din cauza neînțelegerilor cu Albert.²

II. Monede prusiene

Albert de Brandenburg (1525—1568)

5. Gros, 1532. Av. IVSTVS EX FIDE VIVIT. 1532. Legenda între două cercuri de perle. Cifra 2 din 1532 în formă de Z. După dată armele familiei Hohenzollern (scut împărțit în patru cîmpuri: alb, stînga sus, dreapta jos; negru, stînga jos, dreapta sus; bineînțeles pe monedă nu se disting culorile. Negrul este reprezentat printr-o suprafață adîncită, care se oxidează cu timpul și devine mai închisă decît restul scutului) între două rozete. Bustul ducelui. cu armură, spre dreapta.

Rv. ALBER(tus) D(ei) G(ratia) MAR(chio) BRAN(denburgensis) DVX PRVSS(iae). După PRVSS o rozetă. Legenda între două cercuri de perle. Vulturul prusian, cu litera S încoronată pe piept. Litera S este inițiala lui Sigismund I, regele Poloniei, căruia ducele Prusiei îi este vasal de la anul 1525. Albert de Brandenburg, primul duce al Prusiei, este fiul sorei lui Sigismund I și înrudit cu casa domnitoare din Brandenburg. H-C, II, 5415.

6. Gros, 1545. Aversul ca la nr. 5, dar 1545.

Rv. Ca la nr. 5, dar după PRVSS o treflă. H-C, II, 5430.

III. Monede ungurești

Ferdinand I (1527—1564)

7—8. Denari, 1551. Av. FERDINAND(us) D(ei) G(ratia) R(ex) VNG(ariae) 1551. Legenda între două cercuri de perle. Scut împărțit în patru cîmpuri cu armele Ungariei (stînga 4 benzi orizontale, dreapta cruce patriarhală cu brațul de jos din stînga lipsă), Dalmației (două capete de panteră încoronate), jos stînga, și Boemiei (leu), jos dreapta. În mijloc scutul austriac: scut lunguieț cu o bandă orizontală.

² M. G u m o w s k i, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 35.

Rv. PATRONA VNGARIE; K—B. Legenda între două cercuri de perle. Fecioara, cu coroană și nimb, pe tron, ține pruncul în brațe. Inițialele K—B arată că moneda a fost bătută la Kremnica (Körmöc-Banya, Kremnitz-Bergstadt), actualmente în R. S. Cehoslovacă.

9. Denar, 1561. Av. FER(dinandus) D(ei) G(ratia) E(lectus) RO(manus) I(mperator) S(emper) AV(gustus) G(ermaniae) H(ungariae) B(ohemiae) R(ex); 1561. Tipul aversului ca la nr. 7—8.

Rv. Ca la nr. 7—8.

Maximilian II (1564—1576)

10. Denar, 1567. MAX(imilianus) II D G E RO I S AV G HV B R; 1567.

Tipul aversului ca la nr. 7—8.

Rv. Ca la nr. 7—8.

Rudolf II (1576—1608).

11. Denar, 1579. Av. RVDO(lphus) II RO I S AV GE H BO R; 1579. Tipul aversului ca la nr. 7—8.

Rv. Ca la nr. 7—8.

Tezaurul se compune deci din trei groși, trei jumătăți de groși și cinci denari. Un gros avînd cinci denari, valoarea totală a tezaurului se ridică la 5,5 groși, care reprezintă, în jurul anului 1580, cînd monedele au fost îngropate, prețul a doi purcei sau al unei oi.³ Monedele tezaurului se întind pe o perioadă de 74—79 de ani (monedele de la Alexandru I nu poartă data emisiunii, așa că ele se plasează între anii 1501—1506, în timpul domniei acestuia), care, la tezaurele secolului XVI, nu este excesiv de lungă. Originea diversă a monedelor se datorește unui fenomen bine cunoscut în Transilvania: lipsa de monedă de argint locală⁴ — în special groși și piese mai mici decît groșii — monedă care este înlocuită de cea poloneză, prusiană și ungurească. În ce privește proprietarul tezaurului, modesta sumă pe care o reprezintă monedele ne îndeamnă să credem că el a fost un țăran nu prea înstărit, care a pus deoparte un mic peculium, pe care l-a putut ascunde din motive de ordin personal.

EUGEN CHIRILĂ

³ S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI*, București, 1958, p. 358.

⁴ L. Huszár, *Bethlen Gábor Pénzei*, Cluj, 1945, pp. 10—11, 16, 4, 6.

DER FEUDALE SCHATZ VON ICLOZEL (RAYON GHERLA) AUS DEM 16. JH.

(AUSZUG)

Der hier beschriebene Schatz wurde im Januar des Jahres 1962 entdeckt. Er setzt sich aus 11 Münzen polnischer, preußischer und ungarischer Herkunft zusammen. Die Münzen befanden sich in einem kleinen Tongefäß, das zerstört wurde. Die Bestandteile des Schatzes entstammen der Zeitspanne zwischen den Jahren 1501—1506 und 1579, und ihre verschiedene Herkunft wird durch eine im siebenbürgischen Geldumlauf sehr bekannte Tatsache verursacht: den Mangel an lokalen Silbermünzen, besonders Scheidemünzen, während des ganzen 16. Jh. Die Münzen des Schatzes stellen einen Wert von insgesamt 5,5 Groschen dar. Der ehemalige Besitzer hat ihn wahrscheinlich aus persönlichen Gründen vergraben.

ERATA

Pag.	Rîndul	În loc de:	Se va citi:
14	4 de jos	Restul	Rostul
31	6	brună	bună
75	2	usurupata	usurpata
82	7	Abb. 2.	Abb. 4.
82	9	Abb. 4.	Abb. 2.
82	12 de jos	Amgoșța	Ampoița
82	1 de jos	Hișna	Iliușa
108	5	e. n.	î. e. n.
112	12	Pl. VII, fig. 13	Se elimină
114	15	Pl. VII, fig. 1	Se elimină
116	7 de jos	Fig. 126	Pl. VIII, fig. 10
183	9	4 a	Se elimină
195	5	4 a	Se elimină
211	10	Kilo	Klio
242	10	einen einen Reiter	einen Reiter
250	14 de jos	Pl. II, 16	Pl. II, 15
251	4	Pl. II, 17	Pl. II, 16
251	16 de jos	insemnele de elector	insemnele rangului de arhimareșal
258	9 de jos	tabelul de mai sus	tabelul de mai jos

